

- Digitalisierte Fassung im Format PDF -

Den Nederlandtsen Hovenier

J. van der Groen

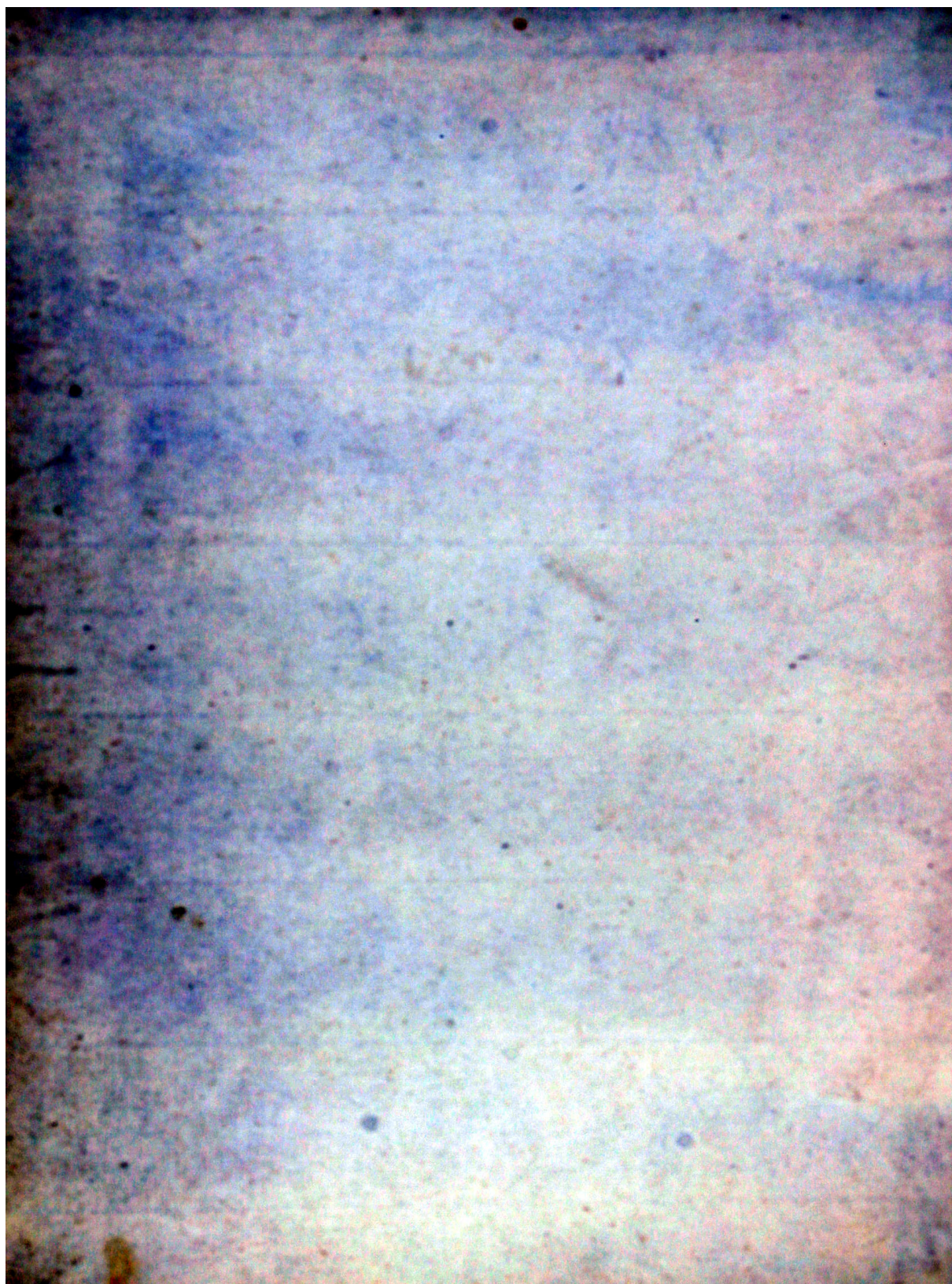
Die Digitalisierung dieses Werkes erfolgte im Rahmen des Projektes BioLib (www.BioLib.de).

Die Bilddateien wurden im Rahmen des Projektes Virtuelle Fachbibliothek Biologie (ViFaBio) durch die [Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg \(Frankfurt am Main\)](#) in das Format PDF überführt, archiviert und zugänglich gemacht.

Ook op microfiche
R380 M26

*t Vermakelyck
Landt-Leven .
I. Deel.*

DEN
NEDERLANDTSEN
HOVENIER,
door I. van der Groen,
Hovenier van Sijn H. den
H. PRINS van ORANGIEN.

T. AMSTERDAM,

*Bij Marcus Doornick, Boeck-verkoper op den Vijgendam, in 't Inckt-vat.
Met Privilegie voor 15 Iaren.*

890

Extract uit de Privilegie.

DE Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, doen te weten, alsoo ons vertoont is by MARCUS WILLEMSZ. DOORNICK, Boeckverkooper tot Amsterdam, &c. zeker Boeck, geintituleert, *Het Vermakelyck Landt-leven, bestaende in drie Deelen*, eerst, den Verstandigen Hovenier, ten tweeden, den *Nederlandsen Hovenier met curieuse Platen verciert*; ende ten derden, den *Ervaren Huys-houder, mitsgaders de Verstandige Kock, &c.* Ende alsoo den Suppliant bevreest was, dat yemandt hem het selve Boeck soude mogen nadrukken, &c. soo werdt hy genootsaecht sich te adresseren aen Ons, versoekende Privilegie voor de tijdt van 15 Jaren, om het voorsz. Boeck alleen te mogen drukken, nyt-geven en verkoopen, niet alleen in de Nederlandtse, maer oock in andere Talen, in't geheel ofte ten deele, met verbodt, aen alle en een yeder het selve Boeck in't geheel of ten deele, in't kleyn of groot, in eenige Talen na te drukken, of elders na-gedruckt, in de voorsz. Provincie te brengen, te verhandelen of te verkoopen, &c. Soo is't, dat wy de sake en versoek voorsz. overgemerckt hebbende, &c. den Suppliant geauthoriseert en geoctroyeert hebben, autoriseeren en octroyeeren den selven by desen, ten eynde hy, gedurende den tijdt van 15 eerst-komende Jaren, alleen sal mogen drukken, doen drukken, nytgeven en verkoopen; Verbiedende allen en een yegelijcken het selve Boeck in eeniger manieren, gedurende den voorsz. tijdt, na te drukken, of elders, na gedrukt, in onsen voorsz. Lande te brengen, te verhandelen ofte verkoopen, op verbeurte van de nagedruckte, verhandelde, ofte verkochte Exemplaren, en een boete daer-en-boven van 300 guldens, te appliceeren, &c. *gelijck alles breeder by de Origineele Brieven van Octroy begrepen is.* Gedaen in den Hage, onder onsen Grootten Zegel, &c. Den 10 December, in't Jaer 1668.

Onderstondt

JOHAN de WITT.

Ter Ordonnantie van de Staten.

HERBERT VAN BBAUMONT.

Het Vermakelyck Landt-leven, bestaende in de volgende Deelen.

- I. Den Nederlandsen Hovenier.
- II. Den Verstandigen Hovenier.
- III. { Den Ervaren Huys-houder.
- { Den Naerstigen Bye-houder.
- { De Verstandige Kock, &c.

R334 G 04-1

Den Nederlandtsen HOVENIER.

Zijnde het I. Deel van *het Vermakelijk Landt-leven.*

Beschrijvende alderhande

Princelijcke en Heerlijcke Lust-hoven en Hofsteden,
en hoemen de selve, met veelderley uytnemende Boomen,
Bloemen en Kruiden, kan beplanten, bezaeyen, en vergieren.

Door *J. van der G R O E N*, Hovenier van Sijn
Doorluchtige Hoogheydt, den HEERE

PRINCE van ORANGIEN, &c.

Verrijckt met herschende Kopere Figuren, uytbeeldende
Princelijcke Lust-hoven en Hofsteden, na de Nederlandse en Franse
ordre; als oock eenige Fonteynen, maniere van Enten/
Oculeren / in-leggen en af-zuggen.

Met noch ontrent 200 Modellen van Bloem-percken, Parterres,
Dool-hoven, Prieelen, Lat-wercken, en Zonne-wijzers.

Desen laetsten Druck is doorgaens verbeterd.

AMSTERDAM,

Voor MARCUS DOORNICK, Boeck-verkooper op den
Vygen-dam, in 't Cantoor Inct-vat. 1670.

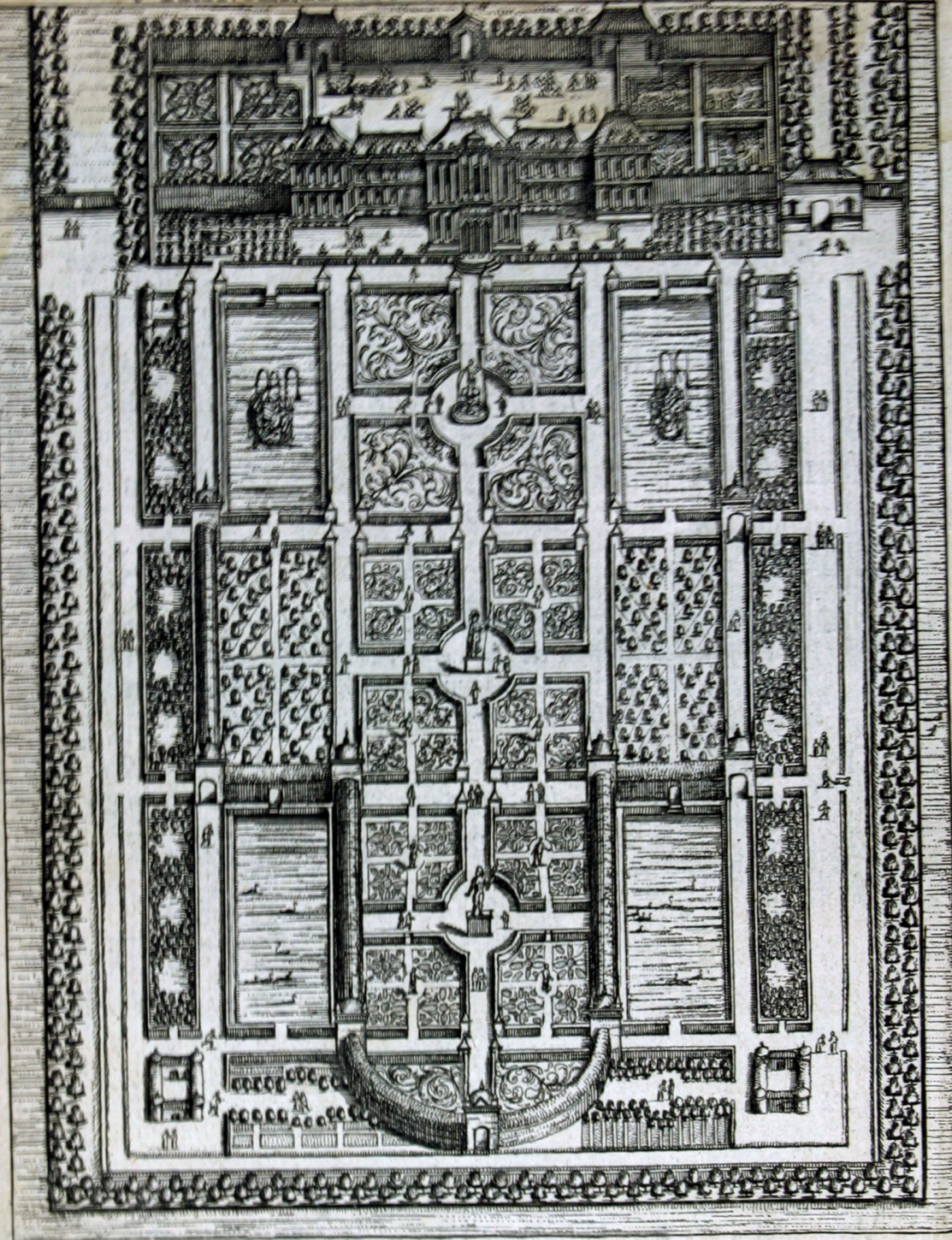
Met Privilegie noo: 15 Jaeren.

neg. 3774

131845

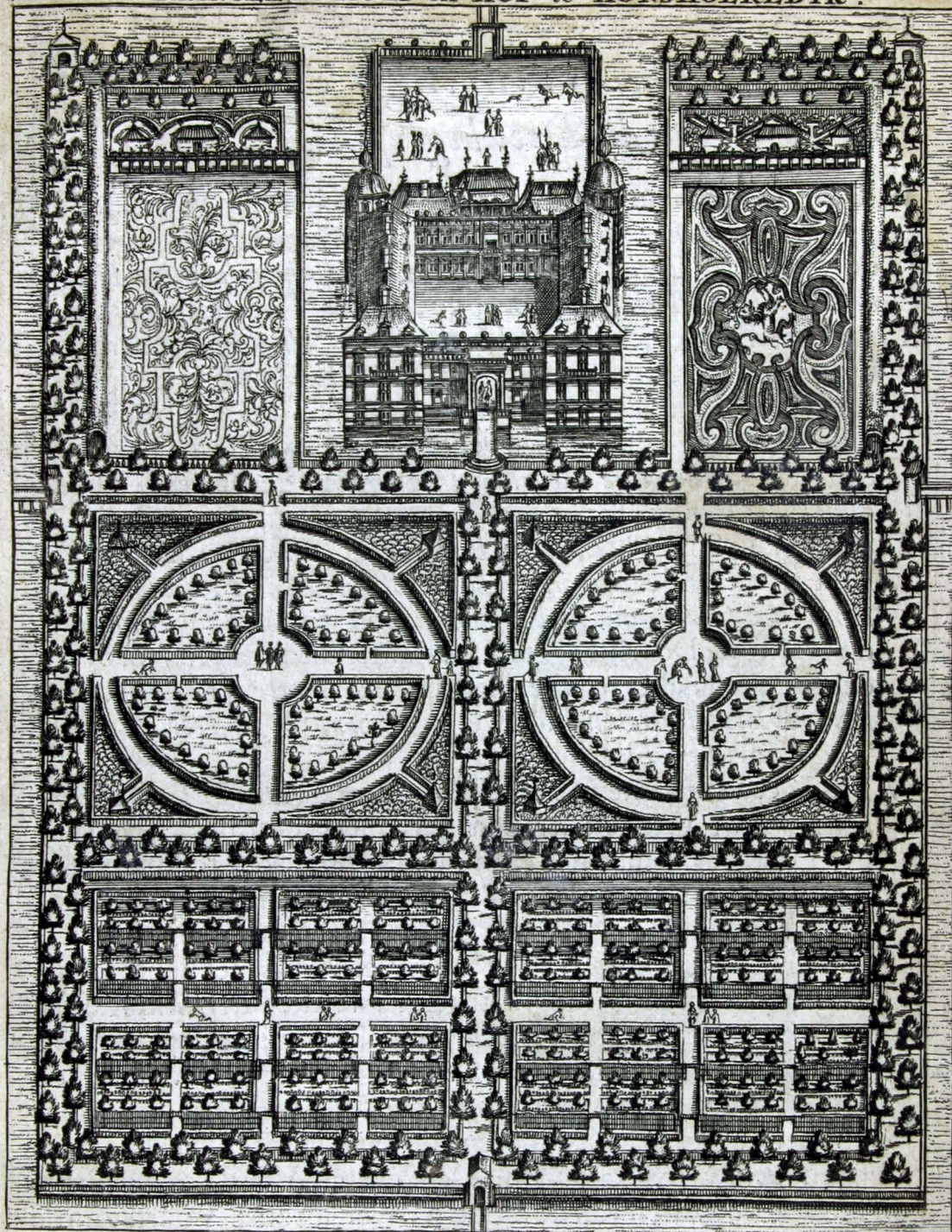
PRINCELYK HUYS en HOF te RYSWYCK.

t PRINCELYK HUYS en HOF te HONSHOLREDYK .

2

Inhoudt en verklaringh van't geene in dit Deel begrepen is.

- I. d' **E** Erste Figuur vertoont het Vorstelijk Huys en Hof te *Rijswijck*, een halfuur buyten 's *Gravenhage*, gelegen op de wegh naer *Delft*, toebehoorende sijn *Doorluchtige Hoogheyt* den *Heere Prince van Oranjen*, &c. na't leven afgeteykent.
- II. Is het Princelijk Hof en Huys te *Honsholredijck*, omtrent 2 uuren van 's *Gravenhage*, by het Dorp *Naeldwijck* gelegen.
- III. Vertoont het heerlijk Huys en Hof in't *Bosch*, dicht by 's *Gravenhage*, gemeenlijk genaemt d'*Oranje Zaal*, bewoont by haar *Doorluchtige Hoogheyt*, *Mevrouwe de Princesse Douagiere van Oranjen*, &c. naer't leven afgetekent.
- IV. V. VI. Zijn 3 heerlijke *France* Gebouwen en hare *Luft-hoven*, bestaende in *Parterres* of *Loof-wercken*, *Bloem-percken*, *Fonteynen*, *Oranje-en Citroen-bomen*, en *Plantasien* met omgaende *Hulst- of Doorn-heggen*; beplante *Gaenderyen*, of overdekte *Lanen*, alles regulier, leggende de *Parterres*, *Loof-wercken*, of *Bloem-percken*, soo wel in *Plano*, als *perspectijf*, dat is 't *plat*, als *verschiet*.
- VII. Is een gemeene *Hof* of *Thuyn*, naer de *Hollantse* of *Nederlandse* wijze, verdeelt in 4 percken, met groote of kleyne palm beset; waer van men het eerste kan gebruycken tot *Bloemen* of *Loof-wercken*; 't tweede tot allerley *Moes* en *Salaet*; 't derde tot *Aspersies*, *Bloem- en Savoy-koolen*; het vierde tot *Peulen*, *Roomse en Turkse-boonen*, *Wortelen*, &c. Desen *Hof* is met houtte schuttingen rontom beheyninght, tegen de welcke *Moerellen*, *Karssen*, *Abricosen* en *Persicke-boomen* gevlochten zijn, langs de selve loopt een *Rabat*, datmen met *Aerd-besien* besetten kan: de *Appel-Peere-* en andere groote *Vrucht-boomen* setmen soo hier en daer, wijt van malkanderen, op dat den *Hof* sijn behoorlijke open lucht mach behouden. De *Quee-* en *Mispel-boomen* plantmen op de kanten van de *Slooten*, over't water. Voorts zijn de *Percken* rondom beset met *Roosen-Aelbessen-* en *Kruys-bessen-boomen*.

men. Een gemeen *Thuy*n-*huys*jen zietmen hier in, aen wiens muuren men een *Wijngaert* kan opleyden, die tegen 't *Zuyden*, *Zuyd-oosten* of *Zuyd-westen* staen: aen d'een zijde is een *Gras*-of *Bleeck-velt*, aen d'ander zijde een *Hoender-hock*.

VIII. Vertoont een heerlijcke *Fonteyn*, die op sijn plaets beschreven sal worden.

IX. Beeldt af drie veranderingen van uyt springent water, die, met noch meer andere, op een *Fonteyn* kunnen gestelt worden.

X. Noch een *Fonteyn*, die men met kleyne kosten maken kan, met van onder uyt springende stralen, als hier na volgen sal.

XI. Afbeelding hoe men de *Wijngaerden*, soo in den Aertbodem, als oock in mantjes vol Aerde, soo wel in 't onderste als in 't opperste des *Wijngaerts*, kan in- en *afleggen*, en daer na, *afsnijden*.

XII. Vertoont hoe men de *Vruchtbomen* kan winnen door *afsuigen*.

XIII. Afteykeningh van het *in-enten* der Boomen.

XIV. Vertoonigh, hoemen de Boomen *oculeert*.

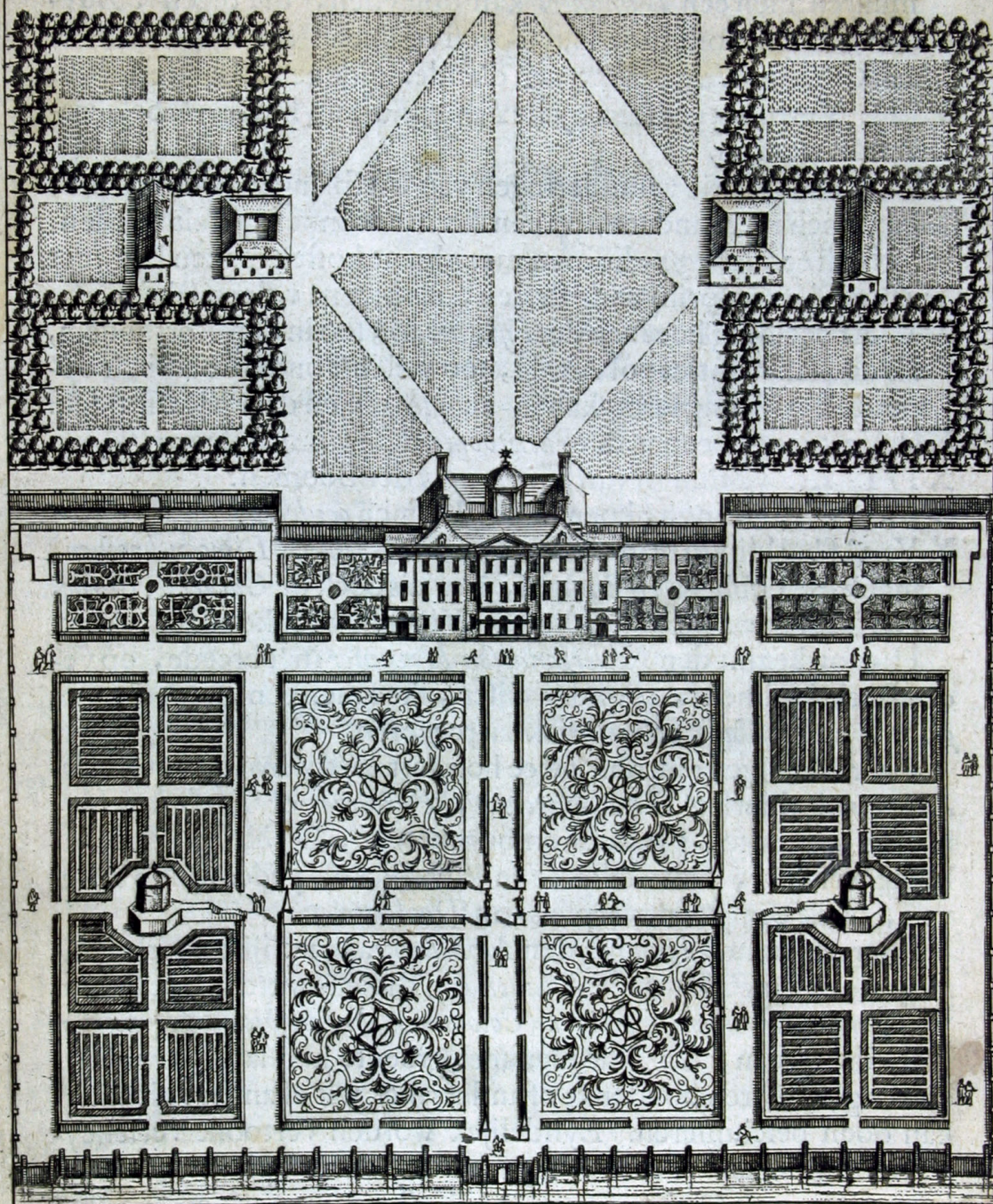
XV. Afbeeldingh van d'*Oranje*- en *Citroen*- of *Limoen-boomen*, met hare *Tobbens* en *Backen*, &c. als oock de *Galderye*, *Stove*, en *Kachels*, waer in men die des *Winters*, voor koude, bewaert.

Hier op begint den *Nederlandtsen Hovenier* in 't breede, op yeder saeck bysonder, te onderwijsen, hoe men een *Hofstede*, *Bogaert*, en *Lusthof*, behoorlijk sal regeeren.

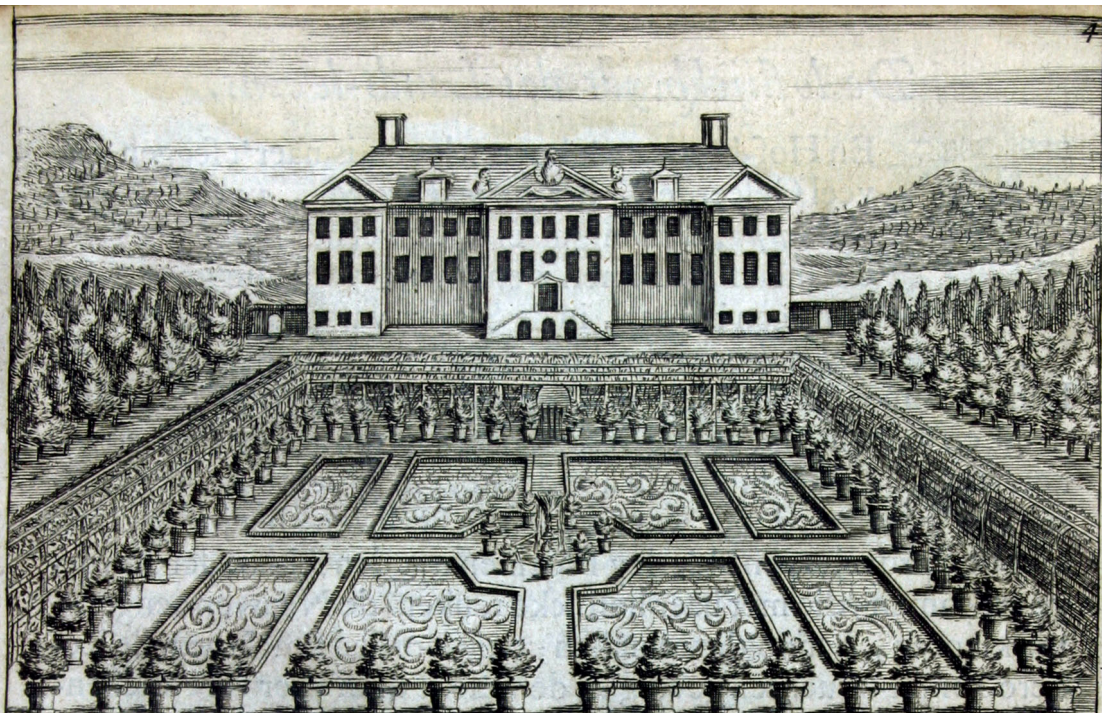
Daer na volgen omtrent twee hondert *Afteyckeningen*, of *Modellen* van alderley *Bloem-percken*, *Parterres* of *Loof-wercken*, kleyne en groote, gemeene en ongemeene, slechte en konstige, lichte en sware, onkostelijcke en kostelijcke, yeder na sijn believen, oock eenige ontwerpsels van *Dool-hoven*.

Hier na sietmen verscheyden *Modellen* van çierlijke doorluchtige gevlochten *Prieelen*, *Pedestallen*, om *Bloem-potten* op te setten, *Pyramiden*, *Poorten*, *Portalen*, *Colommen*, *Frontispicen*, *Heyningen* met kijck-gaten, &c. die men met groente kan laten bewassen, en net geschooren houden, of anders met wit of andere kleuren, kan doen beschilderen. Eyndelijck worden vertoont verscheyde Afbeeldingen van *Zonne-wijfers*, soo om in 't plat te gebruycken, als tegen 't *Oosten*, *Zuyden*, *Westen*, &c. oock eenige, om in *Palm*, als een *Bloem-perck* te leggen.

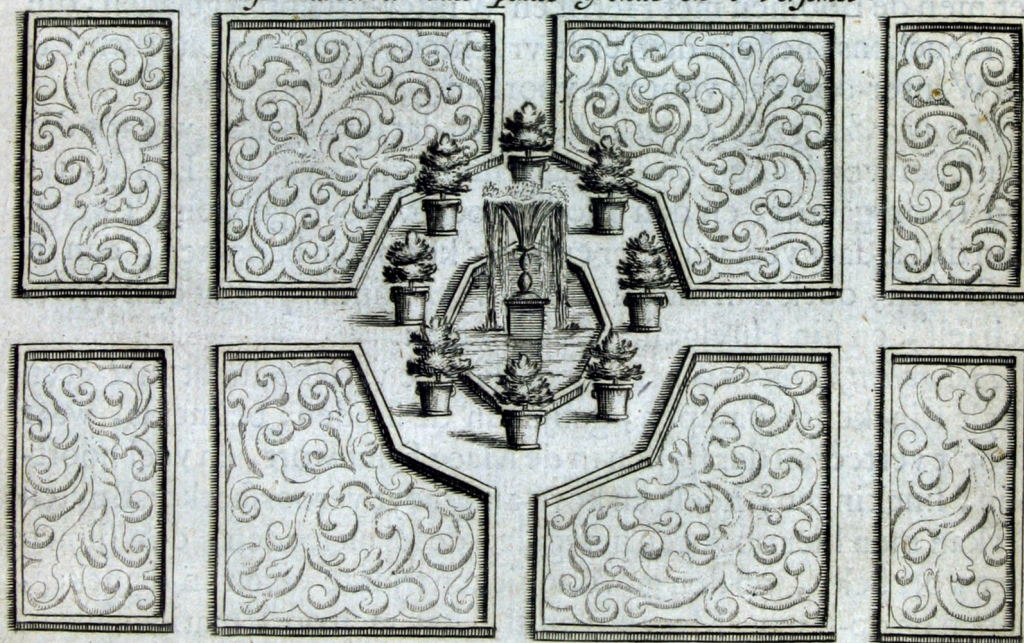

Fransé Parterres inde platte grondt en 't Verschiet.

De loflijkheydt des Landt-levens.

DEn Hof-bouw, en 't buyten leven, is, naer 't seggen van veel Geleerden, het *vermakelijckste*, *voordeelighste*, *gesondste*, ja menigmael oock wel het *salighste leven*, dat men sou kunnen wenschen, voor die gene, die aen geen beroep, in de Steden vast gebonden is.

't *Vermakelijckste leven* is het, om dat alles wat adem haelt, in de Lente, Somer, ja oock selfs in 't begin des Herffts, door de aengename en soete lucht, uyt de Steden naer buyten gelockt, ja getrocken wordt, alwaer men eerst alle dorheyt in groente fiet veranderen, en 't geen als doot was, wederom herleven; het jonge Gras, met de Spruytjes, en alderley Bloemen uyt den schoot der Aerde, voortkomen, die met haer lieflijcke reuken, de Neus, en aengename kleuren, het oogh vermaken; dese worden stracks van de lekkere Somer-vruchten gevolgt, de welcke door haer ververschende smaken, de tong des aenschouwers bekooren. Niet lang daer na, fiet men de Boomen met Herfft en Winter-vruchten geladen, die de Keuckens, neffens de Aerdt-vruchten, tegen den onvruchtbaren Winter-ooft van voorraet voor sien.

Het voordeelighste leven is het, om dat by na alles, wat tot des menschen voedsel en onderhoudt noodigh is, van het Landt, uyt den Boomgaerdt, en den Hof, moet worden gehaelt, 't welck men dan aldaer veel verscher en beter koop kan bekomen, dan in de Steden; oock kan men daer met veel minder pracht en kosten, sich self, en sijn Huysgesin onderhouden.

Het gesontste leven is het, door dien de versche lucht met geen vuyle stinckende dampen, gelijk in de Steden, besmet is, waer door 't verteeren der spijsen in de Maeg belet wort, en veel hooftpijn, sinckingen, hoest en kort-amigheyt veroorsaect: Buyten dit kan men hier oock een gereguleerde leven leyden, dewijl men niet wort belet, op den gewoonlijcken tijdt te eeten en drincken, slapen en op-staen. Maer boven al, kan men oock matiger leven, dan in de Steden, alwaer men door de byeenkomsten van Vrienden

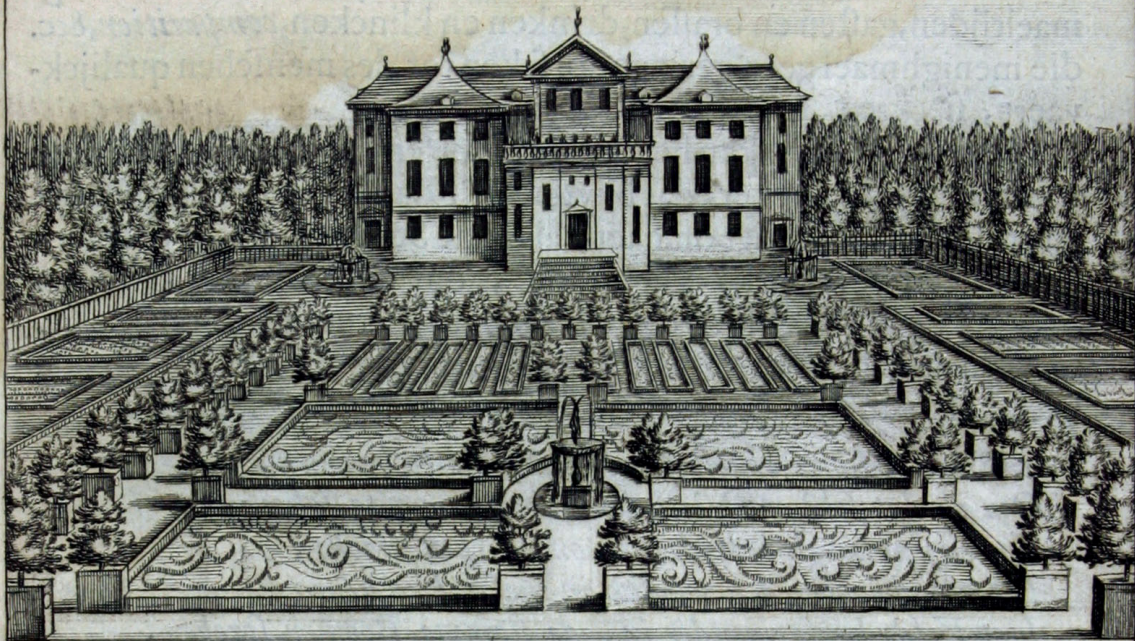
den en Kenniffen, feer dickwils wort verleyt, door overdadige maeltijden, gafter en braffen, drinken en klincken, *comparitien*, &c. die menighmael geen geringe oorfaken tot des menfchen qualijkvaert, fieckten, ja wel de doodt, zijn.

Het faligfte leven kan het oock wel wesen, indien men fich daer na aenftelt; dit is feker, dat buyten op 't Landt, foo veel valfcheyt en goddelooſheyt niet omgaet, als in de Steden. Maer daer-entegen heeft men veelvoudige ſtoffe, om de name des Grooten Schepper van alle deſe Kruiden, Bloemen, Vruchten, Bomen, &c. te verheerlijcken, loven, dancken en prijfen, waer toe de volgende vaerskens van den vloeyenden Poët *J. Cats* oock geftelt zijn.

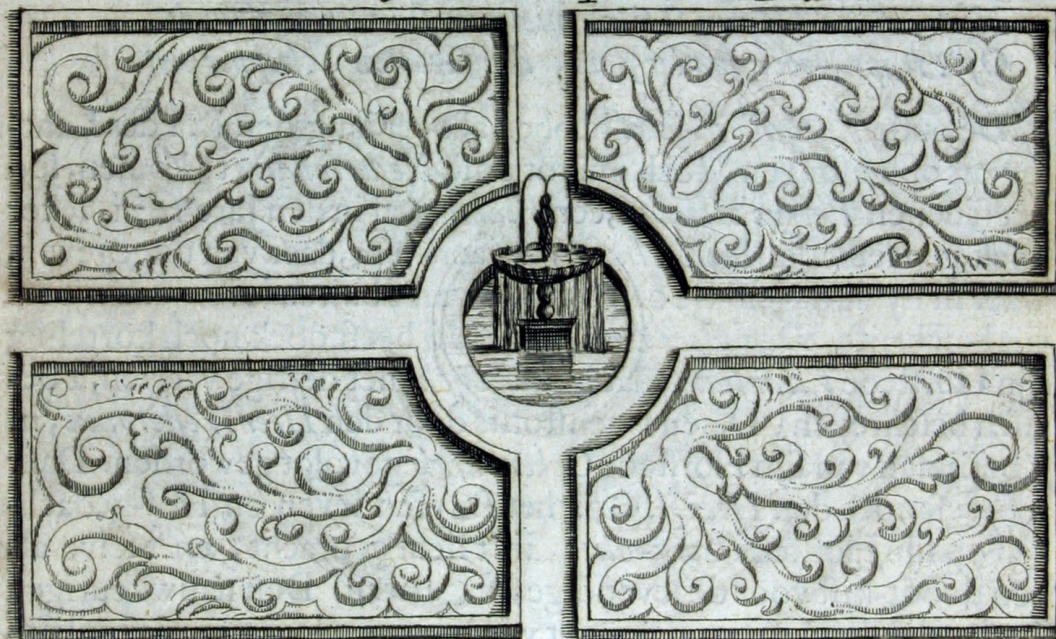
*'t Wierd Adam opgeleyt het Paradijs te bouwen,
Om in dat ſchoon Prieel den Schepper aen te ſchouwen,
Te ſien ſijn hoogh beleydt, en onbegrepen macht,
En wat hy voor den menſch in wesen had gebracht.
Het Veldt heeft wonder in, de ſtomme Boomeu ſpreken,
Ja, dat noch hooger gaet, de domme Beesten preecken;
Niet een ſoo kleynen Dier, niet een ſoo teeren Kruidt,
Of't roept, oock ſonder ſtem, den Grooten Schepper uyt.*

De oude *Latijſe Poëten* hebben al over lang, den Lof des Lantlebens op gefongen; doch om tot onſe *Nederlanders* te komen, foo heeft eenen *Petrus Hondius*, een *Vlaming*, al in den Jare 1621, ſeker boek, genaemt de *Mouſe ſchans*, vol vaerskens, daer van uitgegeven, waer in hy de dagelijke oefeningen van 't buiten leven, van tijt tot tijt beſchrijft. Den Heer van *Zuylichem* heeft oock noch korteling ſijn Hofſtede *Vitaulium*, dat is *Hofwijck*, met deſrige vaerſen, Poëtifch beſchreven; Deſen is aenſtonts door den Heer *Westerbaen*, in 't berijmen van ſijn Hofſtede *Ockenburgh* gevolgt geworden. Daer na heeft oock den Heer *J. Cats* het Buyten-leven en Hof-gedachten op ſijn Hofſtede *Sorg-vliet*, in 't licht gebracht, en 't ſelve als een doodt-kift voor de levendige, nagelaten. Den nauwkeurigen Leſer, die den lof en nuttigheyt van 't buyten leven verder wil onderſoecken, kan die voornoemde Poëſyen door-leſen.

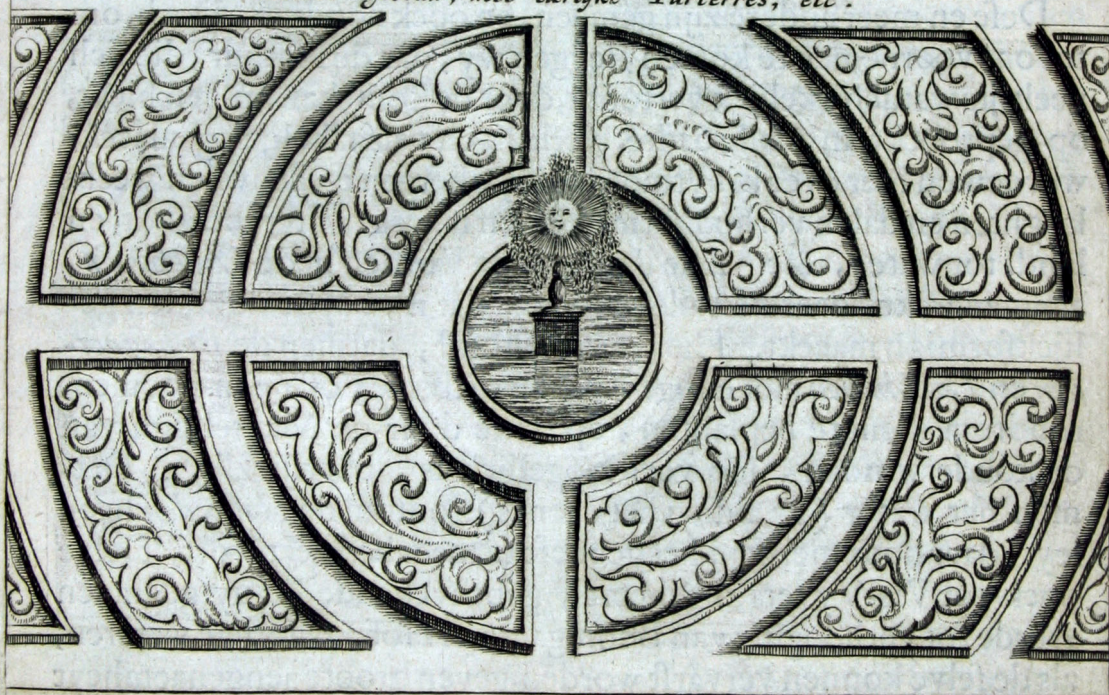
France Loofwerken in 't plat en Perspectief.

Frans gebouw, met sierlyke Parterres, etc.

Inleydingh.

d' **O** Vervloedige Natuur (bestiert door d'eeuwige Godt) die de menschen haer voedsel en onderhoudt, soo mildadiglijk toe-sent, heeft de Tijdt in Jaren, en yeder Jaer in vier deelen af-gedeelt. De Winter (hoewel noodigh) doet door haer koude; vochtigheyt, en bulderende windt, hagel en sneeuw-buyen, d'andere drie Deelen in aengenaemheyt uytsteken: De Lente brengt hare Bloemen, de Somer hare Vruchten, en den Herfst haer Winter-oogst te voorschijn. Maer alle dese dingen worden wel op haer tijt van de Natuur voort-gebracht, doch sy kunnen, en dienen nootsakelijk (indien men daer't recht gebruyk van wil genieten) door de konst, geholpen, en verbeterd worden. Want door de konst kan mende aerde, die op sommige plaetsen door de Natuur onvruchtbaer geteelt is, met de selve wel toe te maken, vruchtbaer doen worden: de konst kan de wilde, harde, onsmakelijke vruchten door Mesten, Koesteren, In-enten, tam, sacht, eetbaer en smakelijk maken.

Dese en meer andere zijn gemeen, en oock noodigh. Doch, om tot ons voornemen te komen, seggen wy, dat de Natuur, die sich veeltijts wanschickelijk vertoont, door de konst kan op-geschickt, op-gepronckt, in goede ordre, sierlijk en vermakelijk gemaect worden: en hier over kruytmen somtijts bergen en heuvelen wech; laeghten en dalen verhooghtmen, men maect water tot landt, en landt tot water, &c. Alle dese dingen worden in de *Lust-hoven*, aengemerckt, daermen alles *regulier*, dat is, beyde de zijden gelijkformigh maect. Hier leert de konst, datmen de *Boomgaerden* en *Lust-hoven* met hooge Eycken, Abeele, of Ypen-boomen, rondtom dient te beplanten, op datse door de Mantelingh van de koude winden, soo veel mogelijk is, bevrijt zijn: Datmen het water (by aldien het daer is) rontom de *Hofsteden* heen leyt, daer door men van het geboeft te meer bewaert wort, 't selve oock tot Vis-Vyvers ordineert, gebruyckende de uytgegraven Aerde tot verhooging van Boomgaert en Hof. Alle dese wateren, als de selve kunnen vervaft worden, geven groote aengenaemheyt
aen

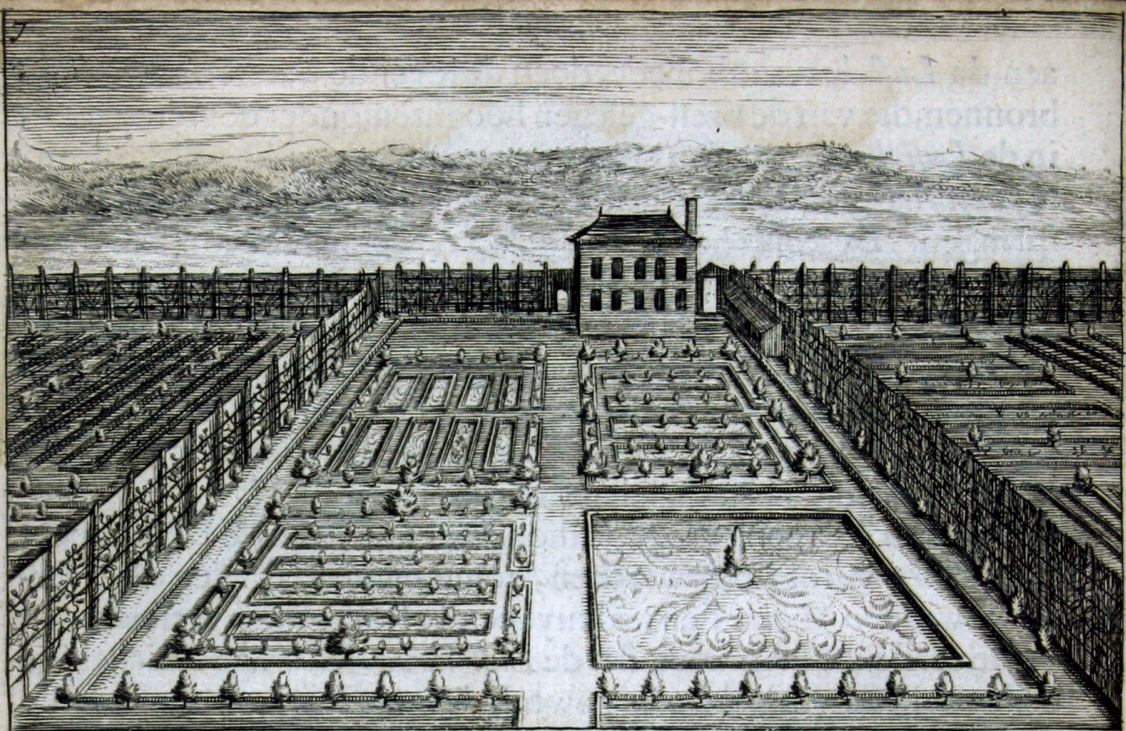
aen de *Lust-hoven*: als mede, doen de levende wateren of springbronnen, die van de naest-gelegen hooghten, onder de Aerde door, in de *Lust-hoven* worden geleyt, en aldaer door heerlijke Fonteynen, hare frisse en koele stralen, tot groot vermaeck, doen uyt-springen. De konst heeft oock geleert, de bedden soodanigh te leggen, datse bequaem zijn, door de tusschen-loopende paden, om gemakkelijk bezaeyt, beplant, gewiet, gesneden en gepluckt te worden. Alzulcke en diergelijke konsten, ervaringen en uytvindingen, daer door de natuur geholpen, verbeterd en verciert wordt, zijnder ontallijck, en hoemen de *Lust-hoven* met de selve verheerlijcken kan, sal den Lief-hebber in de hier by gevoegde Figuren (als oock die gene die achter aen, van de Bloem-perken, *Parterres* of Loof-wercken, Sonne-wijfers, Prielen, &c. ver- toont worden) beter sien, als uyt een beschrijvingh verstaen.

De eerste die men weet, dat de *Lust-hoven* in eenige schickelijke orden hebben gebracht, zijn geweest de oude Romeynen, de welke daer na van de Italiaense Princen, loffelijck, en met verbeteringh zijn na-gevolgt; soo dat Italien onder andere uytstekentheden hier mede van beroemt is geweest. Van daer is dese lustige vermakelijckheyt door gantsch Europa voort-geplant, en van tijdt tot tijdt, door aerdige nieuwigheden toe-genomen, doch voornamelijck steeckt *Vranckrijck* tegenwoordigh, boven alle andere Landen in dese heerlijckheyt uyt, alwaer men niet alleen de Koninghlijke Huysen en Hoven *Fontaine Bleau*, *St. Germain*, &c. maer oock by na, ontellijcke Princen, Graven, en Edellieden hare Paleysen en *Lusthaven* als aerdtse Paradijsen, siet proncken en pralen.

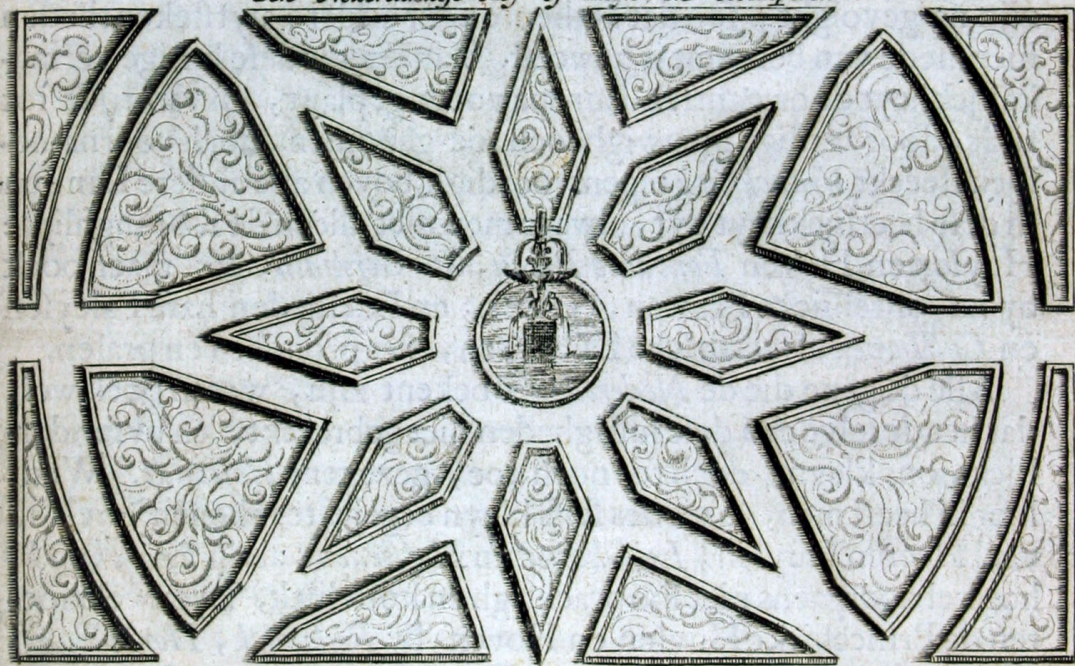
Alle de gene die de *Nederlanden* bekent zijn, weten oock wel, dat het de selve aen dese lustigheden niet gebreekt, en bysonderlijck, ons kleyn, doch tot noch toe, gezegent *Hollandt*. Want hier in heeft men, (naer des selfs kleyn begrijp te rekenen) wel soo veel Heeren Huysen, *Lust-hoven* en *Hofsteden*, als in *Vranckrijck*, hoewel doorgaens niet soo prachtigh en kostelijck, Evenwel moeten de Princelijcke Huysen en Hoven, by *Rijswijck*, *Honts-holredijck*, de *Oranje Zael*, (hier voren Figuur 1, 2, 3, in de platte gront

ver-

Een Nederlantsche Hof of Tuin, en bloemperck.

Een Heerlyke

fonteyn .

vertoont) wel by eenige van de voornaemste in *Vranckrijck* gerekent worden. d'Andere mindere bestaen in een groot getal; hier van konnen getuygen, omtrent *Amsterdam*, de uytgemalen *Die-mer-Meer*, d'omleggende Landen van *Naerden*, *Weesp*, *Woerden*, *Leyden*, 's *Gravenhage*, *Haerlem*, de *Beverwijck*, *Alckmaer*, als oock d'uytgemalen Meeren daer ontrent, en voornamelijk de vette kleygrondige *Beemster*, *Schermer*, *Purmer*, *Wormer*, &c. sonder te vergeten de vermakelijcke plaetsen by de Stadt *Uytrecht*, aen de Rivier de *Vecht* gelegen. Hier in mach *Hollandt* sich dan gelukkig noemen, dat soo wel alle konsten en wetenschappen, als seldtsame vreemdigheden, leckernyen, kostelijckheyt, ja schatten en rijkdommen, door den Goddelijcken zegen, overvloedighlijk tot haer in-vloeyen, want daer de Konsteners beloont worden, zijn sy noyt gebreck. Op *Hollandts* kleynheyt, en wonderlijke toevloeyingh, speelt d'Heer *J. Cats* met de volgende vaersen.

*Al wat men Hollandt noemt, en zijn maer weynigh Steden,
En Hollandts Vrienden self en zijn maer weynigh Leden.
En al van kleyn begrijp, maer des al niet te min
Daer schuylen over al verscheyde wonders in.
Soo wie maer eens betreet den Ringh van Hollandts Kusten,
Die vint een schoon Prieel vol alderhande lusten:
Al wat den Hemel sent, of uyt der Aerden groeyt,
Dat komt hier met de Zee ter Haven in-gevloeyt.
Godt is gelijk een Son, die duysent gulde Stralen
Laet op dees kleynen Tuyn geduurigh neder-dalen:
Wat oyt aen Boomen hingh, of op den Velde stondt,
Dat komt hier aen het Volck gevallen in den mondt.*

Des Autheurs meyning is niet, om in dit deel te beschryven, hoedanigh der Heeren Landt-huysen gebouwt dienen te worden, hy laet dat den Bouw-meester bevolen: Sijn voornemen is slechts, om hier te onderwijfen, hoemen de *Lust-hoven*, met schoone en ongemeene Boomen, Kruyden en Bloemen sal verçieren en onderhouden; en al eer wy vorder gaen, sullen noch yets schryven

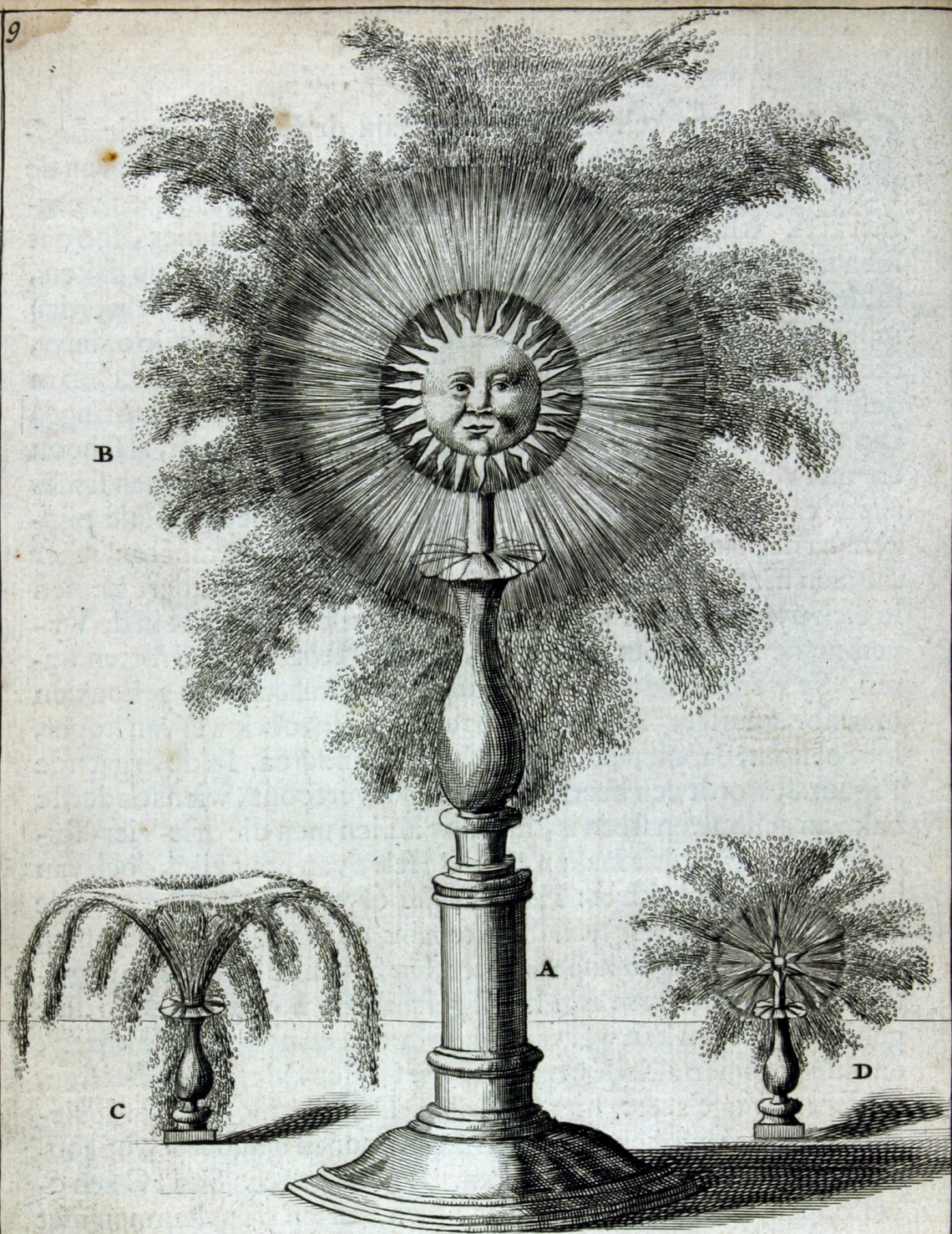
Van

Van de Fonteynen.

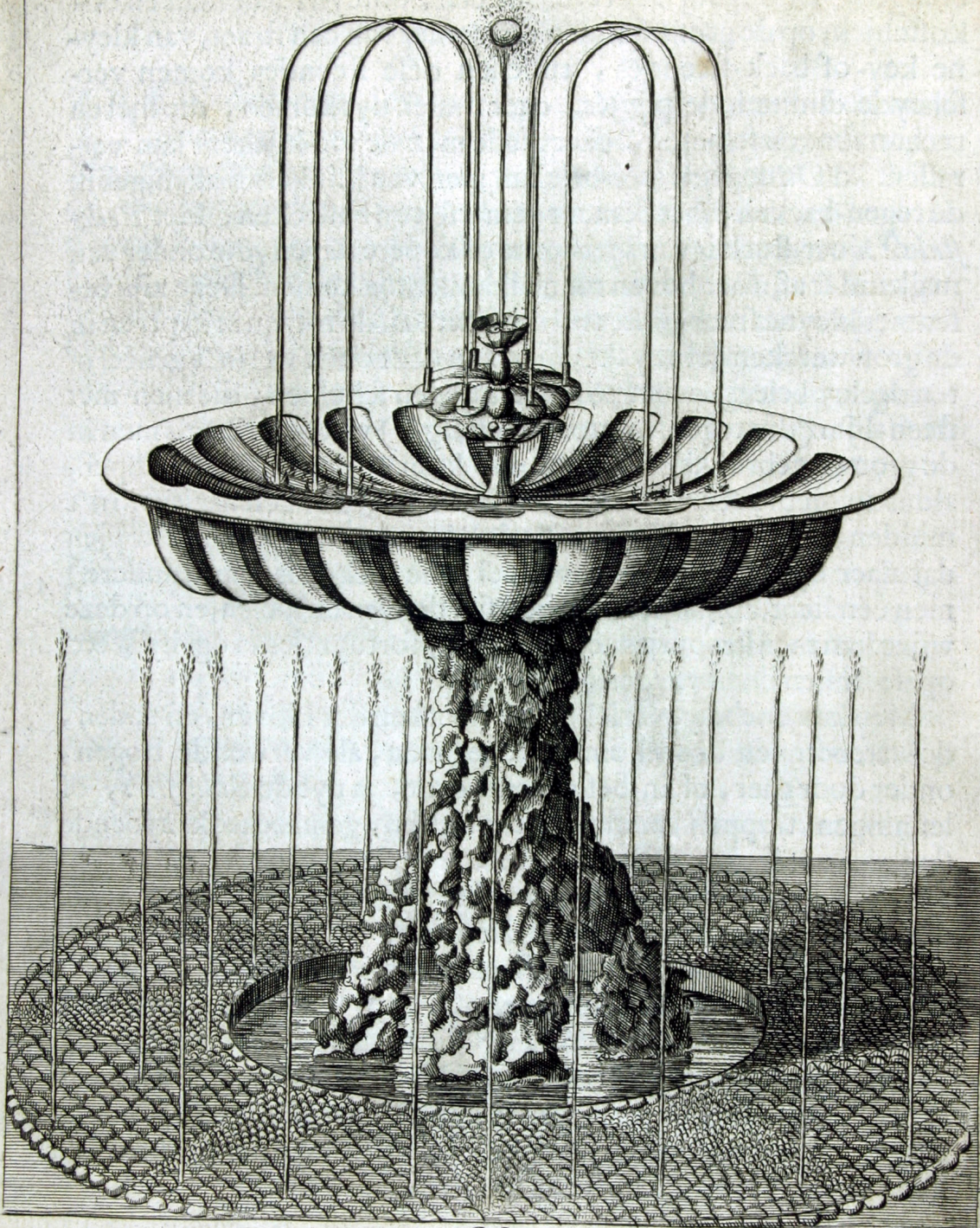
GAnts vermakelijck en çierlijck zijn de *Fonteynen* in de *Lusthoven*, bysonder, als de selve met levendigh water, dat van de Bergen of hooghte, langs of door d'aerde komt neder loopen, voorzien zijn. Maer dese gelegentheyte heeft men over al niet, soo dat men sich dan met regen water (dat om hoogh, in goten, op daken, folders, of lode bakken, vergaert, en staende gehouden werdt) moet behelpen. In dese lode bak maekt men een lode pijp of buys, die 't water naer om laegh afleyt, alwaer men dan met een kraen in dese buys, het aflopende water (wanneer de Fonteyn niet springt) kan tegen houden: indien men maer een Fonteyn heeft, al schoon die met veel stralen gelijk springt, soo heeft men dese kraen slechts alleen van noden; van dese kraen leyt men verscheyde loode pijpkens na de plaetsen, daer de waterstralen uyt komen moeten, maer die men niet gelijk wil doen springen, moeten byzondere kranen in elck pypken hebben. Deze Fonteynen kan men wel in de Vyvers maken, als of het Eylanden, Bergen, Rotzen, of Grotten waren. Sy werden oock wel seer kostelijck gemaect van gehouwen marmor, grauwe, of blaeuwen Arduyn-steen, oock wel van koper, loot of hout, dat men dan çierlijck kan schilderen. In de bygaende Figuur 8, wordt een heerlijke Fonteyn vertoont, wiens onderste bak van gehouwen steen is, maer by aldien men die drie-vier-fes- of achtkantigh wilde maken, kan de selve van hout zijn, doch van binnen met loot bekleet: Het *Pedestal* of voetstuk dient (om de gestadige vochtigheit) van steen te zijn; de bovenste kom kan men wel van dun geslagen koper maken; het bovenste beeldt kan gegoten koper, of anders vergult, of geschildert hout zijn: doch dese geheele Fonteyn kan wel van gehouwen steen gemaect worden; en aldus kan men alderley beelden van Goden, Menschen, Beesten, Visschen, Vogels, &c. hier op stellen. De Figuur 9, beeldt af drierley kopere pypkens, die men d'een voor en d'ander na, op soodanigen voet, als A is, stellen kan. B vertoont een Son, C een overloopent kristalynen wyn-glas, D een Star, en aldus kan men met het veranderen van pijpkens, veelderley veranderingen te wege bren-

Verscheide Veranderingen, om op een fonteyn te stellen.

brengen. De Figuur 10, vertoont een Fonteyn, feer licht en onkostelijk; op de gront fietmen de manier van een straet, van kleyne key- of back-steentjes, tusschen dese steentjes komen verscheyde dunne lode pijpjes, daer stralen uyt komen, die snel en recht na boven schieten, daer mede men de toe-kijckers kan verrassen. d'Onderste water-bak kan men van klinkers maken, gelijk de regen-backen, met Sement gemetselt en bestreken; Het *Pedestal* of Voet-stuck is van vier yzere of kopere staven, die onder van malkander af, maer boven tot malkander toe komen: Deze zijn beset met kleyne stuckjes steen, die men van de rotzen afkapt, en in de grot-wercken gebruyckt, men kan deze oock wel in 't geheel of ten deele, beleggen met zee-hoorntjes en schulpen, die men met steen-lijm (die tegen 't water bestandig is) vast maect, als men in de grotten gebruykt. De bovenste kom is dun geslagen koper, aldus uytgedreven. Van dit zelve stof is mede het schaeltjen in 't midden, waer uyt de water-stralen komen, als oock het kopjen dat daer op staet, op wiens straet (die dicker is dan d'andere) men een licht, hol, koper balletjen fiet drijven en spelen, en op deze wijze kan men kroontjes, cupidootjes, fortuyntjes, vogeltjes, &c. op de stralen doen vliegen en draeyen.

Men kan oock uyt verscheyden hoecken der Hoven, en paden, de water-stralen doen komen, daer men, als verwelfde Bogen, onder door gaet, of in beslooten wordt, ja uyt de *Baluysters*, of leuninghen, trappen, poorten, sit-plaetsen, gemaecte kruypende slangen en kickvorssen, bloemen, rotsen, grotten en berghwercken; men kan mede gemaecte vogeltjes, die in de groente gedoken sitten, door water-stralen, die uyt der aerde komen, doen opvliegen, die de wandelaers doen verschieten, en de byfitters, als onvoorfiens bespringen. Lichte bollen doet men oock door, en langhs de paden rollen, die omloopende, veel stralen en vliessen van haer in 't ronde af-schieten. Alle veranderingen, die men door dit Fonteyn-werck kan te wege brengen, zijn niet mogelijk te beschrijven, want de gelegentheyd der plaetsen, en de kosten, kunnen hier veel toe doen.

Inlegginge der Wijngaerden.

DE Nederlantse Hovenier leyt de Wijngaerden in Februario in de Aerde, om voort te teelen, en dat op de volgende wijze: Men neemt een van de eenjarige ranken, dicht by d'Aerde staende, die buygende soo veel nederwaerts, dat die met een bocht in d'aerde komt, het top-end daer een kleyne voet boven uyt steekkende; gelijk in dese Figuur 11, by de Letteren A en B kan gesien werden. Op dese manier kan men in korten tijt een geheele Heyningh vol Wijngaerden voort-teelen. Anders set men oock wel mantjes in de Aerde, daer door een gat, dat een weynigh boven de bodem is gesneden, een van de eenjarige Loten eerst is door getrokken, en dan de mandt met Aerde gevult, om die het naeste Jaer, sonder de Wijngaert of sijn Wortel te beschadigen, te verplaetsen waer men de zelve begeert te hebben: En wanneer u Wyngaert soo hoogh was opgeschooten, dat 'er geen een-jarige Loten, soo na aen de Aerde waren; neemt dan een mantje, en brengt dat soo hoogh als ghy begeert, treckt gelijk hier boven geseght is, een van de Loten deur een gat, en vult het selve met Aerde, gelijk by de letter C te sien is, u Wyngaert salder inwortelen en bequaem zijn, om in 't volgende Jaer, na u goet-vinden geplant te worden.

Men teelt oock Wijngaerden van Stecken; dat is wanneer ghy u Wijngaert snoeyt; soo neemt een afgesnede ranck, daer een duym of twee oudt hout aen gebleven is, gelijk by de letter D kan gesien worden; snijt de bast van 't oude hout aen de eene zijde wat af, en aen het lootje, drie botten boven 't oude hout latende, soo steeckt het op een schaduwachtige plaets, schuyns in de Aerde, het sal wortelen, en met 'er tijdt tot een goede Wijngaert groeyen, gelijk de Liefhebbers in dese volgende 11 Figure, alles pertinent kunnen sien.

Het inleggen

der Wyngaerden .

Het af-Zuijgen der Boomen.

Af-zuygen der Boomen.

HEt Afzuygen, In-enten en Oculeeren, verbetert, en maeckt de Boomen veel heerlijker als sy te vooren waren, doende, die van natuuren wildt zijn, door konst, de schoonste vruchten voort-brengen, die men kan wenschen of begeeren, veranderende de onsmakelijcke in smakelijcke, vroege in late, onvruchtbare in vruchtbare, sure in soete, en somer- in winter-vruchten, ja leveren van eenen Boom verscheide soorten van vruchten, gelijk men by de Lief-hebbers dagelijks kan beschouwen, maer best is 't dat men Appel op Appel, en Peer op Peer voort teelt, 't wordt mede wel anders gedaen, maer vermits het oneygen is, heeft het geen aert, men doet dan met de *Af-zuyginge*, als volgt:

Verkieft een Boom die u aenstaet, en bequaem is, om van af te zuygen; plant een Jaer, eer gy sult u werck beginnen, een of meer jonge Stammen, daer by, dese sal men, wanneer sy een Jaer gestaan hebben, en wel gewortelt zijn, in de Maent van Maert, of soo langh de Boom, waer van gy zuygen sult, noch beslooten van knoppen is, soo hoog als het nodig zy, afzagen, snijdende 't bovenste glat af, die voorts met een Snoey-beytel of Ent-mes opkloovende, treckt dan een van de naeste tacken af, die u daer toe bequaemst sal duncken, nederwaerts, snijt een weynigh van het top-entje, ten wederzijde schuyns af, gelijk of gy wilt Enten, uytgeseyt dat het aen de tack moet vast blijven, en de bast van de tack, en het uiterste ent vereenigt moet blijven; voegt dit in de opgekloofde stam dat de basten van buyten wel gelijk staen, bindt het ingevoeghde tackje dan aen het stammetje vast, gelijk in dese by gaende Figuur 12. wert aengewesen, dan voort met Ent-was wel versorgt, op dat 'er door ingedrongen vochtigheyt geen verrottinge komt.

En om dat 'er door 't bewegen van de oude Boom geen schade aen de af-zuyginge geschiet, set men een staeck by de tack dat die voor 't schudden van de Boom vast staet, dit soo in de Herfst ghestaan hebbende, snijt men (soo de Ente, die men afgezogen heeft, gewossen is) beneden de invoeginge af.

In-entinge.

DE Nederlantse Hovenier begint te Enten met het begin van Martius, tot soo lang als de botten noch besloten zijn, en dat op dese manier. Men verkiest een stam die gaef en glat is, van de selve soort, als men wil Enten, (dat is Peer op Peer, en Appel op Appelen, maer Mispelen en Queen werden op Doornen geënt) dese een Jaer van te vooren geplant zijnde, sal men de selve met een scherp zaegje, soo hoog of laeg als men de kroon begeert te hebben, afkorten, en met een mes het gezaeghde boven glat afsnijden, sonder de bast van de stam los te maken, en dan met een ent-mes de selve recht in de midden soo verre opsplijten, dat het ent daer bequamelijck kan werden ingeset: het ent dat men sal in-enten, verkiest men van jarigh hout, uyt de toppen van soo een boom, daer u de vruchten van behagen, daer aen ten hooghten 3 botten latende, sult ghy ten wederzijde van de onderste bot de selve schuyns na beneden tot malkander toe af-snijden, latende voor en achter de bast daer aen, gelijk ghy in dese Figuur 13, by letter A kunt sien; dit gedaen zijnde, in de opgespleten stam steecken, wel toesiende dat de bast van het ingestoken ent, met de buyten-kant van de bast van de stam wel over een komt, en dat het eene niet verder uytsteekt als het andere, gelijk by B te sien is.

Dan sult gy met ent-was of pot-aerde, met koe-hayr doormengt, de kloof rontom het ent boven over de stam, en waer het kan in wateren, wel dicht toe smeeren, sommige nemen maer kley, die met een doek, daer 't ent doorsteekt, daer dicht om vast wert gebonden.

Op de voorsz. manier kan men, na dat de stam dick is, een, of aen yeder zijde van de spleet, een in enten, oock wanneer men een boom heeft, 3 of 4 tacken hebbende, kan men de zelve afzagen, en soo op yeder tack een besonder soort doen wassen, gelijk de stam by de letter C tweederhande vertoont.

De beste Boomen zijn die tweemael geënt zijn, uytgenomen Suyker-peren, die maer eens geënt worden, dat is noch jong zijnde ontrent een half voet boven de gront, gelijk by D vertoont wert; latende die tot bequame hoogte opschieten, en dan voor de tweede

Oculatie der Boomen.

mael geënt, gelijk by de Letter E gesien kan worden. Dese tweede enting beneemt alle wildigheyt, die de Natuur van de Boom de eerste enting eeniger maten komt mede te deelen.

Oculatie.

DE Nederlantse Hovenier Oculeert in Julio en Augusto, en een Boom hebbende daer hy op wil Oculeeren, verkiest daer van de tacken van een-jarigh hout, of het gene op dien Somer gewassen is, en snyt met een scherp mesken een rechte snede even door de bast, tot op het hout, en boven de selve een dwers-snede, gelijk of men een latynse T wilde maken, soo als in dese figuur 14, by de letter A te sien is. Dan neemt men een tack van die Boom, waer van men de vruchten begeert te hebben, van de selve ouderdom als daer ghy op sult Oculeeren, die in sijn bladeren even boven de knoppen afgesneden zynde, snytmen die onder en boven de bot met een dwers-snede omtrent de helft van de dichte van de tack, en die ten wederzyde tot den anderen toegesneden als een vierkant schiltje, dit dan sachtken met de vinger en de duym van het tackje afgetrocken, gelijk hier by de letter B, daer het tackje met twee uytgesneden schiltkens naeukeurig verthoont werden, dit gedaen zynde, neemt men een beene of palm-houte mesken en licht daer mede de bast, die door dit snyden van de latynse T gemakkelick van de stam komt te scheiden, voeght dan het schildeken tusschen de bast en het hout met de botte opwaerts daer in, wel daer op lettende dat de boven-kant van haer schildeken dicht tegen de dwers-snede van de latynse T wert aengeset, gelijk by de C, daer de selve sich noch ongebonden verthoont, te sien is; dan neemt men een bant uyt een Moscovische mat, en bint de snede onder en boven de botte dicht toe, gelijk by B perfect kan gesien werden, als dit soo twee maenden gestaen heeft doet dan het basje of bantje daer af, soo de bot dan noch groen is, sal die in 't naeste voor-jaer beginnen te schieten, dan moet de tack een handt breed boven de Oculatie afgesneden worden; en het daer aen volgende Jaer, even by de nytgewossen Oculatie af, op datse dan te beter na malkander begroeyen.

Om

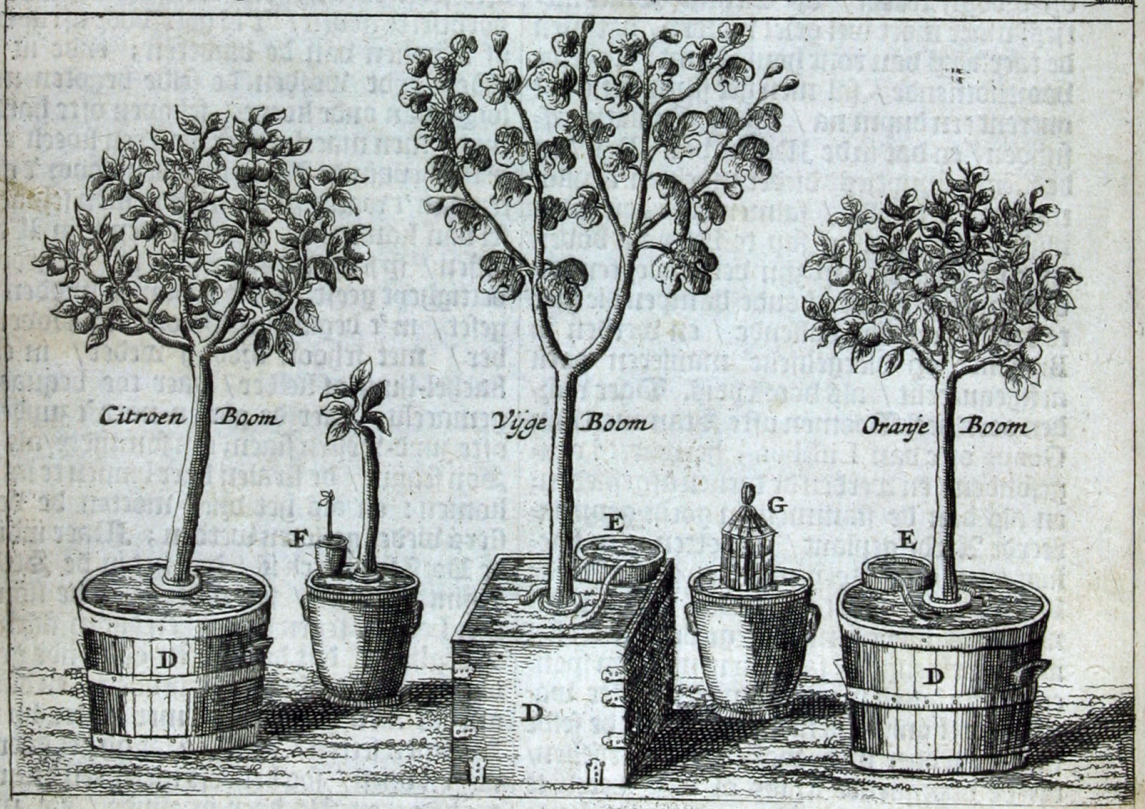
NEDERLANDTSEN HOVENIER.

Van de Oranje-Boomen.

De Oranje-Boomen worden hier te landt eerst aengequeekt van kernen of zaden / ofte geplaat in goede Aerde; drie of vier jaren out / en de stam dick zijnde / ontrent een halve duym / salmen als dan die Oculeeren; in de Maent van Junij of Julij / in 't wassen van de Maen / by droogh weder / op Oranje Stammetjes; maer moet wel gelet worden / dat men de tackkens van ront hout neemt: de selve voortkomende / sal men het stammetje tot ontrent een duym na / by de Oculation af-snijden / en dat in de Maent van Mey / en de klepne spruytjes dieder mochten aenkomen van het wilde / salmen daer aen laten blijven / om dat het sap te beter na boven mochte schieten; sy zijn veel moeyten onderwerpen / door de koude dampen die hier te lande veel zijn vallende / en werden in Brabant op diergelijke manieren oock aengequeekt / als voorszeyt is. Daer worden oock veel Boomen ofte Stammen van Genua ofte van Lissabon, herwaerts aengesonden / en werden de tacken afgesneden; en als dan de stammen in goede geprepareerde Aerde geplant / in potten ofte bakken / met oude koepe-mis / en gorde Aerde versoght / en of het gebeurde / dat de stammen wat droogh mochte geworden wesen in 't overbrengen / sal men nemen een sponcie / ofte doeck met soete-melck / ofte water met honigh gemenght / ende de selve stammen daer mede wassen en besrijcken / om de voorgaende schoors of bast weech te maken / op datse als dan te beter soude groeyen. De botten moet men wel bewa-

ren voorsz de Oor-wormen of Pisse-bedden / met een stuck van een oude sepl of lap / in de kroon van de Boomtjes te hangen / dat men dickwils moet uyt-schudden / op dat de Wormen daer uyt vallen. Dese Boomen moeten altemet / tegen den avont begoten worden met schoon regen-water / dat in de Son gewarmt is / als men begint te sien / dat de bladeren wat krimpden; des Winters giet men die somtijds met bieft ofte soete-melck / om de ader-worteltjens voedsel te geven / 't is goet voorsz asrupen / of afvallen van de bladeren; ende in de Mey-tijdt worden de selve begoten met loogh van oude koepe / schapen ofte harte-mis / men maect daer van een koeck om bettigheyt in de Aerde te geven / door 't gieten van 't water: Sommige nemen schaepe-sel van hammen / ofte baerden van Walvissen / sy seggen dat het goet is / en groote bettigheyt geeft. Dese Boomen worden in geset / in 't begin van October of November / met schoon droogh weder / in een kachel-hups of kelder / daer toe bequaem gemaect / daer de glazen naer 't zuden / ofte zyd-westen staen; om somtijds / als de Son schijnt / de stralen daer binnen te laten komen: en als het vriesen moeten de vensters weder gesloten werden; Maer indien de Vorst soe sterck is / dat het in de Stove begint te vriesen / soo moet men de koude met kachelis tegen slaen / en dat in sulcken matigheyt / dat de hitte en de koude geen van beyden de oberhandt hebben / en daerom sal men 2 à 3 testien met water by de Boomen setten / ende soo langh het daer in niet en vriesen / soo behoeft men geen buur te maken / en is daer in zijnde / sal men 't maer soo warm maken dat het begint te ont-

ontdopen. Sy werden wederom uytgezet in de Maent van May / wanneer een soete aengename regen mochte vallen / als dan besnoept men die / en de rijpe vruchten sal men afsnijden in de Maent van Januarij. Angeballe daer te veel bloepsels mochten aen wesen / sal men die af plucken in de Maent van Julij / op dat de Boom kracht houde.

Van Citroen- en Limoen-boomen.

Citroen- en Limoen-boomen komen mede van de selve plaetsen als vooren geseyt is / ende werden oock op soodanige maniere voort geteelt ende onderhouden.

In de nevens gaeve Figuur 15 / wordt den Leser vertoont / de afbeeldingen van de Oranje- Limoen- en Vyge-boomen / als mede de Stobe / daer men niet alleen de voorsz. Boomen / maer oock alle die gene / die van soodanige warme en tederen aert zijn / en de hier-landtsche koude Winters niet kunnen verdragen / in brenghet en bewaert.

A. Is de stobe.

B. Zijn de kachel-obens.

C. Zijn de tobben / bakken en potten / waer in de Boomen geset zijn / en wassen ; oock in wat ordze men de selve op rpen stelt / om daer bequamenlijck by te kunnen komen.

D. Gedaente der tobben en bakken met de Boomen daer in / met hare hantvatsels en haken / waer mede die met hant-boomen / de stobe uyt en in gedragen worden / als in de Figuur te sien is.

E. Zijn water-tesen / daer in een reepje laken leyt / waer uyt het water langhs het selve gedurigh na de wortel afvuypt.

F. Is een kleyn kopje / in welck men de jonge spruytjes afleypdt / op de manier / als hier vooren van de Wijngaerden geseyt is.

G. Een pot / daer een glase lantaren op staet / om dooz de Son dese teete planten / te beter te doen uyt trecken.

Van de Vyge-boomen.

De Vyge-boomen worden hier te landt

aengeteelt van oploopen / die onder uyt de wortel schieten / ende als dan verplant in een warmen hoeck / tegen een muur ofte heyningh / in 't begin van Maert : sy worden oock in potten geplant / om 's Winters in huys ofte stoof te setten / maer buyten staende / moeten die onder de aerde neder gebogen / en onder baken van beeckweyt / ofte schijven van hennip / bedeckt worden / op dat de oude vruchten / die in de Verfst-tijdt daer zijn aengekomen / niet soudenvergaen / ghy kunt dan daer tweemaal in het jaer vruchten aen hebben / maer men moet die niet eerder ontdekken / als in het begin / of in het midden van April / met een zuyd-westen windt ; dese Boomen willen stercke Aerde hebben / die wel gemist is / met Paerde- of Schape-mis.

Dese Vyge-boomen zijn dyederhande / daer zijn witte / blauwe / en oock wilde / die het bladt van Moerbessen hebben / maer komen hier te lande weynigh vruchten aen ; men seyt dat de vrucht aen de stam wast. Daer zijn oock tweederhande Vygen van Indiën dat planten zijn / hebben dicke bladeren / en zijn goet om op een Apothekers venster te prouck te setten : de kleyn draegt geele bloemen / ende daer na root-achtige vruchtses / maer de groote soort / wil des Winters droogh en warm / in een kachel gehouden zijn.

Van de Granaet-boomen.

Daer werden bebonden tweederhande Granaet-boomen : die de enkelde bloemen hebben / worden van karnen aengequeecht / en dragen vruchten / en die de dubbele bloemen hebben / worden aengequeecht van stecken ofte uytloofsels / dese worden gheplant in bakken ofte potten / en moeten in de Sommer-tijdt veel begoten worden met schoon water / en oock des Winters in huys geset / om de selve wel te doen bloepen / sal men die geen groote potten ofte bakken geven / om dat die soo sterck niet en schieten / en te meerder bloeme setten : sommige mengen de Aerde met asch van eysken-heut /

E

mede

mede om wel te doen bloeyen / maer ick be-
vinde beter te wesen oude kley-mis.

Van de Olijf-boomen.

d'Olijf-boomen / die worden gebracht upt
Italien ofte Spanjen, willen wel staen in
goede zwarte Aerde / ofte klepachtige; dese
staen des Winters groen / en moeten in de
kachel mede bewaert worden: maer hier te
lande wassen wilde / die zijn des Winters
dorre ofte bladeloos / worden van stecken in
de Aerde gesteken; sy willen wel wassen
daer het vochtigh ende belommert is; als
de selve bloeyen / geven sy een seer liefelij-
ken reuck van haer / en mogen des Win-
ters gedurigh wel buyten staen.

Van Oliander-boomen.

Oliander-boomen zijn tweederley / dat
is met roode en witte bloemen / sy worden
van inleggende tacken aengequeecht / en in
potten geset / willen des Somers veel be-
gotten worden.

Van de Myrthus-boomen.

Het aenqueecken der Myrthus-boomen
geschiedt van stecken in Mey, gesteken in een
back ofte pot / ende de tackkens een kleyn
draeytje gegeven / ende wel begoten / hy sal
wel wortelen in fantachtige Aerde / men
steekt die oock in de Maent Augustus, op
de manier als vooren geseyt is: Men kan
oock zuygen dubbelde Myrthus op andere
stammen / maer dese willen in de Somer-
tijdt veel begoten wesen / oock in goede Aerde
/ het zy in backen ofte potten; sy moeten
des Winters in drooge kelders of kachels
bewaert worden / daer zijn van dese veel
soorten; als dese dubbelde Myrthus, Myr-
thus met het Rossemarijn-bladt / Myrthus
met het Lauwer-bladt / Myrthus met bree-
de bladeren / Myrthus met Palm-bladeren /
Myrthus met sijne bladeren / Myrthus met
gekrupste bladeren / Myrthus met de roode
steel; met Citroen-Boock- en Tonge-blade-
ren / en oock Jode-Myrthus, met kleyne
bladeren / ick hebbe oock gesien / dat daer
upt zaet worde gewonnen.

Van Genista, of Brem-boomen.

Genista of Brem-boomen worden van
zaet aengewonnen / de Spaensche moeten
des Winters in hups geset zijn / maer de wil-
de wast genoegh in de Heyde: daer zijn noch
Brem met groote doorens / die upt Gallega
komen / en kunnen des Winters wel buy-
ten staen / daer zijn noch kleyne soorten van
dese Brem, die met steckelen zijn / die in de
Heyde of Bete wassen / die met de witte
bloemen vint men hier te landt weynigh /
als by den Ed: Heer van Beveringh, ofte
groote Lief-hebbers van gewassen / de an-
dere hebben altemael geelachtige bloemen /
dese soorten willen wel in magere Aerde
wassen / die sandigh is / men verplant die in
Maert.

Van de Lauwerier-boomen.

De Bakelaer wordt van de zaden ofte
boontjes gesteken / ende daer van aenge-
wonne / de Laurus Nobilis van stecken / die
in de Maert gesteken worden / dese moeten
des Winters in hups of kelder bewaert zijn /
staende in backen ofte potten: De Vlaem-
sche Lauwerier wast met bossen / men scheurt
die van massander / ende soo wint men die
voort; men dect die des Winters met stroo
of riet / men buyght die oock wel neder / en
werpt daer aerde / of wit sant op; in het leff
van October: men ontdekt die weder in
het begin van April, met een soete regen:
daer zijn noch hier te landt Lauwerier boe-
men die upt America komen / dese seyt men
dat de schoyle de Kaneel is / sy moeten des
Winters in de kachel wel bewaert worden;
daer zijn hier te lande niet veel van die Boe-
men / maer dese Boom wil in de Somer-
tijdt wel begoten wesen: Daer is noch de
Laurus Tenuis, en zijn vierderhande soor-
ten / een met het blinkende bladt / en een
met het droef bladt / en twee soorten met
rupghachtige bladeren; dese soorten moeten
oock des Winters in hups staen / en worden
aengewonnen van inleggen / of oock som-
tijds van stecken: daer is het Laurus Silve-
stris,

Den Nederlandtsen Hovenier.

Kris, of wilde Lauwerier, die de zwarte Besien ofte Kerssen draeght: sy wil wel wassen in vochtige plaetsen / en uyt de Son / sy heeft heel schoone bladeren / om de spijs in de schotelen / mede te versieren / dese seyt men van de tacken in de Aerde / en men verplant die in April, in sandachtige Aerde; daer is een plant die hiet Laurus Alexandrinus, en draegt roode vruchtjes / 't is een goede plant voor de Apothekers om op het venster te setten / dese plant wordt in potten geset / en om aen te queecken / scheurt men die van malkanderen.

Van Phyliren en Alaternus.

Men kright dit zaet uyt Vranckrijck, en men zaeyt het in de Maent Maert, en men verplant het als het 5 of 6 bladeren heeft / men kan die oock van stecken aengueecken / daer is een Boom die men Celasterus noemt / die is van de selve natuur / sy moeten des Winters in huys gheset worden / maer in Vranckrijck staen die buppen / ende maect men heggen daer van / of set die aen de muuren / om die met groen te doen bewassen. Daer zijn in korte jaren hier te lande gekomen / Phyliren; die met versilverde bladeren zijn / en oock met vergulde bladeren; dese worden gequeecht van inleggen / ofte gesupghet op de stammen / die groene bladeren hebben / maer willen des Winters wel in een luchtige kachhel staen.

Van Arbutus.

Arbutus, is een boomtje dat des Winters groen is / met sandachtige bladeren; het draeght bloemen als de witte Speck-wortel; daer is noch een dat Durperkooznigh heet / genaemt Arbutus Folio, Aradus Candi, en verliest des Winters zijn blaetjes; dese Boomen worden van inleggen ofte uyt-spruytsels aengueeect / en moeten des Winters in 't kachhel-huys geset worden.

Van de Syringa.

Syringa wordt aengewonnen van oploopen / men set die aen Pieelen / of maect daer

stammen van / om hier of daer in de Cuppen te setten / maer van die met de witte bloemen worden oock wel heggen gemacht: 't is een specie van Olier / daer is hier te landt Syringa met witte bloemen als de paerffe zijn / of de blauwe / geseyt; willen wel staen in vochtige plaetsen / sy bloepen in Mey.

Van de Pieper-boomtjes.

Dese worden van zaet voort gequeecht / men scheurt die oock van den anderen / daer zijn van dese soorten die hebben bruyne-roode bloemen / en oock heel blecke bloemen / daer zijnder met groene bloemen / en worden genaemt Laureola, dese draegt zwarte besien / maer de voorgeseyde / roode besien; daer zijn hier te landt oock met witte bloemen / maer seer weynigh / als by de voornaemste lief-hebbers / als by de Heer van Beveringh of andere / dese wil wel wassen in sandachtige aerde / wil geen mis verdragen aen de wortel / sy bloepen al vroegh in Maert.

Van Laburnum.

Laburnum draeght geele bloemen als kettingen / zijn tweederhande / komen van zaet voort / men plant die oock van uyt-scheuten / sy staet des Winters buppen / en wil wel uyt de Son staen.

Van de Roosemareyn-boomen aen te teelen.

De Roosemareyn steect men van steck in de Maent Maert, of in het begin van April; men dubot wat sterck de Aerde by een / voor het uyt-drogen van de Son; de oude planten set men soo diep in de Aerde / tot aen het nieuwe hout toe / en men moet die in de Somer-tijdt wel begieten / het sal dan wel wassen: men sept / als men de Roosemareyn begiet met het loogh ofte sop / dat van vrouwen heinden komt / die buyl zijn / dan sal het op eene nacht wel een paer dupm wassen: sy worden hier te lande meest gequeecht / ter Goude, ofte te Noortwijk by Leyden; daer worden oock van zaedt aengewonnen / maer hier te landt kan men

die des Winters niet oerbhouden. Daer is oock dat van Luyck komt / heeft breede bladeren / maer die uyt Engelandt komt / is wel de sterckste van reuck / doch die van ter Goude komt / bloeyt best / daer zijnder die bonte ofte vergulde bladeren hebben / en sijne: Ick heb'er gesien met versilverde bladeren / die uyt Engelandt quamen / maer willen hier te landt niet wel voort / ende zijn daer weynigh.

Van de Jasmin-boomen.

De geele / gesep / die van America komt / wordt van inleggen voort-gewonnen en gesneden / gelijk men een Nijer af-set / of men steekt daer deur / ende daer set men een pot aen / met goede sabelachtige Aerde / men leyt die in / in 't begin van Mey, ende set daer een potje boven op de andere pot / met water onder / met een gat / ende werpt daer in een handt met Aerde / het lecht daer met'er tijdt deur / dat het natuurlijke bochtigheyt krijght / de witte Spaensche Jasmin, die van Catalonien komt / is op wilde gesuyghet / en hier te landt wordt die oock soo aengewonnen / gesuyghet ofte ge-ent op wilde stammetjes / die ontrent een To-backs-pijp dick zijn; de wilde witte worden van inleggen aengequeect / en in potten geset / en daer op gesuyghet ofte ge-ent / als vooren gesep is / maer moeten des Winters in een kachel staen / dat die niet en be- vriesen / alsoo men in het leste van de So- mer de beste bloemen daer aen heeft; in de Maent April sijt men die / tot een handt breekt boven het ent of gesuyghde af / en sijn schiet dan weder Loten op / ende maectt alsoo een kroontje / daer is een geele / soo gelijk van blom / als die gene / die van America komt / maer heeft geen reuck / die kan des Winters buuten staen / daer is noch een met geele bloemen / en heeft hout als Bzem / staet des Winters oock buuten / dese kan men van zaet voort queecken / wil wel staen in magere Aerde / daer zijn noch twee soorten van blaetwe / de eene met ge- snede bladeren / de ander met ongesnede

bladeren / dese hebben bloemen wat kleiner als de blaetwe Syringa, men queecht die van op-loopen / en konnen des Winters buuten staen.

Van de Roose-boomen.

Dese worden aengequeect van uyt- spuytsels / ofte oploopen / men kan die oock Oculeeren van de eene soort op de andere / dit geschiedt in 't laetste van July, in 't af- gaen van de Maen / mede kannen se voort- setten uyt dicke wortels / die men als dan een handt breekt boven de Aerde moet set- ten / maer de Aert-rosen en de Duyn-rosen loopen machtigh voort: de namen van de Rosen zijn dese / eerstelijck / Muskis-rosen, Morleyne-rosen, bleecke en bruyne Mor- leyne-rosen, Maent-rosen, enckelde Mus- kis-rosen, Rosen met 300 bladeren / Peer- dragende-rosen, Provencie-rosen, geele dub- belde Provensie-rosen, Camelot-rosen, flu- wele dubbelde Aert-rosen. Doch drie soor- ten van Aert-rosen, Negelantier dubbelt, en enckelt, geele Negelantier, Turckse- ro- sen, de Kancel-roos, en Ruyge-roos. Alle dese kan men planten tot heggen / oft strupck-ghewas / behalven de dubbelde Muskis-roos, die plant men in potten / al- soose des Winters moeten binnen staen / ofte worden ghedeckt met doppen van Boeckweyt.

Van Viburnum.

Dese draeght witte bloemen / en wol- achtige bladeren / wit rupghachtigh hout / en maectt een mopen Boom / konnen des Winters buuten staen.

Van Cypresse-boomen.

Het zaet wordt ons hier ghesonden uyt Vranckrijk, en hier gezaeyt / maer moet eerst in soete-melck geweect worden / en 's Winters in hups geset / geeft een heele fraepe opgaende Boom / om in 't midden van een Parterre, Bloem-perck / of aen het inkommen van de groote paden te setten: als die 5 of 6 jaren out worden / konnen

sp des Winters blyten staen / als die be-
waert worden vooz de windt.

Van Denne- ofte Mast-boomen.

Het zaet wort ons toegesonden upt Noor-
wegen, en geweekt zijnde in water / wordt
het gezaept in de Maent Maert, in een bachi:
de eerste Winter wordt het gedeckt vooz de
schrale winden / en in 't laetste van Maert,
ofte eerste van April, sal men die verplan-
ten / twee voeten van malkanderen / in
goede sabelachtige Herde: voozts 4 of 5 ja-
ren out zijnde / kan men die verplanten / in
foodanigen Bosch / Laen / of Dreef / als
men best oordeelen sal / men setse als dan
16 of 18 voeten van malkanderen / men
queeckte oock wel aen van steck / doch dan
wordense soo geen opgaende Boomen / als
de gezaepde; daer zijn oock verschepte sooz-
ten / namentlijk vuure, greyne, sijne ende
groove Masten, met dese by-soorten / als
daer de Pingels aen wassen / als mede La-
riese, die men niet kan branden / en is des
Winters bladeloos ofte dor.

Arbor Vitæ, ofte Boom des Levens.

Die werden aengequeecht van steck ofte
inleggen / men kan daer van maken dichte
heggen / men verplant die in de Maent Ja-
nuary, sp kommen oock gequeecht worden
tot opgaende Boomen.

Van Taxus.

Dese wordt mede aengequeecht van in-
leggen / men maecht daer oock heggen van /
en blyben des Winters groen / men ver-
plant die in 't begin van Maert, in sabelach-
tige Herde / men maectse oock tot opgaen-
de Boomen / men scheertse met kroonen / of
laetse rondt recht opgaen / naer wel geval-
len / sp blyben des Winters groen.

Van sijne ende groove Seven-boomen.

Sp worden aengequeecht van steck of in-
leggen / men maecht daer oock heggen van:
men verplant die in Maert, dese Boomen
worden niet veel geplant / om dat de mepf-

jens / die niet poozt-vast zijn / haer daer van
dienen / om niet zwanger te worden.

Van Hulst.

Dit wordt aengewonnen van zaet of be-
sien / sp worden in een tobbe niet nat zant
geweekt / en als dan in greppen ofte voo-
ren gezaept; men zaepse in 't laetste van
Maert, of in 't eerste van April, sp leyt
een geheel jaer eer 't selbe ophout / maer
worden veel aengewonnen van inleggen /
men maecht'er heggen van / als men die
een voet van malkanderen set. Dese Hulst
is dyederley / namentlijk met gladde bla-
deren / steenachtige bladeren / en vergulde
ofte bonte bladeren / dese worden wel mede
gesooght op de groene Hulst, om daer van
opgaende / ofte stal-boomtjens te maken.

Van Palm.

De grootste / ofte grove Palm plant-
men tot heggen / maer de kleyne wordt
geplant om beddens / en parterres of loof-
werken / en dat in de Maent Maert, of
April moet sp verplant worden; men kan
die oock verplanten in September. Daer
is noch een soort met groote bladeren dat
verguldt is / die men kan aengequeeken tot
kroonen: daer is de oprechte Palm, daer
de Dadels aen wassen / doch die bintmen
hier te lande niet veel / als in de Accade-
my-hoven, of by groote Lief-hebbers: sp
moeten des Winters binnen staen; Dese
worden gesteecken van de steenen van de
Dadels: Die het eerste jaer opkomen / wil-
len niet wel overblyben.

Van Spaense Dooren.

Sp wordt aengequeecht van zaet / of
besien / blyft des Winters groen / kan oock
aengeteelt worden van inleggen / en is den
ander Dooren gelijk / maer is seer gequest
van de rispen / men maecter oock heggen
van / gelijk van de andere Doornen, 't is
om Wybers / ofte Boomgaerden / men
verplant die in February.

Van Ligustrum, ofte Mondt-hout.

Die wordt gezaeyt van besien / in sandt-achtige aerde: twee en drie jaren out zijnde maectt men daer heggen van / daer is noch een specie van Ligustrum die des Winters groen staet / sy moeten in hups ghebracht worden / alsoose in potten worden geset.

Van Cornoeljens ofte Cornoelien-boom.

Hy wordt gequeect van inleggen / ofte stecken van de Cornoeljens, dese worden oock tot heggen / ofte aen pzeelen geset / in 't laetste van October, of 't eerste van November, sy geven goede heggen.

Van Elst.

Daer worden heggen gemaectt om in kort groot te wesen / 't zy in Thupnen ofte Boomgaerden / van drie of vierjarige Elst, die hier aengequeect worden in de Deenen / en men plant die een voet van den anderen / in de Maendt Maert, men kan die oock scheeren / als de voorgaende / die alle geschooren worden / in 't begin van July.

Van den Amandel-boom.

Sy worden gesoogt op stammetjens van Pruymen of Kroosjens, in 't laetste van Maert, geven veele moepe bloemen / op de selve maniere als de Persekens, daer zijnder oock met dubbelde bloemen / maer hier te lande weynigh / daer is noch een klepne Amandel-boom, die in de bloem-thupnen oock geplant wordt: de groene vruchten om te conffjen pluckt men in Juny af / als de selve noch geen steen hebben; sy worden geplant in de Maendt February in goede aerde / maer het gat of kuyt daer men die in plant / wordt in de Dooz-winter gemaectt / om dat de selve wat moet verluchten.

Van de Appel-boomen.

De zaden van Appel-boomen worden gezaeyt by malkander / in het leste van January, en drie jaer out zijnde / sal men die verplanten in goede Aerde / een voet of ander-

half van malkander / maer sy moeten onder de zaet-wortel / en boven een voet van de Aerde af gesneden worden / tot twee jaren achter een / het bovenste hout om de stammetjens dick te maken / ende alsse een dupm of 1 $\frac{1}{2}$ dick zijn / dan sult ghy daer op Enten Clapstarten of Kabaunen / vroege bryntjes / die het meeste water rijfs maken / om alsoo in kort een rechte moepe stam te krijgen; dese Ente die men daer op setten wil / sal men in het laetst van December af snijden / en leggen in de Aerde met de toppen boven upt: in de volle Maen van February, sal men op de voorgenomde stammetjes / dese Ente setten of griffelen / ende in plaets van Was daer op gedaen / sal men nemen wat koe-mis en weynigh koe-hay met wat Sant dat onder malkander vermenght / en het Ent daer mede bestrijcken / vooz 't inlecken van water; als nu de opgaende stam dick geworzen is / anderhalbe dupm / sal men daer op griffelen van de beste die aengenaemst mochten zijn / het zy Gout-Appelen / Kenetten en Neghten / of andere; ghy dient daer wel op te letten dat ghy die Enten / die ghy daer op wilt setten / af snijt daer bloem-knoppen aen zijn / aen die tackjens daer van ghy wilt Enten / 't sal soo veel te eerder vrucht dragen / welgens het geboel van veelen / en het Ent setten aen de Son zy; daer zijn oock Appelen die van steck worden gestoken / komen upt Engelandt, een specie van Pipingen / soo oock Paradijs Appeltjes / of andere die pittigh hout hebben / maer de Boomtjes duuren niet langh.

Van de Peer-boomen.

Van het voortqueecken der Peer-boomen, doet als vooren geseyt is van de Appelen: die van kernen gezaeyt als boven verhaelt is / sal men de selve verplanten / ende Enten als de Appelen. Maer in Vranckrijk worden de Peeren op Que-peeren geent / en de Winter-peeren op doornen ende op lage stammen / om dat de vrucht te langer soude duuren / ende is veel harder ende veel

veel vaster; hier te landt worden de Peeren tweemaal verent / behalven Supcker Peeren / alsoo men van de selve de eerste mael Ent / of van Bergemotten of Herfst-Supcker Peeren / en vooz de tweede mael Ent men daer op Peeren de Bon Christien, Safferaen-Peeren / Casel-Peeren / Muscus-Peeren / ofte andere Peeren / het 3^e van Somer of van Winter. Maer als men diverse Peeren op een Boom wil Enten / is best Somer op Somer-Deer / Winter op Winter-Deer / alsoo die beter tot perfectie sullen komen / men kanse oock Oculeren / het 3^e op jonge of op oude Boomen / daer jonge tacken aen zijn.

Van het planten van Appelen ende Peeren tot een Boomgaert.

In den eersten is wel te letten / daer ghy u Boomgaert wilt planten / dat die wel dooz de derry verdolven is / ende om dat landt wel te breecken / sal men daer een jaer kool op setten / om alsoo de Aerde het seijn ende vupl wech te nemen / ende moet het landt altijd soo hoogh wesen / dat het twee voeten boven het Winter-water leyt / men sal de gaten maken / daer men de voorgefeyde Boomen wil in planten / in de Maent van November, 30 of 32 voeten van een / ende vier voet in het rondt / ende diep navenant / ende daer by brengen twee goede kruit-wa-ging met Mis / ende al is daer wat vergaen Baggert by / sal daer geen quaet aen doen / ende als ghy kunt hebben Pyp om onder in de gaten te werpen / om het water van de wortel van den Boom te beter te omsincken / of in plaets van dat / als men Prins Mauris Boomen plant : smijt daer vier of vijf tacke-bossen of mutsers in / soo men die hiet / en de Boomen wassen seer wel / maer geen Mis onder in de gaten / alsoo de Mis vergaet / dat als dan de Boomen te seer saken. Doet maer de Boomen in goede Aerde ende vergane Mis / niet den anderen ghemenght / ende met de wortel daer in geset / ende de wortel daer mede bedekt / ende daer dan rontom Mis ende

Baggert gelept / ende die niet Aert overdekt; als de Boomen niet goede wortel is / sal dan niet laten te groeyen. Dese Boomen worden gheplant in het leste van de Maendt van January, of in het begin van February, sommige seggen in het wassen van de Maen / ende de ander in het asgaen: als ghy dese Boomen soo wijdt van malkander set / kunt ghy daer karsse / Pypme / of kroosjes op de selve linie of rye / in het midden setten / ende dese Appelen en Peeren groot geworden zijnde / de karssen dan uytwerpen / ende in het midden van de twee rpen sal men planten / Ael-besien of kruit-besien / 't sal dan een goede Boomgaert geven.

Van de Parsiken ende Apperkosen aen de heyningh te setten.

Parsiken worden op soodanige manier voort gequeercht. Men neemt de oploopen van de Pypmen / (maer de kroosjes zijn beter) die sal men planten in goede aerde / 2 voet van malkanderen; een jaer daer gestaan hebbende / sal men die in February afsnijden 7 of 8 dupm boven de aerde / en laten daer twee of drie spruyten aenkomen / ende daer sal men dan op Oculeren / Apperkosen of Parsiken in de Maendt van Julius, of tegen het wassen van de Maendt van Augustus: men houdt vooz goet Persiken op Apperkooß geculeert / dat de vrucht veel smaccklijcker is ende oock droeger / als ghy Oculeert moet het droogh weder wesen / 't is beter na de middagh als vooz: sy worden oock wel gesuygh / maer wordt soo veel niet gedaen. Nu geculeert zijnde / ende het oculatie groen blijft / sult ghy in de aenkomende Maert af snijden 1 of 2 dupm boven het oculatie / om alsoo een volkomen Boom te maken / om aen een heyningh te planten 12 voeten van malkanderen / in het zuyden of zuydt-westen / of aen de oostheyningh / Apperkosen ende Persiken dooz een / als de manier is: de Persiken worden oock van de steenen gesieken / brengen oock somwijl wel goede vruchten voort / in Bra-

bandt

bandt worden de Apperhosen oock tot Staelt-boomen geplant / maer in Hollandt wordt het soo veel niet gedaen / alsoq de vrucht soo wel niet voort komt.

De namen van de beste Persken zijn dese :

Persken van der Meer/dubbelde Montanen / enkelde Montanie / Bloet-Persken / dubbelde en enkelde Swolse Persken / Persken van der Nat / late Persken van Rijn / ende meer andere soorten. Van de Apperhosen zijn tweederhande / roode en geele / maer de roode is de beste van smaelt / maer de geele beter om te confijten.

Van de Karffe-boomen.

Aen de West-hepningh sal men planten wel-dragende Karffen / of Warijffe Karffen / die aen het oude hout dragen / zijn de lage stammen. De Karffen worden aengequeecht van steenen / ofte van oploopen van Krieken / ende worden daer van de voorgesepde stammetjes / als die een dym dick zijn / daer op gesuyght ; de Boomen daer men of wil suigen / moeten een jaer stil gestaan hebben / tusschen de voorgesepde stammetjes in / om aen de stammen / daerse op gesuyght worden te beter haer voedsel te geven / dit geschiedt in de Maent van Maert , soo wordt oock bebonden te enten / maer is niet langh in gebuyck geweest : daer zijn oock Karffen die upt steenen voort komen / ende goede vruchten voort brengen / ende oock langh duuren ende worden dicke Boomen. De soorten van Karffen zijn beelderhande / dubbelde en enkelde Mep-kars / Kruyt-kars / Moerellen / Deen-boer / wel-dragende kars / Bloedt-kars / Warijffe-kars / kars van der Nat / Jan Nersse-kars / vroege en late Volgers / Spaense-kars / zwarte Kriekke-kars met dubbelde bloemen / Ongers-kars / ende meer andere zijn daer van dese soorten.

Van de Pruym-boomen.

Dese kan men aen Hepningen ofte in Boomgaerden setten ; de Voere-witte

Pruym en hoeft niet verent te werden / sy wassen upt de natuur / en oock de Kroosjes / maer andere Pruymen moeten verent ofte geoculeert worden / het zy op hooge of lage stammen / men kanse wel enten ofte oculeeren / naer elck zijn wel-geballen ; doch alle Pruymen staen lange tijdt / eerste vruchten voort brengen / 't komt dat die veel water-rijs maken : het water-rijs / sal men in de Maent van Julius uytknippen / boven de top / dan sullen daer klepne tachtjes uyt-schieten / daer in het navolgende jaer bloemen / en daer na vruchten sullen aenkomen ; dit is een Boom die wel vochtigh wil staen.

Van Moerbefie-boomen.

Dese worden hier te landt gequeecht van zaet / maer hebben wel 10 of 12 jaren / eer hy vruchten voort brengt / doch kunnen oock van inleggen gequeecht worden / die hier te landt in de Cupnen of Boomgaert geplant zijn : hy maect een groote wortel / en draeght zwarte Besien in Augustus.

Van Flamboysen.

Die plant men hier te landt tot heggen / in schaduwachtige plaetsen / wassen oock in de Bossen / als mede de Bram-bosen / 't is een goet dat wel voort wil / men plant die in February , maer de Bramen komen genoegh als onkrup voort.

Van Que-appelen en Que-peeren.

Sy worden oock van kernen gezaept / in de Maent van Maert / en drie of vier jaren out zijnde ; daer op geent of gegriffet / maer hier te landt worden die op doornen stammen geent / soo Appelen als Que-peeren ; sy moeten geplant worden in vochtige plaetsen / het zy aen de kant van de Opvers of Slooten : Men plant die wel in de Cupnen / maer de vrucht blijft dan klep / of het zy dat het natte Somers zijn ; daer wordt hy eenige gesep / dat men de Boomen planten moet in het wassen van de Maen / andere stellen daer geen geloof in / alsoo die in January of in February geplant worden / als wan-

wanneer het hout geslooten is / dese vrucht wordt in October ryp / en met schoon weder gepluukt zijnde / ende in een lichte kamer geset / ofte in gekapt stroo gelept / sulken langh duuren.

Van de Mispel-boomen.

In de Maent van January sult ghy dese pitten of steenen in de Aerde leggen / alsoo die hart zijn / en daer op enten / als die een dupm dick zijn / men kan die oock aenqueken van oploopen / ofte stecken van het water-hout : Daer wordt geseyt / als de Mispel twee of driemael verent wordt / dat daer dan geen steenen in zijn ; maer dat is waer / dat die dan veel grooter vruchten voort brengen. Daer is noch een kleyn soort van Mispel / genaemt Naentjes Mispelen , 't is een kleyn Hefstertje of Boomtje.

Van de Genever-boom.

Dese wast veel ontrent Wesel , in 't wilsde spruytse van sijn Besien selver voort / men maect 'er hier van heggen / men kan die oock aenqueeken van inleggen.

Van de Wal- of Ocker-noten.

Sp worden voort-geset van de Noten / gestoken in de Aerde / van die gene / die langh en dun van schillen zijn ; de dubbelde Noten zijn seer goet om te Consijsen. Dese Noten moeten eerst in nat sant geleght worden / en 14 of 15 dagen daer in leggen / op datse te beter mogen voort komen / en dat in de Maent van Maert. Twee of drie jaren gestaen hebbende / sal men die verplanten in sabelachtige Aerde / 2 of 3 boeten van malkanderen / maer moeten onder de Zaet-wortel af-gesneden worden : Die groot en hoogh tot stammen / en out geworden zijn 5 of 6 jaren / sal men planten in February , ter plaetsen daer men becert / ontrent 18 boeten van malkanderen.

Van de Haselare-noten.

Dese Boomen wassen veel ontrent Wesel , en komen voort van hare pitten / en

wassen aldaer in 't wilsde / maer hier te lande worden die voort-gequeecht van op-loopen / sp willen wel staen onder schaduwachtige plaetsen : Daer zijn Spaensche Haselare-noten / die zijn kort en ront / daer zijn Noten die langh zijn / en hebben van binnen rootachtige schorsse aen de pitten ; noch is 'er een ander soort / die wit is aen de schors van de pit / dese worden verplant in January , aen lommerachtige plaetsen.

Van Aecker- of Eycke-boomen.

Sp worden voort-geset van Aeckers / die gezaeyt worden in Deuren / een halve boet diep in de Aerde / 't selve moet gedaen worden in Maert : Opgesnoept / en 4 of 5 jaren out zijnde kan men die verplanten / en onder de Zaet-wortel af-snijden / om de wortel te beter te verheyden / dick geworden zijnde 2 of 2½ dupm / kan men die verplanten tot laen / ofte dreeben / 18 of 20 boet van den anderen / sp willen wel wassen in fantachtige ofte sabelachtige aerde / het is een Boom die lange jaren kan staen / de verplantinge kan men doen in January ofte February , maer de putten moet men van te booren graben 3 of 4 boeten wijt in 't ront.

Van Blaes-noten.

Dese worden van zaet voort-gequeecht / hebben een schoon lof / en langhachtige witte bloemen / daer aen komen blaesjens / waer in besloten zijn de Mootjes : het hout wordt gebruycht om laerdeer-priemen af te maken / sp worden verplant in de Maent van February.

Van Linde-boomen.

Sp worden aengequeecht van op-loopen / die men af-hackt met een houw van andere oude Boomen / daer eenige worteltjes ofte beselen aen zijn / en worden 1 of 2 boeten van malkanderen geset / en als dan tot de grout toe af-gesneden / uytgesondert een schootjen / diemen oordeelt best en bequaemst te wesen / om een rechte stam van te maken.

4 of 5 jaren out / en twee duym dick zijnde / kannense verplanten ter plaetsen / die men daer toe bequaemst oordeelt te zijn / en dat 24 voeten van malkanderen / men maect de gaten in September, en men verplantse in February, dese worden oock wel aengequeect van zaet / maer heeft veel moepelijckheyt aen / eer het tot Boomen komt.

Van Ypen met breede, en smalle bladeren.

Sp worden aengeteelt van oploopen / van de oude boomen / daer eenige wortels ofte beselachtigheyt aen zijn / en worden vorders mede voort gequeect als de voorz. Linde-boomen: Men verplant die in 't lest van February, 16 voeten van malkanderen / de Laen wordt 30 voet breedt ghe-maect.

Van Populieren.

Dese worden voort gequeect van oploopen / en geset in Gehuchten of Boffchen / het worden groote zware Boomen / en willen wel staen in moerachtige Aerde / het geeft heel slecht hout.

Van Abeelen.

Sp worden mede voort geset als de Populieren: Daer van werden Lanen ghe-maect om te beschutten de Noorde / ofte Noord-weste winden; en willen wel staen in santachtige Aerde.

Van Bercke-boomen.

Dese staen van zaet op / men plant daer van Boffchen of Lanen / tot beschutsel van de windt / sp worden geset in santachtige Aerde / in de Maent van February: sp zijn goet voor kippers om hoepen van te maken / 't hout geeft een heeten brandt.

Van Boomachtige Althea.

Sp worden voort ghequeect van inleggen / maer eenige jaren herwaerts heeft men oock zaedt gewonnen / en rijp zijnde / 't selve ghezaeyt / en die soo voort aengequeect: sp geven heel moe bloemen / ge-

lijck enckelde Stock-rosen / en bloepen in 't begin van September: daer zijnder witte / paerlse / lijf-verwe / roode / ende meer andere koleuren / die door zaet voort komen / dese werden verplant in de Maendt van January.

Van Agnus Castus.

Dit zijn Boomen die hier te landt niet voort komen / maer worden by de Liefhebbers in backen voort gequeect: dese Boom of Gewas / wert gebruyckt voor de supberheyt / voornamentlijk in de Kloosters / en daer veel Gereselijcke zijn.

Van Willige-boomen.

Dese wassen aen de water-kant / en worden van poten ofte stecken voort gequeect / zijn bequaem tot beelderhande dingen / alsoose seer gedwee zijn / namentlijk de jonge rijzen om te binden; de dicken om hoepen van te maken / als mede tot riet-daeken / boon-staken / en anders.

Van Euonimus, ofte Papemutsen hout.

Sp wordt van oploopen ofte uytspuyten / ofte zaet gequeect / en geeft vier-kant hout / draeght witte klepne bloemtjes / en vierkante zaetsens / opgaende / wordt het van binnen seer schoon root / en van buyten paers-achtigh.

Van Colutea.

Dit wert geseght te zijn een Boom / daer de Senu-bladeren aen wassen / en draeght blaesjens / daer in 't zaet voort komt.

Van Lentiscus.

Dit is een Boom die alhier seer ongemeen is / komt uyt Italien, en moet des Winters wel bewaert worden / draeght heel moe bladeren / met rootachtige steeltjens / wordt hier te lande wepnig voort gequeect (om de hardigheyt van 't hout) als alleenlijck met inleggen.

Van

Den Nederlandtsen Hovenier.

13

Van Terebintus.

Dese komt voort upt zaet / dat upt Oost-Indien ghebracht wordt / 't is blaen-achtigh / en legt een geheel jaer onder de Aerde eer 't voort komt / het heeft witte bloemen / is des Winters doer / en moet evenwel als dan in hups bewaert worden.

Van St. Jans Broodt.

Dit wordt hier te lande van zaet / of St. Jans broodt, dat upt Portugael komt / voort gequeecht / en op een warme / of Me-loen-bergh geset / en als dan in potten geplant / om des Winters in de kachel te setten: Maer het gewas is hier wepnigh / als by eenige groote Lief-hebbers / soo in de Academie-hof, als andere vermaerde Hoven.

Van de Hypericum-boom.

Het is een kleyn Boontje / met de bladeren van Hypericum gelijk / het draecht witte bloemtjes / en dooren-bloemen t'sessens / tusschen de bladertjens groepen de selve boontjens upt / sy staen seer cierlijck en bermakelijck / en worden aengewonnen van oploopen / 't geen onder de wortel upt-spruyt / sy mogen des Winters wel bup-ten staen / men verplant het in Tupnen / in goede sabelachtige Aerde / in de Maent van February.

Van Platanus.

Dit is een Boom die veel in Italien wast / wordt meest aengequeecht van inleggen / en aldaer veel geplant / om dat het een dichte lommer geeft / heeft een moop bladt / wat meerder besieden als het Vyge-bladt / het wil wel staen daer het vochtigh en warm is / sy worden heele zware Boomen / die langh kunnen duuren; staende des Winters bup-ten.

Van Es-dooren.

Dit wordt geseght / en soude een soort wesen van Platanus, maer heeft wepnigh om naer de selve te gelijken; doch de oude voor-gaende Krupdt. Onderzoekers / heb-

ben die hier te landt daer voor gehouden / sy maecht een heel cierlijcken Boom / sy geeft bladeren gelijk Wijngaerts-bladeren: Dese worden hier te lande gebruyckt tot Lanen / sy willen wel geplant worden in sandachtige gronden / komende voort van zaet / 't gene afgepluckt wert / of van 't geen sy by haer selven laten vallen.

Van Esen-boomen.

Sy worden aengewonnen van zaet / en daer na een voet of anderhalf van den anderen geset / in tamelijcke goede Aerde; dick geworden zijnde / ontrent derdehalve duppi / kan men die verplanten tot Lanen of Dreben / daer men die sal best ordonneren / ontrent 15 voet van den anderen / 't zy aen de kanten van Slooten / om die door de groote wortel vast-kantigh te maken: Sy werden verplant in de Maent February, of begin van Maert, maer de gaten daer men die in set / moeten drie of vierdehalve voeten wijd gemaect worden: daer moet wel op gelet zijn / dat de op-gaende toppen niet werden af-gesneden.

Van de Boecken-boomen.

Dese worden van de Boecken-pitten aengequeecht / en gezaept in goede Aerde / in een Grep / en daer na snoeyt men die op tot Stal-boomen / ende 5 of 6 jaren out geworden zijnde / kan men die verplanten tot Lanen of Boffchen / soo als men best sal ordonneeren: sy worden geset 20 of 24 voeten van den anderen / en willen wel wassen in sandachtige Aerde: Jonck zijnde / kan men heggen daer van maken / en worden genoemt Haegh-boecken; sy hebben kleyn-der bladeren als de anderen / die moy groen zijn; men gebruycktse mede aen Prieelen of Lust-husen / een voet van den anderen geset / sy worden verplant in 't begin van January, overmits het groote sap dat sy by haer hebben.

Van Azedarach.

Dit wordt aengequeecht van zaet / 't geen
S 2 komt

komt uit de Virginjes, het is een mop Boomtje / met een grauachtige stam / en heeft het blad als de Lyster-besien / dan is lieffelijker groen / sp moeten des Winters in hups geset worden.

Van Lyster-besien, of Qualster-boomen.

Dese worden aengequeecht van de besien of zaedt; een dupm of twee dick zijnde / werden verplant rontsom den Boomgaert / 12 voeten van den anderen / sp staen eerst mop met Bloemen / daer na met Besien / dat seer vermakelijk is.

Van Vogel-kers.

Dese heeft mope tackjes / met schoone witte bloemtjes / en daer na zwarte besitjes / gelijk kersjes: sp worden aengequeecht van op-loopen / en willen wel staen in sommerachtige plaetsen.

Van Honst-kerssen, of Periclymenum.

Sp zijn drierhande / d'een draeght roode vruchten of besien / die tusschen de bladeren uythomen / de tweede heeft witte bloemen met zwartachtige besien; de derde draeght witte bloemen / met rondachtige bladeren / en geeft bleek-roode vruchten. Dese worden aengequeecht van zaet en oplopen / men set die in de Hoben ofte Cuppen.

Van Vlier-boomen.

De ghemeene Vlier, die hier te lande wast / heeft witte bloemen / en daer na zwarte besien / en komen voort van oploopen of stecken; men plant die om Boere hupsen / ofte woningen / om die te bevruchten. Daer zijn noch twee andere soorten / die men hier noemt Gelderse of Vlock-rosen: Den eenen draeght roode besien / staende heel sierlijk in de Mey, overmits sijn bloemen / sp willen wel staen in vochtige plaetsen / en worden mede aengequeecht als voorsept is.

Van Judas-boomen.

Dese Boomen worden van zaet aengequeecht / en hebben bladeren als de Mansooren, sp krijgen in 't begin van Maert, aen de doore stammen / paers-achtighe bloemtjes / en willen wel staen tegens een warme muur / of hoeck / in goede Aerde.

Eynde van de Boomen.

Van de Wijngaerden.

Sp worden aengequeecht van inleggen / en oock van stecken / die gestoken worden / daer oudt hout aen is: men snoept die in de Maent February, tegen het afgaen van de Maen, want in het wassen van de Maen, de jonge Wijngaerden gesnoept zijnde / maken als dan zwaer en groot hout. Den Advocaet van Leeuwen heeft gepractiseert in de lenghte van 't hout / 14 of 15 botten / of knoppen daer aen te laten / om dat het lenghte van 't hout de meeste vruchten geeft; dan daer op dient wel gelet te worden / soo wanneer men een langh hout neemt / dat men als dan een jonge loot onder aen het hout laet / met 2 of 3 botten / om dat het te beter sijn voetsel kan krijgen. Men de oude Wijngaerden / die een jaer 7 of 8 gestaen hebben / sal men onder aen de wortel leggen sijnachtige pupm / of kleyn gehakte lepen / om daer dooz de selve vruchtbare te maken; sp worden verplant in sabelachtige Aerde / in de Maent van January: daer wordt rontsom een wepnigh koe-mis gedaen / maer het moet de wortel niet raken / op dat de jonge worteltjes of spruytjes daer dooz niet komen te verrotten.

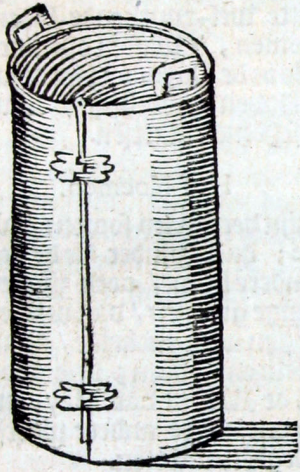
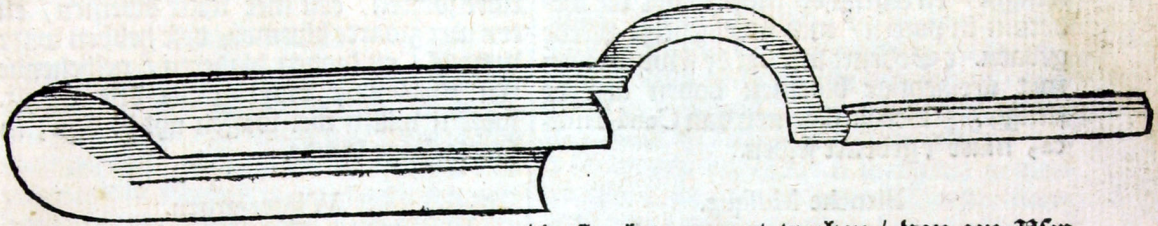
Van de Karstanje-boomen.

Dese worden van Karstajens voort gequeecht / met de selve in de Aerde te stecken; het geeft een sierlijken Boom / en wil wel wassen op hooge fantachtige gronden: men planter van Boffchen of Lanen. Wanneer die 6 jaren oudt werden / dan worden se verplant 24 voeten van malkanderen / in de Maent van February, maer de vruchten die hier te landt daer aenkomen / zijn soo goet niet / als die uit Spanjen of Vranckrijck. Daer is noch een soot / die komen uit Indiën, of van de Caep de Bona Esperance: sp geven een vrucht gelijk een Aier van een Schaep / maer dese Boomen bindt men hier wepnigh / alsoose niet wel opkomen / als men se steekt; sp hebben dichter / en vruynder lof / als de voorgenomde gemeene Karstajens.

Van

Van de Planten.

in-stecken en upt-trecken / van een Hser
penneken gesloten en ontsloten. Men boort
met de selve in de gront / dat de Bol in het
midden staet / als dan graeft men met een
Graef of Spade / de Aerde een wepnigh
aen d'een zijde upt / tot dat men beneden
het boort komt / en sietende de Spade onder
't Boort / soo kan men de Aerde met het
Boort te samen uptlichten ; als dan ver-
plaetst men die daer men wil / in een kuyl/
ruym soo wijt als het Boort is (van te boor-
ren daer toe gegraben) en dan het penneken
upt-trekkende / ontsluit het Boort / 't welck
men ophaelt / en de Aerde blijft staen / die
men rontom aen de zijden met de andere
Aerde aenbult.

Aloë uyt America.

Dwee Figuren van Booren
worden hier vertoont / die soo
wel dienstigh tot de Planten en
Strupcken / als tot de Bol-
bloemen zijn / waer mede men
de Bloem-bollen en Planten (ooch wel met
Bloemen daer aen) kan verplaetsen / of
verplanten / sonder dat de selve hare Aerde
komen te missen / om alsoo geen gebaer van
uptgaen onderworpen te zijn. De langhste
maecht men van Hser / en wordt gebuycht
in harde kleyachtige landen : de kortste is
van het zwaerste dubbelde Blick / om in
weeke Aerde te gebuycken : het heeft bo-
ven 2 hantbatsels om mede te booren / en
achter 2 leden die open gaen / en van boor-
ren insgelijcks / maer dese worden / met het

Dit zijn groote planten met dicke Blade-
ren / en scherpe punten / sy worden in tob-
bens of potten geset / waer in de selve
groepen / en schieten jonge spruyten ter zij-
den de potten / of tobbens upt / waer van
de selve werden boort gequeecht / sy moeten
des Winters in warme kachels staen / en
heel droogh gehouden worden / en of het
mochte gebeuren dat 'er enige rottigheyt
in quam / sal men sant in een yot heel heet
maken / en doen dat daer aen / en stoppen
het dicht toe met werck / waer mede de boort
der rottinge als dan wordt boort gekomen.

Aloë uyt Portugael.

Dese wordt geseyt de rechte Aloë te we-
sen / sy heeft heele dicke bladeren / vol sap
en

en nattigheyt / en worden des Winters upt de potten gedaen / en aen de wortel een wollen lap gebonden / en met Olie van der Lis begoten / en soo gehaagen in de kachel / alwaer 't warmst is / en daerse droogh hanght / en tegens de Mey wordt die wederom in potten / met sabelachtige Aerde gedaen. 't Gebeurt wel dat de selve bloepen met geelachtige bloemen boven aen de stengh / gelijk de bloemen van Cana-Indica, maer 't gebeurt seldom.

Blanche Musque.

Van dese zijnder paerffe, witte en bonte, sp worden aengequeecht van de stecken / die men van de stengen neemt / zijnde een hant breekt langh / en als dan upt de Son in de Aerde gesteecken / maer het wordt gedaen als de selve in sijn bloem staet / men scheurt se wel mede van malkanderen in 't laetste van Augustus, sp willen wel staen in Aerde daer geen / of weynigh Mis in is.

Dubbelde Damast-bloemen.

Dese zijn gelijk de Blanche Musque, en worden op de selve maniere aengequeecht: De enkelde komen van zaet voort / maer wassen genoegh in de Wildernissen / en hebben oock de selve reuck als de dubbelde.

Beeren-ooren, of Auricula Urli.

Dese zijn van beelderley kleuren / tot wel in de dertigh toe / daer zijn oock dubbelde / maer zijn heel ongemeen: Daer is noch een soort met lof van Barnagie, die heel rare zijn: Dese worden gescheurt in de Maent van Mey of April, als 'er bloemen aen zijn / sp willen wel staen / daer weprig Son komt.

Filipendula.

Dit heeft een lof het Hase-gerst gelijk / en draeght witachtige bloemen in de Maent van Juny: onder aen de wortel is het heel knobbelachtigh / gelijk de Asphodil.

Nies-wortel, ofte Helleborus.

Van dese is 'er een soort met witte bloe-

men / en zwarte wortelen / sp bloepen in February, en staen laegh by der Aerde; daer is noch een met zwarte wortelen / draeght groene bloemen: Dese wortel wordt gebruyckt tot Krop-kruyt. Daer zijn noch twee soorten / een met witte bloemen / en een met zwarte bloemen / dese hebben witte wortels / en dragen bladeren / gelijkende een Brabants Huyck; alle dese voorsz. soorten willen wel wassen upt de Son, in sabelachtige Aerde.

Winter-groen.

Dit kruidt blijft des Winters groen / het heeft witte wel-ruyckende bloemen / als Mey-bloemen, 't wast in openluchtige Dalepen / als in de Duynen: hier te landt oock wel in de Hoven op vochtige / en wel van de Sonne bescheenen plaetsen.

Hof-bloemen.

Dese zijn beelderley soorten / als dubbelde, geele; daer zijnder die de eene bloem upt de andere komt / oock zijnder die veel op een stenge groepen / van beelderley kleuren / daer zijn noch enkelde / die mede beelderley kleuren hebben; dese worden gescheurt in de Maent van Mey, en geplant op Rabatten / ofte andere plaetsen / daer men die begeert te setten.

Asphodil.

Hier van zijn drie soorten / twee witachtige / die aen de kanten wat bontachtigh zijn / sp hebben vierkantigh lof / en heel knobbelachtige wortelen; Daer is een soort geelachtigh / die heeft een wortel als Hanevoeten, sp willen wel wassen in goede Aerde / en werden van malkanderen gescheurt in 't begin van Maert.

Lelien van eenen Dagh.

Van dese zijn twee soorten / een met rode bloemen / en een met geele bloemen: die met geele bloemen geeft een ongemeene goede reuck / gelijk als Gefemeyn; sp bloepen in de Maent van Mey; de wortel is gelijk

gelijck de Asphodil, waer van sy de naem heeft van Liliū Asphodilū, men scheurt die planten van den anderen in de Maent van Augustus, maer wassen van sich selven heel wel voort.

Franse Lelien.

Dese zijn tweederhande / klepne en groote soorten: De wortelen zijn de jonge Aspergens gelijck / en worden de wortels van malckanderen gescheppen; sy moeten niet langh upt de Aerde blijven / maer ten eersten wederom gepoot zijn; 't gene moet gedaen worden in Augustus, sy willen wel staen in sabelachtige Aerde.

Pyonie.

Daer van zijn verschepte soorten; Manetjes Pyonien, Pyonien die een Maent duuren / roode dubbelde, dubbelde witte, kleyne vleys-kleure, enckelde die geen zaet dragen / en noch meer andere soorten: Dese worden aengequeect van de wortels die onder aen zijn; sy gelijcken de Peen / die men verdeelt in de Voor-tijdt, of 't laetste van December. Dese werden veel geplant in groote Tuynen / om datse heel cierselijck staen.

Angelieren.

Dese zijn van beelderhande kleuren / en verschepte soorten / soo klepne als groote: maer de groote sonder bersten / en sehoon van kleur / worden voor de beste gehouden. De voornaemste namen zijn Prins d'Orange, Keyser Augustus, Paragon, Alette, Don Jan, Graef Willem, Blan de Liege, Koningin van Vranckrijck, den Uytelsen Dom, Koningh van Vranckrijck, en dan noch meer andere namen / die hier om de veelheyt niet staen upt-gedrukt. Sy worden verplant in 't laetste van Maert, in wel toe-gemaecte Aerde met Mīs / en blanch Sant / dit bevint men goet te zijn; dan daer zijnder die halen vermolselt hout van Willege Boomen / en Bloet van Beesten / en Coppes van Boeckweyt / en klopsel van

Lepen / en meer andere wisse-wasses / maer goede Aerde is best / gelijck vooren is geseght. Dese Planten worden gheset in de Aerde / of Potten: Men sal die somtijds (dzoogh geworden zijnde) met Regen- of Sloot-water begieten / en in 't laetste van July, sal men die in-leggen / of in-snijden in 't tweede of derde lidt van 't hart / leggende de selve met haechjens neder. Men moet daer by doen santachtige Aerde / om te eerder aen 't wortelen te brengen: gewortelt zijnde / sal men die van de Moeder-stam afnemen / en verplantense in goede Aerde / upt de Son; en of het mochte gebeuren / dat'er eenige slapachtige onder waren / die sal men in potten setten / om de selve te bewaren in hups / sy worden gezaeyt in de Maent van Mey, in 't wassen van de Maen; 3 of 4 blaetjens hebbende / wordense verplant by den anderen / en 't jaer daer aen moet men die verplanten een voet van malckanderen / en als dan verwachten / wat voor dubbelde daer upt sullen komen / maer moet wel gelet worden op de hooge kleuren / daer men 't zaet van wint.

Thijm.

Dese wordt geplant aen de kant van de Rabbatten / of Beddens / sy geeft een seer aengename reuck / men scheurt die in 't laetste van Maert, of begin van April.

Lavendel.

Die wordt oock gheset als de boorsh. Thijm, men verplant die mede op de selve tijden / daer is een plantje die men noemt Lavendel, met breede bladeren / in 't Latijn Marum Syriachum, sy wordt voort gequeect van steck / maer moet des Winters in hups geset worden.

Salie.

Dese zijn verschepte / als Bonte bladeren, sijne Koninghs Salie, grove Salie, Boomachtige Salie, Salie met witte bloemen: sy wordt gestelt onder de lommeren van de Boomen / en in de Maent van Juny

afgesneden / om te droogen / en wordt oock veel groen gebruycht.

Mater of Matricaria.

De dubbelde Mater scheurt men van den anderen in de Maent van April : Men set die den Cupn door alwaer men wil : De enkelde wast met grooten overbloedt in 't Kooren , of Bloemen / en het Krupdt / worden veel by de Apothekers gebruycht.

Kamille.

De Dubbelde Roomsche Kamillen worden gebruycht in de paden van de Cupnen / of Pijelen / om de lieffelycke reuch / sy mogen wel betreden worden / maer de enkelde wassen overbloedigh in 't Kooren ; 't lof en de bloemen worden by de Apothekers veel gebruycht.

Aert-besien.

Dese worden verplant in goede vette Herde / een voet van den anderen in 't verband / sy loopen als dan wel tot malkhanden ; sy moeten des Winters gedeckt worden met Paerde- of Roepe-mis / om in 't begin van Mey of Juny , beter vruchten voort te brengen : daer wassen Aert-besien in 't wildt / in Zeelandt en elders / en hebben lange groote Besien / maer zijn soo smaeklyck niet / als die men hier in de Hoven voort set.

Alsem.

Sy wordt geplant in vochtige plaetsen / en in 't begin van Maert van den anderen gescheut / en afgesneden in 't begin van Augustus , en dan gedrooght / om Alsem-wijn daer van te maken.

Venus Navel.

Dese heeft knobbelachtige wortelen / en rondtachtige bladeren / de Saxifragium gelijck / en wil wel staen in vochtigh-achtige plaetsen / sy worde voort gequeecht van de knobbels / ofte wortelen / die men scheurt in 't begin van Maert.

Plant Suringh.

Sy wordt gescheut / of verplant in de Maent van Maert of Augustus , en wil wel staen in belommerde plaetsen / of upt de Son : de Spaensche Suringh heeft klepne rondtachtighe / bleek-groene blaetsen / maer is wel soo scherp van surigheyt / als die van zaet voortkomt.

Aertisocken.

Die wassen wel groepen in vette moerachtighe Herde / en worden voort-gekommen van op-schooten der oude planten / en worden verset in Maert , twee voeten van den anderen / sy moeten des Winters gedeckt worden met lange Paerde-mis / op dat de selve niet upt vriesen. d'Aertisocken zijn tweederley / eene met groene vruchten of zaetbollen / en d'andere die upt Engelandt komen / zijn root : sy worden wel gezaeyt / maer hier te lande niet / alsoo de selve verlanghsaem by komen.

Aspergiens.

Dese worden gezaeyt by den anderen / en twee voeten in 't verband geplant ; als die een jaer out zijn / en werden beter gehouden als de twee-jarige. De Herde / daer men die sal in planten / moet men van onderen / met twee voeten Roepe-mis of Voort-aerde / dat is Menschen-vreck / mesten : Men moet die leggen met Ghebben ; te weten een rpe met Alis / en een rpe met Herde / op dat het water te beter door sacht ; als dan de Planten daer op geset zijnde / moet men Herde daer over werpen / negen duym of een voet hoogh. Men moet de Aspergies drie jaren laten staen / eer men die snijt / om die te dicker te hebben / en des Winters decht men se met Roepe- of Paerde-mis.

Kriecken over Zee , of Alkekingi.

Sy wort geset upt de Son in vochtachtighe Herde / en wast van haer selven voort / upt het ondersie van de wortelen : sy draegt witte bloemtjes / en daer na roode blaetsen / alwaer de Karsjens in zijn.

Marte-

Martelaers-bloemtjes.

Dese zijn twee soorten van geele / de eenkelde en de dubbelde bloemen; de geele dubbelde zijn hier wepnigh / sy worden van stecken of inleggen voort gequeecht / en moeten des Winters in een pot in huys gedaen worden / op een drooge luchtachtige plaets / maer de witte / set men voort van plantjes / of scheutjes / die ter zijden uyt komen / dese setten wel voort / en willen des Winters wel buytten staen / de bloemetjes droogh afgesneden zijnde / konnen langen tijdt goet blijven.

Scolopendria of Herts-tong.

Die scheurt men van malkanderen / in 't begin van Maert, en men setse uyt de Son, onder schaduw / in sabelachtige Aerde.

Hepatica.

Dese zijn 4 of 5 soorten / dubbelde blaauwe / enkelde witte / met Doorentjes daer in / of de Dooren-bloemen gelijk / voort roode / enkelde blaauwe / witte sonder Doornen; Alle dese soorten verplant men in April, in santachtige Aerde / alsoo daer geen Adis by mach komen / de enkelde komen te mets van zaet voort.

Dragon.

Dese wordt geplant op warme plaetsen / in goede vette Aerde / in 't laetste van Maert, of begin van April. Des Winters deckt men die met Stro / Paerde-mis of Boeckweyt / sy komt voort van de zyscheuten / dat zijn die ter zijden van de oude uytspuyten.

Segeltjens.

Sy wassen wel in 't wildt / maer in goede Aerde in Cuppen geplant zijnde / uyt de Son, geven grooter bloemen / sy worden van de wortels voort geplant.

Salomons Zegel.

Dit heeft dubbelde bloemtjes tusschen de

bladertjes / sy worden voort geset / of afgescheurt van de wortelen / en willen wel staen in goede sabelachtige Aerde / een wepnigh uyt de Son.

Valeriana.

Van dese zijn twee soorten / die Dodoneus beschrijft: den eene met roode / en den andere met witte bloemen / men scheurt die van planten van de wortelen / maer sy vallen somtijds van zaet / en willen wel staen in goede sabelachtige Aerde: Die hier in 't gebruik van den Apotheek zijn wassen aen de kanten van de Slooten. Daer zijn noch twee soorten / d'een met blaauwe / en d'andere met witte bloemen / die genaemt werden / Valeriana Græca: men scheurt die planten van den anderen / en men kan die mede zaepen / maer sy moeten een jaer overstaen / eer sy bloepen.

Haveruyt.

Sy zijn tweederhande soorten / het een met lof van Thijm, en 't ander wat grover lof / dese Haveruyt of Plant / scheurt men van malkanderen / in 't begin van de Maent April, sy wil wel wassen in santachtige Aerde.

Wijnruyt.

Dese scheurt men van malkanderen / en men plant die in de Cuppen / op rpen van breede paden / in plaets van heggen / sy komen oock wel voort met vallen van 't zaet / 't is heel goet voor het gebogelte / die de pip / of andere qualen hebben / het wordt oock gebruikt in de tijden van de Pest.

Beere-klauwen.

Die queecht men aen van de wortelen / en willen wel staen in heete Sonne-schijn / men set die wel in potten / om te beter te bloepen / oock om Apothekers winckels te verciere / sy geven een lange cierlijke bloem / met bryen groene bladeren / seer moop besneden / en worden verplant in Maert.

Bies-loock.

Dit scheurt men in de Maent van April: men set die op Kabbatten of Beddetjens/ by het gemeene Strupf-krupt.

Chalotten.

Die steekt men in goede vette Aerde: sy komen van de Kleyfsterjens voort; 't lof is het Bies-loock seer gelijk/ en worden op de selve maniere gebuyckt/ 't zy in Sausen of anders/ de Kleyfsterjens van de selve/ die veel in spijsse gebuyckt worden/ werden in 't begin van Augustus op-genomen/ en men laetse dzoogen. Dese Chalotten gegeten/ hebben de selve smaeck als Loock, maer geen bange reuck als de Uyen of Loock.

Loock.

Dese wordt veel geplant in de kley-landen/ van de Kleyfsterjens: Daer zijn drie of vierderhande soorten/ de rechte Loock heeft paers-achtige bloemtjes; daer zijn der oock met geele bloemen. Daer is een soort dat men Beeren-loock noemt/ en heeft witte bloemtjes/ sy wordt/ als het lof begint dzoogh of doz te worden/ in 't laetste van Augustus op genomen/ en men steekt die wederom in de Aerde/ in 't begin van de Maent Maert.

Lychnis van Constantinopolen.

Sy zijn drie of vier soorten/ als dubbelde incarnate/ enkelde witte/ enkelde vleys-couleurde/ en enkelde incarnate: dese worden aengequeecht/ met het scheuren der planten van malkanderen/ in Maert, sy willen wel staen in sabelachtige Aerde: als sy bloepen/ wert den Cupn schoon daer mede verciert.

Huys-loock.

Dit is een plantjen/ dat tot een strupck of boomtje wast/ het wordt van tacken gesteken/ en moet des Winters in een luchtige kachhel staen/ en dzoogh gehouden worden/

het draeght geele bloemen/ als het in hupstaet: daer is oock die op het dack wast/ met byede bladeren/ en die kuyght mede een strupck met bloemen/ en is hier gemeen/ wil oock wel buyten staen: Daer is een specie/ die men noemt Tripmadam, dese worden voort geset van haer zy-scheutjens/ en in-gefelt/ om by gebzaden vleys te ghebruycken; daer zijn noch wel veel by-soorten/ maer zijn meest ontkrupt in de Cupnen.

Duyfent-schoon.

Dese zijn verscheide van kleuren/ als wit/ paers/ bonte en flutweele. Men leytse in/ gelijk de Angelieren, sy worden mede gesteken van steck; men kan die oock voort queecken van zaet/ maer sy moeten een jaer ober staen: men heeft kortelingh bekomen/ die met de dubbelde bloemen/ sy zijn paers-achtigh van kleur/ en worden mede aengequeecht als vooren is geseght.

Lychnis.

Van dese slaggh zijnder dubbelde witte/ en roode; de dubbelde witte worden voort geset van stecken/ of men scheydt somwijle de plantjens van den anderen. Van dese soorten wassen wel mede in de Velden/ maer enkelde. Daer zijn noch twee soorten/ die komen upt Canarien, en hebben wit lof/ en purpere/ en witte bloemen: dese worden de planten van malkanderen gescheurt in 't laetste van Augustus: daer zijn noch twee soorten/ de eene met purpere/ en de andere met witte bloemen/ die in 't wildt voort komen.

Juncus Gloriosus.

Dit is een plant/ die in de Voor-tijden upt Indiën gekomen is; sy heeft scherpe vies-achtige bladeren/ en geeft een groote zware ronde plant. Sy worden in tobbens of backen geset/ en heeft een groote stengh/ met uyt-schietende tackjes/ daer upt de bloemen neer hangende/ voort komen/ seer gelijk de Lelien. Dese plant wordt aengequeecht van de groote dicke wortelen/ die tegens

tegens de back aen groepen / en wordt geplaat in potten / of in d'aerde / schietende de selve bladeren voort / dese plant kan redelijck tegens de kou.

Mandragora.

Sp geven grootte zware wortelen / daer zijn tweederhande soorten / een mannetje met een wijfje / en hebben breede groene bladeren / en tusschen de bladeren geven sp schoone vruchten / Appelen der Liefde gelijk / sp willen wel staen op heete plaetsen in de Son , en worden voort gequeecht van 't zaet / dat in de vruchten is / sp hebben wel een jaer 3 of 4 werck / eer de vruchten voort komen.

Koeckoecks-bloemen.

De dubbelde worden aen gequeecht van stecken / men kanse oock scheuren / sp geven cierlijcke moye bloemen ; men verplant de selve in de Maent van Augustus , de enkelde wassen genoegh in de Hey-landen.

Dubbelde Water-kers.

Dese wil wel staen in vochtige plaetsen van de Tuynen / men scheurt die in de Maent van September , de enkelde vindt men genoegh in 't wildt / of by de slooten.

Galega.

Dese zijn tweederhande / een met witte / en een met paers-achtige bloemtjes / sp hebben heel witte wortels / en willen wel staen in santachtige Aerde : Men scheurt die / of worden oock gezaept.

Irias of Lis.

Van dese zijn veel soorten / de beste zijn dese / Irias Sufiana , het heeft een zwartachtige bloem / men neemt die in Juny upt de Aerde / en men plant die in Augustus , daerse des Winters kunnen gedeckt worden. De Gloriosa, Florentina, blaauwe, witte, en dan noch meer andere soorten / als geele / bonte / blaauwe / en andere / die scheurt men van de wortel / in de Maent van April , of in

't eerst van Maert , sp willen wel staen in lage vochtachtige plaetsen.

Passi-bloem.

Sp zijn tweederlep soorten / d'eene met groene / en d'andere met groene paersachtige bonte bloemen / die met de groene heeft witte wortelen / en die met de bonte hebben geele wortelen / sp worden in potten gheset / en des Winters moetense droogh in hup staen / men queecht die voort van de wortelen diemer affhuyt / men plant die oock wel in een heete Meloen-bergh , om die als dan vroeger voort te doen komen.

Boter-bloemen.

De dubbelde worden aen gequeecht dooz 't scheuren van de planten ofte wortelen / daer zijn veel soorten onder dese begrepen : het is een specie van Ranunculus , en als Antonis Rapen , en daer zijn noch andere soorten / als die met 't Weegbree-bladt , met 't lof van Gras , &c. die onder dese soorten worden gerekent : men verplant die in Augustus , maer de enkelde vindt men genoegh in 't Veldt.

Leeuwe-becken.

Sp zijn van veelderhande soorten / als witte / geele / bonte / roode / lijf-verwe / en worden in de tijdt van Maert voort geset met het scheuren van de planten : men kan die wel mede zaepen / maer moeten een jaer ober staen / eerder bloemen aen komen : daer wast noch een plant / die geelachtige bonte bloemtjes heeft / die genoemt wordt Linaria, sp zijn de selve bloemen seer gelijk / sp willen wel wassen in sabelachtige Aerde.

Scordium.

Dit is een Plant die langhs de gront krumpt / en wil wel staen in vochtachtige Aerde / upt de Son , sp werdt verplant in April, en veel by de Apothecarisen gebzuykt.

Oogen-trooft.

Dit wast wel in de Velden / in natte vochtachtige

achtige plaetsen / en werdt wel somtijde in de Apothecaris Cupnen geplant.

Reynevacræ.

Dit wast meest aen de water-kant / en wordt in de Cupnen van de Krupdt-kenders oock geplant.

Althea of Heems-wortel.

Dese is een plant die wel wil staen in sabelachtige Aerde / sy heeft bleekachtige paerffe bloemejes / de wortelen worden veel in den Apotheek gebuycht / alsoo die seer Medecinael zijn.

Dubbelde Muur-bloemen, ofte Violetten.

Dese worden van stecken voort-geset / alsoo daer geen zaet van werdt gewonnen ; men neemt de stecken daer geen bloemen aen zijn / en steekt die in de Aerde / daer het wat uyt de Son staet / en dat in de Maent van April.

Phalangium.

Dese zijn tweederley / de eene wit / de andere blaeuw / sy worden van malkanderen gescheurt / in de Maent van Maert.

Glas-kruydt.

Dit Krupdt is schoon in 't op-komen / heeft glas-achtige steelen / men wast de glazen mede / vermits de scherpsichtigheit die het by hem heeft / het wast in 't wilde / en set by sijn selve seer wel voort.

Juffrouw-marck.

Dit is het Wijffe van de Lavas, het wil wel wassen in verdozven hoecken of onbeguame plaetsen : Van dese plant is voortgekomen de Selderie, die oock genaemt werdt Petercelie van Macedonien.

Maeghdeliefden.

De dubbelde worden gescheurt van malkanderen / en geset rontsom de Beddens / op vochtachtige plaetsen / hoe minder dat men die scheurt / hoe die beter en grooter

bloemen voort-bringen : Daer zijn veelderhande soorten / als witte / bonte / roode en vleys-kleurde. De scheuringe moet worden gedaen in October of Maert. Daer is noch een soort die genoemt werdt Matelieven, met Doornachtige bladeren, dese zijn geelachtigh van kleur / en worden mede aengeweekt van steck / of scheuten van de planten.

Marioleyne.

Hier van zijn sijne en grove, sy wordt gescheurt en geset in sabelachtige Aerde / en verplant in 't laetste van Maert, of begin van April, sy heeft een seer liefelijcke reuck / de Apothecarisen gebuyckent om mede te Balsamen.

Doove-netelen.

Van dese zijnder met een bontachtige bloem : daer is een Doove-netel met roode bloemen / en de witte wassen hier te lande / veel aen de kanten van de slooten : daer zijn bloemen die dese gelijken / als aen de kiennep / sy willen wel wassen in vochtachtige plaetsen.

Aconitum, of Napellus.

Dit is vergiftigh goet / daer noyt geen Byen op komen sitten. De eerste soort die geele bloemen draecht / en laegh by der Aerde wast/komt in 't laetste van February, of begin van Maert voort : Daer zijn noch veel soorten van blaauwe / en witte / en bonte / die hebben een wortel als Hane-poten, en bloeyen in Juny, die van de wortelen worden voort-geset.

Rhabarber.

Hier van zijn tweederhande soorten / den eenen is Munnickx Rhabarber, en heeft bladeren gelijk de Peper-wortel. De andere genaemt Rhaponticum, heeft groote breede bladeren / de Kool seer gelijk / en is soo krachtigh niet / als die uyt Portugael komt / men scheurt die van de wortel / sy wil wel staen in vochtachtige Aerde uyt de Son.

Esula,

Esula, of Esels-melck.

Sp wordt voort-geteelt van planten / en geeft Melck upt de bladeren of tærkens ; daer zijn noch veelderhande soorten van Cataputia , of Kroontjes-kruyt , die alle voort-komen van zaden / en worden by-na gehouden voor onkruyt.

Trachelium.

Van dese zijn veelderhande soorten / den eenen heet Trachelium Pulliferum , daer is noch een klepne soort met veel bloemen / die wast laegh byder Aerden : Daer is oock een klepne soort / daer (alsmen de steelen afsnijt) Melck upt komt / die men noemt Trachelium Piramidale : Noch zijnder veelderhande soorten / diemen noemt Belvidere, de twee met blaetwe bloemen / en twee met witte bloemen / sp worden voort-geset van scheuten in April, en willen wel staen in vochtachtige Aerde / sp worden mede gezaept.

Arundo, Laconica.

Dit is tweederley / het eene met bont lof / moet des Winters in hups geset worden : Het ander met groen lof / mach des Winters wel bukten staen / het wordt van den anderen gescheyden in 't laetste van February, of begin van Maert.

Canna-indica.

Sp zijn tweederhande soorten / de eene met geele / en d'andere met roode bloemen / sp hebben heele schoone brede bladeren / de Krucke-bladeren gelijk / dese moeten des Winters gants droogh in een kachel staen / of men lepte in heel droogh sant / dicht by de kachel : Het lof eerst upt-komende / is de Peper-huysen seer gelijk ; Het wordt van de selve Planten aengequeecht / en is wel twee of drie voeten hoogh ; men steekt oock 't zaet daer van in de Aerde / en sp bloeyen wel van 't selve jaer / dan geven geen ryp zaet.

Hase-gerst, of Duyfent-bladt.

Dese zijn drie soorten / d' eene met purper / d' ander met geele k'oernen / sp worden in Cupnen voort-geset / men scheurt die van malkanderen / in 't begin van April, sp willen heel wel voort-groeyen / maer die met de witte bloemen wassen genoegh in de Wildernissen.

Jacobea.

Dit is een plant die witachtigh lof geeft / groeyt in Vranckrijck wel aen de Rieieren / maer hier te landt wordt die in potten geset / sp komen voort van de scheutjens / die onder upt komen.

Petercellie de Mair.

Sp komt veel gesult upt Portugael : Men queecht die aen van de sirupken / sp wordt geset in potten of tobbens / men kan 't selve hier te lande oock in-leggen.

Ferula.

Dese zijn twee soorten / den eenen heet Ferula Galbanifera, d'andere Ferulago, het geeft een cierlijke plant / en heeft bladeren als Deeren / 't wordt geplant in Cupnen / en mach des Winters wel bukten staen.

Genistella.

Dit zijn 2 of 3 soorten / een met het bladt van Asclepias, en heeft veel bloemen op eene steel : daer is noch een die in de Cupnen wast / met krupsachtige bladeren / de derde is een laegh plantje ; dese dragen schoone Hemels-blaetwe bloemen / en willen wel wassen op lage santachtige gronden ; sp worden voort geset / met die van den anderen te scheuren / in de Maent van Maert.

Smylax.

Dit wordt geset de Salsaparilla te zijn / en heeft stechelachtige bladeren / het maecht zijn selven bast / en draecht bloemetjes als Post-horens : Daer zijnder met geblakte / en met groene bladeren : Noch zijnder twee soorten /

soorten / Smilax Levens, en Longens ; dese planten worden in potten gheset / en des Winters in hups genomen ; sy worden dooz 't scheuren van de planten voort gewonnen.

Capparis Fabago.

Dit is een schoone plant / eertijds dooz zaet aengeloomen; maer nu wordse voort geset dooz scheuren / het welck geschiet in de Voor-tijdt, sy draecht een lof als Duyveboonen, en tusschen de bladeren wassen de bloemtjes in / dat heel cierlijk staet ; sy moeten des Winters in hups geset worden.

Bupthalmum, of Koe-oogen.

Dese bloept in de Voor-tijdt, met schoone geele bloemen / en heeft lof als Venckel, men wint die aen met 't scheuren van de planten / sy wil wel staen in de Son.

Bryonia, of wilde Wijngaert.

Dese vindt men wel in de Dypen: de wortels worden upt genomen / om aen Prieelen te setten / om van het lof dicht te

begroepen / maer het lof gaet des Winters wech.

Clematis.

Dit zijn drie of vier soorten ; de dubbelde paerse / hebben bloemen als de Anemone ; De enkelde zijn licht purper / en licht paers. Dese willen wel wassen aen Prieelen / en geven veel bloemen ; men kanse inleggen / en oock van de planten af-schepden.

Gentianella.

Dese is van tweederley soorten / de eene wit / en d'andere root ; sy komen wel van zaet voort / maer het duurt langh eer dat het bloept / het scheuren van de planten is beter : sy geven mope stengen met blaemen / en het lof heeft geen onaengenaemen reucht.

Mans-ooren.

Dese willen wel wassen op bochtige plaetsen / en worden by de Apotheekers ghebruyckt : men scheurt die in Maert.

Eynde van de Planten.

Van

Van de Bol-bloemen.

Corona Imperiael, ofte Keyfers Kroon.

Dese zijn drie of vierderhande soorten / de geele werden voort de beste gehouden / daer na de dubbelde met twee kroonen ; die met enkelde kroonen / zijn tweederhande colour / den eenen bleekroot / den anderen bleys-kleur. Dese Bollen worden voort gequeect van of-setsels der selve / men zaeyt die oock wel mede / maer men moet wel 8 of 9 jaren wachten / eer die vruchten ofte bloemen dragen / dese worden geplant in 't begin van September.

Hyacinthen.

Dese zijn van veelderhande soorten en namen / die jegentwoordigh de raerste zijn / dat zijn Turck-koysse-bloem, Bultenaers, Passetoeten, Mayckeslips, Celestine, witte van Katelij, gekroonde, en veelderhande Symbolynen, en meer andere soorten: Dese Bollen worden op-genomen in de Maent van Juny, en wederom geplant in 't laetste van September, of begin van October, sy willen wel staen in goede sabelachtige Werde. Daer zijn noch veelderhande Hyacinthen, met Star-bloemen, witte, blaue, en vleys-colourde; daer is noch een groote / by na dubbel / en noch een de selve gelijk / met de bloemen van Barnagie, noch zijnder die ghenoeemt worden Comuyn, de selve zijn dziederhande soorten / roode, blaue en witte, hebben witachtige bollen: Noch is'er een mede-soort / Hyacinthen van Campanularis, maer worden in dese veel veranderingen bebonden door het zaeyen / en moeten wel 7 of 8 jaren staen / eer die vruchten of bloemen voort brengen / en eerste goet zijn; daer is noch een Hyacinthus Firgianaen, of die upt Indiën komt / ghenaeamt Hyacinthus Tuberosa, dese worden geset

in potten / om dat men die in hups moet setten / gelijkende de Franse Lelien, sy wassen wel 2 of 3 voeten hoogh / en geven ongemeene goede reuck; als die vers komen / bloeyense beter als die lange in 't landt geweest zijn: Daer zijn noch Hyacinthen, die komen upt Peru, hebben groote bollen / die van binnen hayzachtigh zijn / en worden van de of-setsels voort geset / sy moeten des Winters een wepnigh gedeckt zijn / en zijn van dziederhande colouren / witte, blaue en vleys-colouren. Noch is'er een Hyacinthus met de bol van Aelien; die draecht witte bloemtsens / en is genaemt Hyacinthus met het drie-kantigh blad, noch zijnder meer andere by-soorten / die voort Hyacinthen werden gereckent / sy willen wel staen in sabelachtige Werde / en worden geplant in September.

Gladiolus.

Sy zijn van vier of vijfderhande colouren / de Italiaensche is een purper-colour, oock zijnder witte, lijf-verwe, en kleyne paerlse, dese krijgen vies-achtigh lof / en worden voort geset van de bollen / sy willen heel wel voort groeyen / en worden geplant in 't laetste van Augustus, of in 't eerst van September.

Krocus.

Dese zijn wel acht of negenderhande soorten / gelijk als geele, witte, blaue, goulackeen, silver-laecken, viseroy-krokus, barsacken, herfst-krokus. Dit wort geset de rechte Safferaen te zijn: dese soorten bloeyen heel vroegh in Maert, en setten voort van bollen / worden oock wel ghezaeyt / maer staen wel een jaer 5 of 6 eer die bloemen dragen / en worden geplant in October, aen de kant van de beidens / al waer men die wil setten.

Fritil-

Fritillaria.

Deſe zijn verſchepde ſoorten / als met fluweele bloemen, de geele en den nacker; deſe drie ſoorten zijn de raerſte / als mede de dubbelde, bonte, witte, en ſwarte; tweederhande Franſe-groene, die uyt Vranckrijk komen / en komen voort van verſchepde coleuren / als die gezaept werden: ſp werden oock van de bollen voort geſet; maer de bovenſte die men de raerſte acht / worden in een back geſet en gedeckt / om des Winters niet uyt te vrieſen / ſp worden opgenomen in 't begin van Juny, en in September weder in geſet.

Cyclamen, of Verckens-broot.

Deſe zijn tweederhande / de eene met de bollen / en d'ander met de wortel: de bollen worden voort geſet van zaet / en d'ander met de wortel / die ſcheurt men van den anderen / en hebben heel bleecke, paers, en heel roode bloemen: die met de bollen / daer van zijn deſe coleuren / witte, bleecke, paerſe; De paerſe hebben deſelbe bloemen als de Hedere Folie. Daer is noch een die van Aleppo komt / en heeft bloemen als die met de Rotundi Folio, die bloepen altemael in 't leſte van September. Daer zijn noch drie ſoorten; een die in de Winter bloept / en twee die in de Somer bloepen / als een met paerſe bloemen / en een met witte bloemen. Dit zijn de ongemeenſte van alle ſoorten / alſoo maer twee hier in Hollandt zijn / dieſe hebben / als d'Heer van Beverningh, en een Monſieur van Velen. Deſe ſoorten waſſen veel by Orange, ende in Switſerlandt; ſp worden meeft aengehouden / om dat de bladeren ſchoon geblact zijn: de bladeren zijn oock verſchepden / d'eene rondt / en de andere kantigh / en ſommige onder root als Mans-ooren: Deſe worden verplant in 't laetſte van Mey, en men plantſe in backen of potten / in ſabelachtige Aerde / omſe des Winters te dekken: ſp willen wel ſtaen des Somers / op ſommerachtige plaetſen.

Colchicum.

Deſe ſoorten zijn tweederhande / Agripina kleyne en groote; de bladeren van deſe voort komende / zijn gekartelt als Scolopendria, en geben heel mope gheblacte bloemen / de Fritillaria gelijck: Daer zijn der dubbelde tweederhanden / den eenen dubbelder als de andere: De beſte dubbelde komen uyt Portugael, en zijn geblamt: Noch zijnder 2 of 3 ſoorten enkelde bloemen / noch Colchicum, Jan Gerritſz: Daer is noch een die in de voort-tijdt komt / met weynigh lof / maer alle d'andere komen ſonder lof als die bloepen / dat is in de Maent van September: daer is noch een geele Narcissi Colchicum, die bloept in de Maent October: ſp worden voort geſet van de bollen / willen wel ſtaen in goede Aerde / en worden geplant in Augustus.

Anemones.

Deſe zijn veelderhande ſoorten / oock beſonder van kleyren en namen / daer zijnder oock met groot en ſijn blad / gelijck de Petercelie, de namen daer van zijn als volghet / Concordia, Imperatrice, den Hartogh, Pucelle d'Orliens, Citronateromane, Citronate, Alnatora, Cardus Celeſte, Albertina, Quasi-bleu, Unicke de Ruyter, Poolſemutſe, St. Karel Overo, St. Marco, Diabſſe, gevlamde Aborante, Pavo Mayor, gevlamde Amarante, Parſianen, Belliſſima, Coloffe, gevlamde en ongevlamde, Ammaſona, Ducheffe Caritane, Mirabella, Imperatrice, Ciprina Deducke, Schallaringata, Biſſchoppen, Prelaet, Belle-Silvia, Bellewarande, 't Rechter-oogh, Cardinael, Ringata, gevlamde van Poelenburgh, Harmaphrodita, Kram, Cebecken, Ringata Orlata, Belle de Parijs, Liere de Parijs, Amarante gevlamt, en noch meer andere ſoorten. De bollen of wortels / zijn ſeer gelijck de kilaentwen van Gember, ſp worden aengequeecht van de kleyne pootjens / die ter zijden aentwaſſen; Deſe plant men in September. Voort eerſt wordenſe geweecht en
uit

uit of twee/ als dan de rot van de oude bol/ met een penne-mes uytgehact/ en gestelt in potten/ of in een back/ die men kan dekken vooz de Vorst: De Aerde moet wel toegemaecht worden/ en bescheenen van de Son: men kan van dese alle Maenden bloemen hebben; dese dan geplant/ als voorszeyt is/wozdt vooz best gehouden. Daer zijn oock veel soorten van enckelde/ die uyt dat zaedt voort komen/ daer de dubbelde uyt komen/ sy zijn veelderhande kleuren/ en worden gezaeyt in de Maent van Maert, en in de Somer-tijt geduurigh nat gehouden/ men kan die oock voort setten van de bollen of kilauwen/ en konnen des Winters beter tegens de koude/ als de andere soorten.

Ranunculus.

Van dese zijn veelderley soorten/ de raerste zijn dese/ Aleppo, Merveljeuse, gevlamde Veenkus, Constantinopolen, Ranuncule de Romane, Grammonster de Spanje, Ossebloet, Pienesco, Lack-debordée, gevlamde van de houten, twee soorten/ dubbelde roode, gout-geele, en noch meer soorten van enckelde/ die om de veelhepts wille hier niet genoemd werden; dese worden geplant op foodanige maniere/ als by de Anemias geseyt is/ maer moeten wel gewacht worden vooz schrale winden/ bzingen in de Maent van April, heel cierlijke bloemen voort/om den Hof daer mede te verciere.

Martagons.

Dese zijn veelderhande soorten/ als die van Constantinopolen, van Pomponie, Calvarium, groote witte met spickelen, die de bladeren twee kroonen boven makenderen dragen/ witte sonder spickelen, lijf-kleurde, Lelium Cannadense, geele met spickelen, en geele sonder spickelen, dese/ en dan noch meer soorten/ werden dooz de klisterg/ of schilachtige bollen voort geset: men verplantse in September, sy willen wel staen in goede sabelachtige Aerde/ ontrent een halbe voet diep/ op dat het kroontje

boven de bol te beter soude mogen voort groeuen/ maer die van Cannadense willen des Winters wel wat gedeckt zijn.

Lelien.

Veelderley slaghe is'er van dese/ als dubbelde witte Lelien, enckelde witte Lelien, groote dubbelde Lelien, die maer ene Lelie op de stengh wassen/ roode Haringh Lelien, die met hondert bloemen voort komen/ klepne met weynigh bloemen/ Lelien die de klepne kliesterbolletjes tusschen de bladeren wassen; de Lelien van Parissen zijn tweederley/ den eenen swarter van bloemen als de andere: sy zijn de bloemen van de swarte Fritillaria seer gelijck/ en worden dooz de klisterg/ of schilletjes voort geset/ en verplant in de Maent van September: sy willen wel wassen in sabelachtige Aerde/ en mogen des Winters wel bupten staen.

Narcissus.

Dese zijn veelderhande soorten/ als volgt/ Narcissus, Tertius Matthioli, Trompet Narcis, en twee soorten van Naentjes, maer de eerste met de tweede/ hebben wy hier niet: dese bloeuen in 't laetste van July, met boven een rondt kroontje/ Lelieachtigh; Narcissus Indicus, zijn oock eenige soorten/ die bloeuen in de Herfst uyt/ sommige met eene bloem/ purperachtigh; daer zijnder oock met breede bladeren/ de stengh bespickelt; Serpentaria, en dragen bloemen/ gelijck de Italiaensche Gladiolus, dese en meer/ die maer 2 of 3 groote bladeren dragen/ komen van de Caep de Bona Esperance. De soorten die hier wassen met veel bloemen/ als de Besemman, Tacette Bianco, Tacette Souvereyne, Narcissus in Tela Hollande, Stellato, Seconde Besemman; drie soorten van vander Neck, Medioluteo met de dubbelde kelck, Medioluteo van drie soorten met enckelde kelcken, Dagiers met dubbelde kelcken, Narcis van den Houte, Narcissus Totus-Albus, Polyantus: dubbelde Jonckilje, of Narcissus Jonci Folio; geeft een ongemeene schoone reuck/ gelijck als
Jasmin;

Jasmin; de enkelde zijn wel drie of vierderhande soorten / als witte, geele, en met lange kelcken, Narcissus Campennellarus witte en geele: dese willen alle wel gedeckt zijn in de Winter, en worden geplant in September, en boort geset van de bollen; maer gezaept wordende / staen die wel 10 of 12 jaren / eer die boort komen / daer zijn veel slechte bp-soorten / die men set in Boomgaerden / als andere Narcissus.

Narcissus Tradiscanti.

Dese is machtigh vol bladeren / boorts die van Sion, dubbelde, en enkelde Nonpareillie, dubbelde witte, enkelde witte, en de Tieloose, die onder dese soorten mede worden gerekent.

Leucoium Bulbosum.

Dese zijn drie soorten / de groote die veel bloemen draeght / bloept in 't laetste van Mey, en d'andere met drie bladeren / bloepen in Maert, en die met ses bladeren / bloepen in April, dese willen wel verplant wesen / alse in de bloemen staen / en moeten geset worden in schaduwachtige plaetsen / en in sabelachtige Werde.

Dens Caninus, Honts-tant.

De volgende zijn dese soorten / een lijfverw, een witte, en een heel roode, dese bollen opgenomen wesende / mogen niet lange upt de Werde blijven: de bloemen hebben geblachte bladeren / deselve bloepen in April. Daer zijn noch eenige bp-soorten / die genoemt worden Dentaria, om dat de wortels / gelijk als aen malkanderen zijn / als kieser / de bloemen zijn gelijk als de enkelde Violetten, dese wassen in schaduwachtige plaetsen: Maer de Dens Caninus, die de bollen hebben / hebben bloemen als Cyclamen, en willen wel staen in de Son / in goede sabelachtige Werde / sp worden verplant in 't laetste van July.

Sisyrichium.

Dit is een bolletje / dat komt upt Portu-

gael, hebbende bolletjes met netjes / als de Gout-laekense Crocus, sp willen wel staen in warme plaetsen / hebben bloemen als kleyne Irias, maer bloepen niet anders / dan alse vers upt Portugael komen / voor een jaer.

Dipcady.

Van dese worden de geelen / voor de beste gehouden / daer zijn twee soorten / den een die geel opkomt / de andere die geel wordt in 't staen / dese hebben ongemeene goede reuck / als Muskus, daer is oock noch een soort / met groene bloemetjens / maer is soo raer niet / dese bloepen in April, en worden in 't laetste van Mey wederom opgenomen / en wederom in geset in 't laetste van September, sp willen wel staen in goede Werde / en kunnen des Winters wel redelijck tegens de kouw. Van dese zijn noch bp-soorten / als witte, en blaauwe Druyfjens: 't is een heel quaet goet in Cupnen / als deselve verset werden / om datse veel jonge bolletjens upt geven.

Ornithogalum.

Dit is een specie van wilde Ajuy, daer zijnder met groene, en witte bloemen / daer zijnder oock met witte bloemen, die upt Arabien komen / sp wassen boven met een rondt kranse / en geven een heel goede reuck / dese zijn hier heel raer; maer de andere voorgesepde soorten / worden van de bollen boort geset / men neemt die op in Juny, men verplant die weder in October, door den Cupn heen / alsoo de selve wel tegen de kouw kunnen bestaen.

Arum.

Hier van zijn veel soorten / als Serpentaria, dragende een bloem langhwerpig / midden daer in komende een tongh / en de besien of zaden wassen rontsom / en zijn rootachtigh: Daer is noch een / die upt Egypten komt / hebbende bladeren gelijk als Krucke-bladeren; maer dese plant is hier heel raer / sp willen des Winters wel droogh in de kachel ghehouden worden / maer

maer de soorten met de groene bladeren/ hebben spickelen op de bladeren/ en wassen wel voort. Men set die van de bollen af/ als men die op neemt/ dat gedaen wordt/ als de bloemen vergaen zijn.

Orchides.

Dese slag is menigerley / sy hebben klotjens als Vosse-kullekens, Honts-kullekens, Bocx-kullekens, Hane-kullekens, en hebben besondere soorten van bloemen/ als Mannetjes, Wijfjes, Bytjes, Muggetjes, Kickvorssen, Sots-kappen, Vlieghjes, oock zijnder geele/ die men seyt Lieve-vrouwe Schoenen te wesen; van dese soorten vindt men eenige in de Heyde wassen/ en sommige in de Hey-landen, mede in de Duynen: Maer de beste soorten komen uyt Portugael, daer wassen mede van die slag ontrent Luyck of Spa: maer die van dese de meeste sozteringe hebben/ is de Heere van Beverningh. Alle dese soorten om in de Tuynen voort te setten/ moeten staen in belommerde plaetsen.

Handekis-kruyt.

Van dese zijn veelderley soorten/ sy zijn de bloemen aen de Orchides gelijk; daer zijnder/ die de bladeren tusschen de bloemen wassen/ namentlijk die met witte, paerse, en gespikkelde bloemen/ als mede met gevlackte bladeren, oock die met de lijf-verwe, en paersche. De bloemen vindt men in de Hey-landen, veel hier ontrent/ of in de Orange Polder, sy bloeyen in 't begin van July, en als dan verplant men die op vochtachtige plaetsen/ daer het een wep- nigh belommert is.

Irias met bollen.

Hier van zijn veelderley soorten/ als Engelsche, porceleyne, gecamelotte, bleecke en blaauwe, fluweele, en veel meer andere kleuren van bloemen/ die uyt zaet voort komen: daer zijn oock Spaense van veelderhande slag/ als blaauwe, witte, geele en bonten, maer de Engelsche willen niet lange

uyt de Aerde blyven/ en worden des Winters gedeckt. Daer is oock een soort/ genaemt Ireas Vleermuys. De Spaense willen wel voort/ die men set op de kanten van de Rabbatten, om den Hof mede te verciereu.

Moly.

Hier van zijn wel drie of vier soorten/ met smalle bladeren/ sy bloeyen ghelyck als Ajuyn; daer zijnder oock met breede bladeren/ en mede die van Indiën; dese willen wel wassen in goede Aerde/en op warmachtige plaetsen: men plantse in 't begin van September, de bollen willen niet lange uyt de Aerde blyven.

Tulpen.

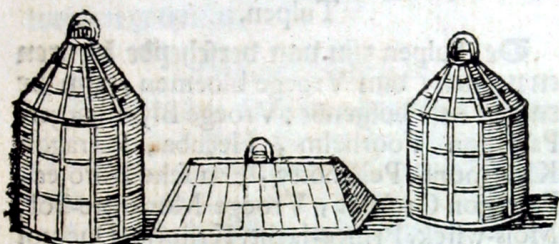
De Tulpen zijn van verscheide kleuren en namen/ van Vroege bloemen, zijn de raerste dese volgende: Vroege Blyenburger, Parragon Voorhelm, Hecuba, Parragon Klaermont, Pelschotty, Fransche Dorotea, Parragon Grebber, Vroege Morleyne-bol, Mols-wijck, Prince-jacht, Krijntje, Ducktol Viceroy, geel en root van Leyden, Nonswits, paerse Moerleynen. Drie of vier soorten van Lacken, Vroege Purper, Witrugge, Admirael van Enckhuysen, Generael van Enckhuysen, en meer andere soorten van Tulpen, die vroegh bloeyen: en de lasten zijn dese/ Bruyn-purpers, hier van zijn noch 4 of 5 soodanige kleuren/ d'een hooger als de anderen: Noch Brabantfons, mede 3 of vierderhande: Vesta, Generael Doctor Balte, witte Doroteas, Astreas, Jeddemully, Grooten Turck, Parragon Guldebloem, Mervelje van Quakel, Lantschapbol, Belle-brusselle, Marvelje de Hollande, Parragon Senekoert, Generael van Holland, Tulpa gelder. Twee soorten van Admirael de Man, Passetoet, Corenaer, Prins van Wallen, Pierpere-kroon, waer van vier soorten zijn/geele, purpere, witte, en Noortse Kroon, gemarmelde Jaspée, Unicke, Jan Gerritsz. Generael Swijmende, Admirael van den Bosch, Goudaes, Fenicx van Aertsen, Kardinael Flamboliant, Sayblom Koningh,

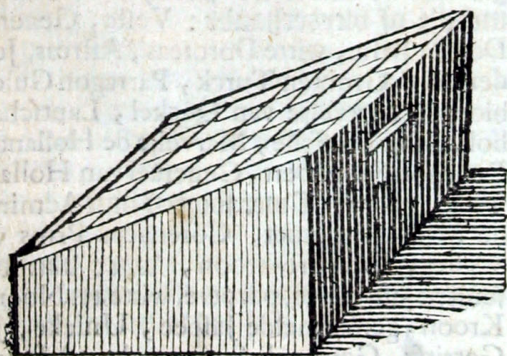
ningh, Nonparelje, Admiraal van Zierickzee, Admiraal van Engelandt, Parragon Velsen, Switsers, Parragon Jeroen, Belle Dorea, Laboljanten, Spheramundi, Parragon Liefkens, twee of drie soorten Tornoys, witte Agata, drie of vier soorten / Passcitalle, Argus, Dorotea d'Anvers, Anvers, Laboljante, Dianas, Generael Ouwenaderden, laten Blyenburger, Generalissimo de Costa, Lapovere, Admiraal Backer, Semper Augustus, Admiraal Bogaert, Fenix Cieraet, en meer andere namen / die door de beetheyt hier niet werden gestelt. Alle dese

veranderingen van namen / komen door de verscheydenheyt en verdeeltheyt der kleuren, want de Tulpen zijn alle van eenderley maeksel. De Tulpen worden aengewonnen van bollen; men kan die oock wel zaepen / dan hebben wel 10 of 12 jaren werck / eer die voort komen / sy worden geplant in 't laetste van September, in goede Herde / die wel doorluchtigh / en van de Son wel bescheenen is / op dat door de koutheyt / de bollen niet komen te vergaen / en werden wederom opgenomen in 't laetste van Mey, of begin van Juny.

Van de Zaden.

Dit is d'afbeelding van drierley glase Lantaernen / die geen bodem hebben / en onder open zijn: men stulpt die / over tedere Krupden / Planten / of Bloemen / om die voor de windt en koude te bebjiden / en eventwel de warme Sonne-stralen deelachtigh te zijn / waer door de selve oock te vroeger voort komen.

Dese Figuur beeldt af een Bach / die onder open is / en boven met glazen / die

schuyng neder gaen; men kan die oock wel maken met vensters / die men by bochtigh / droogh / of warmt weder kan openen en slupten: De Bach wordt los over de Bedden heen geset / daer iets gezaept of gheplant is / dat men bewaren wil voor de Dorst / koude &c: oock kan men door dese middel / 't geplante of gezaepde / des te vroeger doen uit komen / en tot volkomen wasdom brengen. Men maekt die soo groot of kleyn / als men noodigh en dienstigh acht / settende de glazen tegen 't Zupden / of foodanigh / dat'er de stralen der Sonne best in schijnen kan.

Ambrette, of Turckse Koren bloem.

Dese rupken als Muscus, en zijn vier soorten / als twee witte / en paerse dubbelde / soo oock de enkelde paerse / en witte: sy worden gezaept in 't begin van April, op een warme plaets / of Meloen-bergh, en 4 of 5 bladeren hebbende / sal men die verplanten in den Cupn / daer men begeert: De eerste bloemen daer het zaet van komt / moet men met droogh weder af plucken / en leggen die droogh / op datse niet beschimmelen: Noch zijnder verscheide soorten van Koren-bloemen: als paerse / witte / blaetwe / roode / en meer andere kleuren: Als men die maer eens gezaept heeft / hoeft men die niet meer te zaepen / alsoo die van haer selven genoegh voort setten.

Hele-

Helenaes-tranen, of Hedysarum.

Dese zijn twee soorten van bloemen / witte en roode / sp worden gezaept in April, en verplant in potten / om datse des Winters binnen moeten staen: het gebeurt wel dat die bloepen in 't eerste jaer / sp willen wel staen in santachtige Werde.

St. Theunis-bloemen.

Dese zijn sluwwele en geele / sp worden gezaept in April, dan hebben geen goede reuck / soo wel steelen als bloemen / maer alleenlijck het aensien / en 't cieraet in de Hoven: Dit zaet wil wel gewonnen wesen in droogh weder / want by natte Somers, soo verrotten sp in hare knopjes / sp willen wel staen in potten / en dan in den Cupn / of daer men deselve wil stellen.

Flos Afrycanus.

Dese zijn St. Theunis-bloemen gelijk / dan daer zijnder drie of vier soorten / namelijk geele / groote dubbelde / en een dubbelde / die een wepnigh na 't Orangie streckt; en een die geel / en klepnder als de anderen is / die hebben goede reuck / en de enkelde treckt men upt / overmits dat men het zaet wint van de dubbelde / het wert gewonnen als voorszeyt is.

Scabiosa.

Dese zijn veelderhande soorten van kleuren / als de Spaense die heel bypn is / bleekhe / geblackte / by na heel zwarte / en oock daer kindertjes boven upt komen / en meer andere kleuren: dese worden in de Maent van Maert gezaept / en dragen van dat jaer bychten / maer 't gebeurt wel / dat die een jaer over staen / sp worden by den anderen gezaept / en verplant / als sp 5 of 6 bladen hebben door den Cupn / daer men die begeert. Van dese wint men zaet met droogh weder / om des Winters over te houden; daer zijn noch twee soorten / die in de Velden wassen / geele / en paerffe / sp worden by de Apotheeckers gebuycht.

Leeuwe-becken.

Dese zijn verscheide van bloemen / doch altemael bont / den eene root-bont / paersbont &c; sp worden gezaept in de Maent van April, en hebben van 't selve jaer bychten / de planten duuren wel 2 of 3 jaren / sp geven een seer fraey groen / en beginnen te bloepen in Augustus, men houdt deselve langh. Daer is oock een by-soort / die in de Velden wast / maer als die in de Cupnen komen / is het een specie van onkruidt / na de manier van Vlas.

Sonne-bloemen.

Sp zijn van twee of drie soorten / d'eene met kinderen / en de ander sonder kinderen / welker zaden zwart zijn / en noch een is'er met wit zaet: Dit zaet steecht men slechts in de Werde daer men die wil laten staen: sp verciere de Cupnen niet wepnigh / door dien datse wel 7 of 8 voeten hoogh upt der Werde wassen / soo datse boven alle andere bloemen upt stecken. Die sonder kinderen (dat zijne die maer een bloem aen de geheele stam dragen) zijn de grootste en de beste; haer naem schijnen sp verkregen te hebben / om dat hare schoone geele en lange spitse bladeren / die rondom de middelste rondheyt (die met zwarte zaden bezaept is) upt schieten / de Sonnestralen af beelden. Enige seggen / dat de Sonne-bloemen, die van de rechten aert zijn / den gantsen dagh / als de Son helder schijnt / haer tegen de selve aentwenden / en daer mede draepen / en des nachts haer wederom herstellen / daer over sp van de Italianen; *Torne al Sole*, werden genaemt.

Parmica.

Dit is een cierlijck bloemtje / paers-kleur / men kan het langh houden / het wordt gezaept in April: als het eens gezaept is / hoeft men 't niet meer te zaepen / alsoo het van sijn selven genoegh voort komt.

Venus Spiegel.

Dit is een heel schoon purper bloemtje / *sp* worden gezaept in April, 't *zp* dat men die wil laten staen / of verplanten / op de hoecken van de Bedden.

Tapsus Barbatus, of Wol-kruyt.

Van dese zijn tweederley soorten / d'een met geele / en d'ander met witte bloemen / *sp* worden gezaept in April, *sp* wassen wel in de Velden / en worden veel by de Apotheeckers gebuyckelt: 't is een kruyt dat wel voort wil / alsoo het menighe van klepne zaden voort brenghet; men verplant die op de hoecken van de Bedden / om dat het een lange stengh maect.

Amarantus.

Dit zijn vier of vijf soorten / daer zijnder die de bladeren gelijk zijn / als de Papegaey's Veeren, een is'er met purpere bloemen / als Kattenstaerten, een met noch grooter Kattenstaerten, die root zijn / en een voert 2 of 3 langh / dan is'er noch een / die paers-achtigh is / met roode steelen / die de Papegaey's Veeren gelijk is; het zaet wort hier niet gewonnen / alsoo het upt de Barbados of Virginjes komt / daerom moet 'er op heete Bergen gezaept worden / als Meloen-bergen.

Lathyrus.

Hier van zijn twee soorten / klepne en groote; de groote worden gezaept / en 't blijft een plant 10 of 12 jaer / men setter staecken of hoepen by / daer deselve aen vast raeken; *sp* geven heel cierlijke mope bloemen / en bloepen heel langh / van 't begin van July, tot het laetste van 't jaer. Daer is noch een klepnder soort / die alle jaren moeten gezaept worden / die hebben paers en witachtige bloemtjens / de Oude-wijven gelijk / *sp* worden gezaept in 't begin van April, in goede savelachtige Aerde.

Ridders-spooren.

Hier van zijn vier of vijf derhande soorten / als witte / paersse / bleecke / lijf-berwe / geblamde / dubbelde en Engelse; noch zijnder veel soorten van enkelde / die geblamt zijn / dese worden gezaept in de Maent van April, en zaepen daer na van selven voort / *sp* geven aengename cierlijckheyt in groote Cupnen.

Nardus.

Dese heeft purpere bloemen / en 't zaet dat zwart is / is heel wel rupckende / van dese zijn mede-soorten die in 't hapt staen gelijk het lof van Fenckel, oock zijnder dubbelde / die niet in 't lof staen; *sp* worden alle jaren gezaept in 't laetste van April, doch komen te met oock wel voort / van 't zaet dat af gevallen is.

Marionette.

Van dese zijn veelderhande soorten / *sp* hebben bloemen als Belvideres, of groote Klocken, *sp* verscheelen veel in kleuren / als purper / wit / paers / met lange spitse klocken / en ronde klocken. Dese worden gezaept in Maert, maer staen een jaer oover eer die dragen / dan het zaet vallende / komen van selve wel voort / de gemeene soorten zijn onkruidt in de Cupnen / als het *Ranunculus*, dat mede een van dese bysoorten is.

Prince-bloemen.

Dit is een blaen bloemtje / wordt geset op de Apotheeckers vensters / dan zijnder noch twee soorten / purper en wit / *sp* worden in de Cupnen gezaept / en men laet die tegen een stock op loopen / het zijn bloemen gelijk Duyvels Naey-garen, dat in 't wilde waest / het wordt alle jaren gezaept in April, en men verplant die waer men wil.

Linaria.

Linaria, *Lusitanica*, *Americana*, geeft een groot blinkend zaet / als 't gemeene Vlas: Daer

Daer is noch een kleyn plantje / met witachtige bloemetjes / en witachtigh lof / het draeght rontsom witte bloemetjes / die worden gezaept in 't laetste van Maert, by den anderen / op een hoeckje van een Bedde / ofte Stabbat.

Wonder-boom, of Ricynus.

Dese zaden zijn spichelachtigh / de Herfft Spinnekoppen gelijk: sy wassen in korte tijden heel hoogh / geven groote bladeren / en hebben blaeuachtige steelen: daer de selve bloeyen / komt het zaet niet voort / maer wel aen de steelen: tusschen de bladeren komt een steng / daer het zaet in wast / het is stechelachtigh / sy worden alle jaren gesteecken in heete plaetsen.

Lupinen.

Daer van zijn 4 of 5 soorten / als de groote blaeuwwe / kleyne blaeuwwe / witte en geele / die de bloemen heel wel rupken / als de Flamboyse bonte: dese worden van de zaden / die in de Peultjens voort wassen / gesteecken in der Aerde / in de Maent van April, en worden alle jaren geset / daer men die wil laten staen.

Mervelje de Peru.

Dese zijn van veel kleuren / als paerfebonte / geele-bonte / root-bonte / en heele witte; dese zaden worden gesteken in een Meloen-bergh, om die van 't selve jaer te doen dragen / en rijpe zaden daer van te mogen krijgen: maer de wortels worden in de Herfft-tijdt upt der Aerde genomen / en gelept in gekapt stroo / of wit sant. Die in de Voor-tijdt geplant worden / geven grootere planten / als die gezaept zijn / en zijn beter om zaet van te winnen.

Datura.

Hier van zijn dubbelde en enkelde / sy geven groote strupcken; de bloemen zijn wit / en heel wel-rupckende / maer de bladeren daer van hebben geen goede reuck: De dubbelde hint men hier heel wepnigh /

ten ware het zaet van Tabago quam: de bloemen zijn langhachtigh; de zaet-bollen dieder aen komen / gelijcken seer wel de Karstansjens, sy willen wel staen op groote plaetsen / alsoo het een groote plant geeft / die alle jaer vergaet.

Boomachtige Violetten.

Dese zijn van vier of vijf soorten / die van zaedt voort komen; maer 't zaedt wordt gewonnen upt enkelde bloemen / en af geplukt in 't wassen van de Maen, daer wert voor de beste gehouden 't zaet dat gewonnen wordt van een Boom die jarigh is; 't zaet wert gezaept by den anderen / om veel dubbelde te krijgen / in het wassen van de Maen, men neemt (om het beste te hebben) 't zaet dat achter in de Peultjens leyt / of dicht aen de steelen is / de selve worden als dan geset door den Chupn / om te sien wat het voort brenghet. Dese planten moeten niet geset worden daer veel Mis is / overmits 't selve een witte wortel heeft / en geen Mis kan verdragen / maer 't moet staen in santachtige Aerde. Die van zaet werde gewonnen zijn dese / witte / roode / paers-bonte / root-bonte / witte met lof van paerssen / sy worden gezaept in 't begin van April.

Mamordica.

Dit is een plant die de kleyne Klitte-bladeren gelijk is / sy heeft een wit bloemetje / en wast gelijk een Ep / met zwart purpere schppeltjens / sy moeten gezaept worden op een Meloen-bergh; het zaet daer van komt upt de Virginjes.

Balsam Appel.

Hier van zijn twee soorten / als een Mannetje en Wijfje, 't Mannetje is een plant / die men tegens een staech of Priel laet op klimmen / het heeft een blad als de wilde Wijngaert, het geeft witachtige bloemen / en daer na kleyne Appeltjens, 't is een gewas dat hier niet veel aengehouden wert / maer in Duytslandt hebbense die veel: het

Wijfje

Wijſje heeft roode ſteelen / gelijk Porſe-
leyn, het draecht paerſachtige bloemen/
gelijk als Sots-kapjens, het wert veel ge-
ſet op Apotheeckers venſters, het komt alle
jaer voort van zaet / en wil wel ſtaen in
goede vette Aerde.

Stock-roſen.

Dese worden aengeteelt van zaedt / maer
bloepen eerſt het tweede jaer / ſp zijn ver-
ſchepden van kleuren / als root / purper/
wit / heel blypn en geel: van al dese ſoor-
ten zijn dubbelde en enkelde / maer 't zaet
dat van dubbelde gewonnen is / brenghet
beter dubbelde voort / ſp worden geſet door
de Cuppen daer men wil / 't zy aen de heg-
gen of kanten van wateren / ſp ſtaen cier-
lyck / en bloepen in de Herſt / en willen
wel voort in ſantachtige Aerde / 't gebeurt
wel dat men dese plant ſcheurt / maer ſp
komen ſoo wel niet voort / als die van zaet.

Carduus.

Carduus Mariae, heeft heel ſchoon groen/
en wit geſtrepte bladeren / 't is de verbaſte
Safferaen, en heeft een Oranje-achtige
bloem / ſp waſt veel in Duytſlandt. De
Roomſche Carduus, waſt boven gelijk een
netje / de bloem van de Uyen ghelyck.
Carduus Benedictus, worden gebruyckt in
den Alfem-wijn. Daer zijn noch veel ſoor-
ten van Carduus of Diſtelen, die in 't Veldt
waſſen / en hier niet werden geſet / om
dat men die niet veel in de Hoven ghe-
bruyckt. Dese worden gezaept in 't begin
van Maert: maer de Roomſe ſtaet een jaer
ober eer die bloemen draecht / en wordt ge-
zaept in goede Aerde / en daer na verplant/
als die 4 of 5 bladen heeft. De Carduus
Benedictus wordt op een Bedde gezaept/
en die laet men daer ſtaen totſe bequaem is/
om uyt te trecken.

Medica.

Dese geven klepne bloemetjens / als de
geele Klaveren gelijk; de vruchtendieder
aen waſſen / zijn de Riſpen gelijk / en

moeten alle jaer ghezaept worden / in de
Maent April.

Slacken-Huysjes.

Dese zijnder met Doorentjes / en ſonder
Doorentjes / ſp worden gezaept als hier bo-
ven van de Riſpen geſept is.

Blattaria.

Dese komen van zaet voort / en zijn van
kleur geel / wit en paers: als dit krupdt
eens gezaept is / komt als dan van zijn ſel-
ven voort / daer is noch een / dat een plant
blijft / en wordt van den anderen af-ge-
ſcheurt.

Vinger-hoeden.

Hier van zijn drie of vier ſoorten / als de
geele die uyt de Virginjes komt / een klepne
paerſſen / dese gelijk een groote witte / een
paers-achtige met ſpikelen van binnen:
Dese worden gezaept in April, en ſtaen een
jaer ober / eer die bloepen: d'andere twee
groote ſoorten / komen van zaet voort / dat
van ſelver gevallen is / en geven groote lan-
ge ſtengen met breede bladeren / ſp willen
wel ſtaen in groote Cuppen.

Maen-koppen.

Sp zijn verſchepde ſoorten in kleur / als
de groote paerſſe / bonte / witte / en andere
meer / die van zaet worden gezaept / onder
Dreben of groote Cuppen / willen van
vers wel beſien zijn / alſoo de ſelve ſeer
ſchoon ſtaen: daer zijn noch 3 of 4 ſoorten/
die Papaver theador, of Klap-rooſen ghe-
noemt werden; ſp hebben ſchoone inkar-
nate / of purper kleur: Daer is noch een
Gehoorende Papaver, noch eene met geele
en roode bloemen / en hebben witachtigh
lof: noch is 'er een Papaver Spinosa, die
heeft geelachtige bloemetjens / daer aen
zaedt-bollen komen / met doornen: dese
zaet-plantjens willen wel voort komen / niet
verplant te worden / om dat 'er maer eene
zaet-wortel aen is / daerom moetenſe ge-
zaept worden / daerſe ſullen blijven ſtaen/
en

en eens gezaept zijnde / vallen wel van selber uyt het zaet voort.

Thlaspi van Candia.

Dit zijn twee soorten / paerffe en witte / sy geven fraye bloemetjens / en worden gezaept in April; men kan die verplanten waer men wil / sy staen cierlijck in klepne Cuphtjens: daer is noch een met witte bloemetjens / het is een plant die overblijft / men set die voort met scheuten.

Condrilla.

Dese zijn van 2 of 3 soorten / den eene met paerffe / en d'andere met witachtige bloemetjens / sy geven cierlijke bladertjens / en werden alle jaer in de Voor-tijdt gezaept.

Devatium Barbatum.

Dit wordt gezaept by malkanderen / in een pot / of op bedden / in de Maent van April, het geeft heel moeye Citroen-kleure bloemetjes / die van binnen zwart zijn / sy geven rare bloemetjes / om in een bloempot te setten / en om Socketsjens van te maken.

Oyevaers-becken.

Dese worden gezaept / en moeten een jaer over staen / eerste bloepen / sy maken een groote plant / en daerom zijn die goet in groote Cupnen; daer zijnder met geblimde bloemen / die Mervelje de Pera gelijk zijn / en meer andere / als bonte / witte / paerffe / heel blypne / en andere kleuren / sy worden gezaept in April: die eens gezaept zijn / komen genoegh van haer selven voort.

Paerel-zaet.

Dese worden gezaept / en staen een jaer over eer sy bloepen / als dan bloepen sy met geelachtige bloemetjens / en groepen de bladertjes tussen de zaden in: de planten blijven voort des Winters over / en willen wel staen op sabelachtige Aerde.

Bruynnetjes.

Dese worden gezaept op Bedden / en verplant / sy geven schoone roode bloemetjes: het lof is de Fenekel gelijk / sy werden gezaept in April: 't zaet bewaert zijnde / kan men die zaepen in 't laetste van Mey, en hebben als dan de heele Somer bloemetjes.

Penninck-kruydt, of Bolbonac.

Dese worden gezaept / maer staen een jaer over eer die bloeyen / de bloemen zijn de enkelde Violetten gelijk / daer 't zaet in komt / en rijp wordende / zijn 't als Dubbeltjes / sy worden op de kassen geset voor Silver-schoon.

Aquylegia.

Dese zijn veelderhande soorten in kleuren / als bonte / paerffe / blaauwe / witte / en meer andere kleuren / en noch zijnder met Star-bloemen; dese gezaept wordende / dragen het tweede jaer bloemen / die 't fijnste lof hebben / zijn dubbelde / en als men wil weten of die geblamt zijn / kan men het sien aen de steelen / alsoo de ribbens van de steelen mede geblamt zijn.

Cistus.

Dese worden gezaept / en als die drie of vier bladeren hebben / wordense geset in potten / sy maken een kleyn boomtje; en krijgen bloemen als enkelde Aert-roosen, dese zijn 3 of 4 soorten / als met het Salie-bladt, Lavendel-bladt, Mannetje en Wijfje, en meer soorten: dese zaden komen uyt de Virginjes, of Portugael, maer de selve een jaer over gehouden wesende / geven cierlijke planten / om op Apotheekers vensers te setten / maer sy moeten in hups of karchel geset worden.

Gouts-bloemen.

Dese worden ghezaept in 't begin van Maert, en daer zijnder van verscheide soorten / als groote dubbelde met kinderen /

heele geele / bonte / enckelde / die de Boeren gebuycken / om de Boter te vertwen ; de selve van zaet gevallen / blijven des Winters over staen.

Herba viva, of Levendigh Kruyt.

Dit is een zaet dat uyt Guinea komt / het heeft een heel cierlijck blaedtje / by na de Tamme Raket gelijck : als men aen de selve raecht / soo sluyten die toe / en ballen ter neder: dit moet gezaept worden op een heete Meloen-bergh, om 't selve te beter te doen voort komen / maer hier te lande kan men daer geen zaet van winnen.

Noli me tangere, of Kruydtje roert mijn niet.

Dit wordt gezaept in de Voor-tijdt, en maectt een plantje / daer aen geele bloemen komen / gelijck als Munnick-kapjes, 't zaet daer van rijp wordende / en men raecht dat aen / soo springht het uyt zijn hupsjes. Dit eens gezaept zijnde / komt als dan van sijn selve genoeghsaem voort.

Nasturcium Indicum.

Dit is Indiaens-kars, heeft ronde bladeren / en maectt sijn selven vast aen staekjes / die voort komende / set men die in potten / om op Apotheeckers vensters te setten / sy geven veele moeye bloemetjes / als Sotskappen, maer 't zaet daer van gewonnen zijnde / moet men droogh leggen / om dat 't selve het schimmelen onderworpen is: Het wordt gezaept in 't begin van April, op een warme plaets.

Paeris-yfers.

Dit geeft een cierlijck plantje / het heeft peultjens of zaden / die komen aen makanderen / als Hoef-yfers van Paerden / dit zaet komt veel uyt warme landen / alsoo het hier niet wel rijp wort / het moet geset worden op warme plaetsen.

Spaense Klaveren.

Dit heeft zaet als Geest, en de blade-

ren die daer van voort komen / zijn gelijck de bladeren als Klaveren, sy geven een cierlijck root bloemetje / en willen wel op een hoopje / by den anderen gezaept worden / en dat in de Maent van Maert.

Brasille Peper.

Dese zijn verschepde soorten van vruchten / als lange / heele smalle / ronde als Peeren / sy zijn altemael root van schorfe / en is een ronde met geele vruchten: dese moeten gezaept wesen op een Meloen-bergh, om de vruchten droogh voort te doen komen / sy worden geset in potten / de selve rijp wordende / geven seer schoone vruchten / die heel cierlijck staen / op Baluysters, of Apothekers vensters.

Appel der Liefde.

Dese zijn van tweederley soorten / d'eene geele / en d'andere inkar-naet / het zijn ronde besien / soo groot als een matelijck Oranje Appeltje, sy willen wel staen in potten / of ergens anders tegen aen / daer die sich selven kunnen vast maken / of aen binden: De vruchten staen seer cierlijck / waer over datse de naem hebben / van Appel der Liefde.

Bocx-baert.

Sy worden gezaept in Maert, en staen een jaer over / eerste bloeyen / sy hebben geele bloemen: de wortelen daer van / worden gegeten tot Sla, als die opgehoocht zijn: sy willen wel staen in goede vette Aerde; men duntse gelijck als de Peen.

Scorzonera.

Dese zijn gelijck als de Bocx-baerden, sy hebben paers-achtige bloemen / en worden op de selve maniere gebuyckt als voort is / sy worden in Hollandt soo veel niet aengequeecht / als wel in Brabandt, want die daer veel gegeten werden.

Basilicum.

Dese zijn van drie of vier soorten: de Roomse werden gehouden voort de beste; het

Het is een kruyt dat ongemeen wel rupcht / het wordt gezaept in de Maent April, op warme plaetsen.

Ysop.

Dit zijn twee soorten / sy worden ghezaept in de Voor-tijdt, en werden gebuycht tot Struyf-kruydt, sy geven een aengename geur.

Scharley.

Dese staet een jaer ober / eer men die gebuycht / daer zijn drie of vier soorten; sy willen wel staen op warme plaetsen / onder de schaduw.

Venckel.

Dese zijn van tweederley aerdt / den eene is soetachtigh / en d'andere bitterachtigh; de soete Venckel wordt in Brabandt aengeaerd / als de Selderie, maer in Hollandt wordt die niet gegeten / men gebuychtse met Peper en Sout, het zaet moet twee jaren in de Aerde leggen / eer dat het wil dragen.

Anijs.

Dit wert op de selve maniere gewonnen als de Venckel, het is sterck van reuck / en wert in goede Aerde gezaept / op schaduwachtige / en warme plaetsen / in de Maent van Maert, en bloeyt in July, en draeght in 't selve jaer zaet.

Carui en Dil.

Dese wordt mede gezaept in de Maent van Maert, als oock de Dil, die op een en de selve maniere werdt gewonnen / als de Anijs.

Pietercelie.

Die wordt gezaept in 't laetste van February, om datse gemeenlijck 6 weken onder de Aerde leyt / maer om die eerder op te doen komen / sal men 't zaet een nacht laten weken / als dan komtse wel 14 dagen eerder op. Die men niet in zaet wil laten

schieten / die zaept men na St. Jan, om des Winters te gebuychen: daer zijn dziederhande soorten; Gekrulde en Ongekrulde, en Rooms-pietercelie, dese heeft heel groote bladeren. 't Zaet van dese woortsz. Pietercelie, is beter te gebuychen van twee jaer / als van een jaer / alsoo 't selve menighbuldiger op komt.

Endivie.

Dese wordt ghezaept in Juny, en verplant / als die 5 of 6 bladeren heeft / ontrent anderhalve voet van den anderen / en dits bequaem zijnde / moet men die binden met dzoogh weder / om dat die van binnen niet soude rotten. Als men die des Winters wil bewaren / moet mense af snijden voort de Dooft / en in de kelder leggen / in dzoogh sant.

Selderie.

Dese wordt gezaept in Mey of April, en 7 of 8 bladeren hebbende / sal men Geyppen maken / van een voet diepte / en de selve daer in / een voet van den anderen setten / als die bequame groote heeft / moet mense met Aerde aenbullen / om te beter geel te werden. De Mannen als dan / onder 't dyncken van een glaesse Wijn / de selve eetende / doet het de Drouthes daer na mede goet.

Spinagie.

Dese wordt gezaept in de Herfst / daer de Peen upt gehaelt zijn / dit is dan oude / die in de Voor-tijdt wert gegeten / maer de jonge zaet men in 't begin van Maert.

Radijs.

Dese zaet men in Maert, gemeenlijck op Aspergers-bedden, daer onder menght men geele Krop-salade.

Ramelassen.

Dese werden ghezaept in 't laetste van Mey, om datse niet in zaet soude schieten / sy willen wel staen in sabelachtige Aerde.

Krop-salaet.

Van dese zijn drie of vier soorten / als de bruyn, kleyne, Knodt-sla, die vooegh gezaept wordt / en Prince-kroppen : alle dese soorten / worden onder de geele Peen of Ajuyn gezaept : men dunt die wel een halve boet van den anderen / om die te beter te doen kroppen / maer de Prince-kroppen, zaept men eerst in 't laetste van April, op bedden of landt / daer men die wil hebben / als mede de Chavonse-salade, die men van boven bindt / op dat de selve van binnen beter sou geel worden.

Geele Peen.

Dese worden ghezaept in 't begin van Maert, om die vooegh te hebben / en men dunt die / datse ontrent een handt bjeedt van den anderen staen / maer de Winter-peen, werden ghezaept in Mey, om des Winters te bewarenen / die als dan het lof boven af snijddende / vooz 't uptschieten ; sy willen wel gezaept werden in sabelachtige Aerde.

Biet-wortelen.

Sy worden gezaept in April, en gedunt gelijk als de Peen ; sy willen wel wassen in goede stercke Aerde / en des Winters mede bewaert zijn als de geele Peen.

Witte Peen, of Pinsternakelen.

Sy willen wel gezaept werden in klepachtige Aerde / in Maert of April : men bewaertse des Winters, gelijk als de geele Peen.

Cichorey-wortelen.

Dese worden gezaept in Maert, in goede stercke Aerde / sy worden gebuyck / gekoocht zijnde tot Salaet / en de uptspruytjes daer van / kan men des Winters oock gebuycken tot Sala / en hebben de selve smaech / als de Paerde-bloemen Salade, die men uyt het Veldt haelt. Als men daer van zaet wil winnen / moeten sy een jaer over staen.

Suycker-peen- of Wortelen.

Dese worden gezaept in Maert, in sabelachtige Aerde / 't lof daer van / is heel vurigh / als men des morgens / als daer doudt op leyt / met bloote beenen daer door loopt. Men kan die oock wel aenboeden van de spruyten / die des Winters uyt de koppen spruyten / want als men die maer in d'Aerde set / brengen sy weder wortelen voozt : het is een heel voetsaem en gesont eeten.

Beete.

Sy zijn twee soorten / sijne en smalle, sy wordt gezaept in Mey, om niet in 't zaet te schieten / die kuriens zijn / steken de zaden van de groote Bieten / een boet van den anderen / sy maken als dan groote planten / en vele bjeede bladeren.

Kervel.

Dese werdt gezaept in September, om des Winters te gebuycken / en die vooz de Voor tijdt, werdt gezaept in April, men kan die oock zaepen in July, en die men naer St. Jan zaept / schiet niet in 't zaet. Daer is noch Duyve-kervel, die wert by de Apotheeckers gebuyckt / als men die eens heeft gezaept / komt sy van selver genoegh voozt.

Veldt-salaet, of Vette-kous.

Dese is tweederhande / d'eene met lange / en d'ander met ronde bladeren / sy werden wel gesticht in koren-landen / en oock gezaept in de Cuppen / in 't laetst van Augustus, of in 't eerst van September, op plaetsen die ledigh leggen / om des Winters te gebuycken.

Latouw.

Dese werdt dicht by den anderen ghezaept / in 't begin van Maert, op een Meloen-bergh, of warme plaets / om die vooegh voozt te doen komen / het is niet quaet / dat men die eerst weecht in een pot / niet wit natachtigh sant.

Ster-kers.

Sp wordt mede eerst een wepnigh ghe-
weecht / als boven geseyt is / en dicht by
den anderen gezaept / en komt binnen een
dag 3 of 4 te voorschijn.

Porceleyn.

Hier van zijn twee soorten / als de kleyne
die in 't wilde wast / en de groote die men
zaept in de Hoven / in 't begin van April,
op verlore plaatsen: dese eens gezaept we-
sende / komt van selber genoegh voort.

Parey.

Sp wordt gezaept in April; men zaept
Krop-salaet daer door heen / sp staet een
jaer over / eer datse zaet draeght / en wil
wel staen in goede Aerde.

Ajuyne.

Dese is tweederley / als roode en witte:
maer de roode is wel de soetste: de witte
wordt gezaept onder de geele Peen, en de
roode wordt bysonder geset / 't geen in Zee-
landt gedaen wordt / alwaer de beste zijn.
Van die geen en daer men zaet af wil win-
nen / steekt men van de overblijffels / in
Maert wederom in d'Aerde.

Erweten.

Dese worden gezaept op een ry / tegens
een hegge / schuttingh of heynigh / om die
broegh te hebben; waer by men steekt sta-
ken of tacken / op dat sy haer selve daer aen
vast maken / en by opklommen; men legt
de Erweten, ontrent een duym of ander-
half diep in de Aerde / op dat de Vogelen
die niet souden wegh nemen. Daer zijn
noch Erweten met schillen, en grauwe
Erweten, die werden gezaept in de Lande-
ryen, en van de Boeren te markt ghe-
bracht. Daer zijn oock Kroon-Erweten,
die men in de Cuppen steekt / in 't laetst
van Maert.

Boonen.

Hier van zijn verschepte soorten / als

Roomse Boonen, dese werden gheset in
Maert, op rpen / een halve voet van mal-
kanderen / en een wepnigh aengeaerd /
in 't laetste van Mey, om dat die niet om
verre soude waepen. Turckse Boonen zijn
verschepten / als Krombecken, Swarte-
pier-heyns-Boonen, dese dragen roode / of
incarnate bloemen. Princeesse Boonen, dese
zijn kleynder als de andere / en worden in
April, in de Aerde geset: by alle dese Turckse
Boonen, worden staken geset / om daer
tegen op te lopen. Daer wast noch een
soort in Zeelandt, die men zaept niet heele
Akers vol / alwaer geen stocken by geset
worden.

Kool.

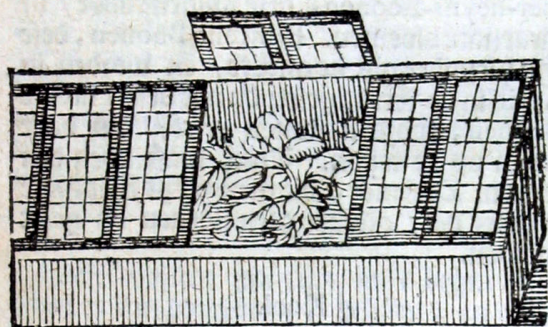
Dese is van verschepte soorten / de eene
soort als Buys-kool, wordt in den Herfst ge-
zaept / en moeten des Winters bewaert wor-
den / om niet upt te gaen / en als dan twee
of derdehalf voet van malkanderen geset /
om broegh kool te hebben. De Savoyen,
roode Kool, en Kappers, worden gezaept
in 't begin van Maert, en verplaetst in 't laet-
ste van April, sy willen wel staen op moer-
achtige Aerde: men kan de roode wel plan-
ten / tot in 't begin van Juny, op landt / dat
in de Voor-tijd ongedolven is / om de moer-
achtigheyt van 't landt wech te nemen. De
Bloem-kool, wordt gezaept in 't wassen van
de Maen, in de Maent Mey, om dat die
niet in zaet soude schieten: sy willen niet
staen op moerachtige Aerde / om dat an-
ders aen de wortel / knobbelen souden ko-
men / die de wortels souden verteeren / maer
sy moet staen in sabelachtige Aerde. Het
zaedt dat upt Italien komt / wordt voor het
beste gehouden.

Meloenen.

Dese worden voort geset in warme plaet-
sen / in maniere als volghet: Men moet eerst
een diepe put graben / waer in gedaen wort /
lange Paerde-mis / daer op gesmeten een
Emmer water 2 of 3 / om 't selve te beter
te doen broepen; daer op gelept een halve
A 3 voet

voet goede Aerde / waer in men 't zaet
steekt; het zaet wordt somtijds wel ge-
weekt in Soete-melck, om het te eerder
uvt te doen komen / waer ober men leyt
een glase Kasten of Back / om die warm te

houden / volgens de boven-staende Afbeel-
dingh: de Back is sonder bodem / en het
deckfel is van glase vensters / die men by
schoon warm weer kan open setten / dat'er
de lucht en Sonne-stralen kunnen in ko-
men: De glazen komen schuyns vooz ne-
der / en de selve worden tegen de Son of het
Zuiden aen geset / gelijk de Aerde oock
soodanigh / Berghs-wijse wordt op gewor-
pen / en daerom een Meloen-bergh genaemt.

Het zaet dan op gekomen zijnde / en heb-
bende 4 of 5 bladeren / sal men de harten
uvt trecken / op datse te beter de zp-scheu-
ten kunnen bekomen / en als dan weder
verplant / op een warme plaats daer toe
berept met Aerde-mis / waer ober men
wederom de voorszeyde glase Kasten set / om
van de windt niet beschadicht te werden /
daer na snoept men een wepnigh van de
langhste tacken / in 't begin van July, om
te beter de vruchten te doen voort komen.

Komkommers.

Dese worden mede gesteken op warme
Meloen-bergen, om die vzoegh te mogen
hebben / of anders plant mense op Kabbat-
ten / daer men die wil hebben / sy zijn van
twee soorten / witte en groene / maer de
witte worden vooz de beste gehouden / en
zijn vzooger.

Pompoenen.

Van dese zijn beelderhande soorten / als
Kalbassen, Couwoerden, Citrullen: alle
dese soorten zijn van een natuur / sy willen
mede wel geset werden op warme plaatsen /
en daer na verplant aen Pieelen of stocken /
daer toe bequaem gemaecht.

Eynde van de Zaden.

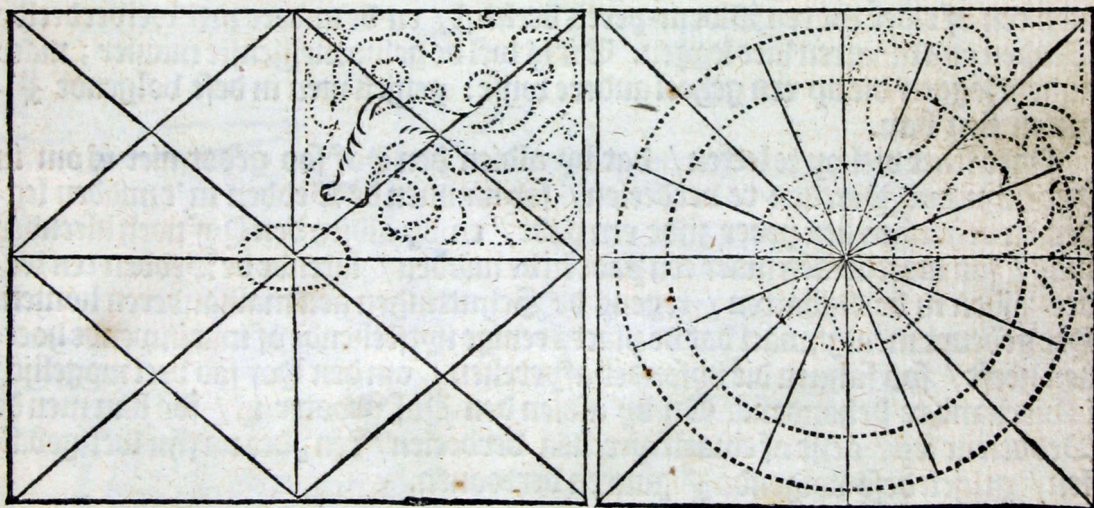

R334 G04²

Twee hondert
M O D E L L E N,
Voor de Lief-hebbers van
H O V E N en T H U Y N E N.

Seer dienstigh om alderley
BLOEM-PERKEN, PARTERRES of LOOF-WERCKEN
te leggen : noch eenige Modellen om *Prieelen*, *Lat-wercken*
en *Dool-hoven* na de konst op te stellen, als
oock verscheyden *Sonne-wijfers*.

Dienende tot onderrechtinge voor alle Lief-hebbers en Hoveniers/
om Hofsteden en Lusthoven konstelijck te versieren.

AMSTERDAM,

Voor **MARCUS DOORNICK**, Boeckverkooper op den Vygen-
dam, in 't Kantoor Incktvat. 1670.

Met Privilegie voor 15 Jaren.

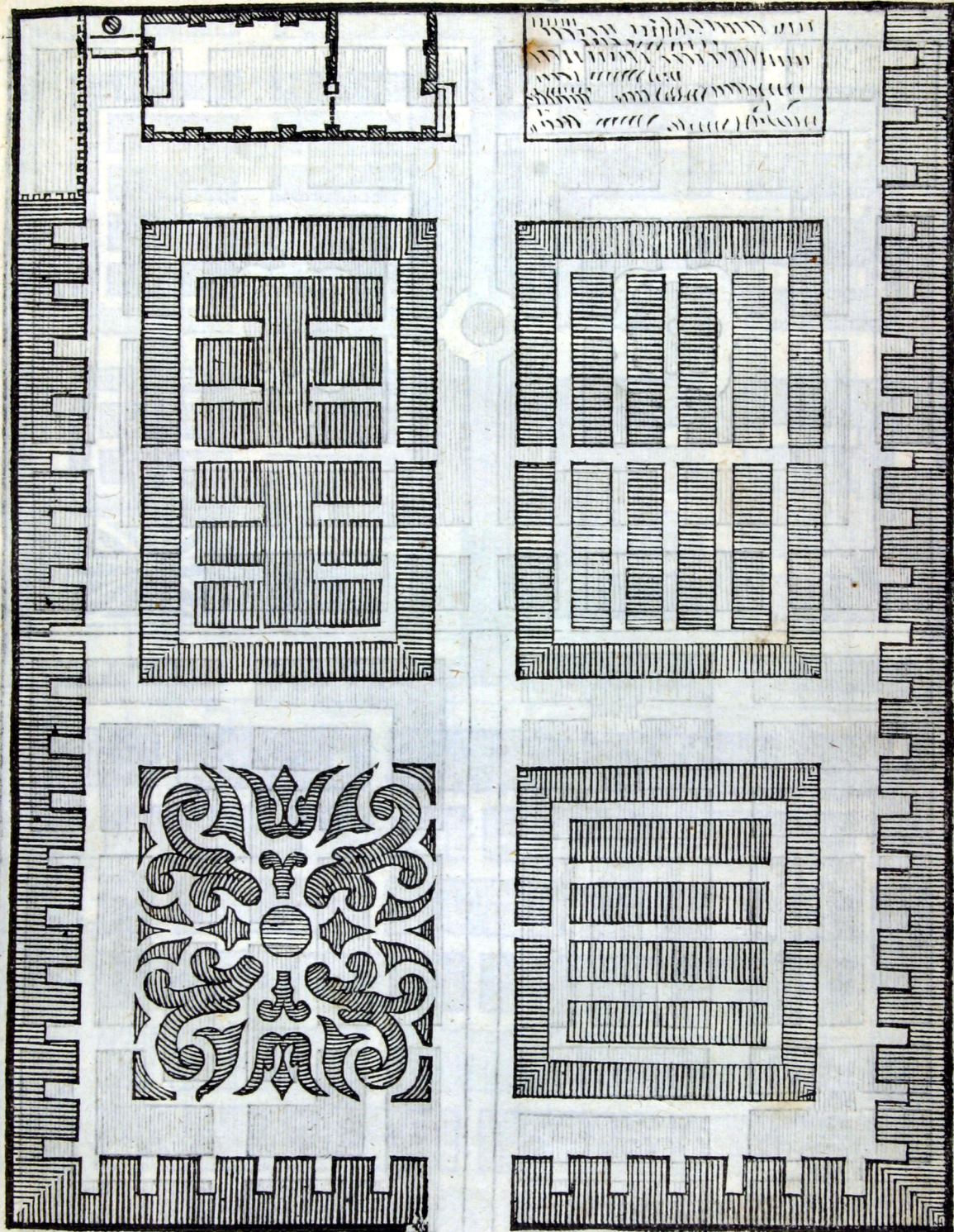
Maniere hoemen de *Hoven* of *Thuynen* op de bequaemste wijze kan verdeelen.

Hest ons goet gedacht den Nederlandtsen Hovenier te verrieren / met verscheiden Modellen of Doorzbeelden van Hoven / Thuynen / en Bloem-percken / etc. eens deels om datmen niet wel een Hof of Bloem-perck kan maken sonder te booren een nette wel-verdeelde aftekeningh daer van te hebben. Ten anderen / dat de onkunde by veel Hoveniers soo de Meester speelt / dat het haer onmogelyck is / om die selfs te verdeelen en af te teekenen: waer door het gebeurt dat men selden eenige goede doorzbeelden by haer vinden kan.

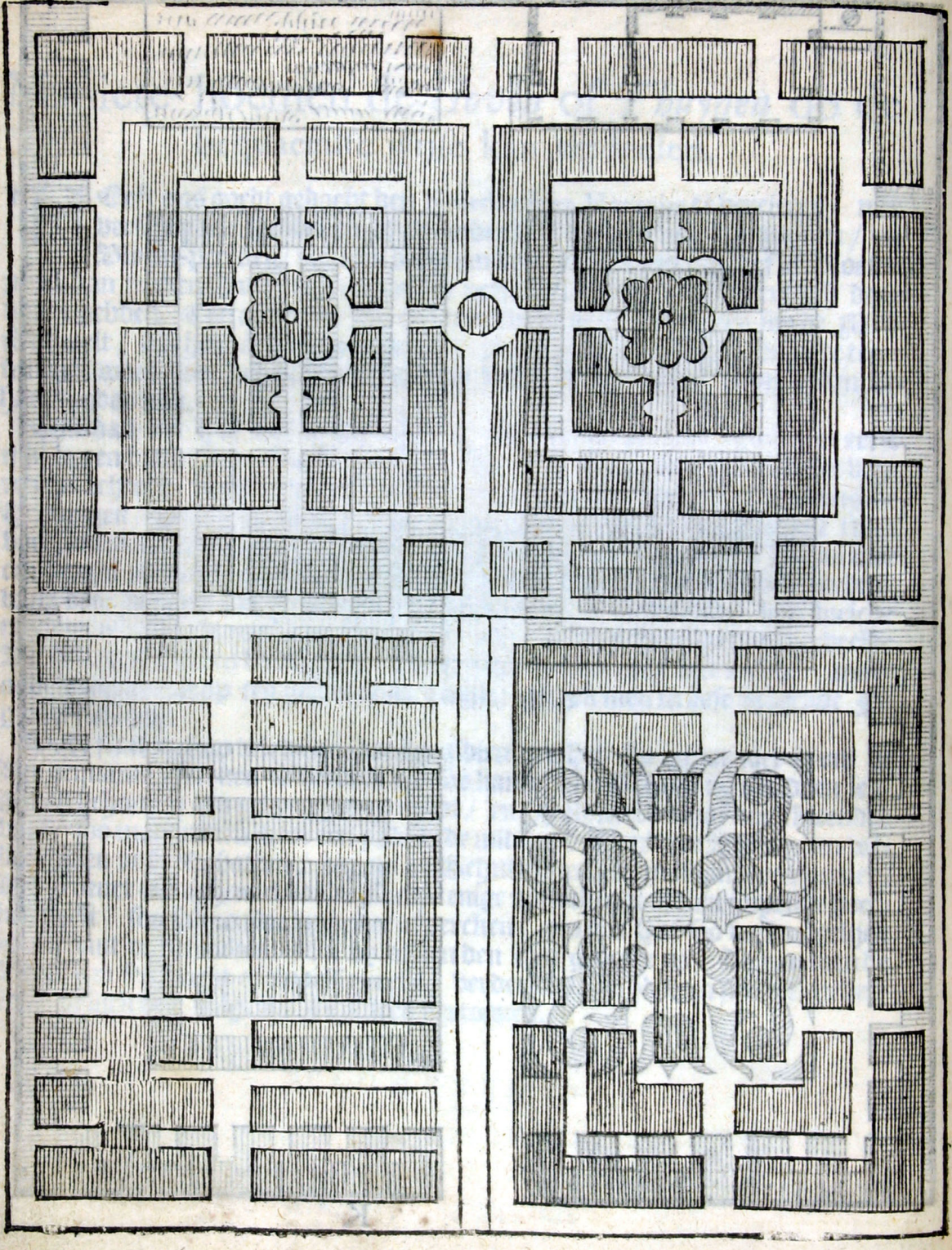
Om dan een Hof wel te ontwerpen / sal den Nederlandtsen Hovenier eerst maken een breed padt / na dat de groote van de plaets toelaet / recht van booren tot achteren midden door den Hof: alsoo oock aen wederzijden nebens de Heyningen / gelyck mede aen 't voorste en achterste eynd / na datmen twee voet tot een Rabat langhs de selve heeft laten leggen; welke drie Paden met een kruys of dwers-padt in 't midden van den anderen werden doorszmeden / waer door den Hof sich in vier gelycke deelen komt te vertoonen: van welke men een of twee tot een Bloem-perck verkieft / en de andere met welverdeelde Bedden en Rabatten laet leggen. Dit is wel de gewoonelijckste manier; maer andere leggen die op een geheel andere wijze: gelyck men in dese volgende Figuren sien kan.

Daer staet wel op te letten / dat by aldien den Hof soo groot niet is om in vier bequame Percken te verdeelen / soo kannen de Bedden in 't midden leggen en behouden aen yeder zijde een padt / en by aldien den Hof noch kleender was / soo maectmen maer een padt in de midden / latende de Bedden ten weder-zijden in de Rabatten / tegens de Schuttingen aen malkanderen komen. Het gebeurt menighmael dat de plaets eenige uytstekende of inkrimpende hoeken heeft / soo salmen die bysonder afpercken / om den Hof soo veel mogelyck is vierkant te behouden. En by aldien den Hof grooter is / soo kan men de Bedden in ses / acht of twaelf percken verdeelen / een yder na sijn wel-gebalen / gelyck dese volgende Figuren vertoonen.

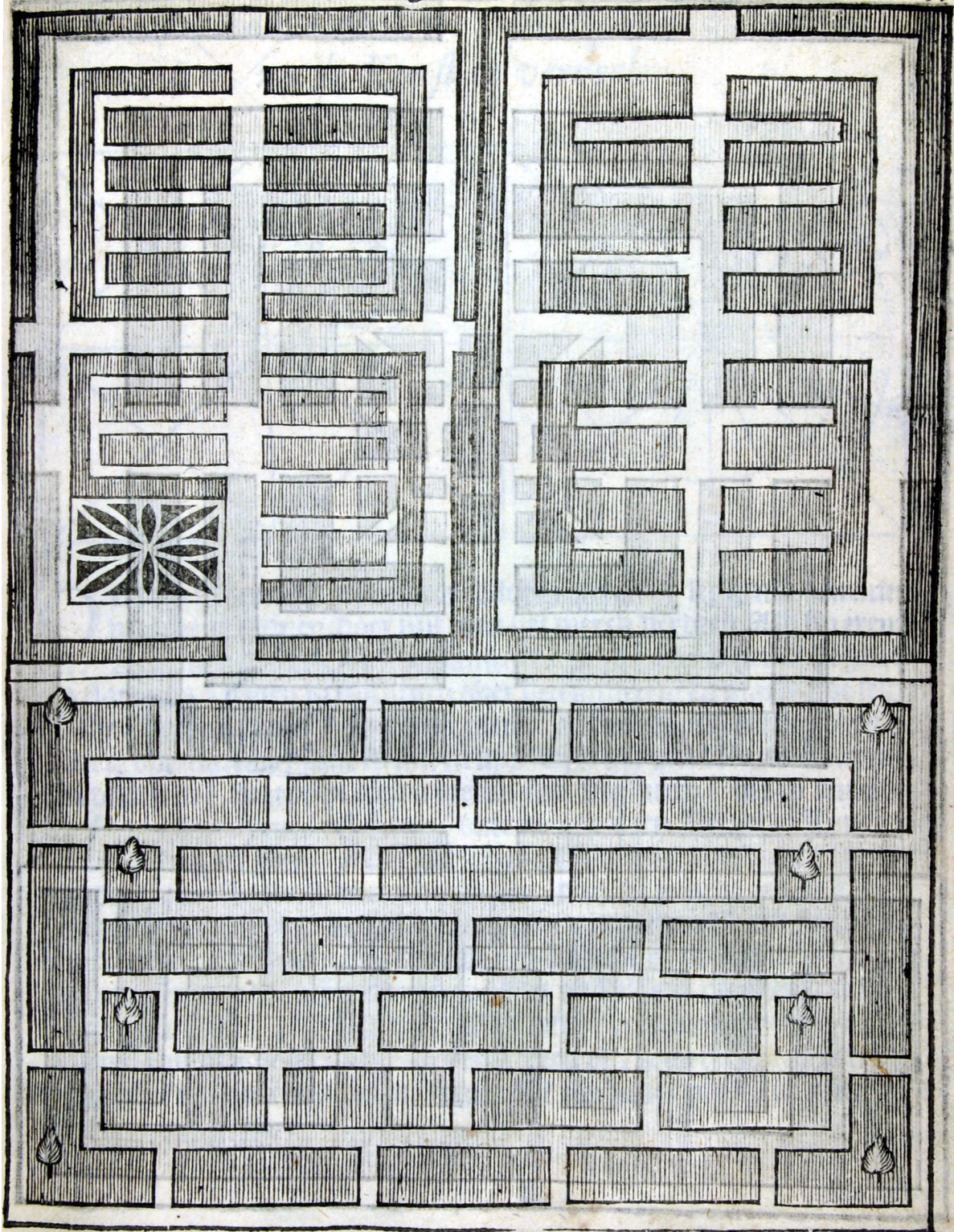

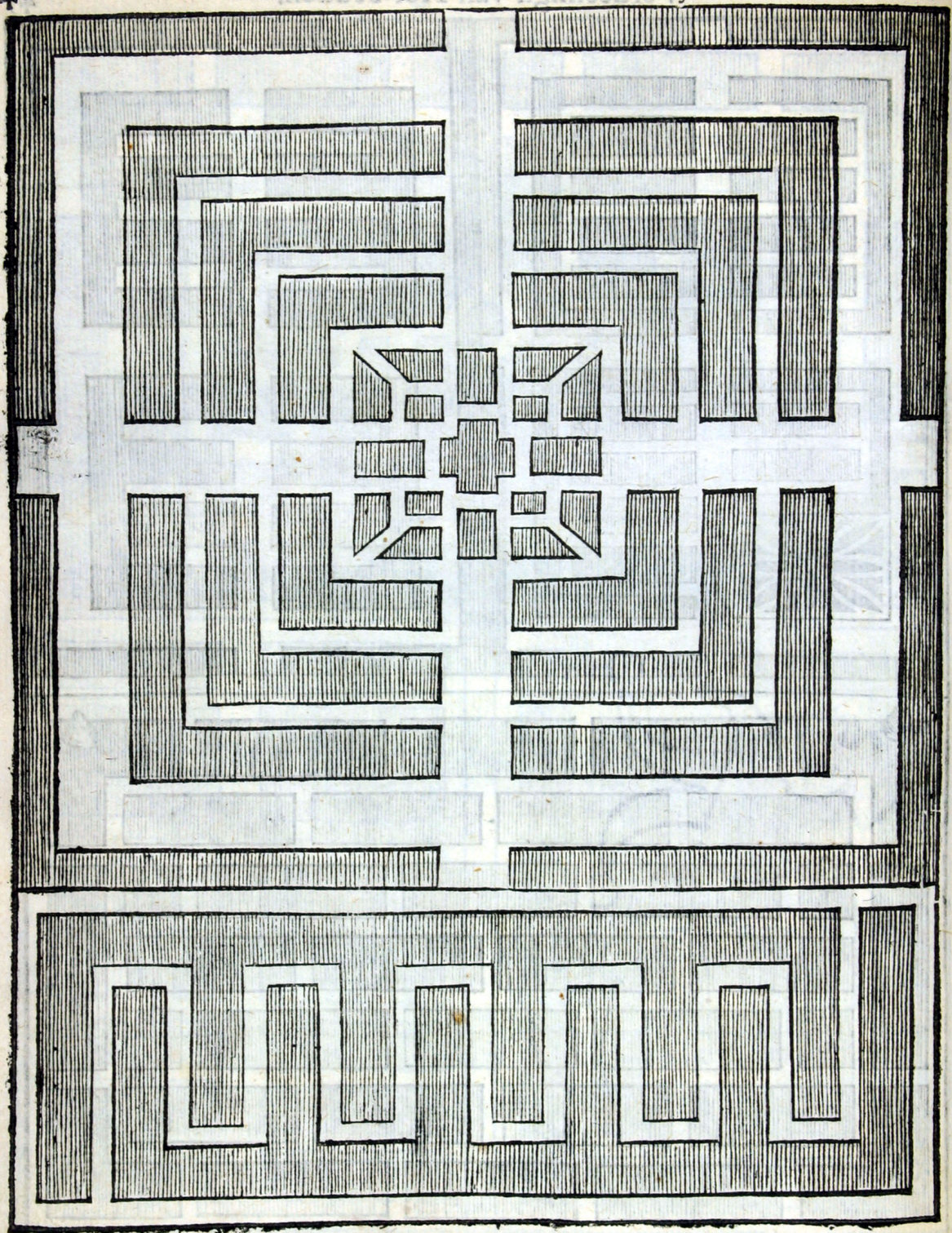

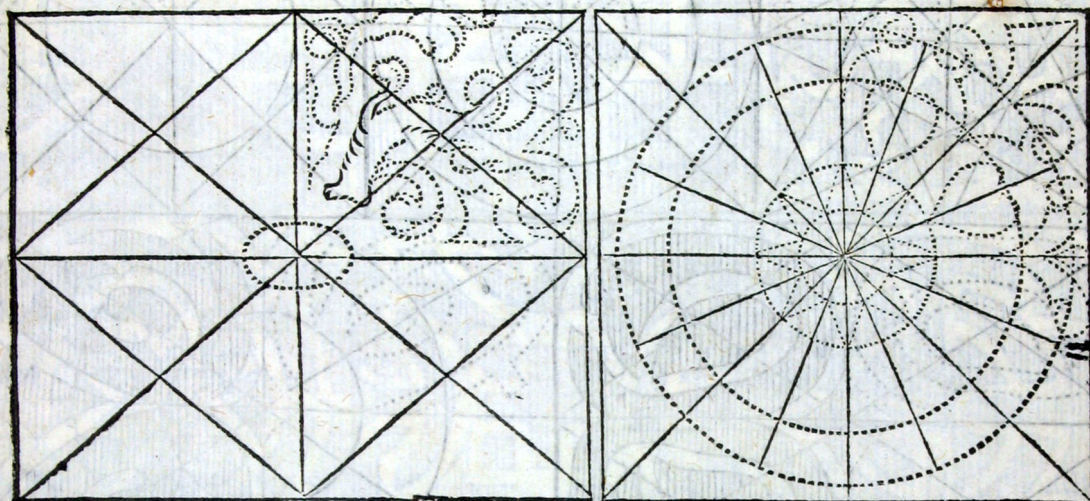

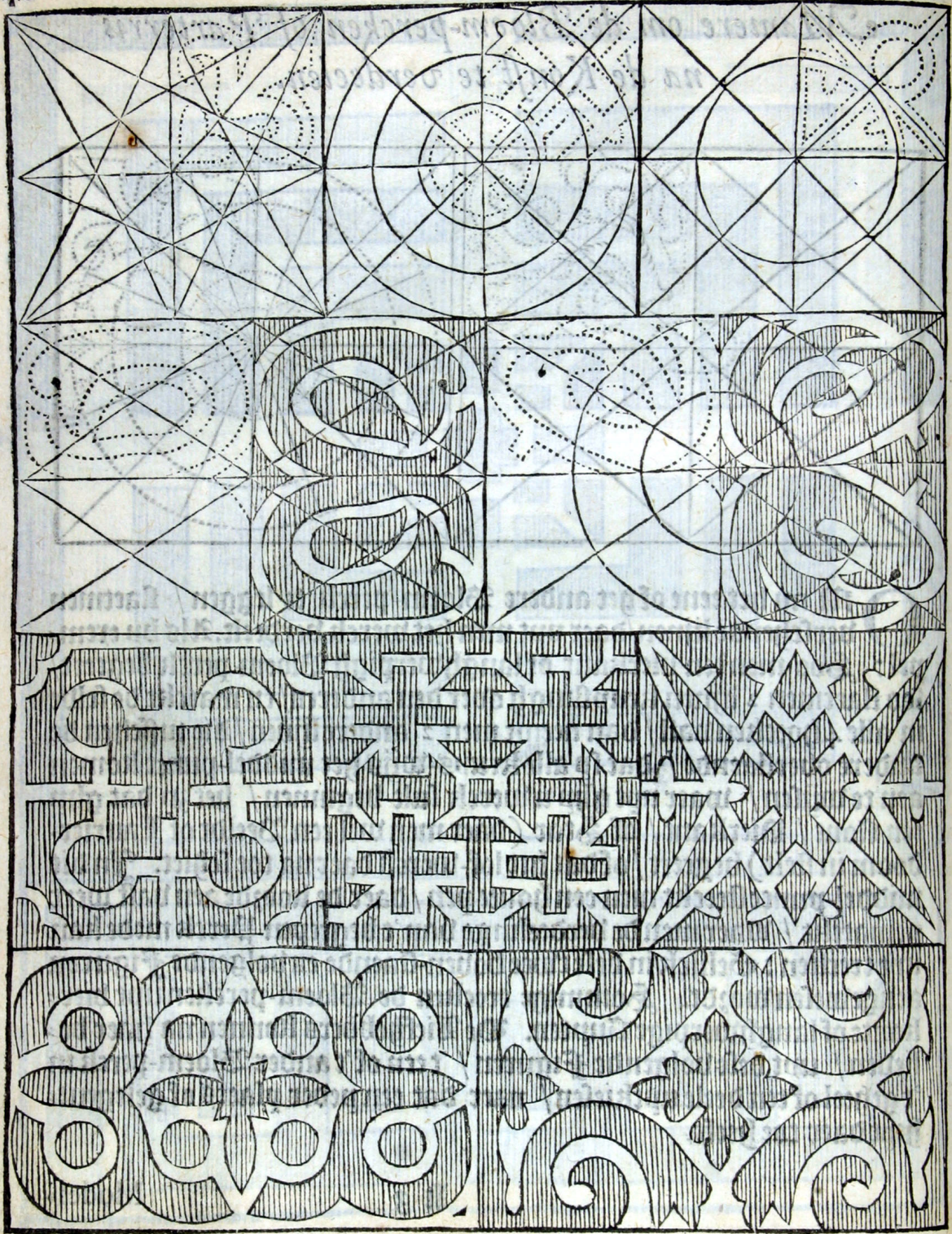

*Maniere om de Bloem-percken of Parterris
na de Konst te verdeelen.*

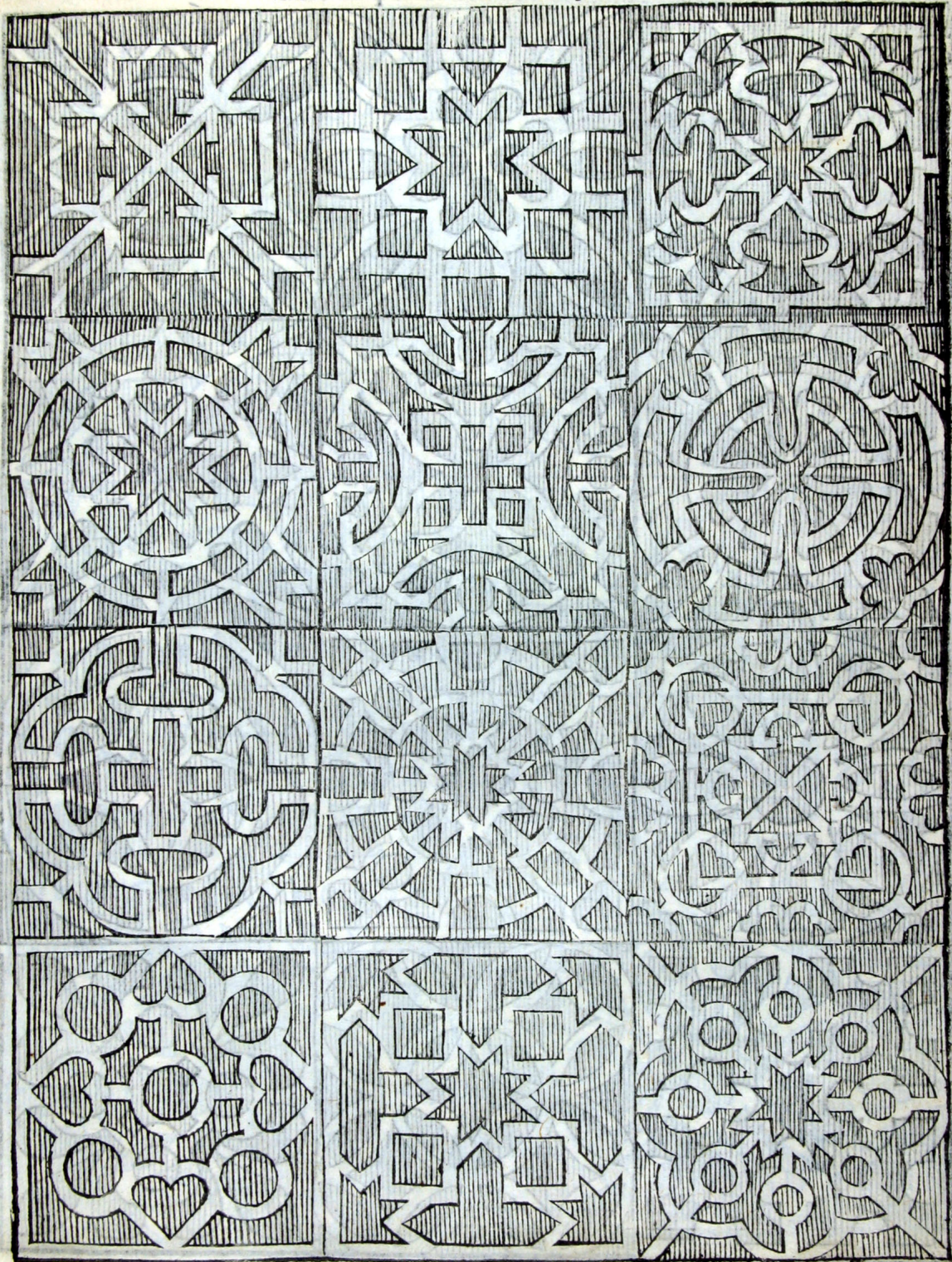

O nu het eene of het andere Bloem-perck te leggen / laetmen verscheyde lijnen/daer uyt men het werck verdeelt. Als by exempel: Soo men een vierkant of langhwerpigh Bloem-perck begeert/ soo laetmen 2 lijnen kruyslingh ober den anderen/ en maectt de selve in alle 4 hoecken vast / dan neemt men 2 andere lijnen / die tusschen de andere oberlaende / dat sy alle kruys-wijs het middel-punct komen aen te wijzen / waer uyt ghy u werck sult beginnen / het sy dat ghy een Ront / Vierkant / of Star (daer men wel een Beeldt of Laurier-boom in stelt) begeert / of dat het lof-werck daer na toe schiet. In dit middel-punct steect men een houte pen / daer de koorde aen vast wert gemaectt / waer men de verdeelinge van 't begrepen Perck mede kan uyt trecken: Gelyck in dese twee boven-staende en volgende Figuren aengewesen wordt. Sommige trecken de Bloem-percken uyt vierkante of langhwerpige Ruyten. De Liefhebbers kunnen na haer believen / uyt dese volgende Figuren / 't een of 't ander Bloem-perck in 't geheel of ten deele uytkiezen / naer dat een yeder plaets of gelegentheyt daer toe heeft.

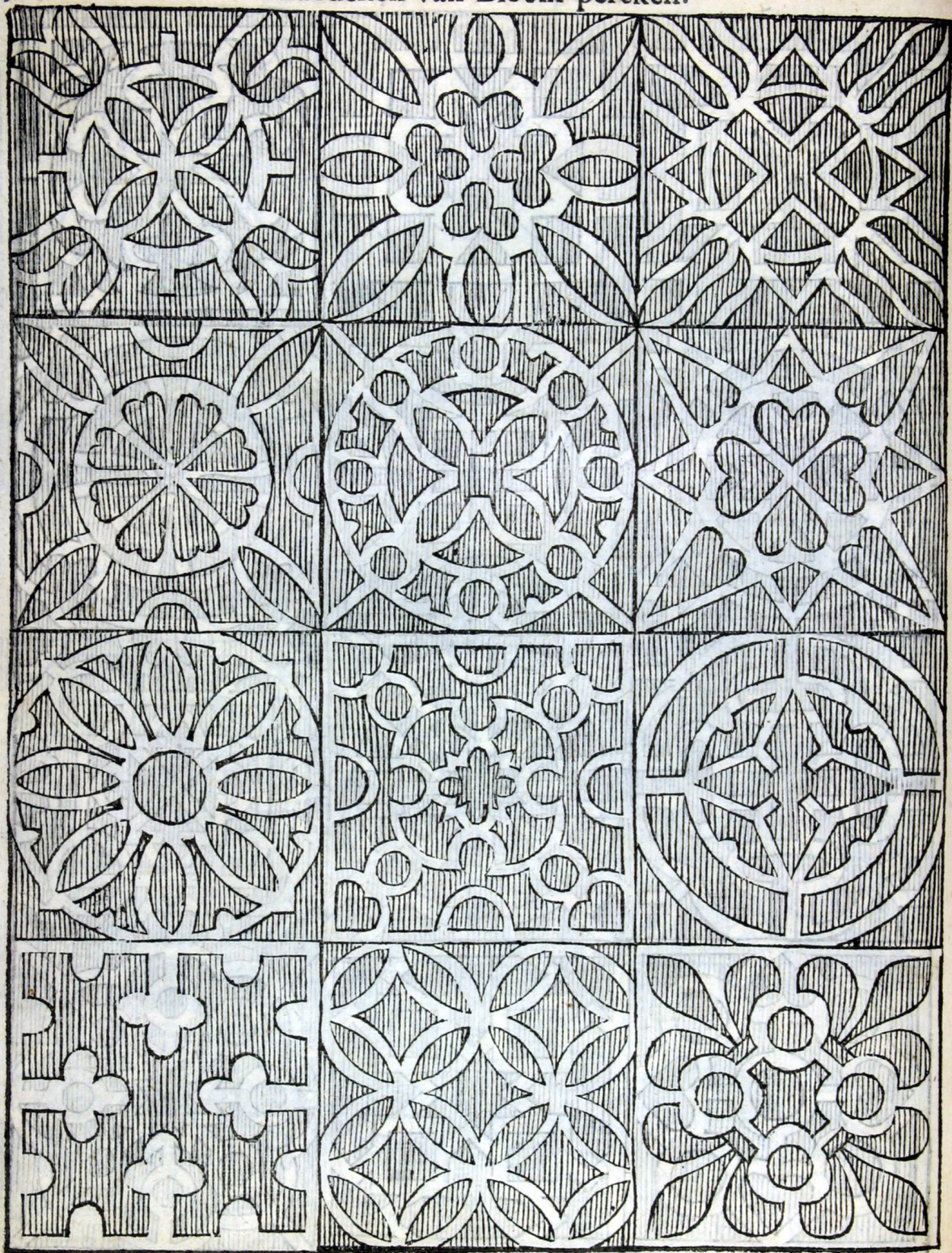

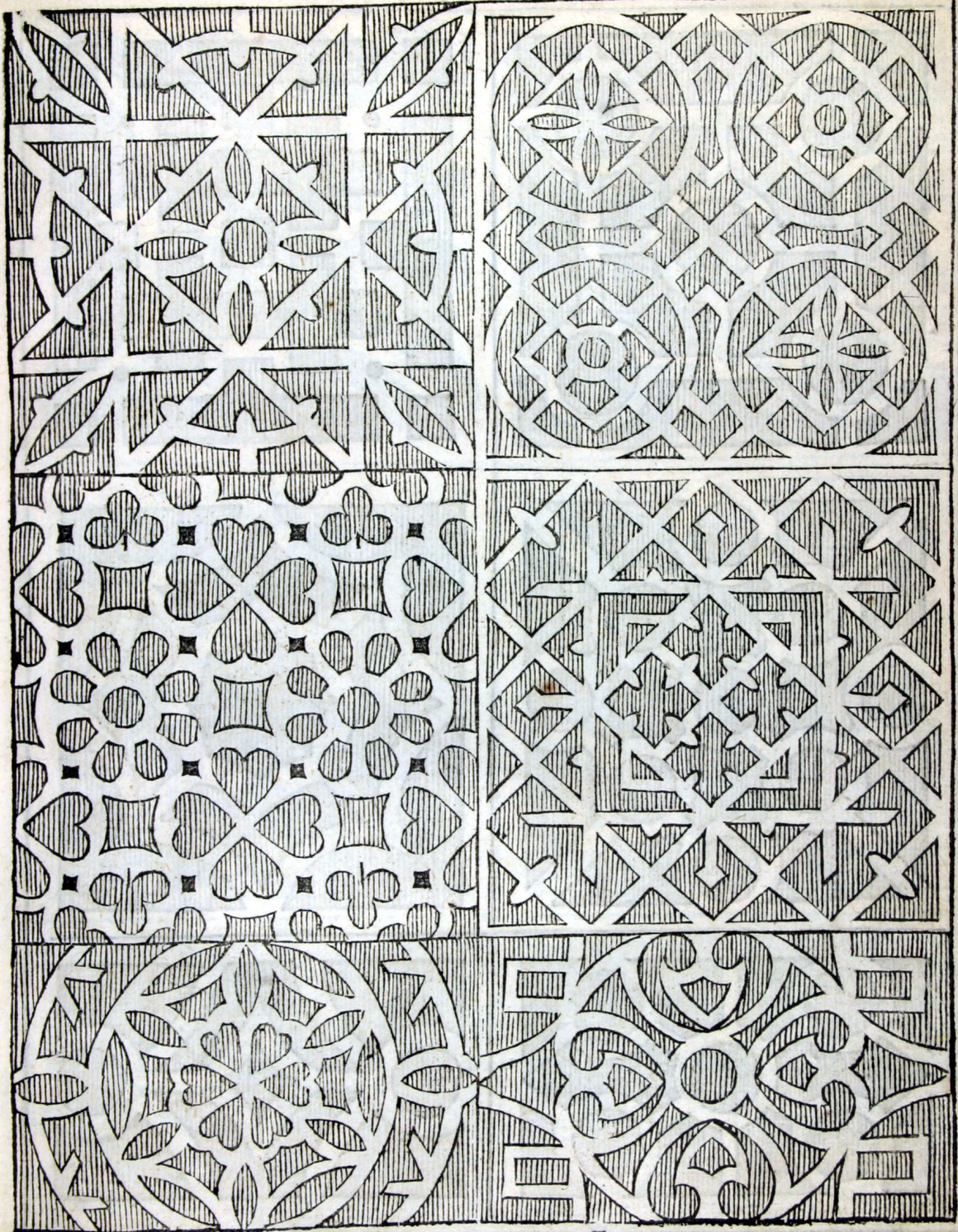

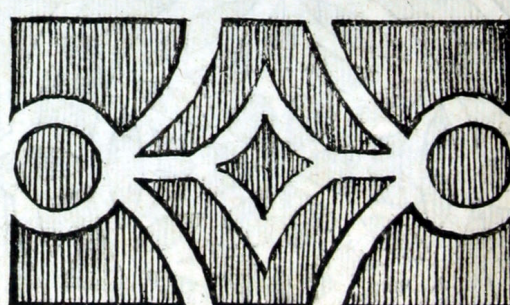
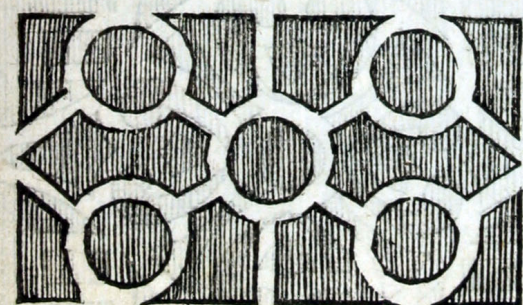
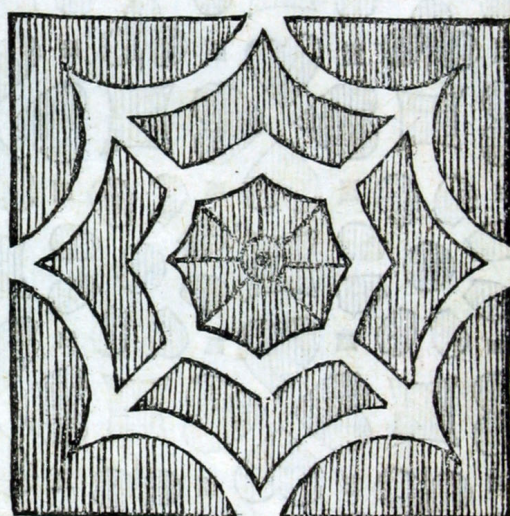
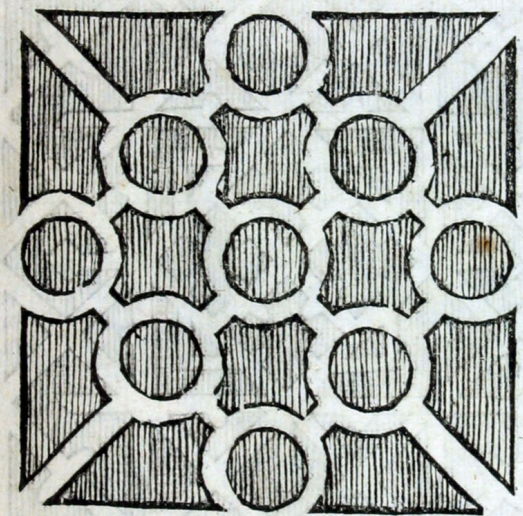
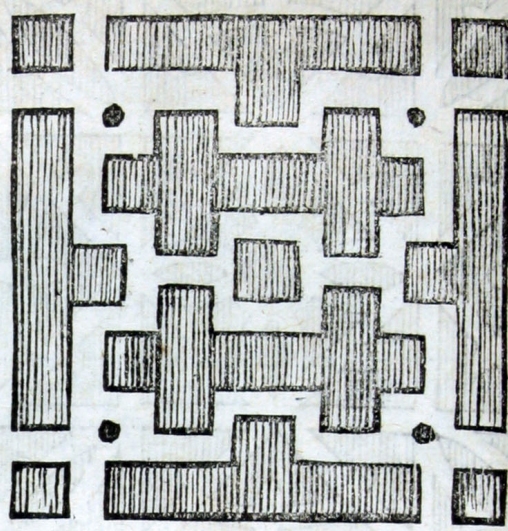
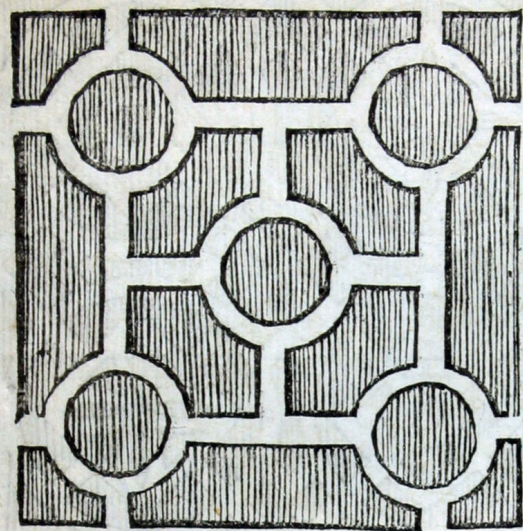

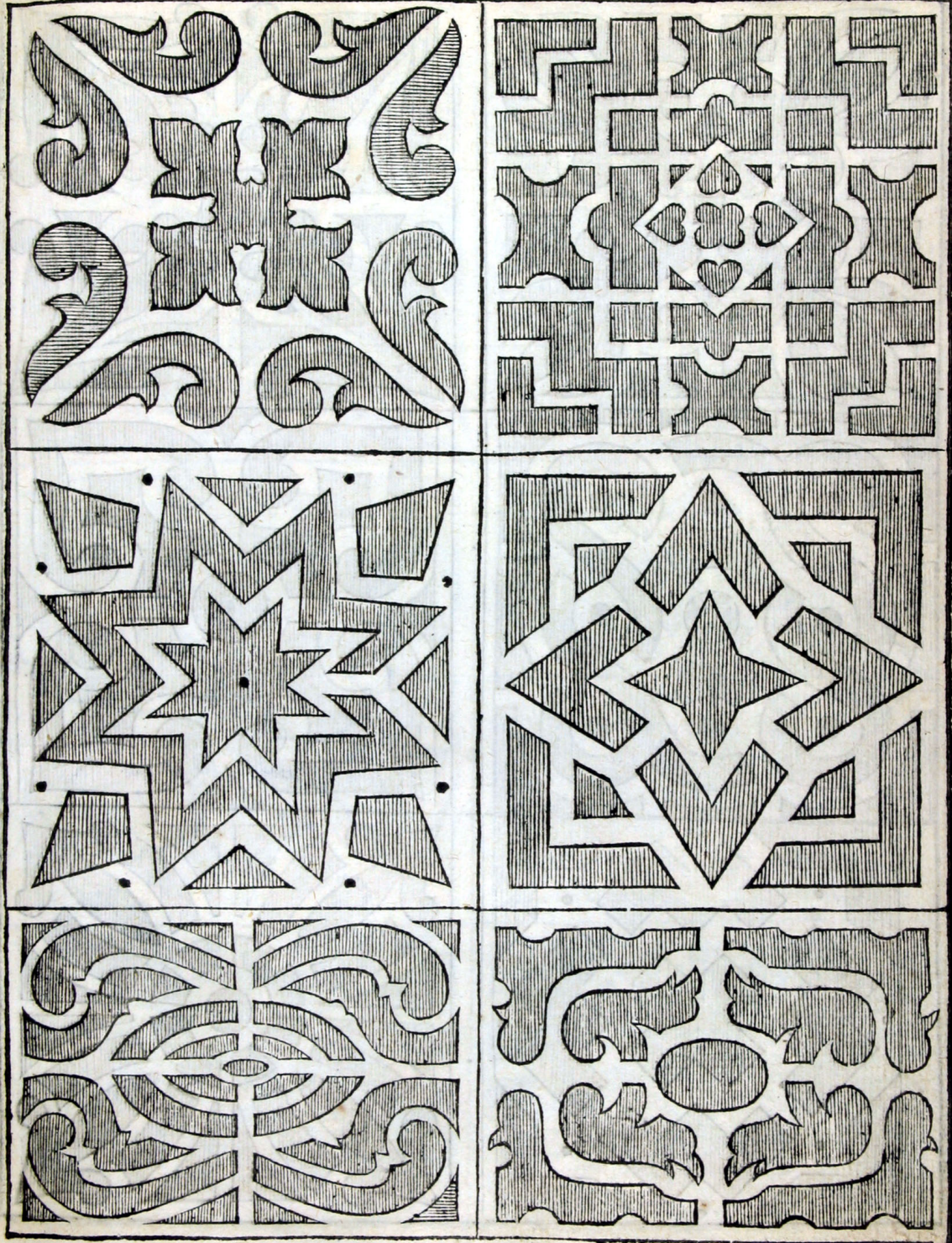

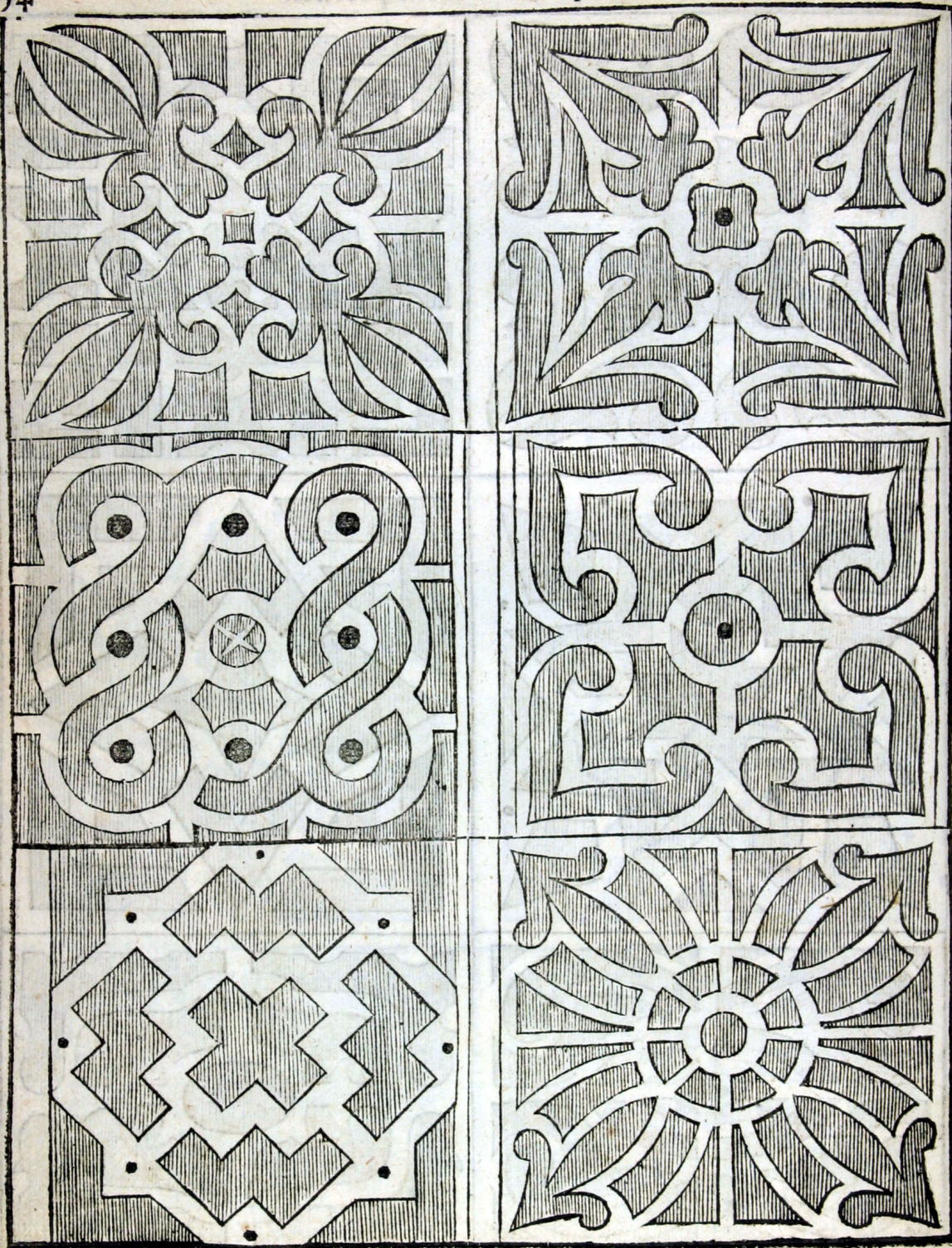

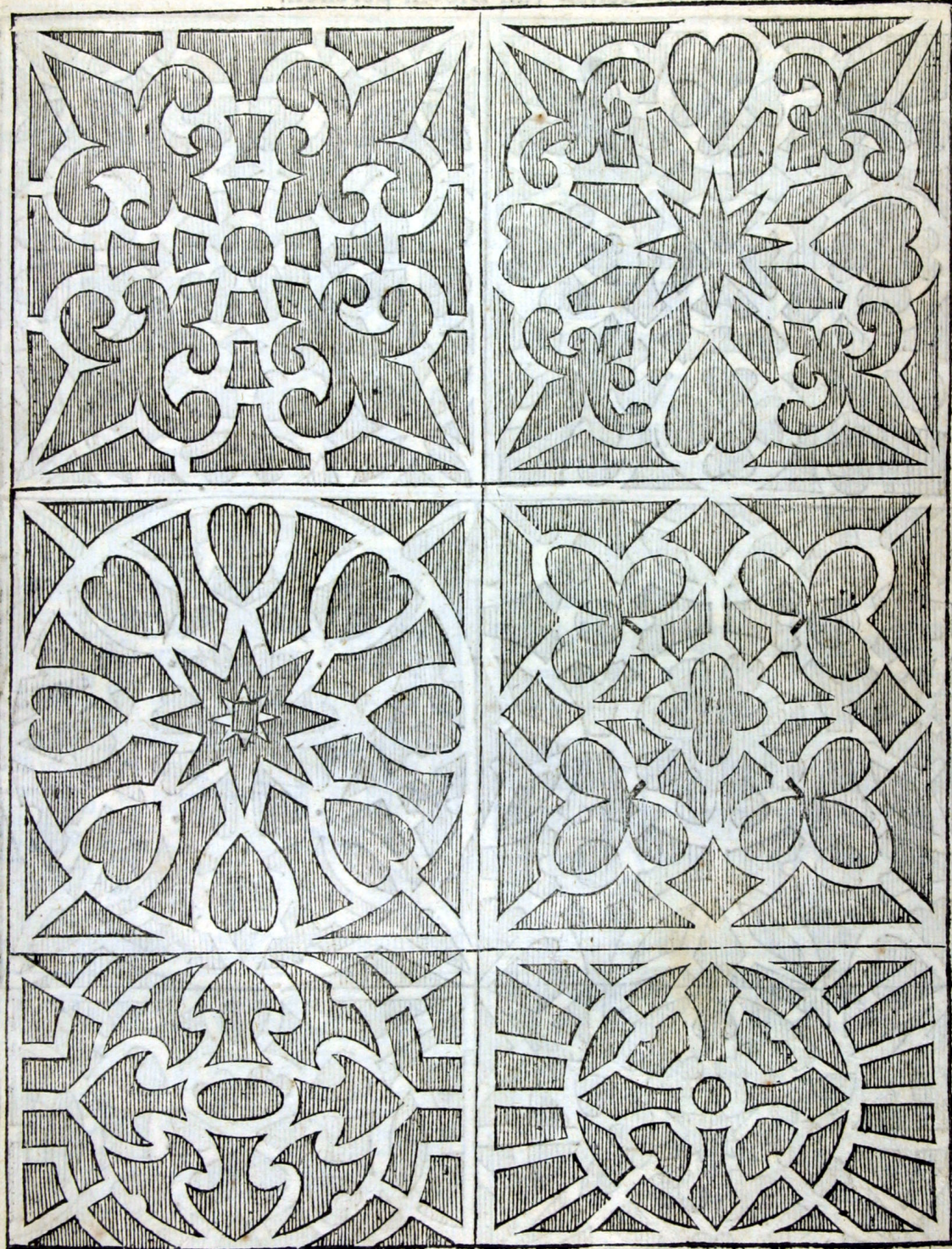

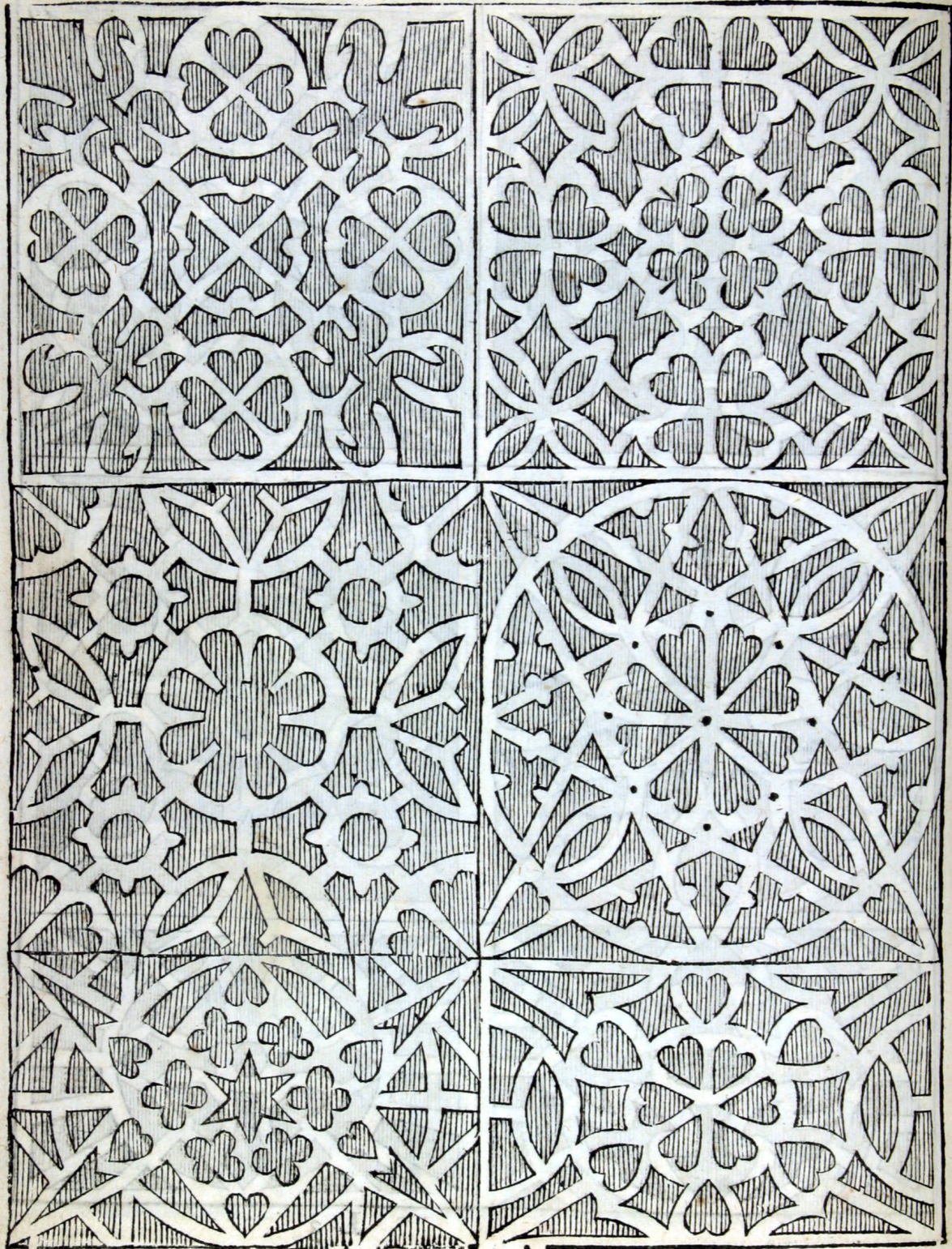

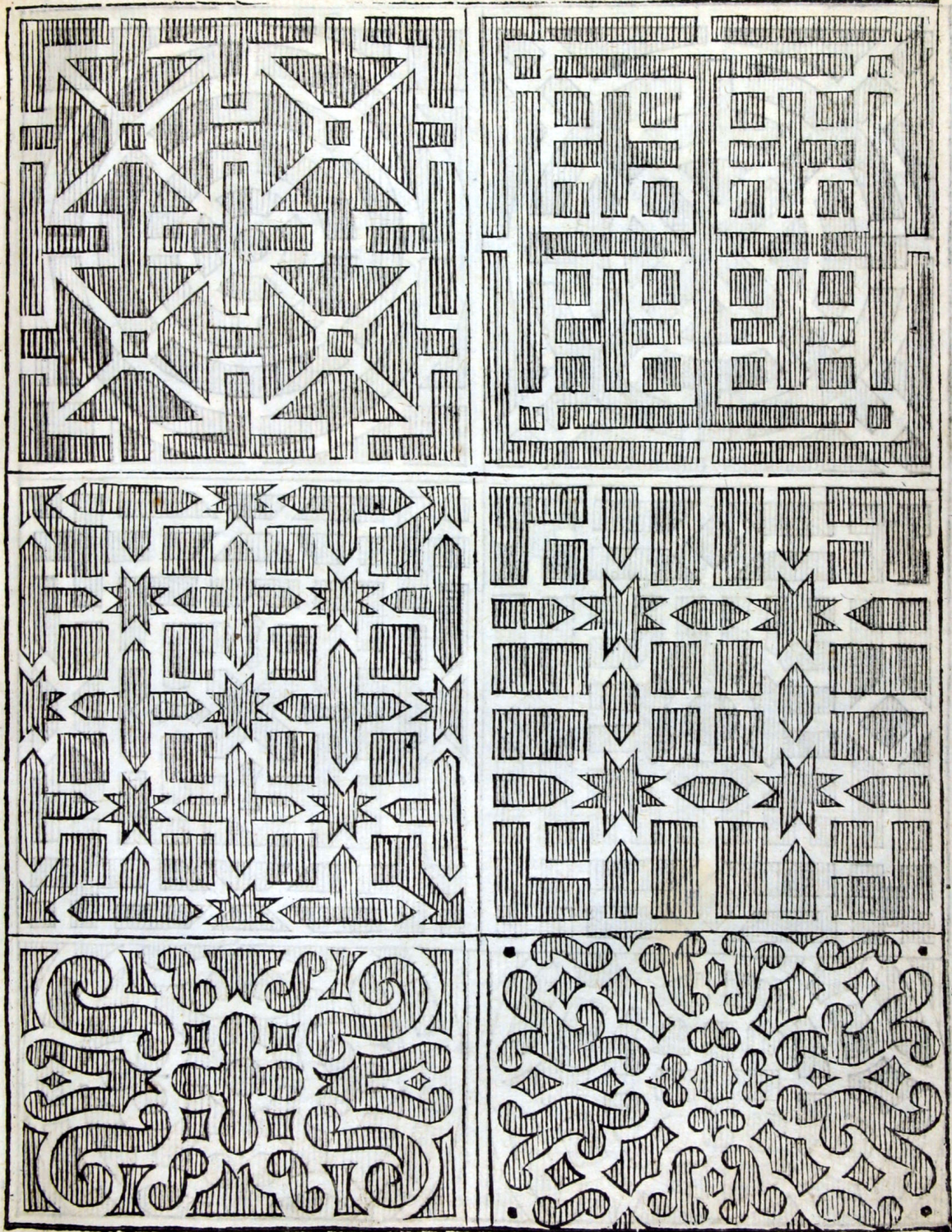

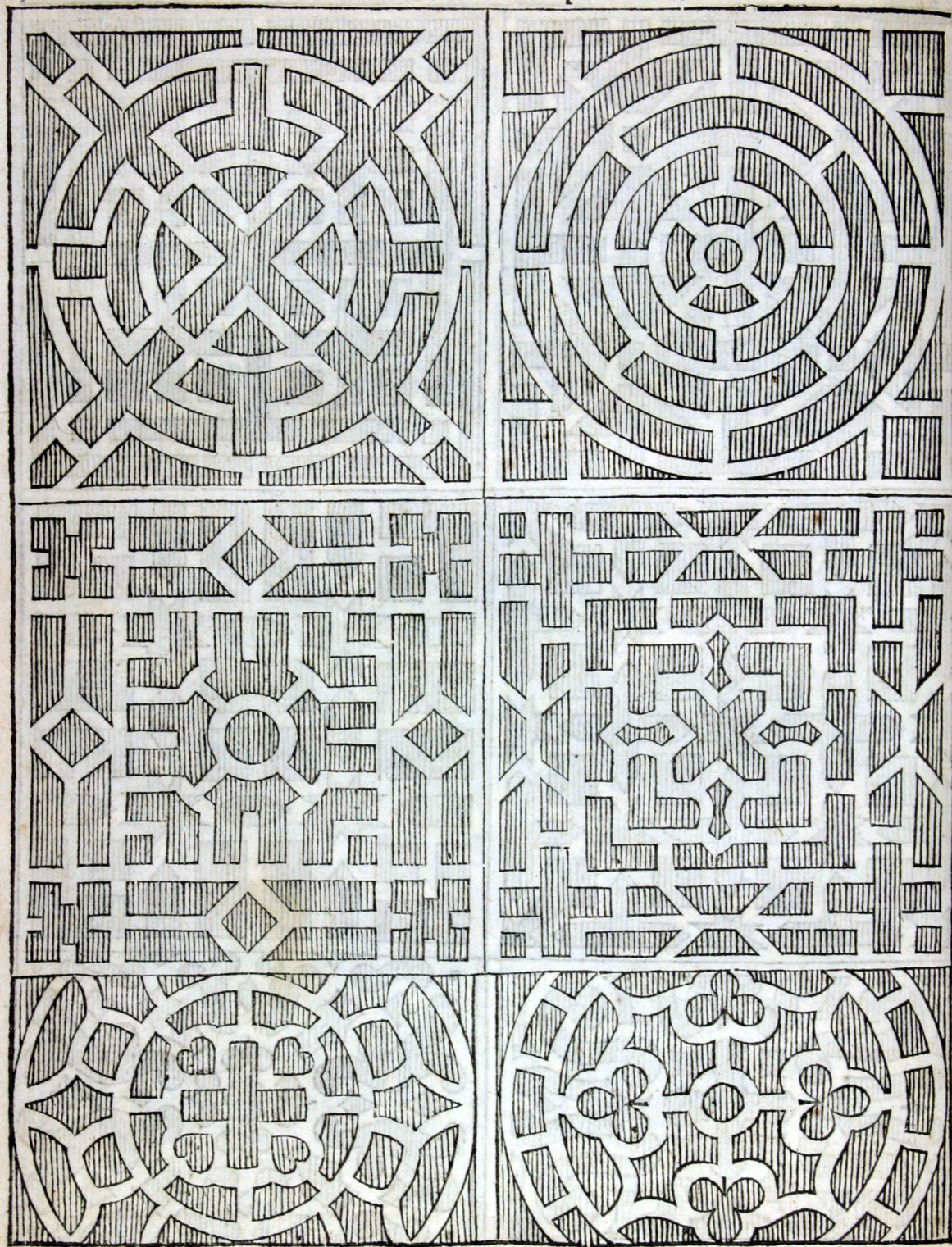

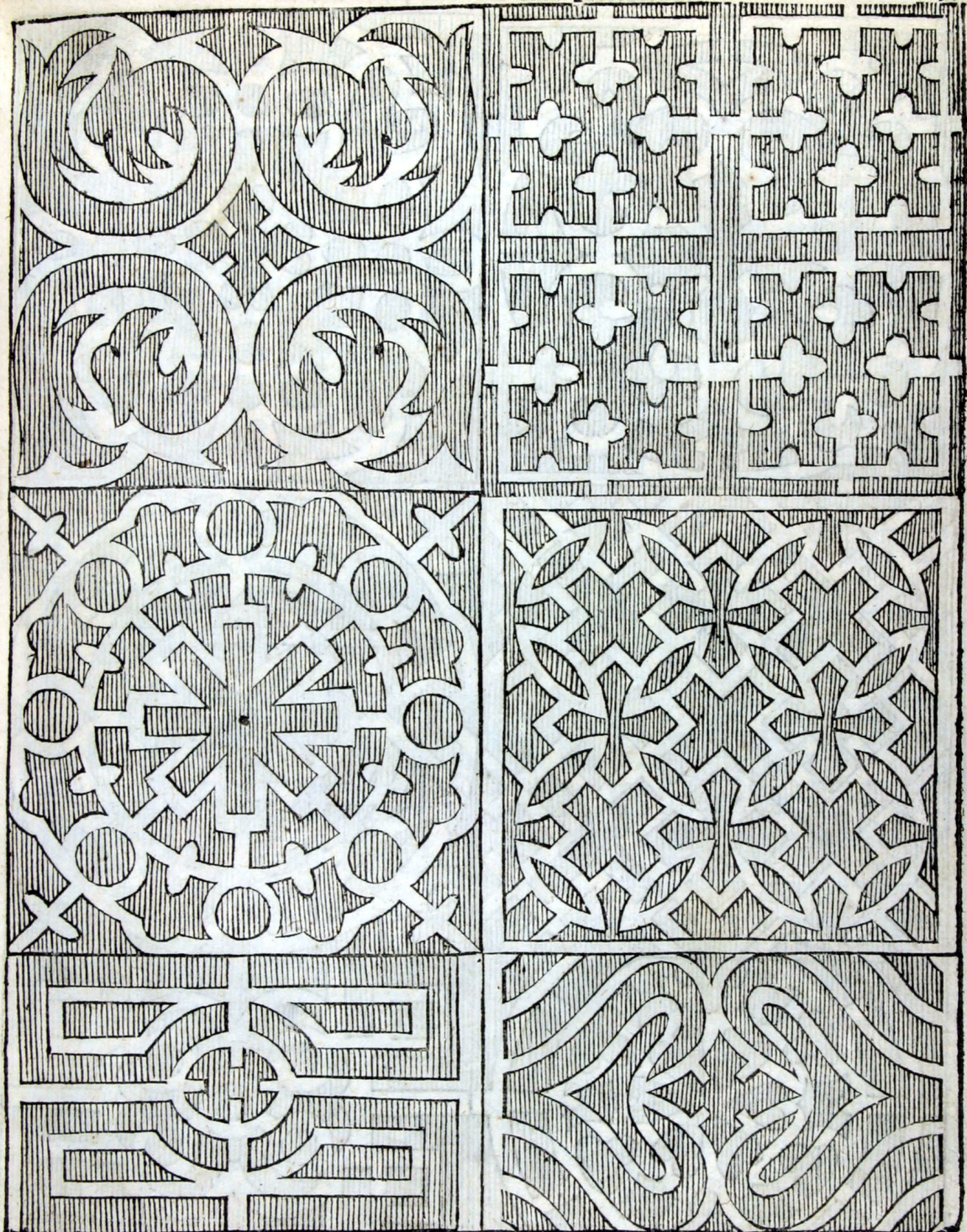

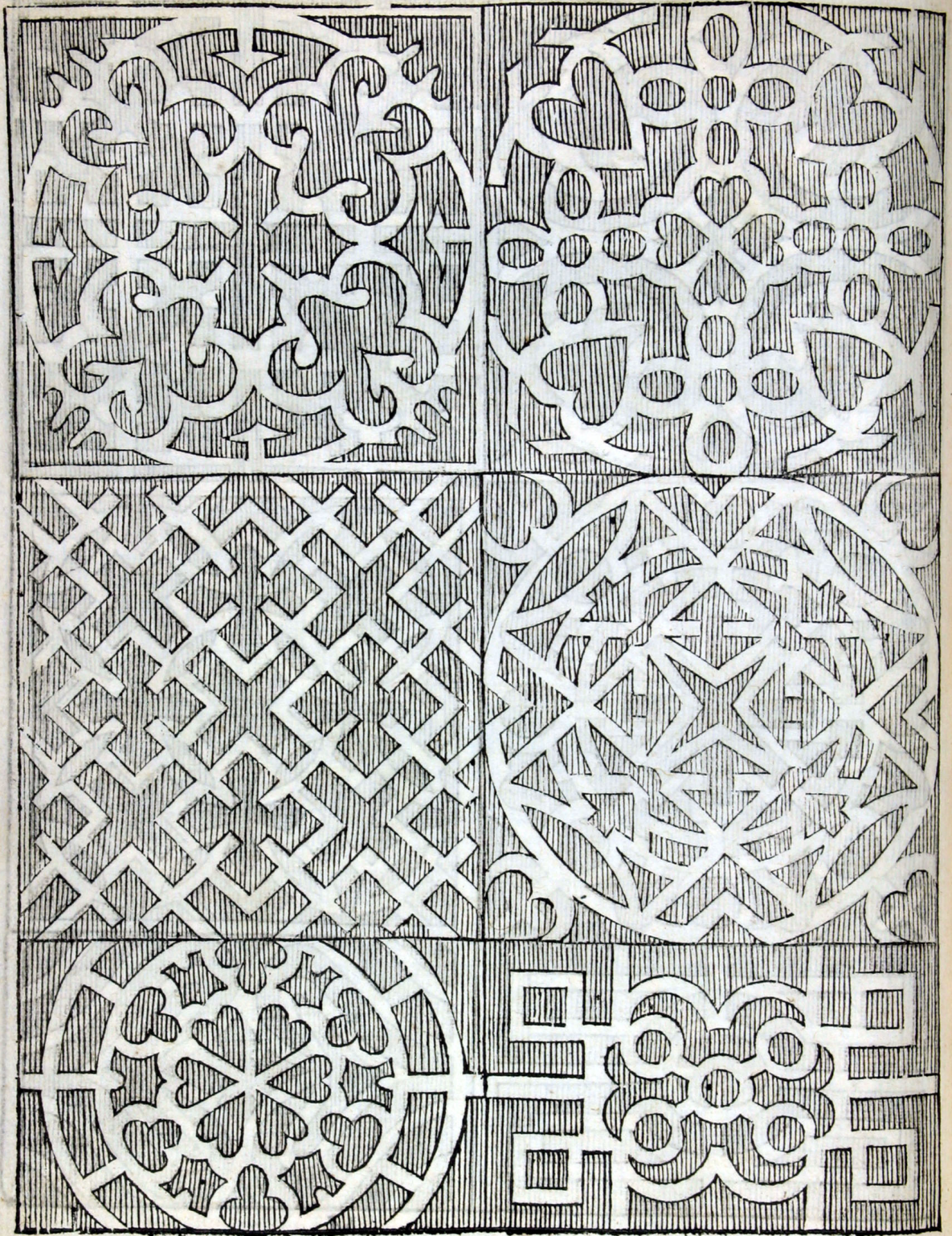

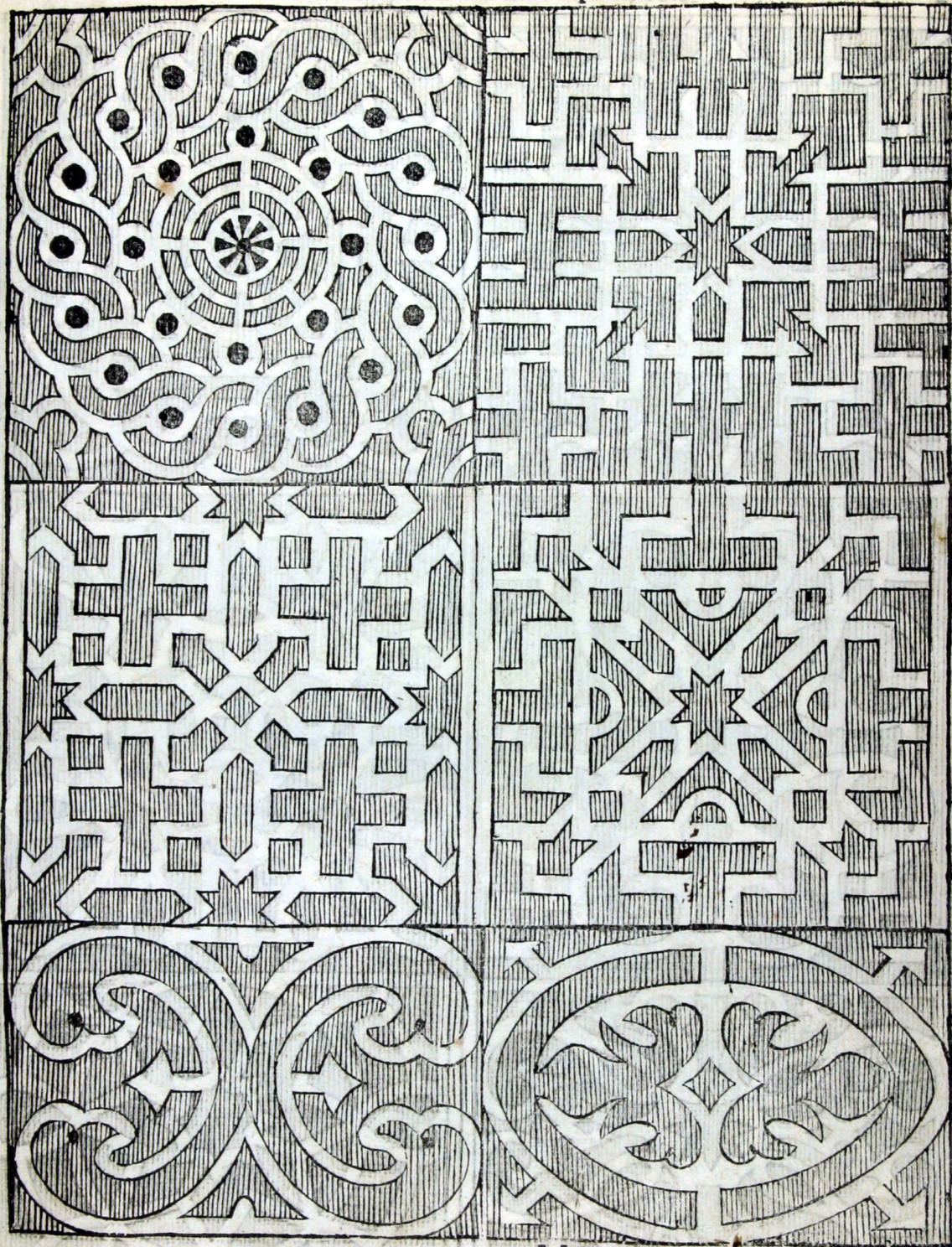

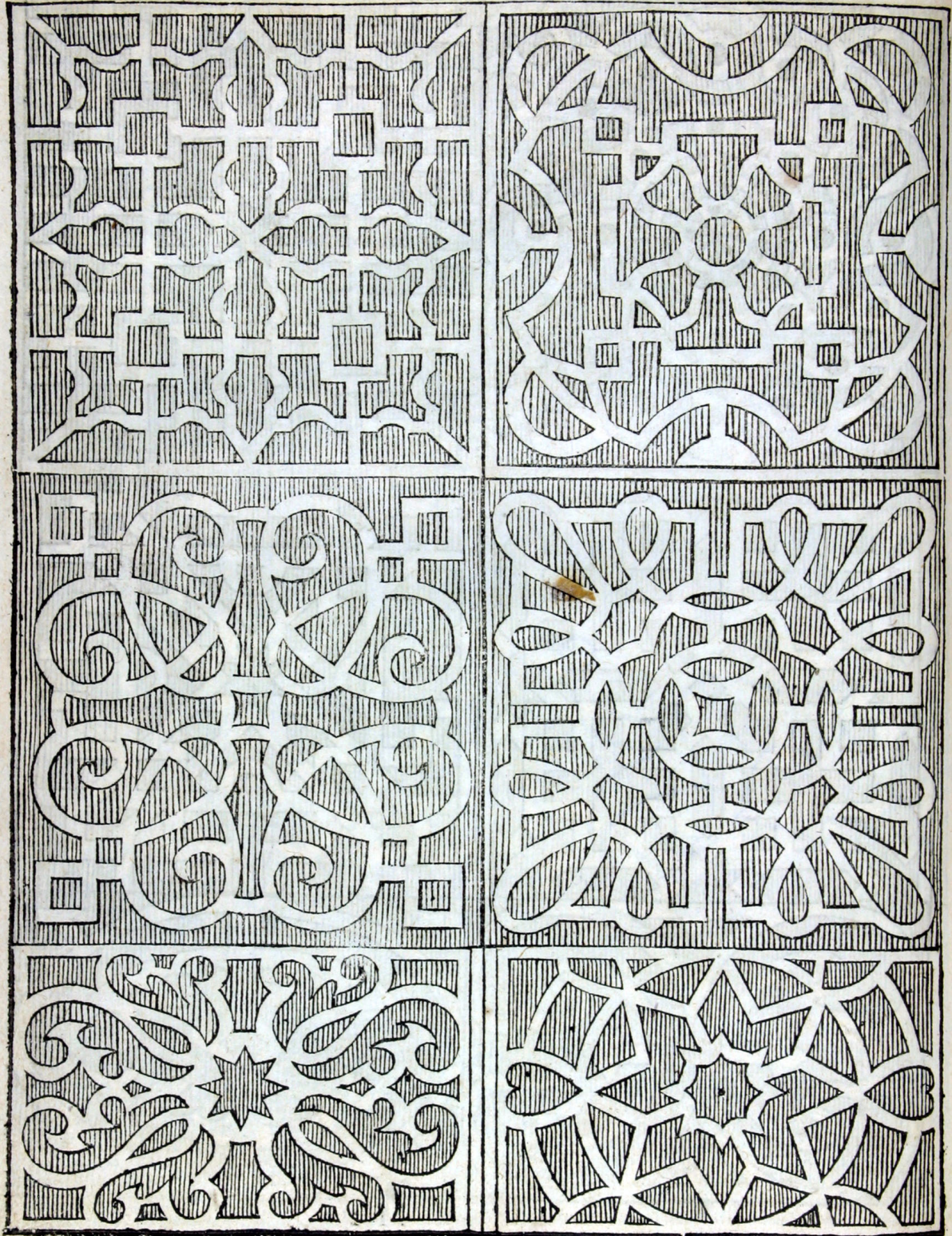

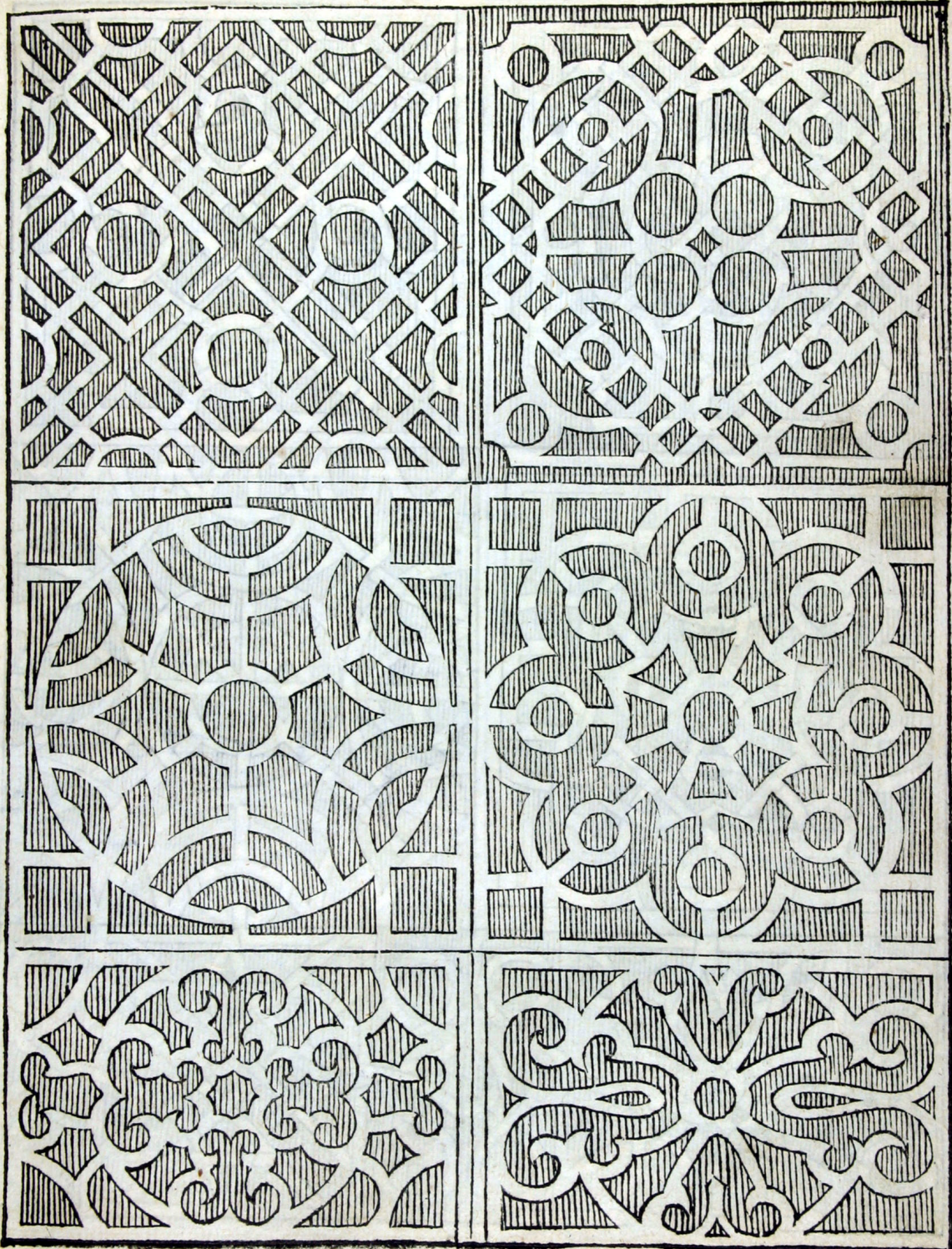

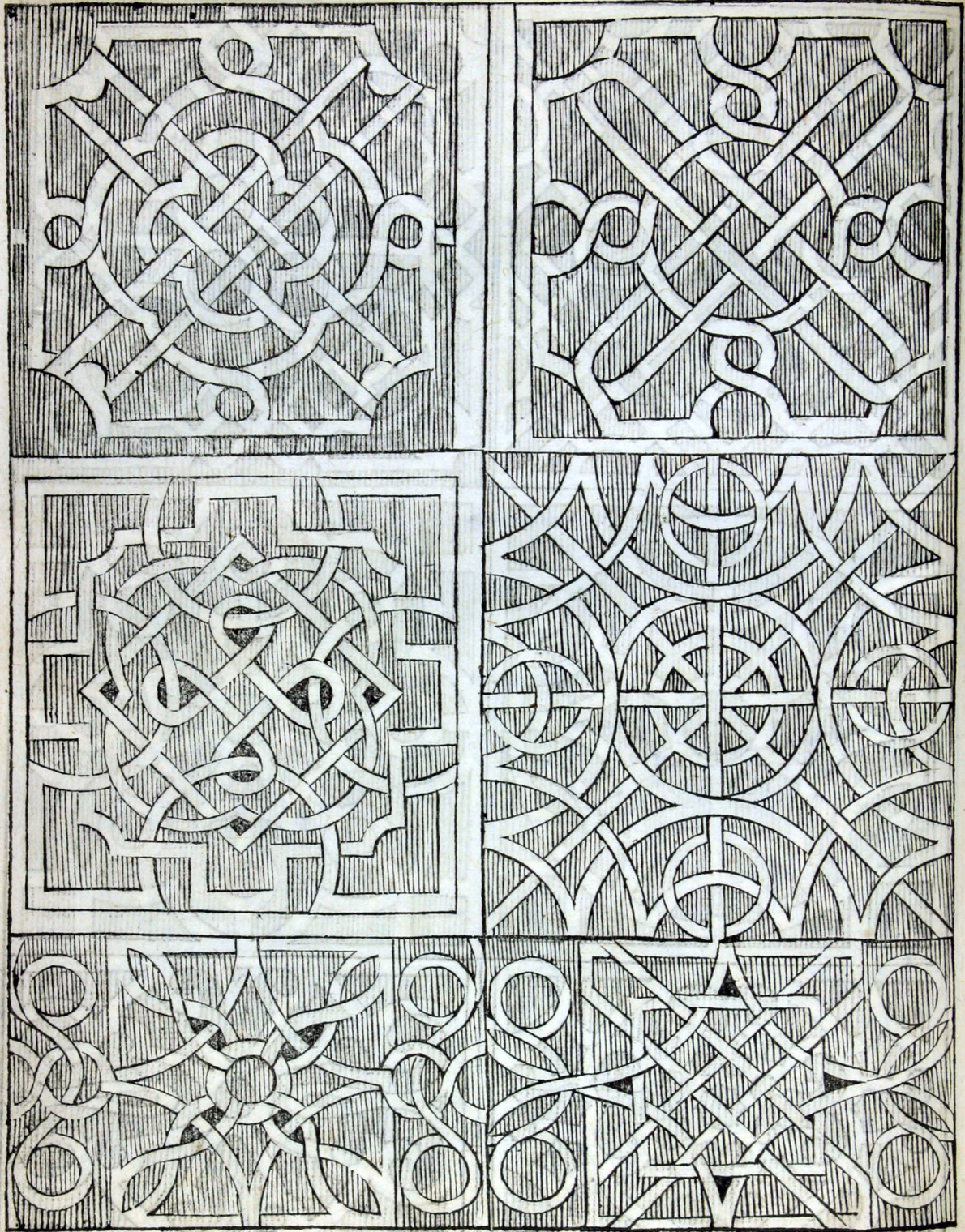

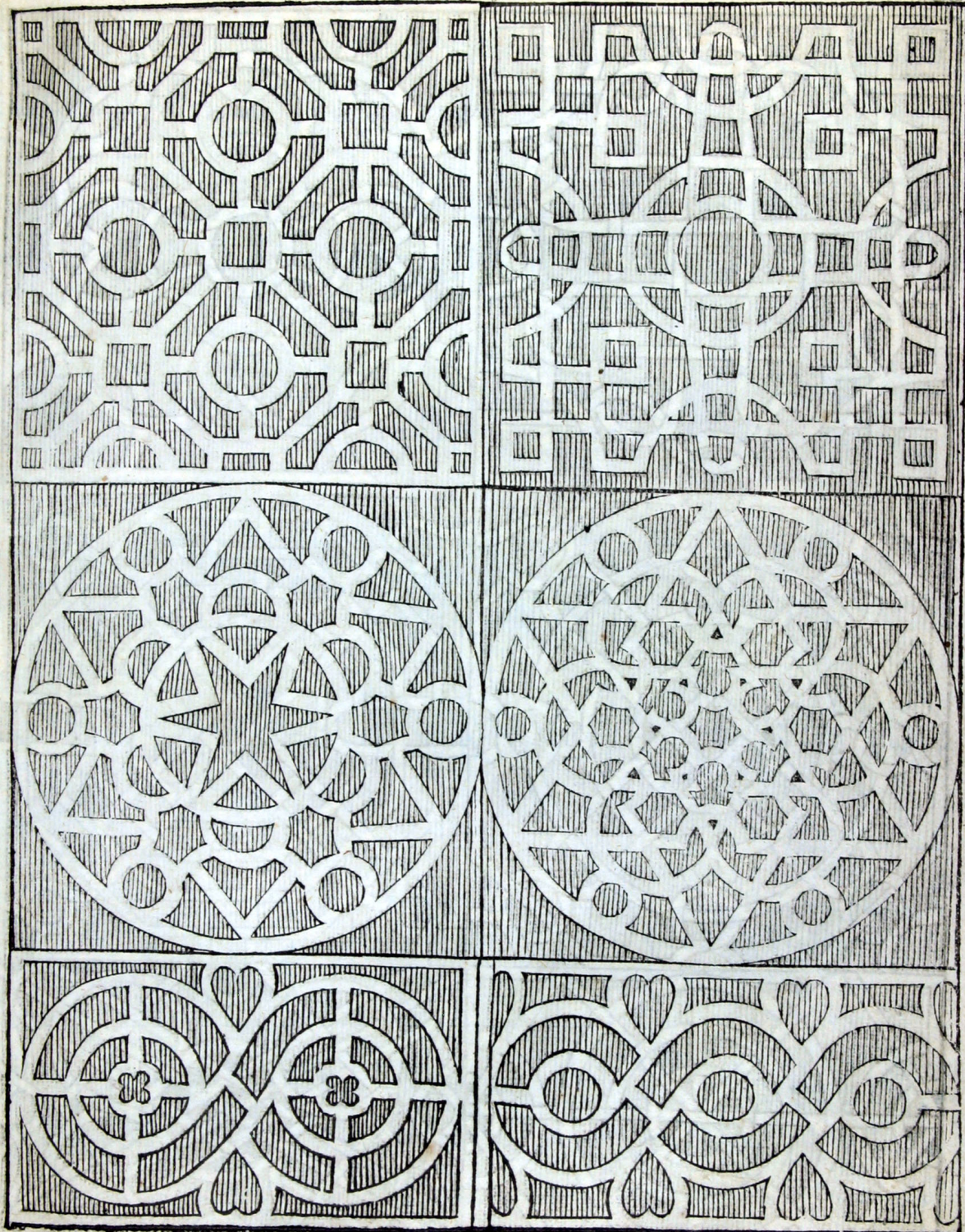

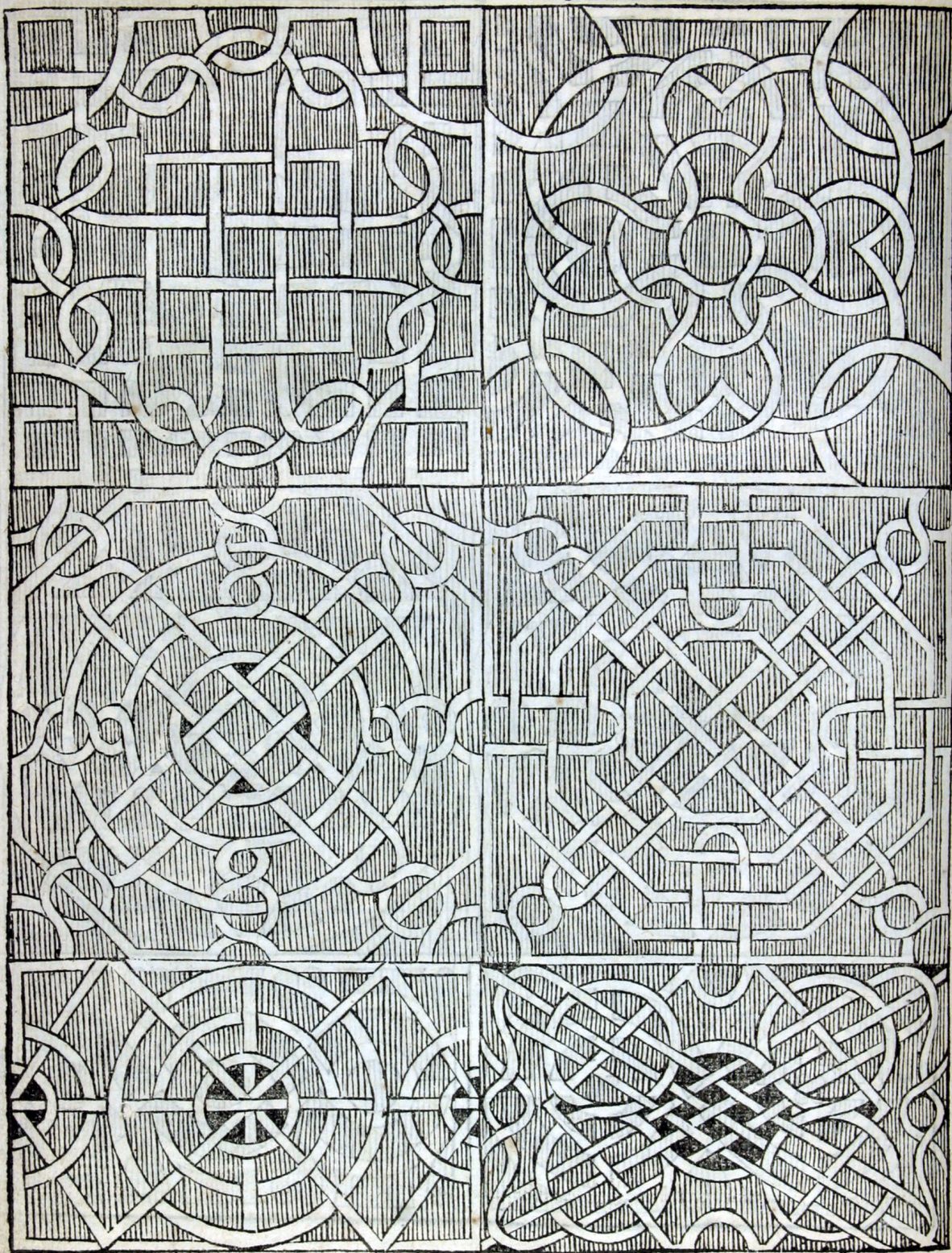

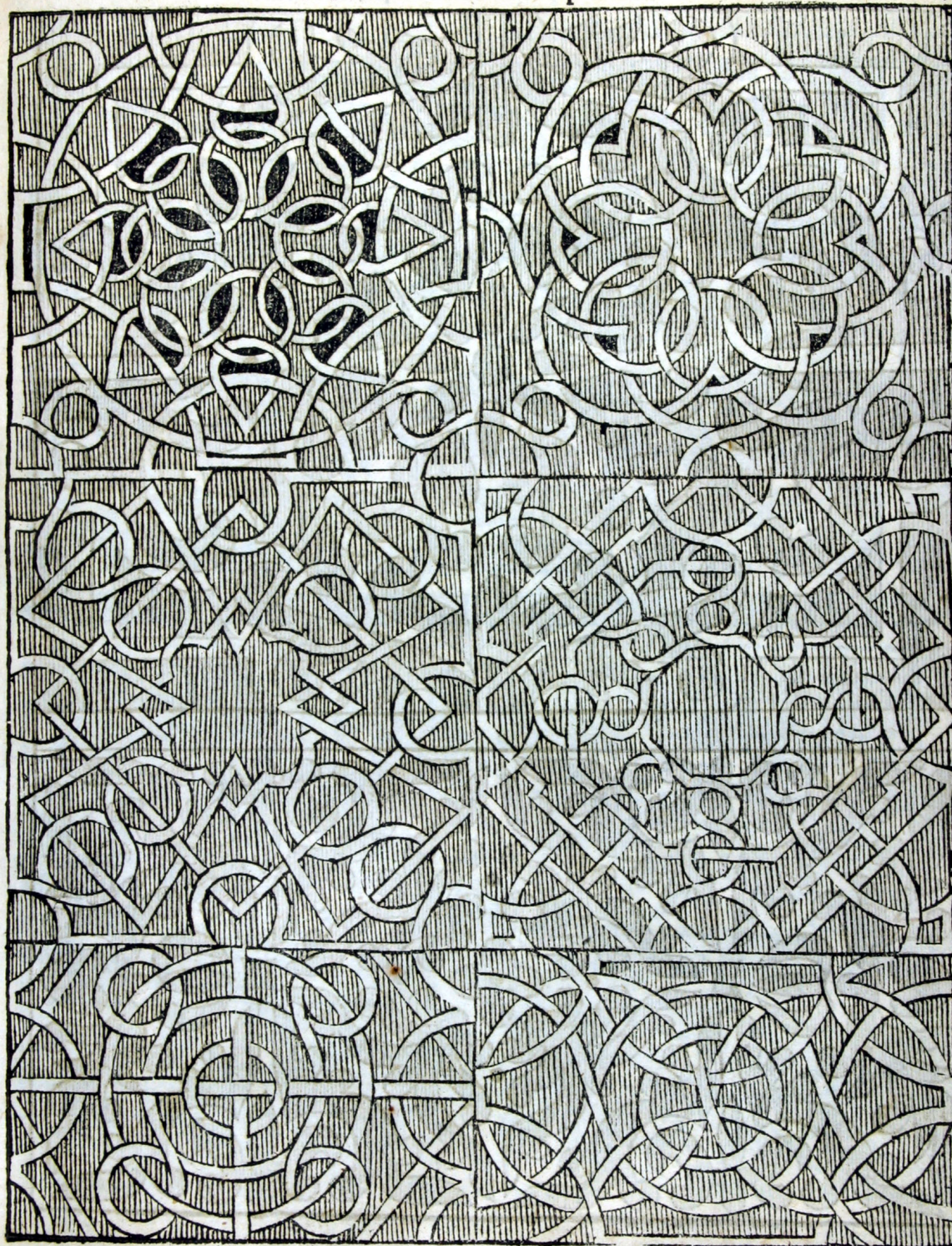

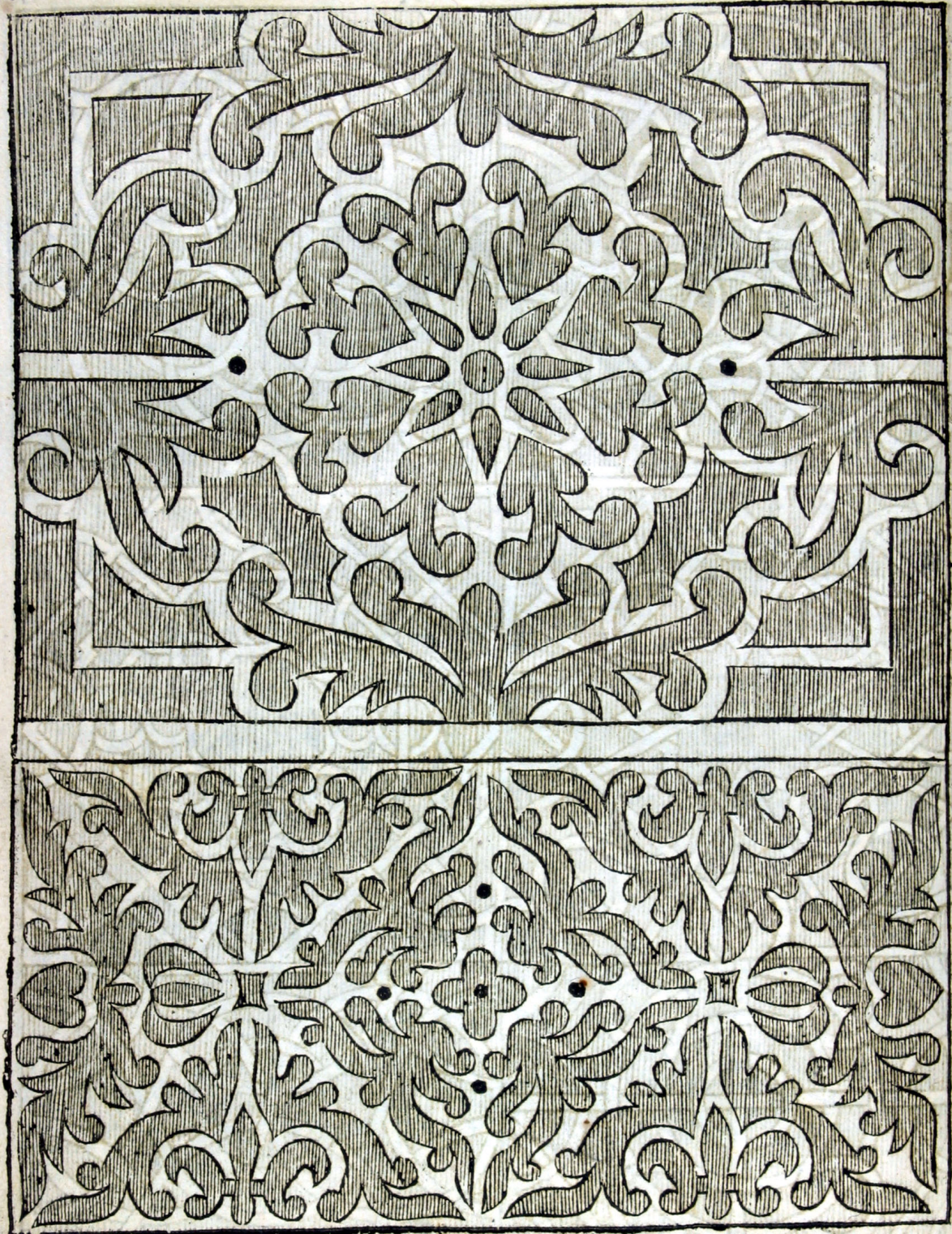

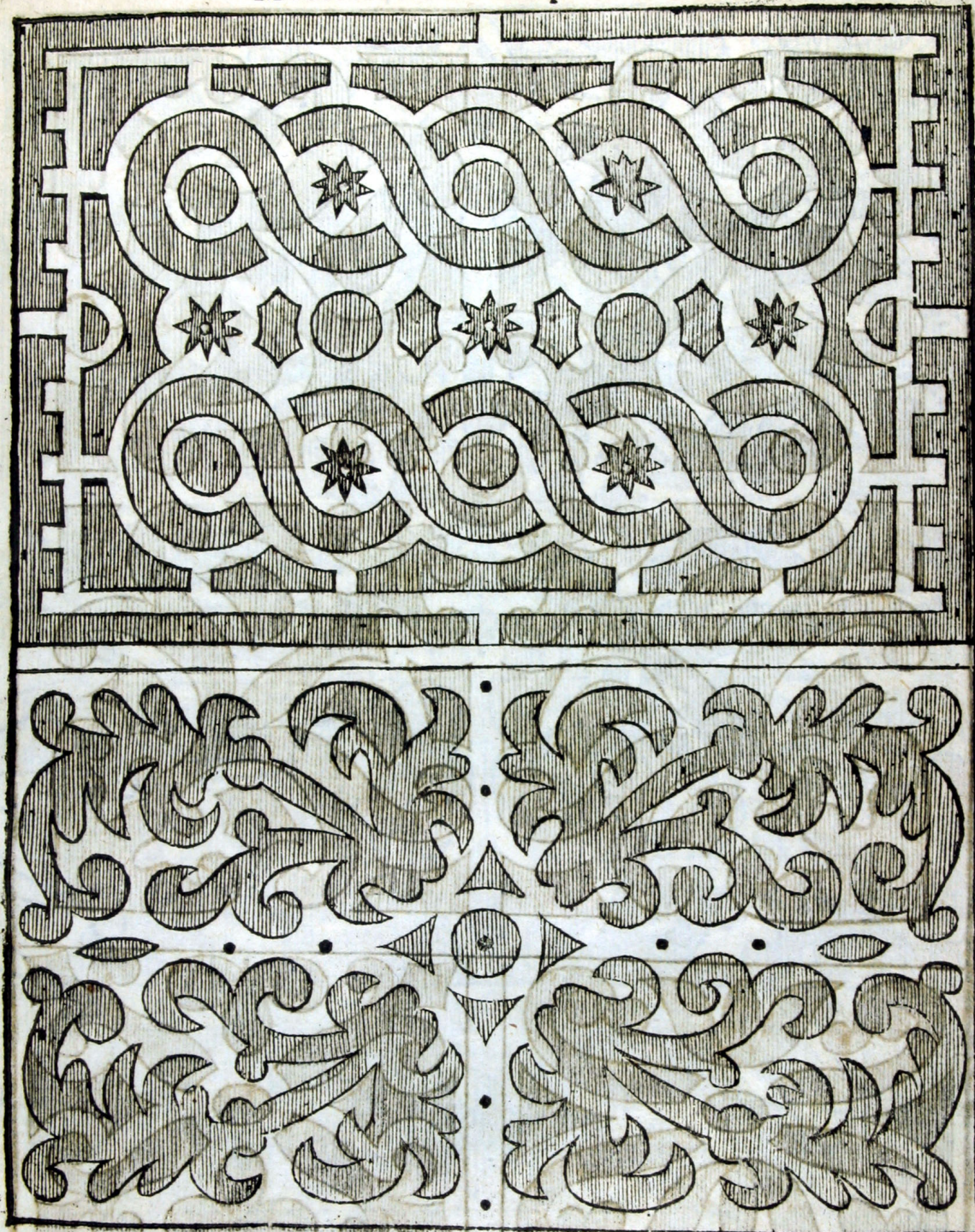

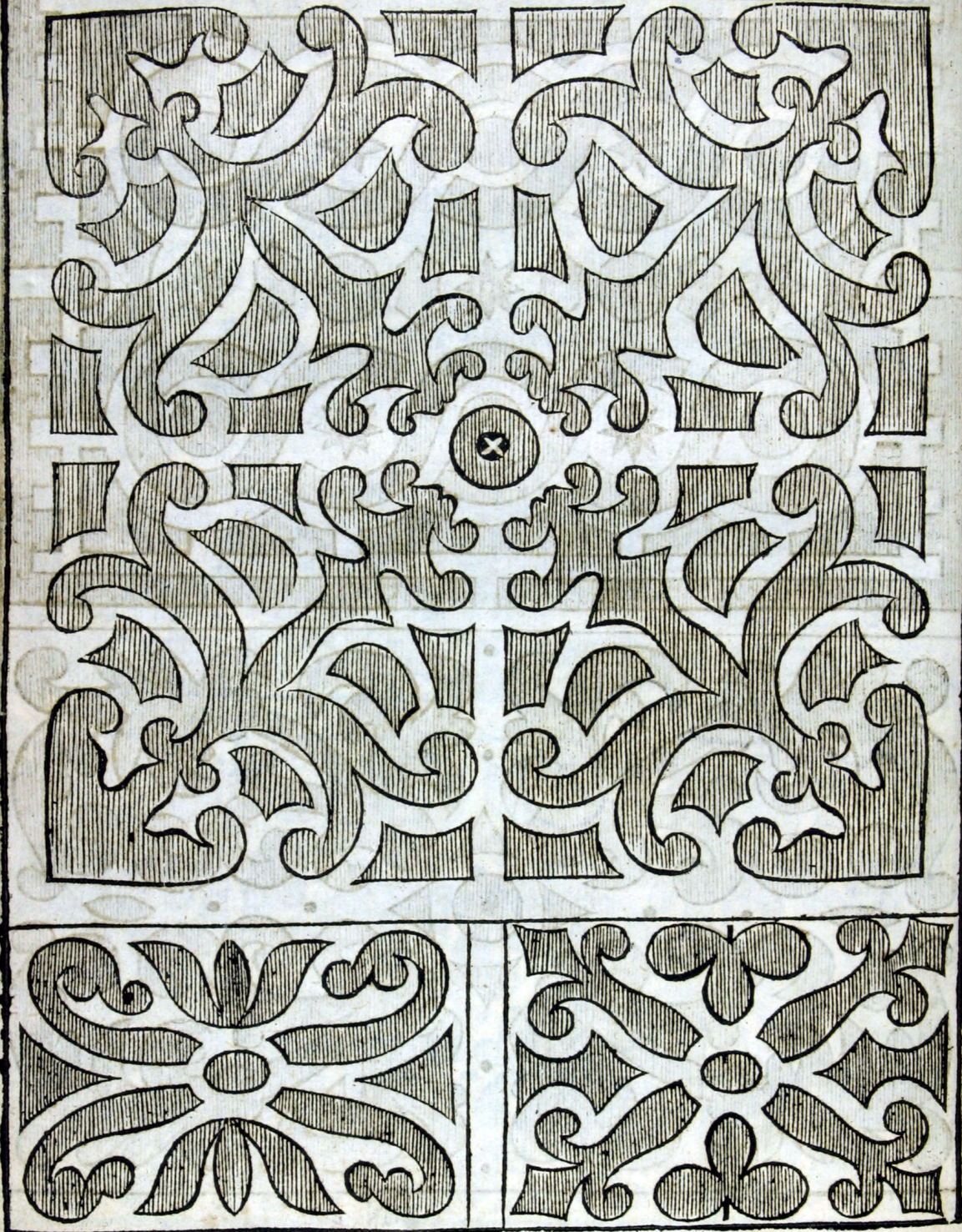

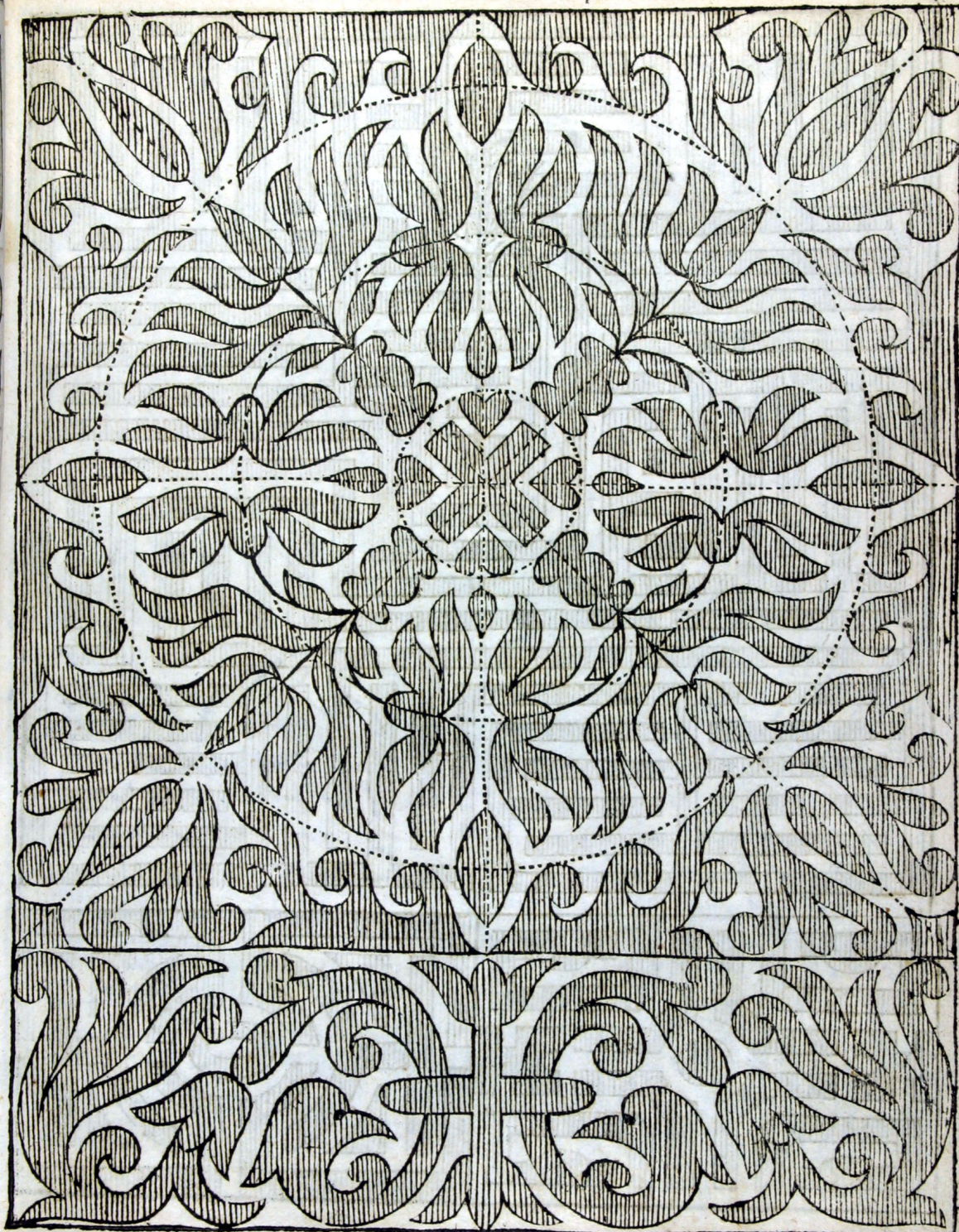

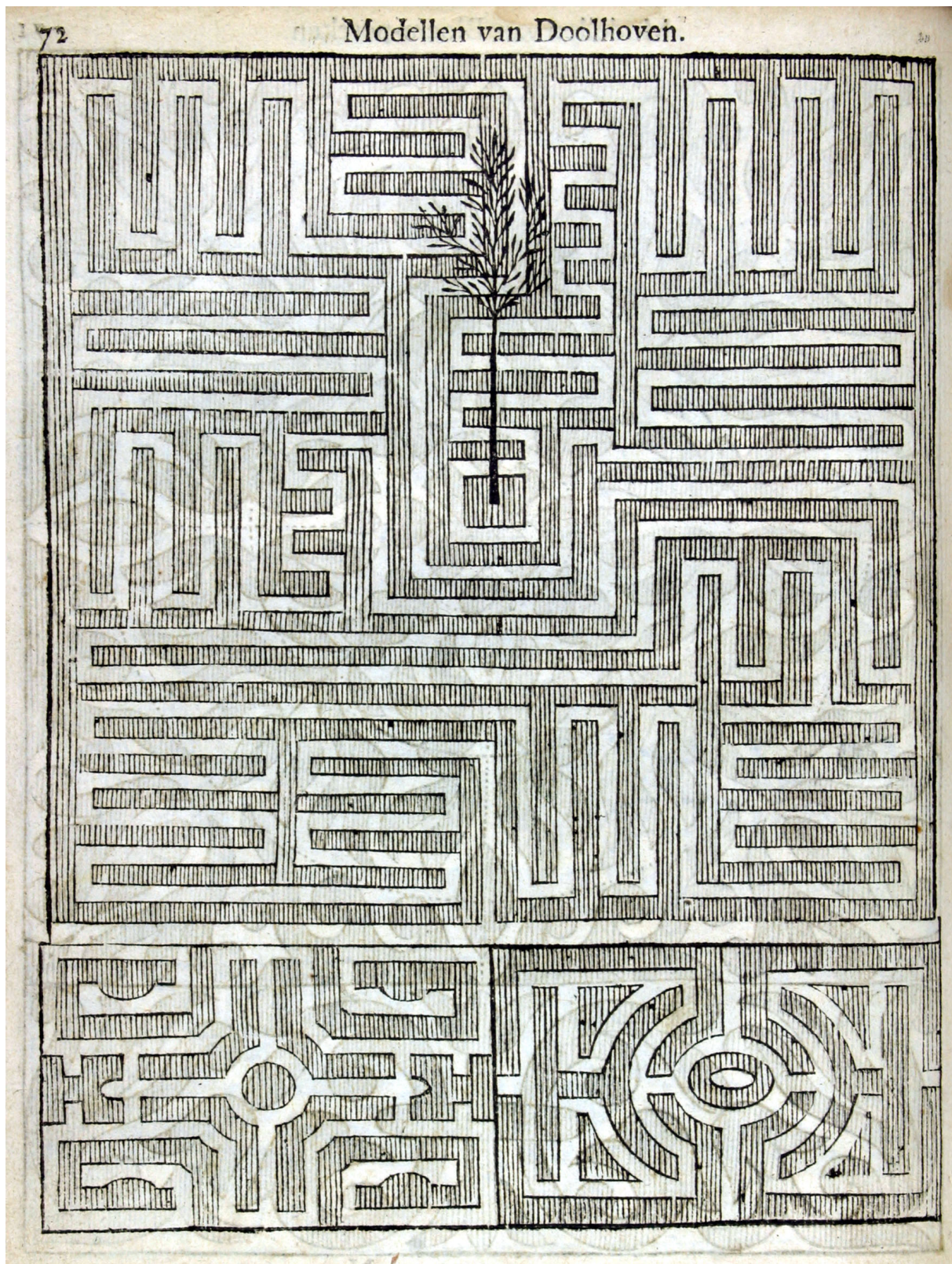

Maniere hoemen van Lat-wercken, de Piramiden, Poorten, Galderyen, Lust-prieelen, &c. op 't gierlijckst sal toemaken en aen malkander setten.

De Poorten / Lust-prieelen / Galderyen en andere Lat-wercken / geven een ongemeene lustster en cieraet aen de Hoben en Lust-plaetsen / men maect die op veelderhande manieren / na dat de gelegentheit van de plaets en zindelijke curieusheyt van de Liefhebbers die de Poorten begeeren; worden van sommige op 't begin van de groote Paden / en van andere in 't midden van de selbe gestelt / haer gedaente wordt hier neffens in verscheide Figuren vertoont; de stoffe is van Geynen-houte Latten en Hoep-stocken / na de konst door malkander gewerkt / en in orde geboeght; 't binnenste dat de sterckte van 't Gebouw is / is van gezaeghde Ribben / soo dick en zwaer als de groote van 't werck vereyscht.

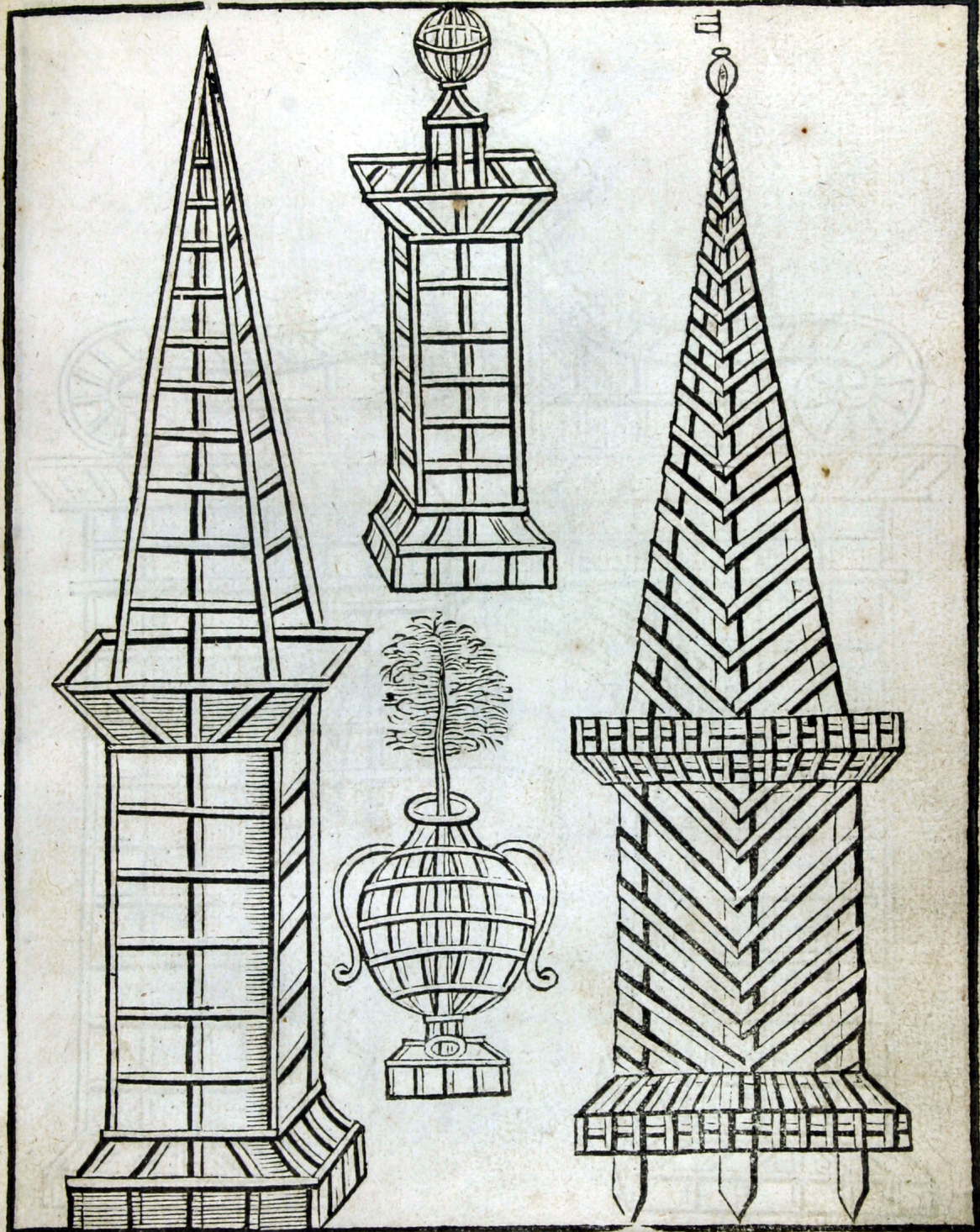
Van die selve natuur zijn oock de Lust-prieelen / 't zy datmen die tegen een Heyningh aen of alleen komt te plaetsen: dese maectmen acht-ses-vierkant of langhwerpig / na dat peder die gelieft te hebben / en worden tot gerijf van de Liefhebbers verscheide Modellen hier neffens vertoont.

De Galderyen (anders Wandelryen gendemt) worden altyt ober breede Paden geslagen / en zijn; gelijk oock de Prieelen doen / seer bequaem om Wijn-stocken of Fruyt-boomen ober te doen groenen / gevende aen de Boomen groot voordeel / vermits die door 't los slijngen / datmen in dese bolle gronden lichtelijck onderworpen is / bezyt zijn.

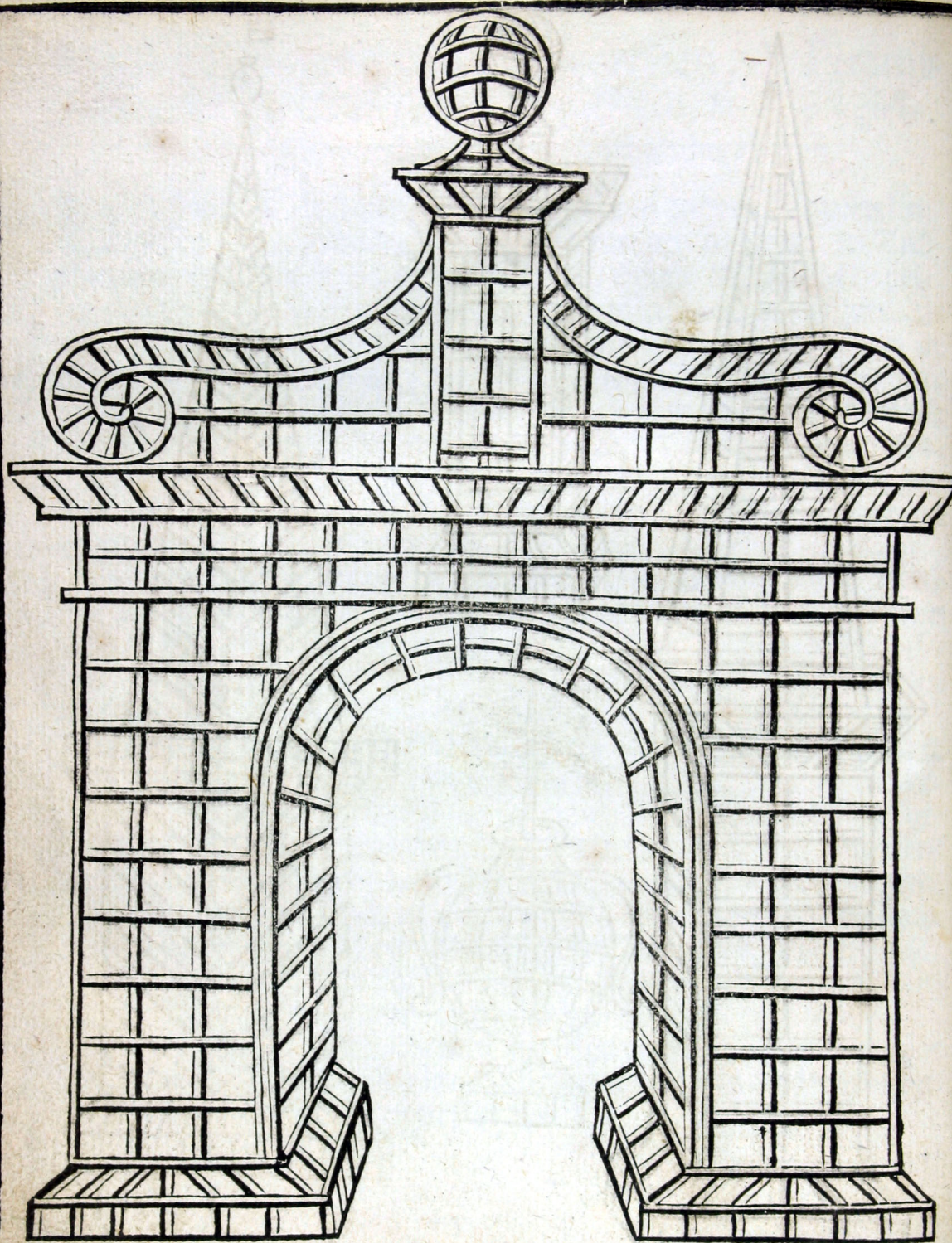
De Piramiden werden in 't midden van Bloem-percken op hoeken van groote Paden / en na de gelegentheit anders mede brengh / gestelt / soo oock de Pedestallen / daermen Beelden van Hout of Pleyster-werck gemaect / boven op kan setten.

Gevende dit alles / behalven een aengenaem gesicht / oock bequame en vermakelijke Schuyt-plaetsen / en Wandelingen / daermen van de Somerse Sonne-stralen bezyt kan zijn.

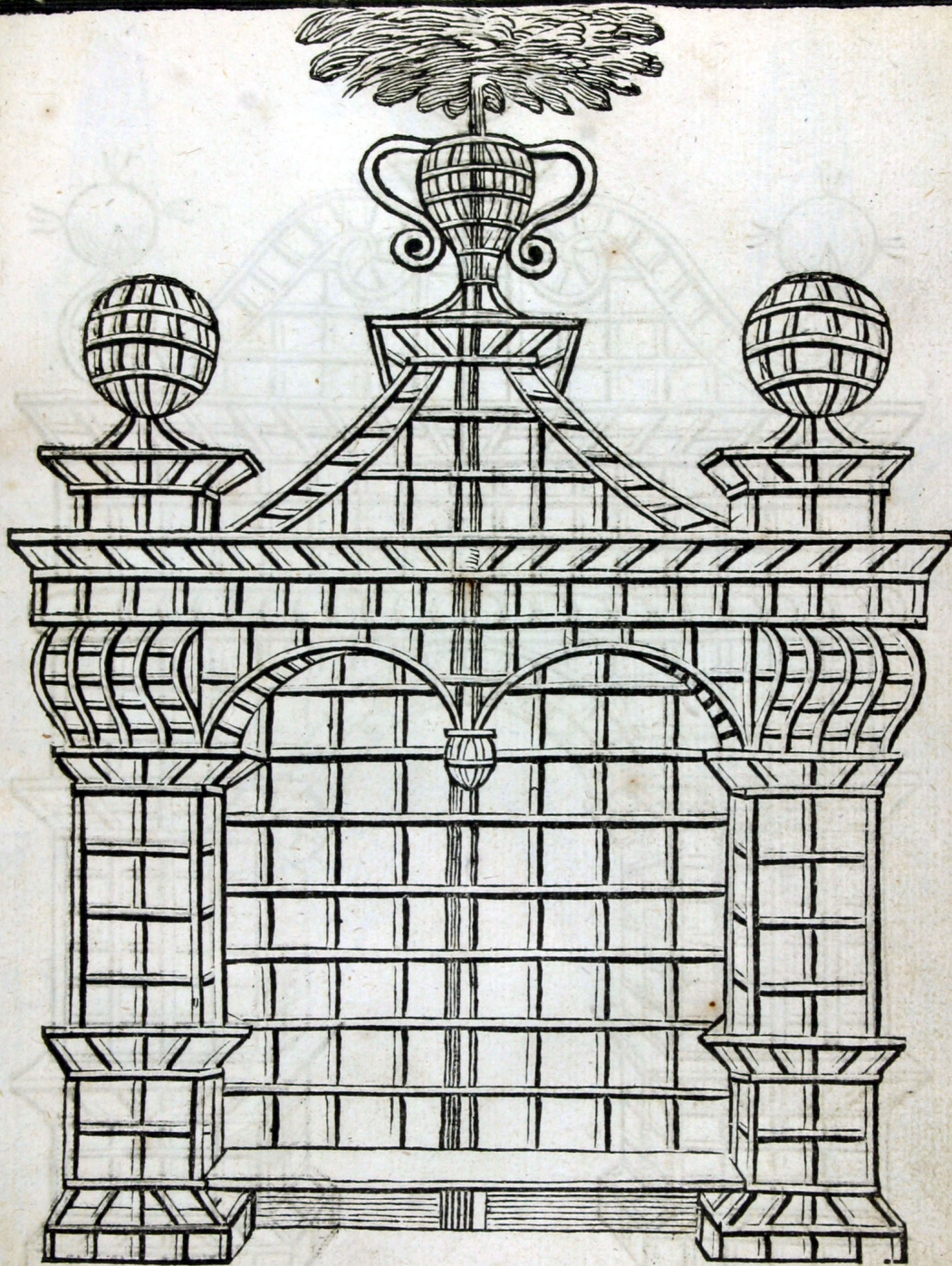

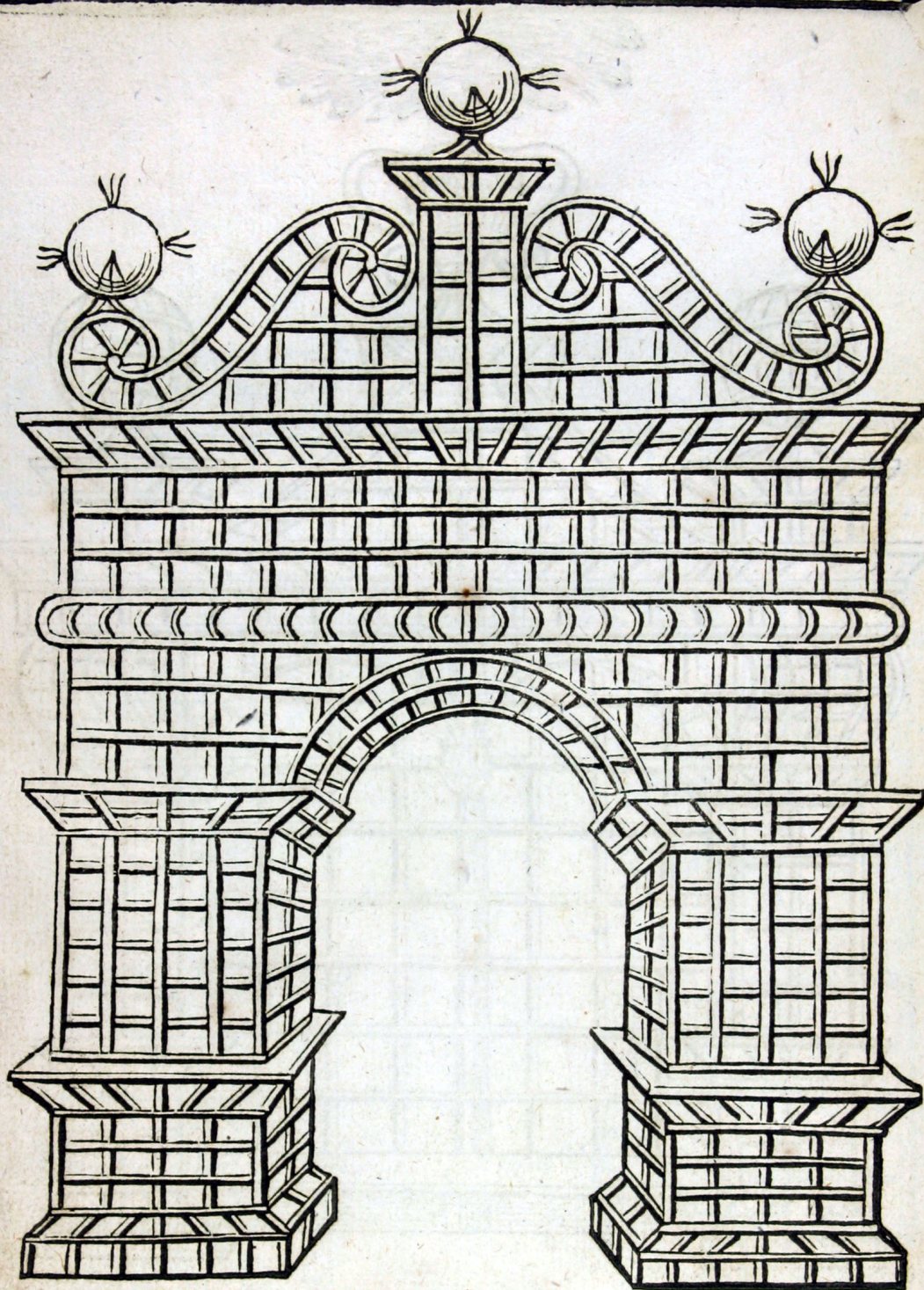

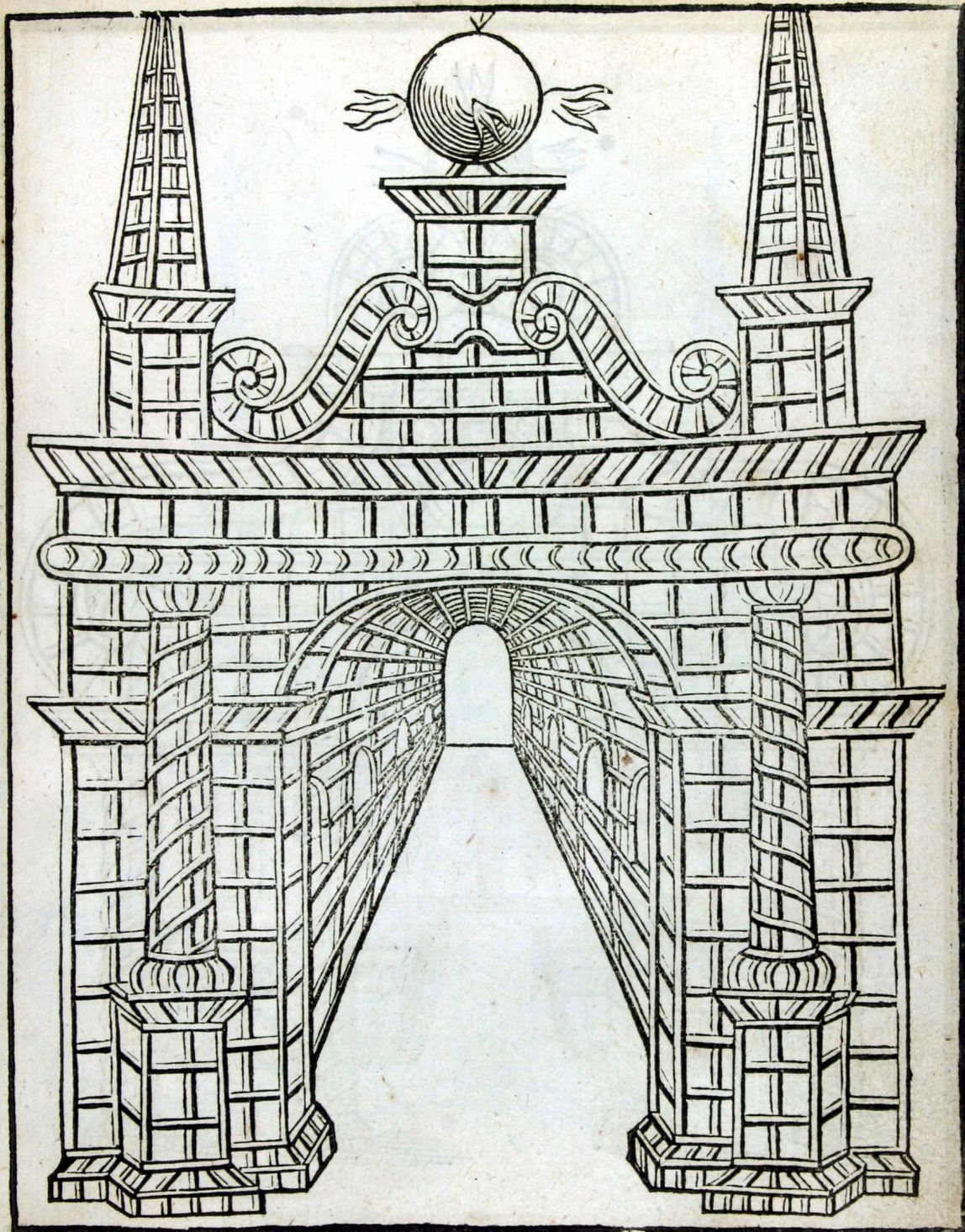

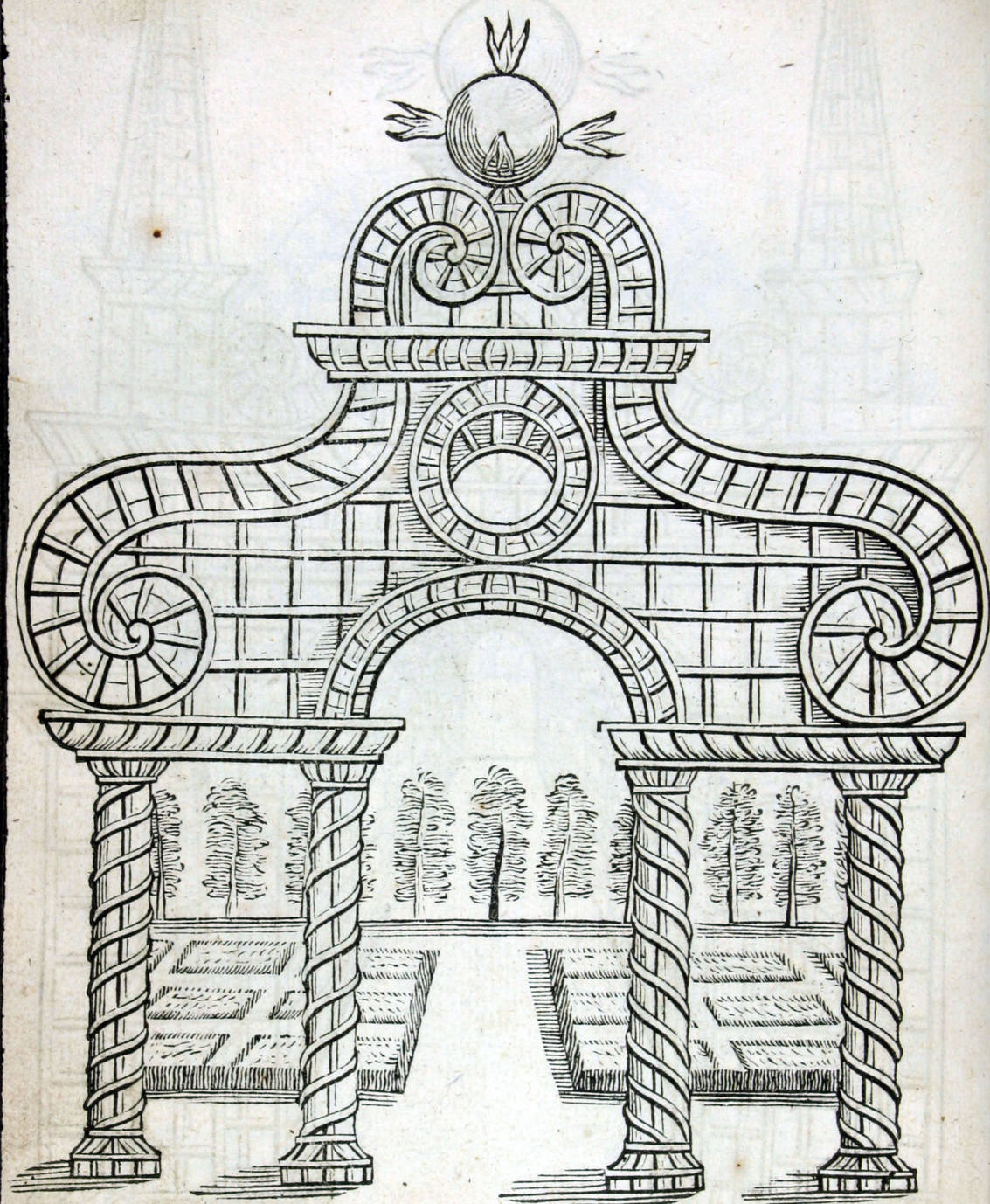

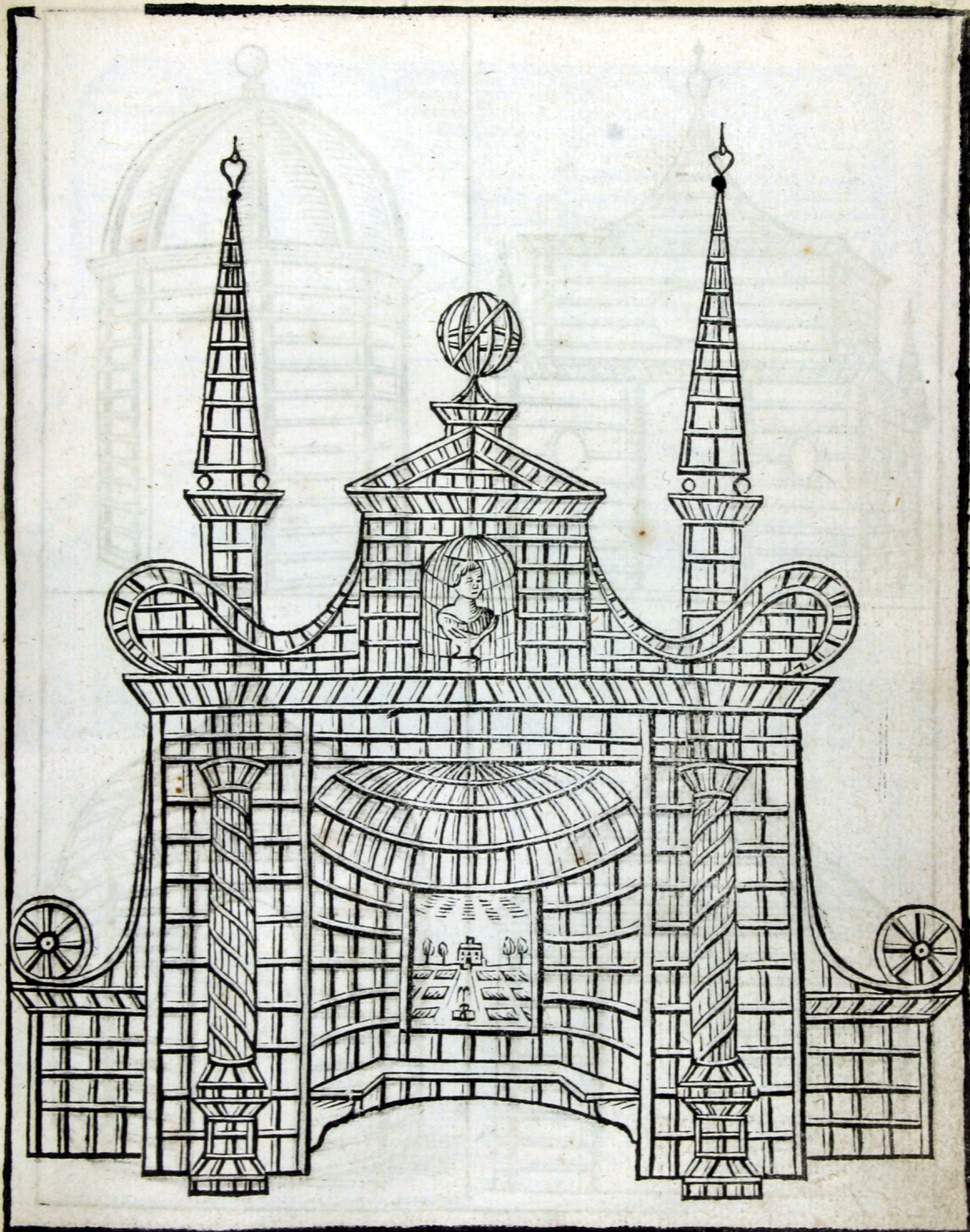

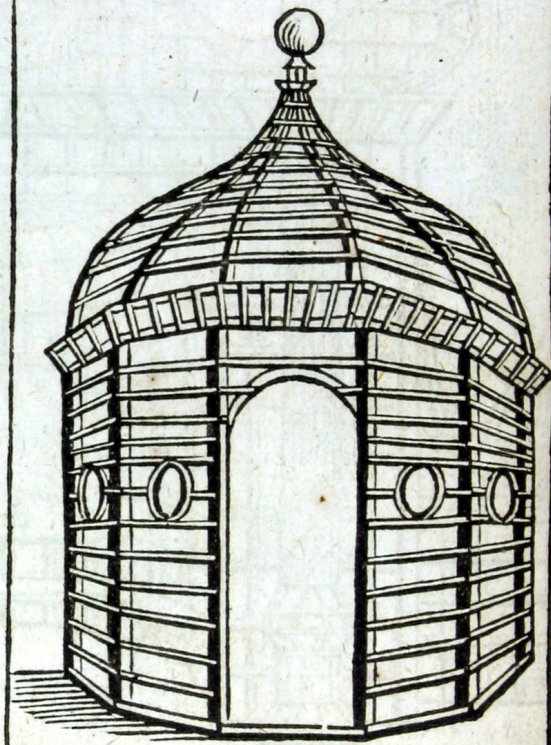
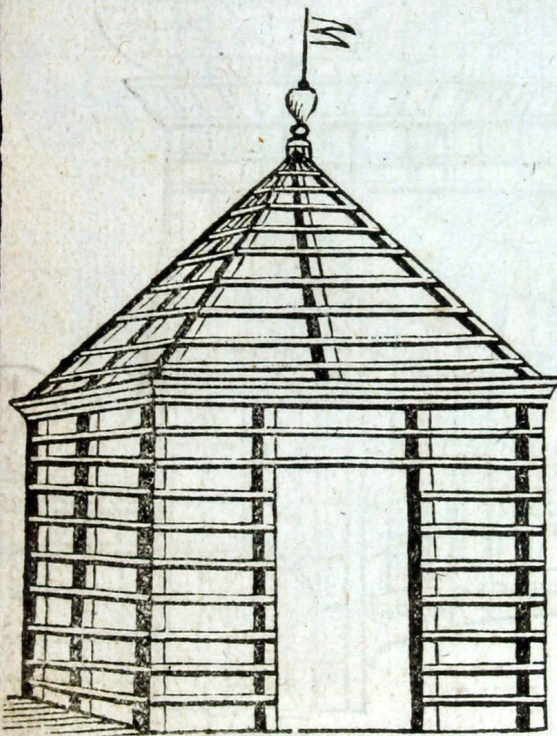
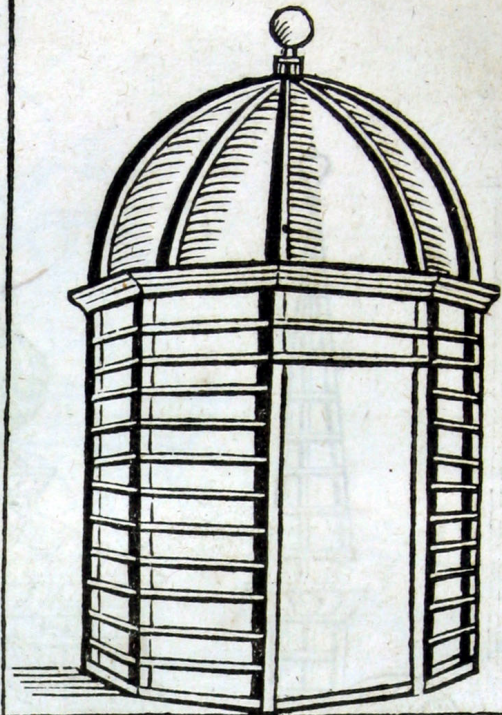
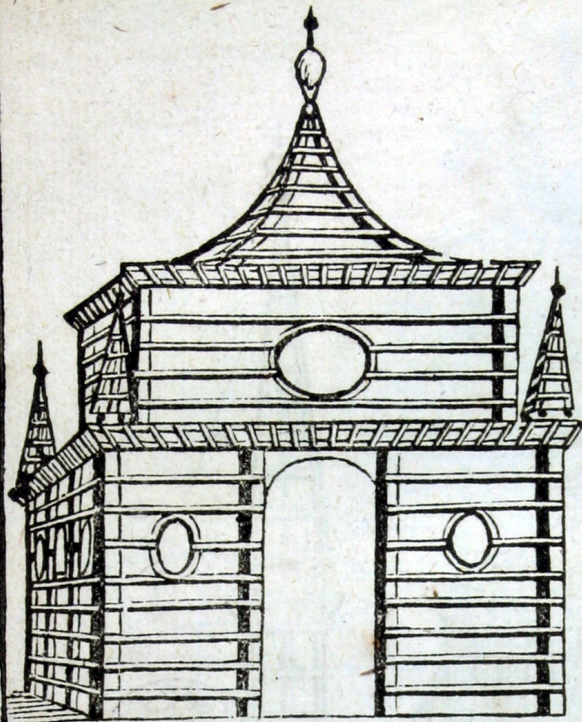

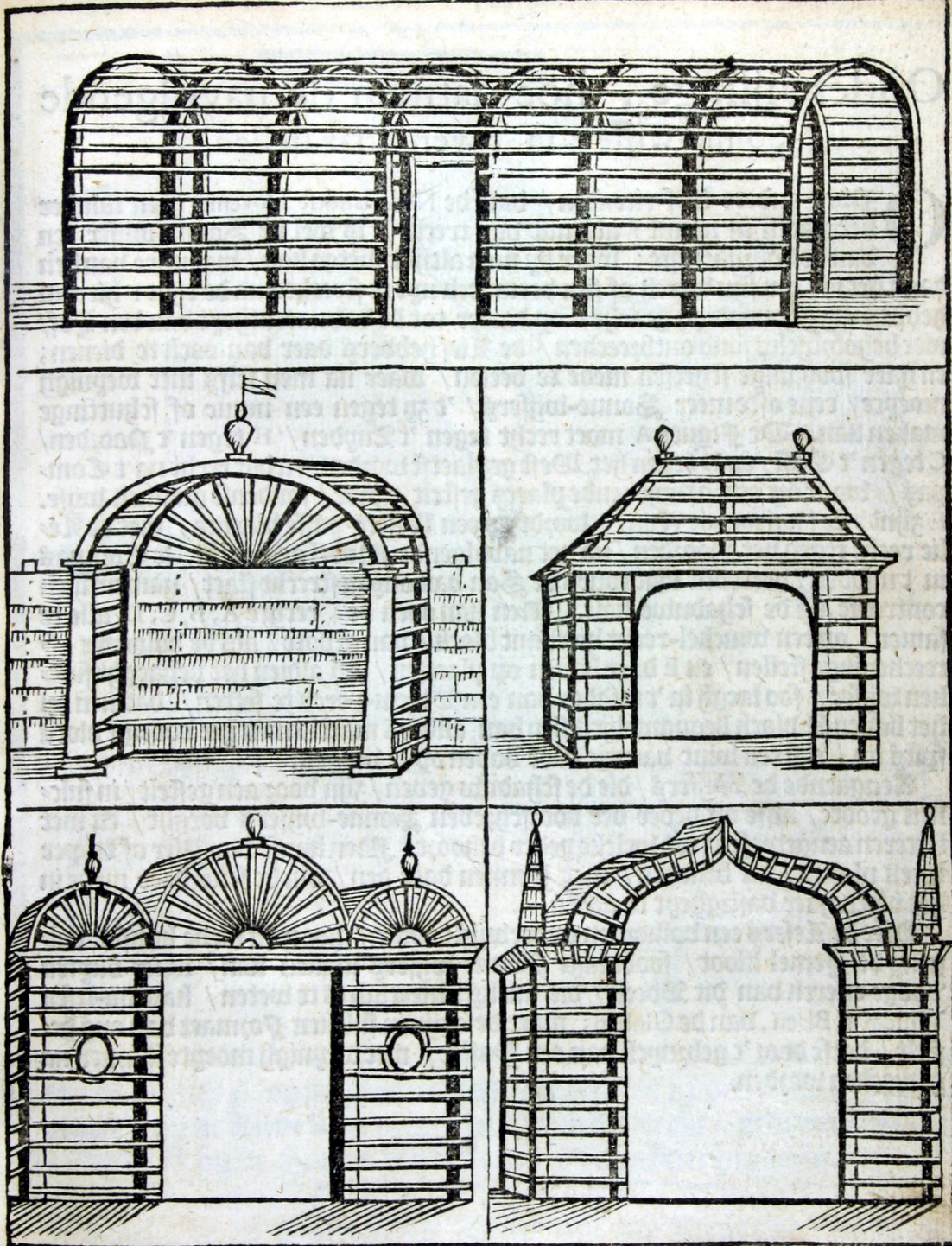

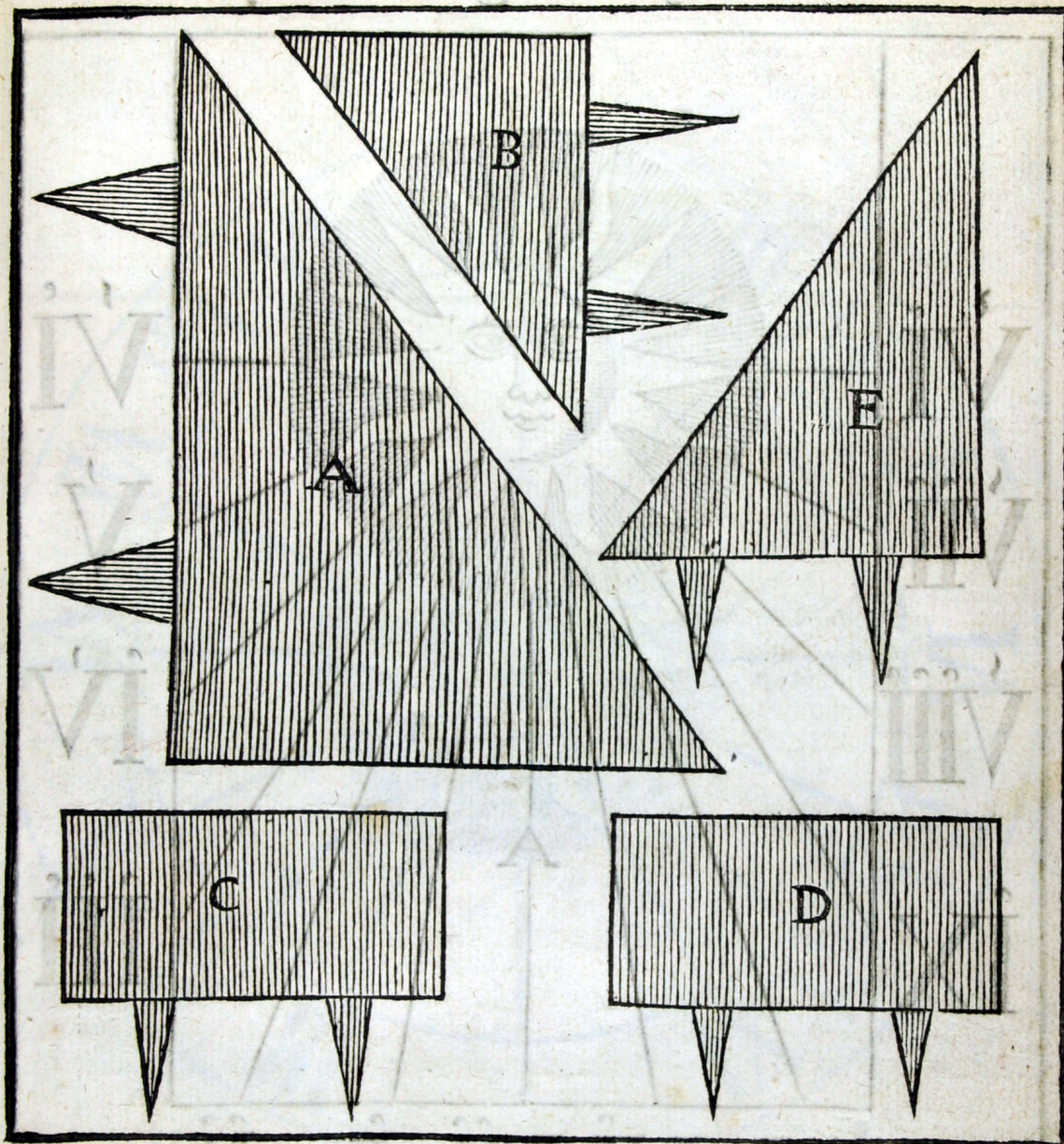
Onderwijfinge , hoe datmen de navolgende Sonne-wijfers in 't werck fal stellen.

Onder andere Hof-cieraden / daer de Nederlandfse Hovenier geen minder vermaeck in neemt / als mit van trecht / is wel de Sonne-wijfer een van de voornaemste ; waer by men altijd weten kan / wat ure vanden dagh het is / om fijn werck of fijn vermaeck upt te ftrecken na de tijdt : hierom hebben wy het noodigh geacht / op datter tot de volmaecktheit van den Hof / niet behooflijcks foud ontbrecken / de Liefhebbers daer van oock te dienen ; en haer foodanige fchetsen mede te deelen / waer na men zelfs met weynigh moeyte / eene ofte meer Sonne-wijfers / 't zy tegen een muur of fchuttinge maken kan. De Figure A moet recht tegen 't Zuiden / B tegen 't Noorden / C tegen 't Ooft / en D tegen het Weft geplaatft worden / en dat recht na 't Compas / want op een afwijckende plaets gefelt zijnde / foudense qualijck wijfe. E zijnde de Horizontale Wijfer , wordt op een Water-paffe blachte / met de Le- lie recht tegen het Noorden / na het navolgende Model gemaecht. 't Compas in 't midden / vertoont wat cours de Son van ons geftreckt ftaet / namentlijck contrarie als de fchadutwe valt. Men kan oock de 4 rechte A, B, C, D, alle te famen / op een winckel-recht vierkant block / van groote / als de volgende af- teekeninge fteflen / en E daer boven op plaetfen / by aldien het behaeght ful- ken wijfer / foo laegh in 't midden van een Bloem-perck te fetten / datmen op het bovenfte black beguamelijck fien kan, anders maectmen het voorige block fpiets op / om een wint-baentje daer boven op te voegen.

Aengaende de Wijfers / die de fchadutwe geven / zijn vooz aen gefelt / in ful- ken groote / alffe op peder der voozfchzeven Sonne-wijfers voeght / en met letteren aengewefen / tot welcke peder behoort. Men kanfe van Wfer of Koper laten maken / na belieben / met Pennen daer aen / om de felve daer mede in het block haer vafstighet te geven.

Hier de Lesers een volkommen onderwijs te doen / hoe men na de kunft / vol- gens de Hemel-kloot / foodanige Sonne-wijfers maken kan / waer buyten 't ooge-merck van dit Boeck / die fulcks begeerigh is te weten / kan na-lefen Willem J. Blaeu, van de Globen ; maer defe zijn in fulcken formaet van ons ge- fteft / datfe door 't gebuyck van een Paffer / met weynigh moeyte kunnen na getrocken worden.

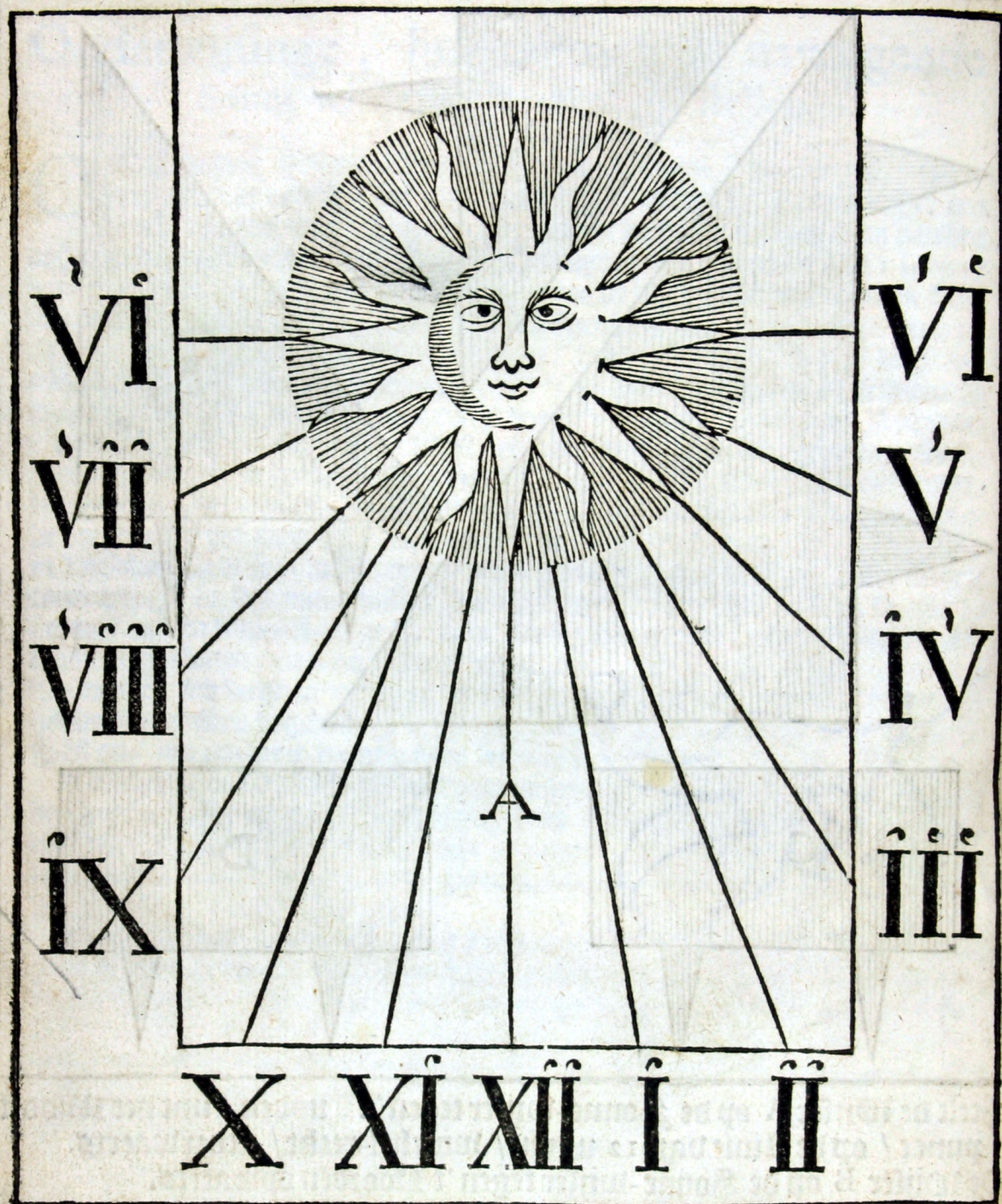

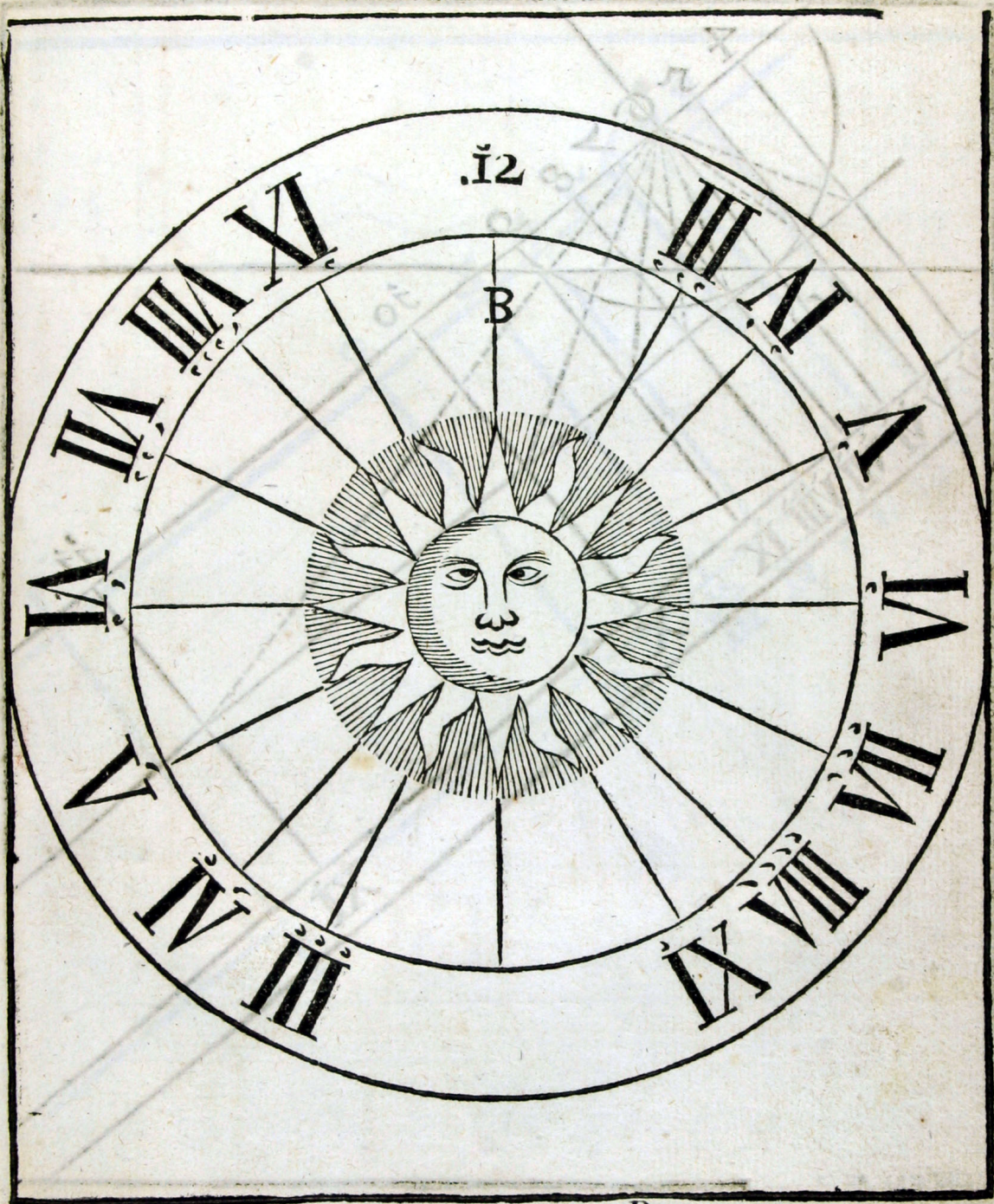
Stelt de Wijser A op de Sonne-wijser tegen 't Zuiden / ypt het Middel-
 punct / op de Linie van 12 uren / winckel-recht / nederwaerts.
 De Wijser B op de Sonne-wijser tegen 't Noorden opwaerts.
 De Wijser C tegen 't Oost / en D tegen 't West / op de Linie van 6.
 E voeght op de Horizontale Wijser ypt het Centrum / op de Linie
 van 12 uren.

86 Sonne-wijfer tegen 't Zuyden.

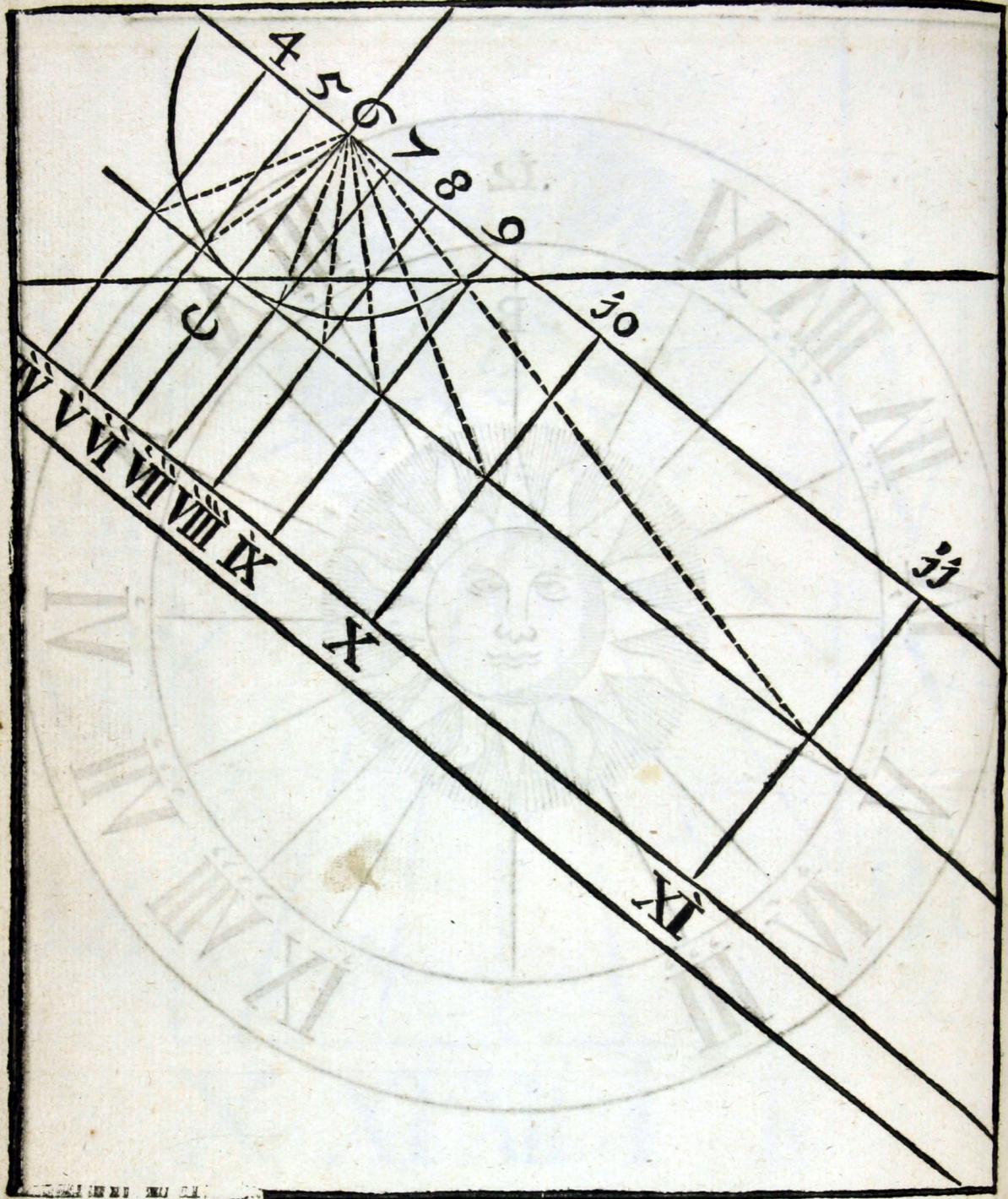

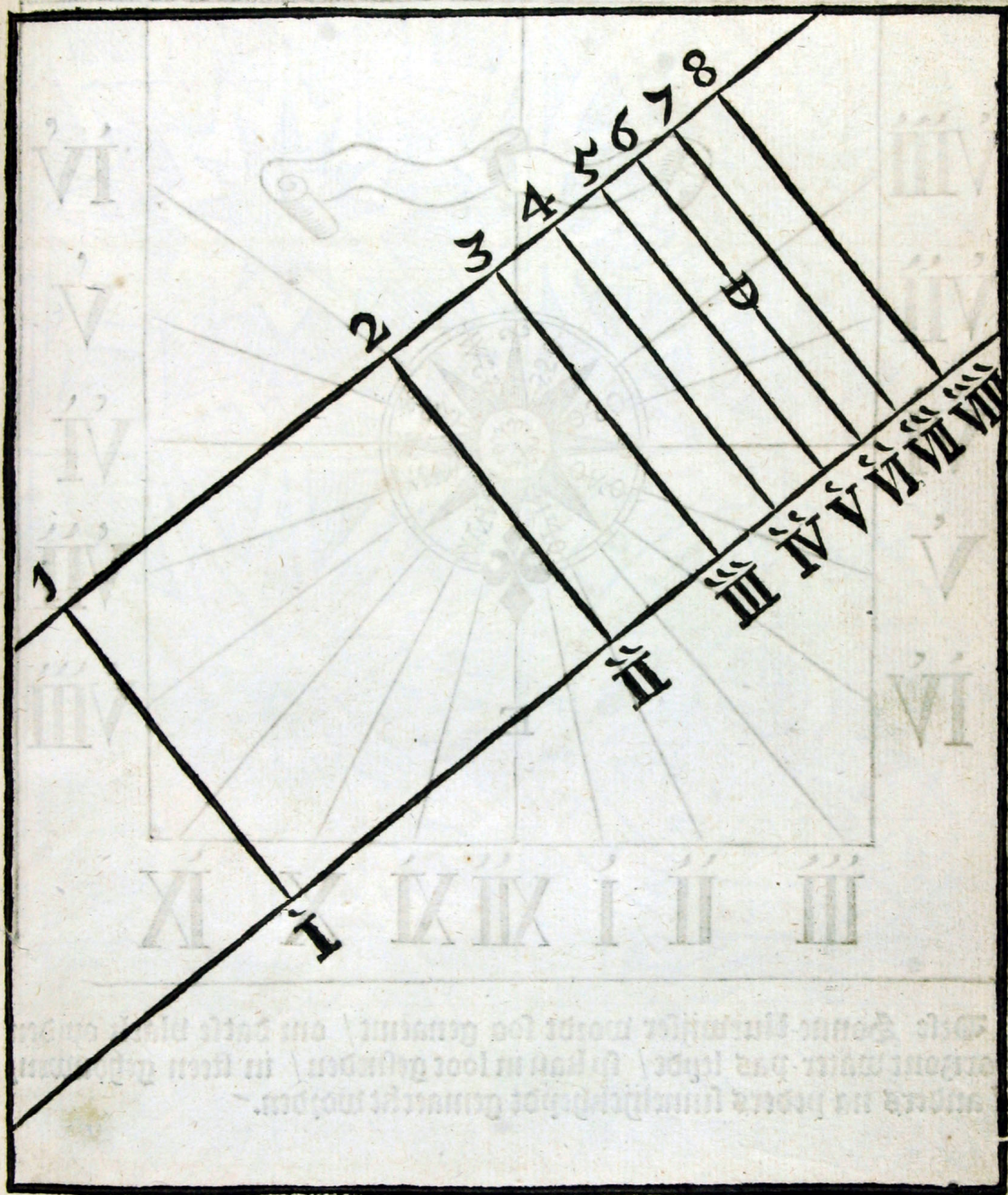

88   Sonne-wijfer tegen het Ooft.

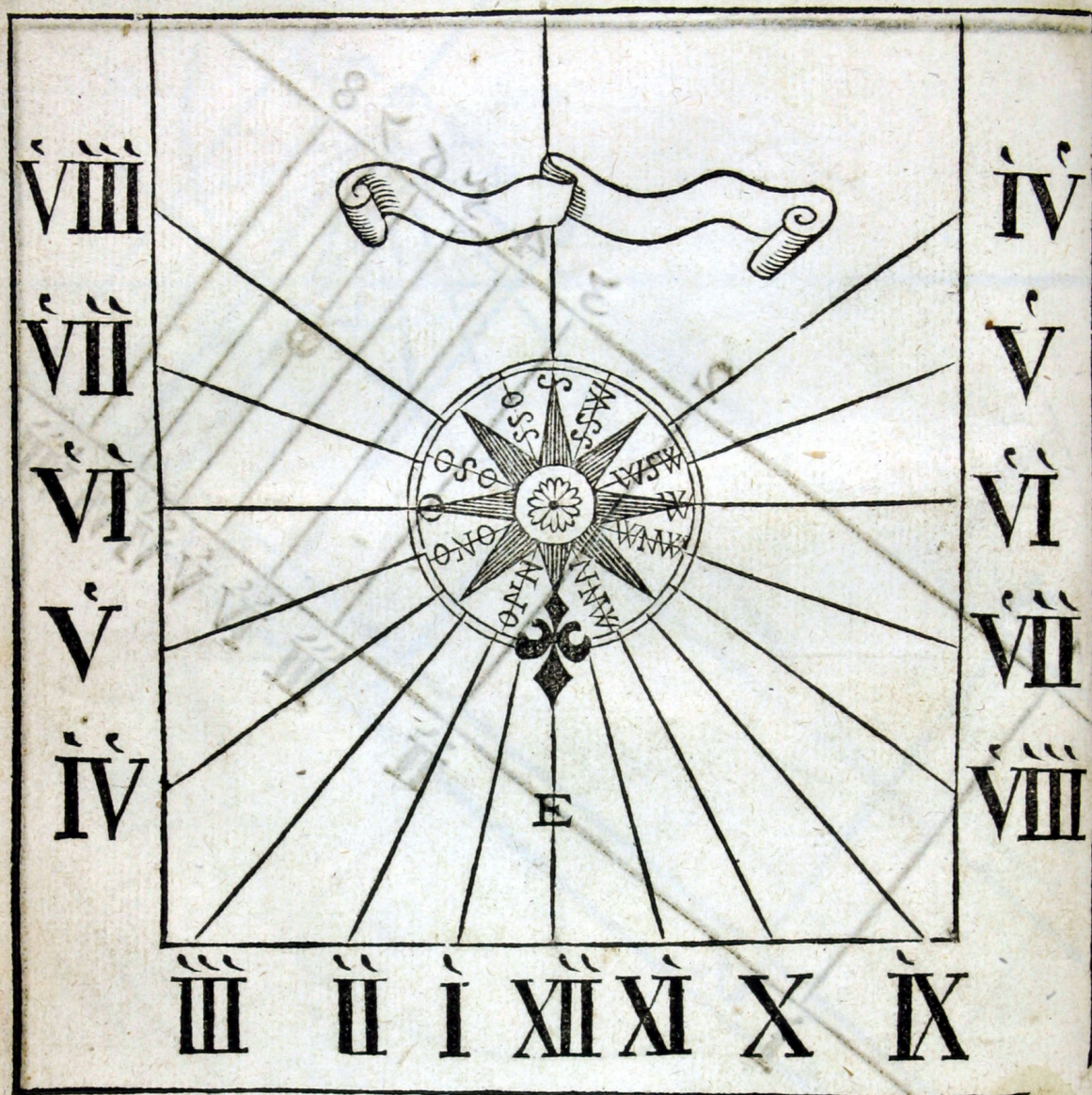

Sonne-wijfer tegen het West. 89

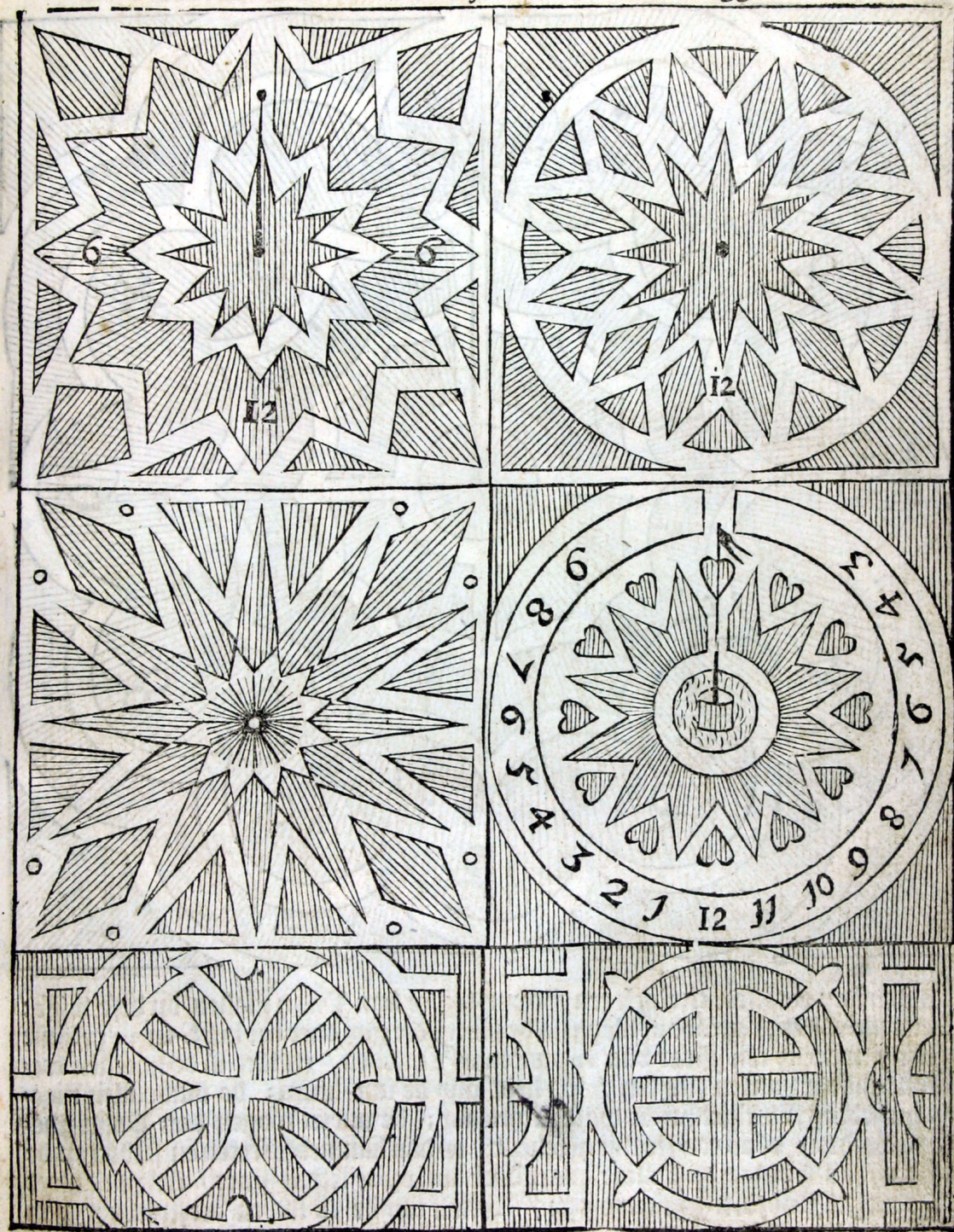

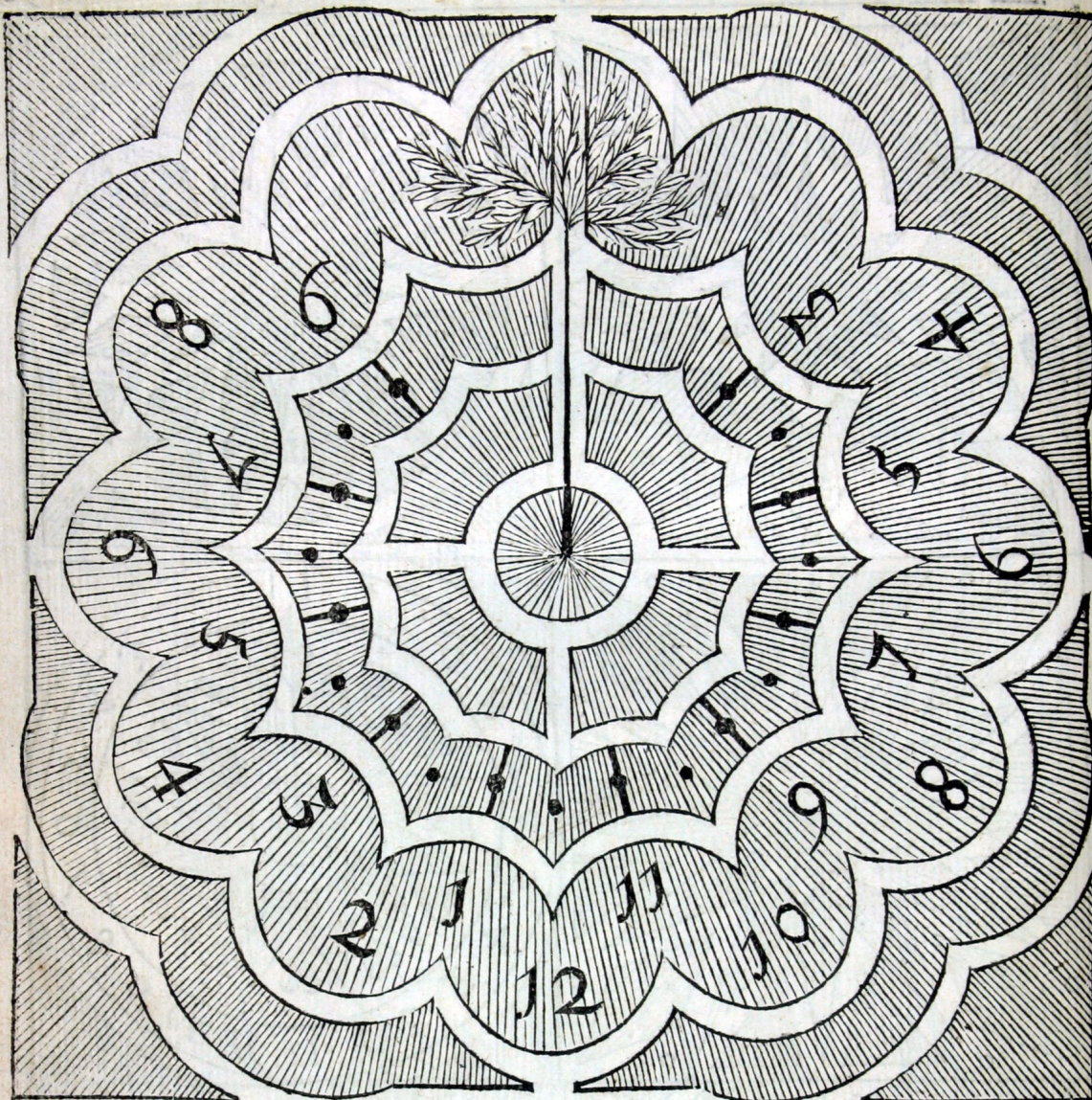

Deſe Sonne-Uurwijſer wordt ſoo genaemt / om datſe black op den
 Horizont water-pas leydt / ſy kan in loot geſneden / in ſteen gehouwen /
 of anders na peders ſinnelijckhepdt gemaectt worden.

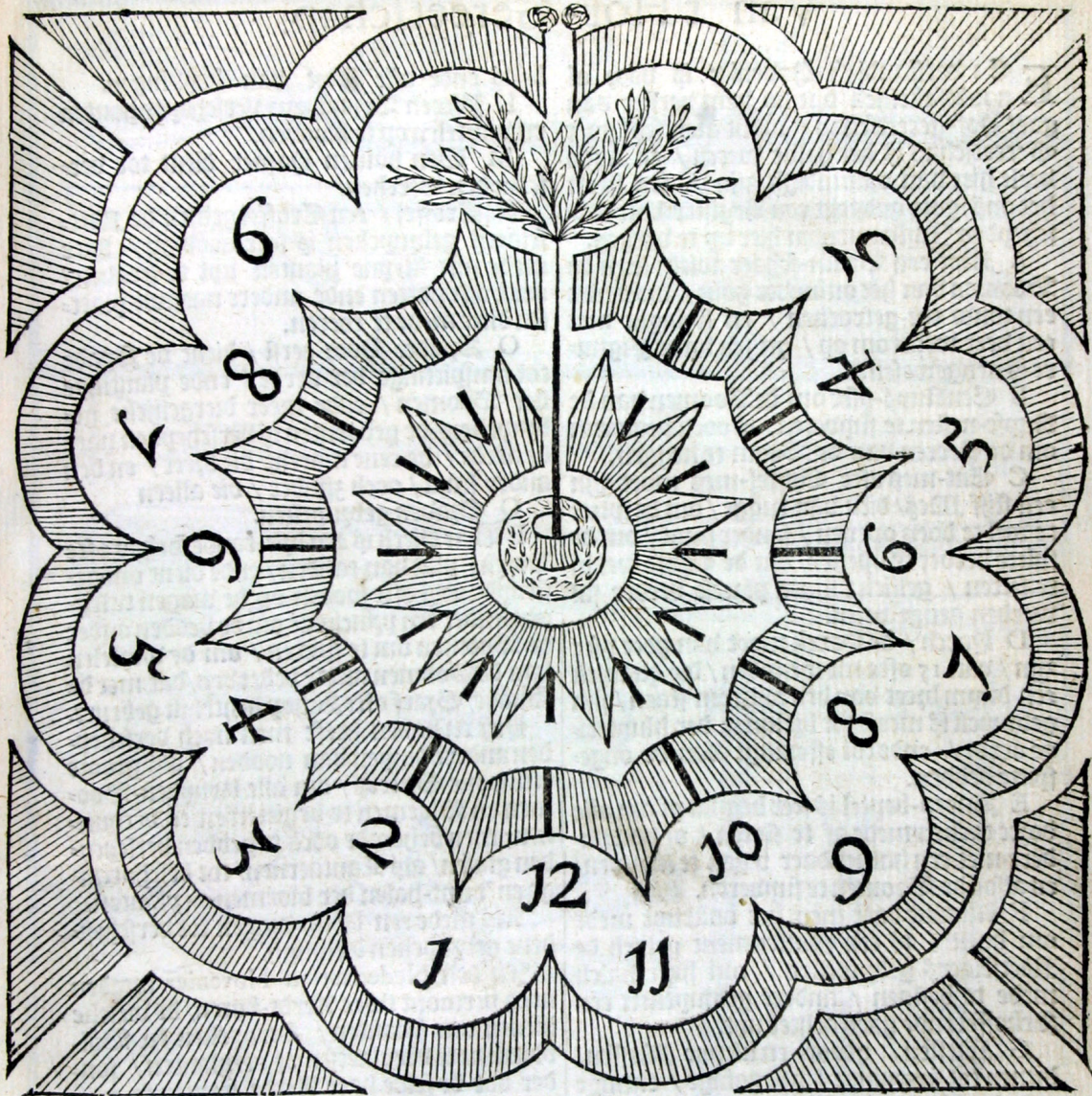

Men kan oock seer sierlijck een Sonne-wijfer van Palm maken op dese wijze: Deelt uen Circkel (groot of kleyn na de plaets die ghy daer toe hebt) in 24 gelijcke deelen / maectt een Star van 12 punten in 't midden / en laet in de hoecken wederom andere punten sluyten / soo hebt ghy de uur-linien; de onkrullen moeten na yeders sinnelijckhejdt worden gelejdt; de uren mogen van Palm gheplant worden / of op een stockje getekent / en dan kammense setten en steken op de punten / eben boven de Palm: maer daer wel op te letten staet / een punt moet veeljt na het Noorden gheleert zijn / welck uen de 12 uren verstrekt / van
waer

waer ghy boort kunt tellen tot het Oost en Westersche punt / welcke beyde de 6 uren van de morgen en abont vertoonen. De wijs-pen die de schaduw geeft is een stock van 6 of meer voeten hoogh / na de groote van uw Perck / of een langh dun Boontje met soo hoogen stam / welcke loot-recht moeten staen / en dan sal de schaduw op de punten vallende / uw de uren van den dagh aenwijzen / soo als in de boven- en in de voorgaende schetsen te sien is / daer int de Liefhebbers kunnen sien het fondament en aenlepdinge / om selfs getz aerdigers en sierlijcker te practiseren.

Van 't Hof-Gereetschap.

En verstandigh Hovenier is voorsz al noodtsakelijck dat hy hem versiet van goet Hof-gereetschap / want men seyt goet Gereetschap is het halve werck / en alsoo veel hier van onkundigh zijn / soo heeft het ons goet gedacht een Register van verschepden Instrumenten hier by te voegen.

A Met een Boom-schaer wiedt men de Boomen van het onsuypber hout / wort met een touw toe-getrocken / en springht met een beer wederom op / gelijk by de Figuur is aengewesen.

B Krups-pser om de Boomen van de Krups-nesten te suypveren / is oock bequaem om de Beeren van de Boom te krijgen.

C Ent-mes ofte Griffel-mes moet zijn een stijf Mes / dich van rugge / om de spleete wel te doen openen / sonder punt / om de spleete verder te openen / om de Griffel wel in te setten / gelijk t' sijner plaetse verder sal werden aengewesen.

D Hark / de Hark moet van goet pser zijn / van 15 ofte meer tanden / die qualijck een dupm breet van den anderen staen / sijn gebruyck is meest tot bzekinge der kluypertige aerde / ende tot effeninge van de ongepitte bedden.

E Snoep-beptel is seer bequaem om alle doore tacken mede af te stoten / of van andere met een hamer daer tegen te kloppen / en alsoo de Boomen te suypveren.

F Klouwe daer men het onkrup mede om haelt ; is een Instrument gelijk de Metselaers gebruycken / om haer kalck mede te beslaen / andere gebruycken een Schoffel ende gaen achter uyt.

G Messen / groote en klepne Messen / dienen tot snoeyinge / aflegginge / entinge ende veel soodanige saken.

H Ent-saegh dient niet vergeten / hoe smalder hoe beter / om tussen de backen te kunnen slegen.

I Kap-mes dient om alle Boomen of tacken te houwen.

K Met een Palm-schaer scheert men Palm / Hage-doozn / Ligustrum / Ber-

beris ende alle soort van heynningen.

L Pseren Beptel om verschepde houten en wortelen op te klooven.

M Den houten Hamer dient tot verschepden wercken.

N Croffel / een Croffel gelijk de Metselaers gebruycken is seer noodigh / daer mede alle klepne planten uyt te graben / oock om potten ende andere naeuwe plaetsen daer mede te roeren.

O Spade. Voorsz eerst / dient de Spade tot onspittinge der aerde / ende plantinge der Boomen / ende meer diergelijcke gebruycken / de gedaenten is verschepden naer de aerde / de eene maecht die breet / en den ander smal / oock zijnder / die alleen

Q Graben gebruycken.

P Den Kieck is een drie-tande Schop ofte Borck / plat van tanden / ende dient om gestropde mis ofte sooden op de wagen te leggen / maer ten principale om de bedden onder de Boomen om te spitten / om de wortelen van de Boomen niet te bederven / dat met de Spade / Graef ofte Schop lichtelijck gebeurt.

Hier en boven heeft men noch verschepden andere dingen van nooden / als groote en klepne Gieters / om alle krupden / Boomen en Bloemen te begieten en te verquicken ; men behoort oock te hebben verschepden glazen / als Lantaernen / tot beschuttinge en 't uyt-halen der bloemen en planten.

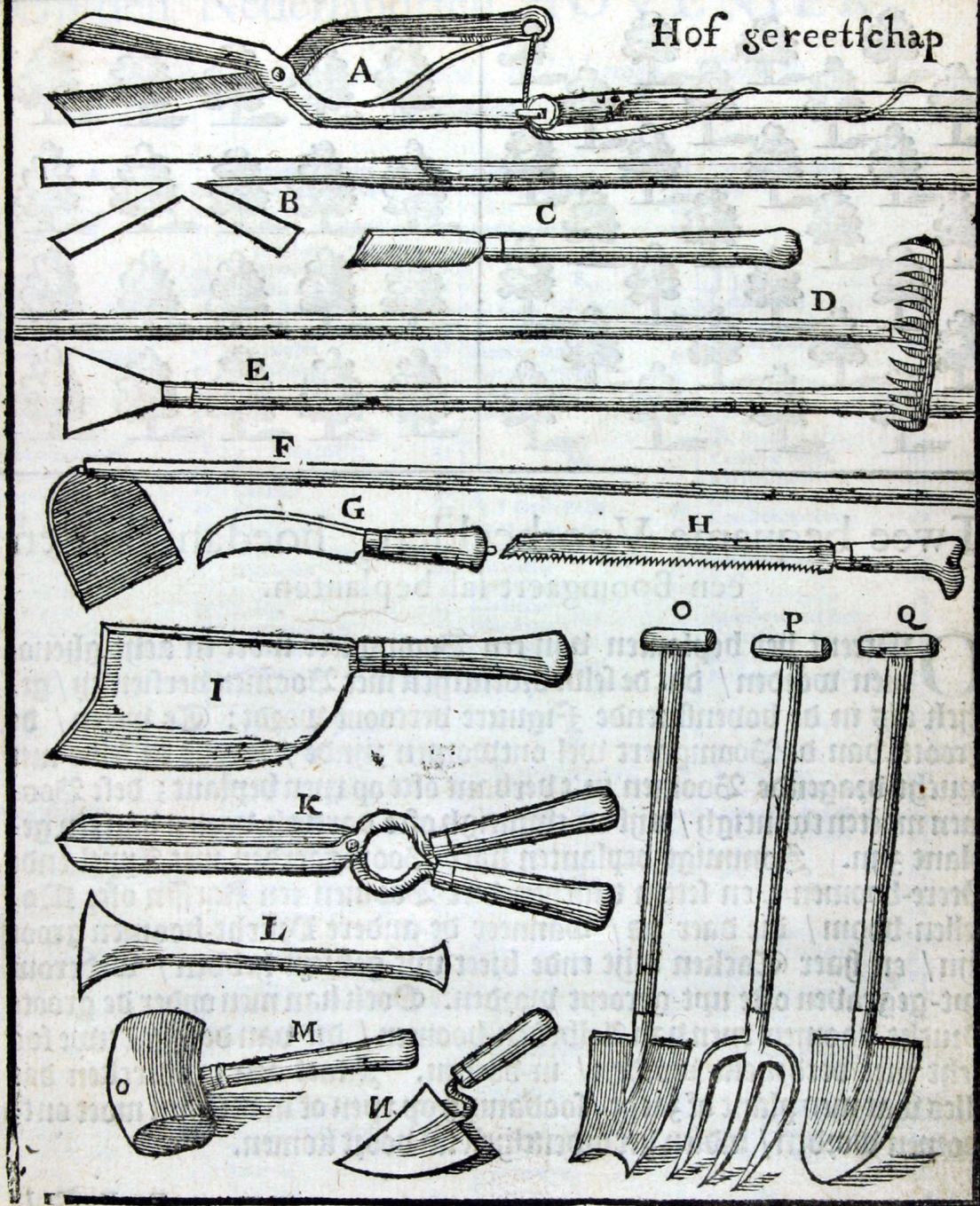
Als mede een krup-wagen tot verschepdene gebruycken dienstigh.

In den Nederlandtsen Hovenier worden noch vercoont twee Aerdt-boren / de welcke dienen om Planten / Struycken en Bolbloemen te verplaetsen of verplanten / sonder dat de selve haer Aerde komen te misen / om alsoo geen gevaer van uyt-gaen onderwoopen te zijn.

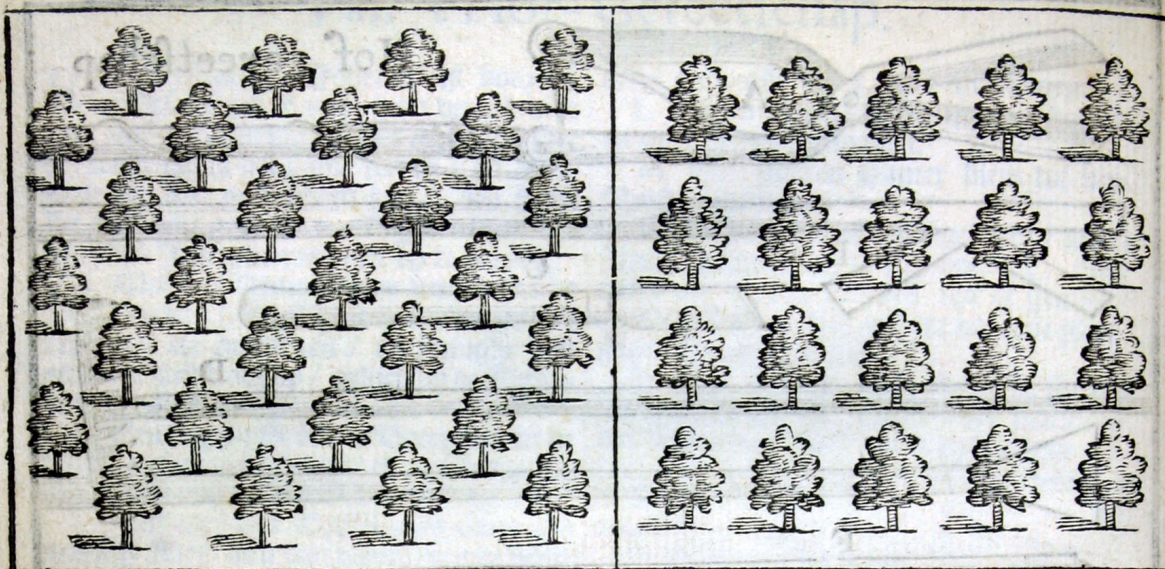
Oock moet men hebben Potten / Backen en Cobbens ; dese zijn seer dienstigh om Planten / Boomen en Bloemen in te setten. Voorsz al dient niet vergeten / Dallen / om Mollen / Stotten en Mupsen / als ander Ongediert / te vangen.

Hof gereetschap

Twee bequame Voorbeelden, hoedanigh men
een Boomgaert fal beplanten.

Omtrent het beplanten van een Boomgaert moet in acht ghe-
men worden / dat de selve ordentlijk met Boomen versien zy / ge-
lyck als in de bovenstaende Figure vertoont wordt: Te weten / de
grootte van de Boomgaert wel ontworpen zijnde / wordt de selve met
vrucht-dragende Boomen in 't verbant ofte op rpen beplant; dese Boo-
men moeten twintigh / vijf-en-twintigh ofte dertigh voeten van een ge-
plant zijn. Sommige beplanten haer Boomgaerden met Appel ende
Peere-boomen / en setten tusschen vier Boomen een Karffen ofte Mo-
rellen-boom / die daer na / wanneer de andere Vrucht-boomen groot
zijn / en haer Tacken wijt ende breed uyt-gebreyt hebben / wederom
uyt-gegraven ofte uyt-geroept worden. Oock kan men onder de groote
Vrucht-boomen rpen van Aelbesien-boomen / die van de schaduw so
licht niet verdrückt worden / in-boegen. Staet aen te mercken dat
alles wat men plant of zaeyt / soodanigh op rpen of in verbant moet ont-
worpen worden / indien het ordentlijk sal voort komen.

*Begrijpende alderley Boomen, Bol-bloemen, Planten
en Zaden.*

[illegible]

R E G I S T E R.

M.		Olijf-boom		R.		T.	
M Aeghdeliefden	22	Oogen-trooft	21	R Adijs	37	T Apfus Barbatus	32
M Maen-koppen	34	Oranje-boomen	1	R Ramelaffen	37	T Taxus	7
M Mandragora	21	Orchides	29	R Ranunculus	27	T Terebintus	13
M Mans-ooren	24	Ornithogalum	18	R Reynevaern	22	T Thijm	17
M Marioleyne	22			R Ricinus	33	T Thlaspi van Candia	35
M Marionette	32	P.		R Ridder-fpooren	32	T Trachelium	23
M Martagone	27	P Arel-zaet	35	R Rispfen	38	T Tulpen	29
M Martelaers bloenatjes	19	P Paerts-yfers	36	R Rhabarber	22	T Turckfe Koren-bloem	30
M Mervelfe de Peru	33	P Palm-boomen	7	R Roofe-boomen	6		
M Mast-boomen	7	P Papen Mutfen	11	R Roofemareyn	5	V.	
M Maticaria	18	P Parey	39			V Aleriana	19
M Medica	34	P Parmica	31			V Venckel	37
M Meloenen	39	P Parfiken	9			V Veldt-falaet	38
M Meloen-back, afgebeelt	45	P Paffi-bloem	21			V Venus-navel	18
M Myrthus-boom	4	P Peere-boomen	8	S.		V Venus-fpiegel	32
M Milpel-boom	11	P Periclymenum	14	S Alie	17	V Verckens-broodt	16
M Moerbeffe boom	10	P Penningh-kruydt	35	S Salomons Zegel	19	V Vette-kous	38
M Moly	29	P Phalangium	22	S Scabiola	31	V Viburnum	6
M Mamordica	33	P Peper-boomties	5	S Scolopendria	19	V Vyge-boomen	3
M Monthout	18	P Phylirea	5	S Scordium	21	V Vinger-hoeden	34
M Muur-bloemen	23	P Pietercelie	37	S Scorzonera	36	V Violetten	22
		P Pietercelie de Macr	23	S Segeltjes	9	V Violetten, Boomachtige	37
		P Pinfternakelen	38	S Seldene	37	V Vlas	37
		P Pionien	17	S Seven-boom	7	V Vlier-bloemen	14
N.		P Plant-furingh	18	S St. Jans Broodt	13	V Vogel-kers	14
N Arcifcus	27	P Platanus	13	S Syringa	5		
N Narciffus Tradifcantii	28	P Pompoenen	40	S Silyrichium	28	W.	
N Nardus Bohemicus	35	P Populieren	12	S Slacken-huysjes	34	W Alnoten	11
N Narfurcium Indicum	36	P Potceleyn	39	S Smilacx	23	W Water-kers	21
N Nies-wortel	16	P Prince-bloemen	32	S Sonne-bloemen	31	W Wijngaerden	14
N Noli me tangere	36	P Pruym-boomen	40	S Spaenfe-dooren	7	W Wijnruyt	19
				S Spaenfe Klaveren	36	W Wilde-wijngaert	24
O.		Q.		S Spinagie	37	W Willige-boomen	12
O Ckernoten	11	Q Ualfter-boom	14	S Sterkers	39	W Winter-groen	16
O Oyevaers-becken	35	Q Que-appelen	10	S St. Teunis-bloem	31	W Witte Peen	38
O Olander-boom	4	Q Que peeren	10	S Stock-roofen	34	W Wol-kruydt	31
				S Suycker-peen	28	W Wonder-boom	23

R E G I S T E R.

Modellen van Hooven,	Fol. 43 tot 46
De Bloem-percken	47 tot 73
De Lat-wercken	74 tot 83
De Sonne-wijfers	84 tot 93
Hof-gereetfchap	94 en 95
Om een Boomgaert te beplanten	96

Eyndevan't Register.

R 334 G04⁵ De Nicuwe Verstandigen

H O V E N I E R,

Over de twaelf Maenden van 't Jaer.

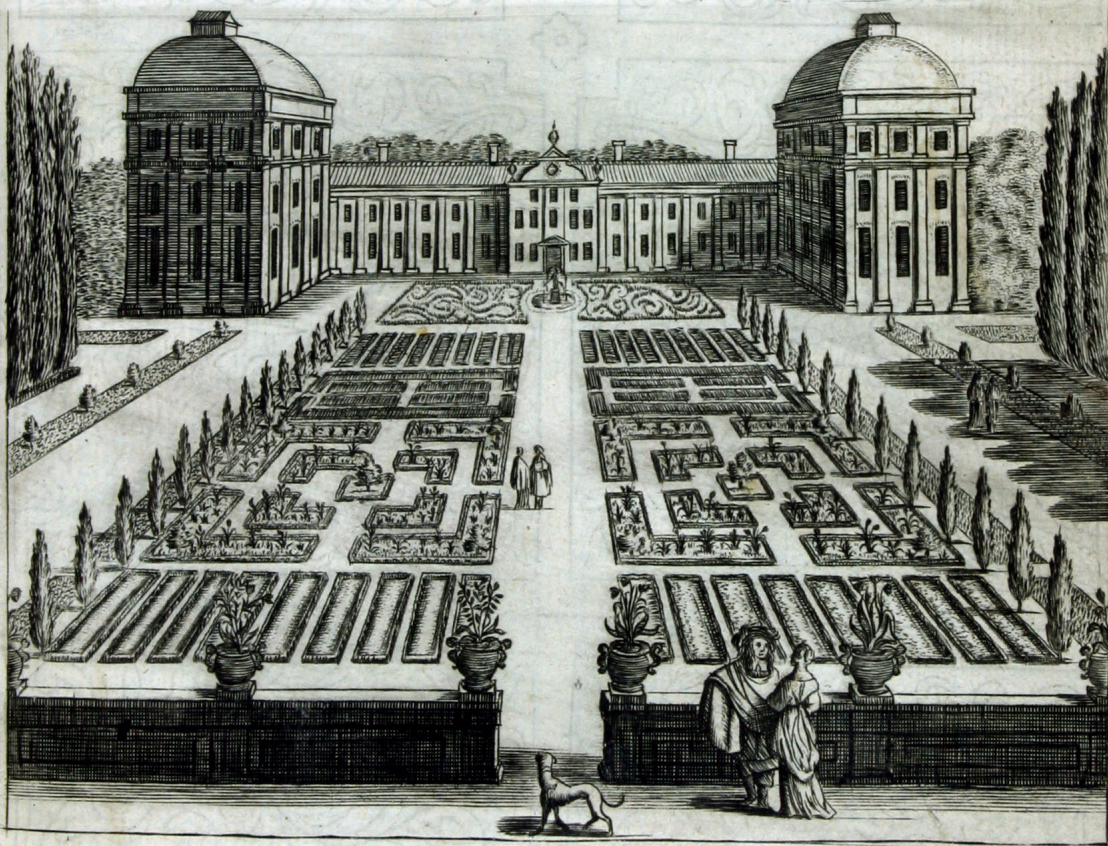
Zijnde het II DEEL van het
VERMAKELYCK LANDT-LEVEN.

Beschrijvende / hoemen op de beste en bequaemste maniere sal Hoben / Thuynen /
Lust-hoben en Boomgaerden beoogdineeren / bereyden / beplanten / en bezaepen.

Met een Onderwijfinge van der selver aert, kracht en gebruyck, tot onder-
houdingh van 's Menschen gesontheydt.

Seer dienstigh voor alle den geenen / die geerne schoone Vruchten
en groot profijt soude trecken.

Beschreven door P. NYLAND, der Medicijnen Doctor.

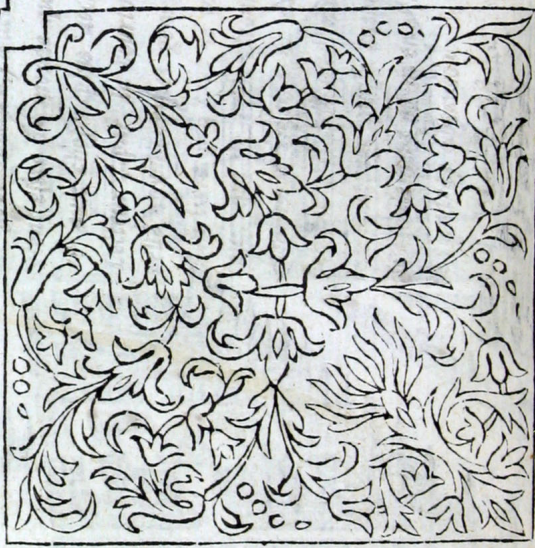
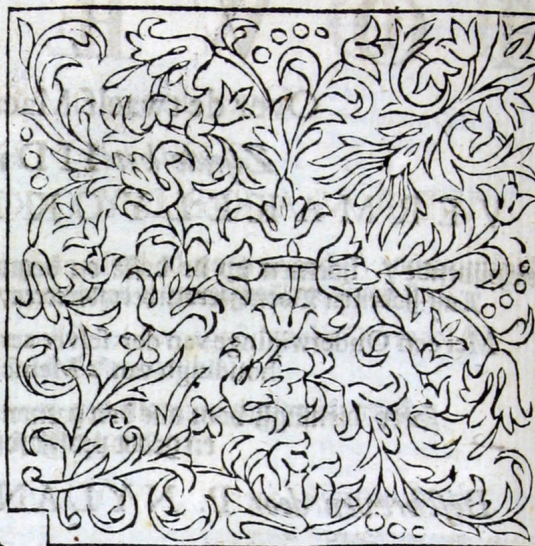
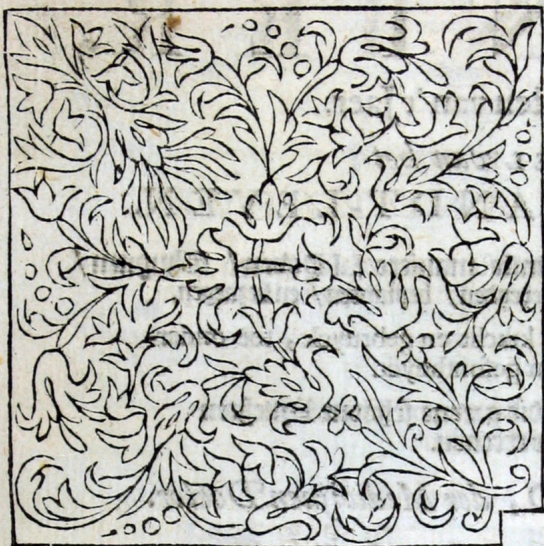

Amsterdam, voor Marcus Doornick, Boeckverkooper op den Vygendam. 1670.

Met Privilegie voor 15 Jaren.

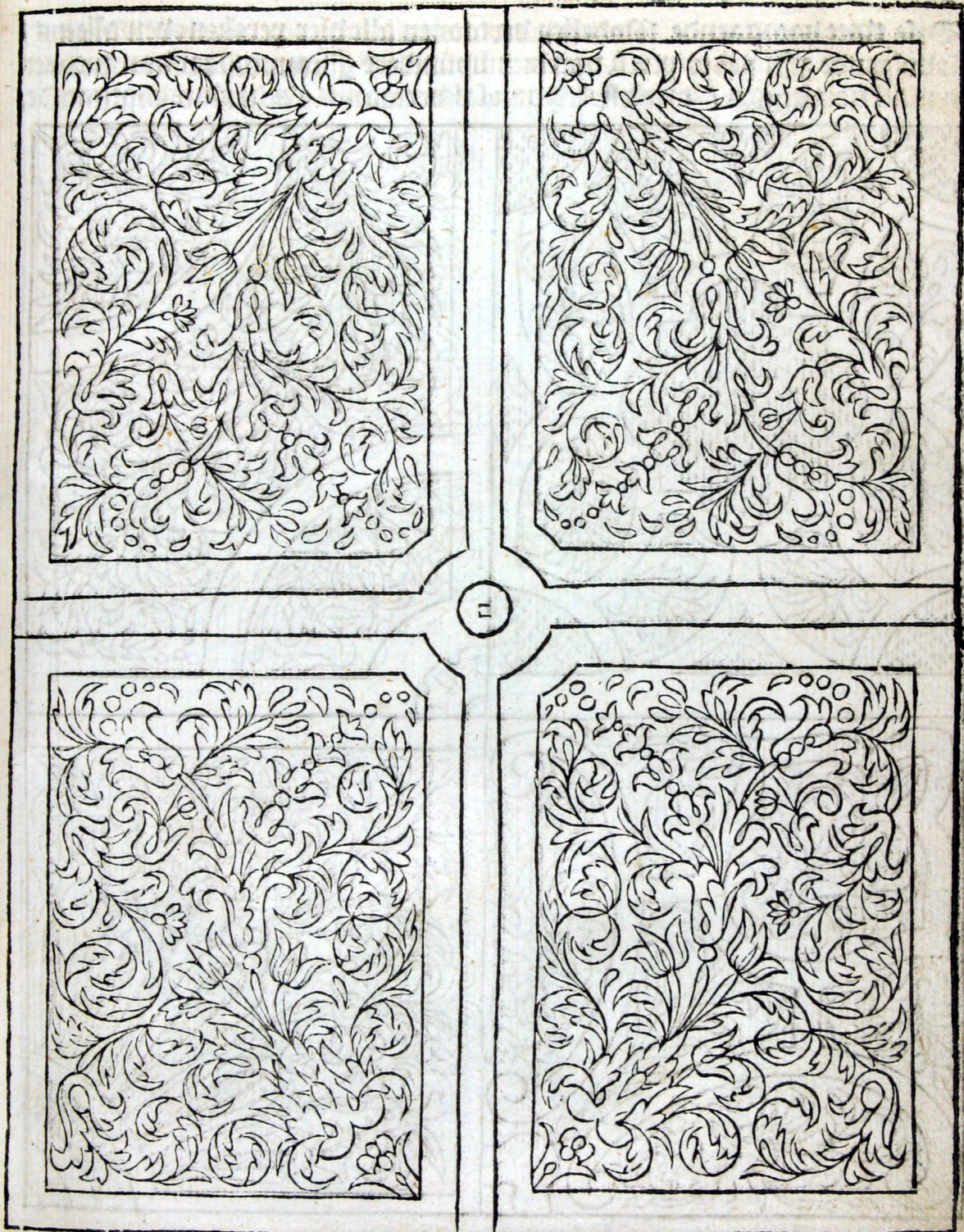

24 Konstige Modellen van Franse Parterris

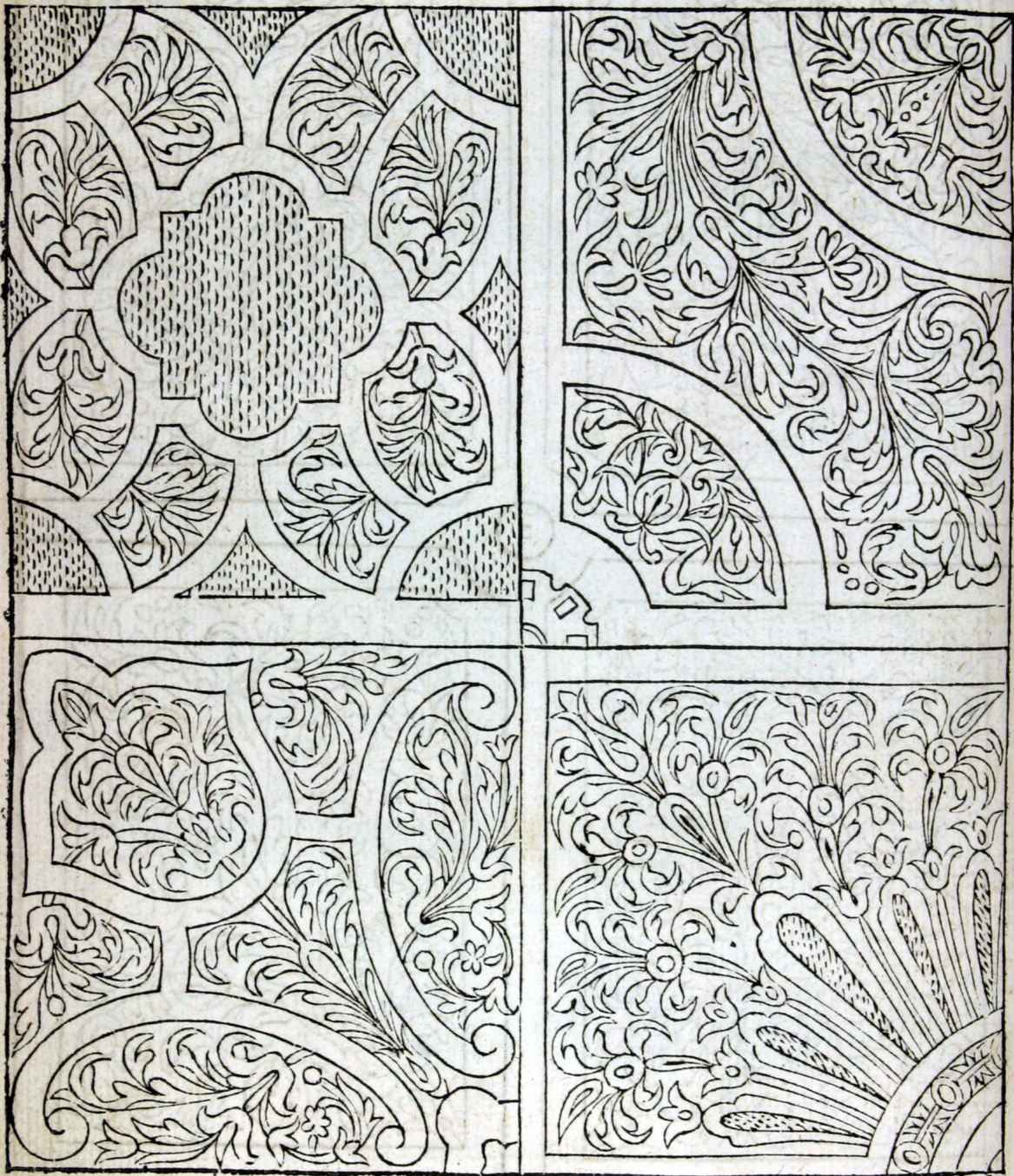
om Lust-hoven en Thuynen te verciere.

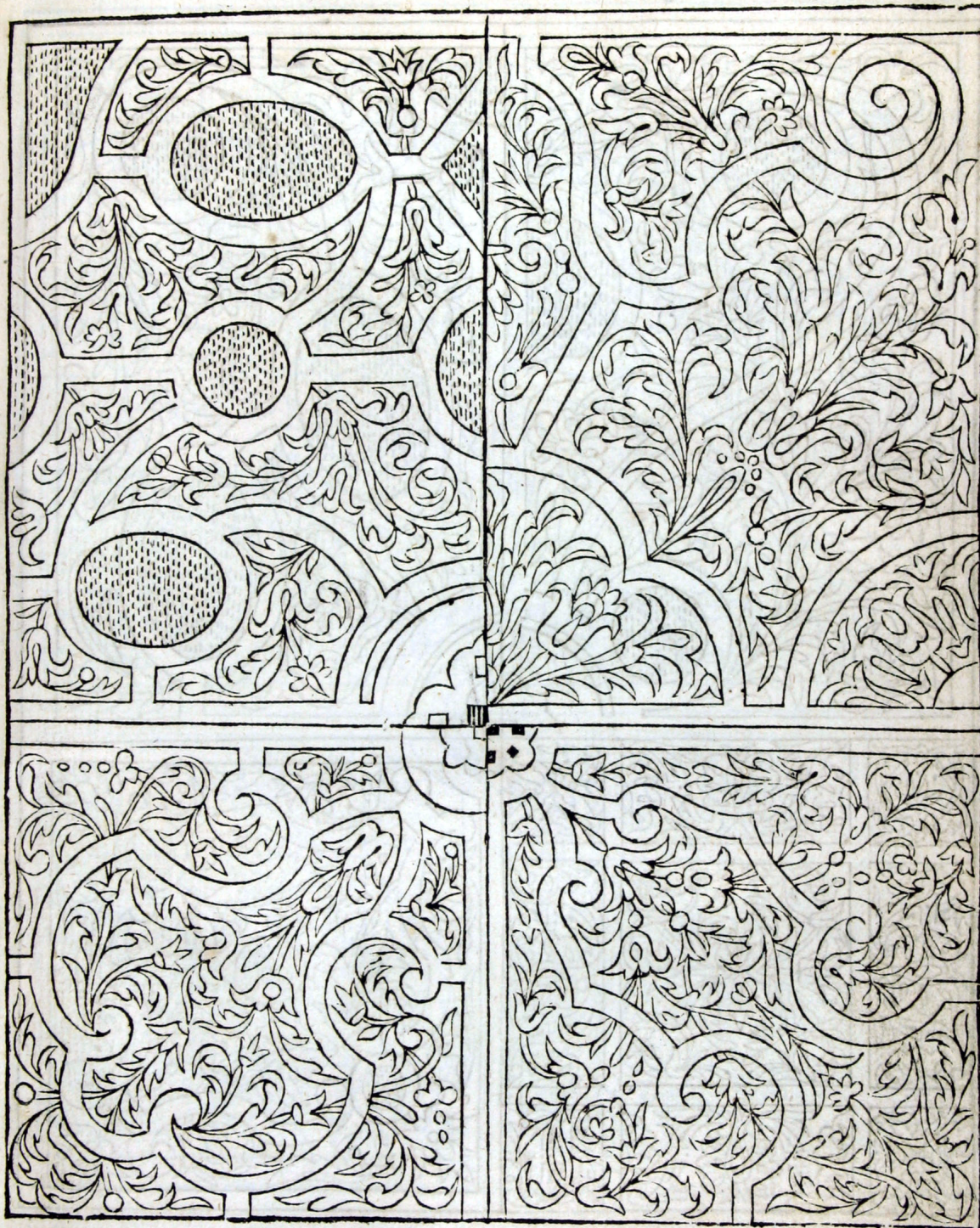
Konstige Modellen van Franse Partéris

Dese twee voorgaende Modellen vertoonen alle vier percken eben alleens / dese volgende zijn yeder perck van vier bysondere ffiguren / daer van men een viermael kan leggen / 't welck sich dan sal vertoonen als de twee voorgaende.

om Lust-hoven en Thuynen te verciere.

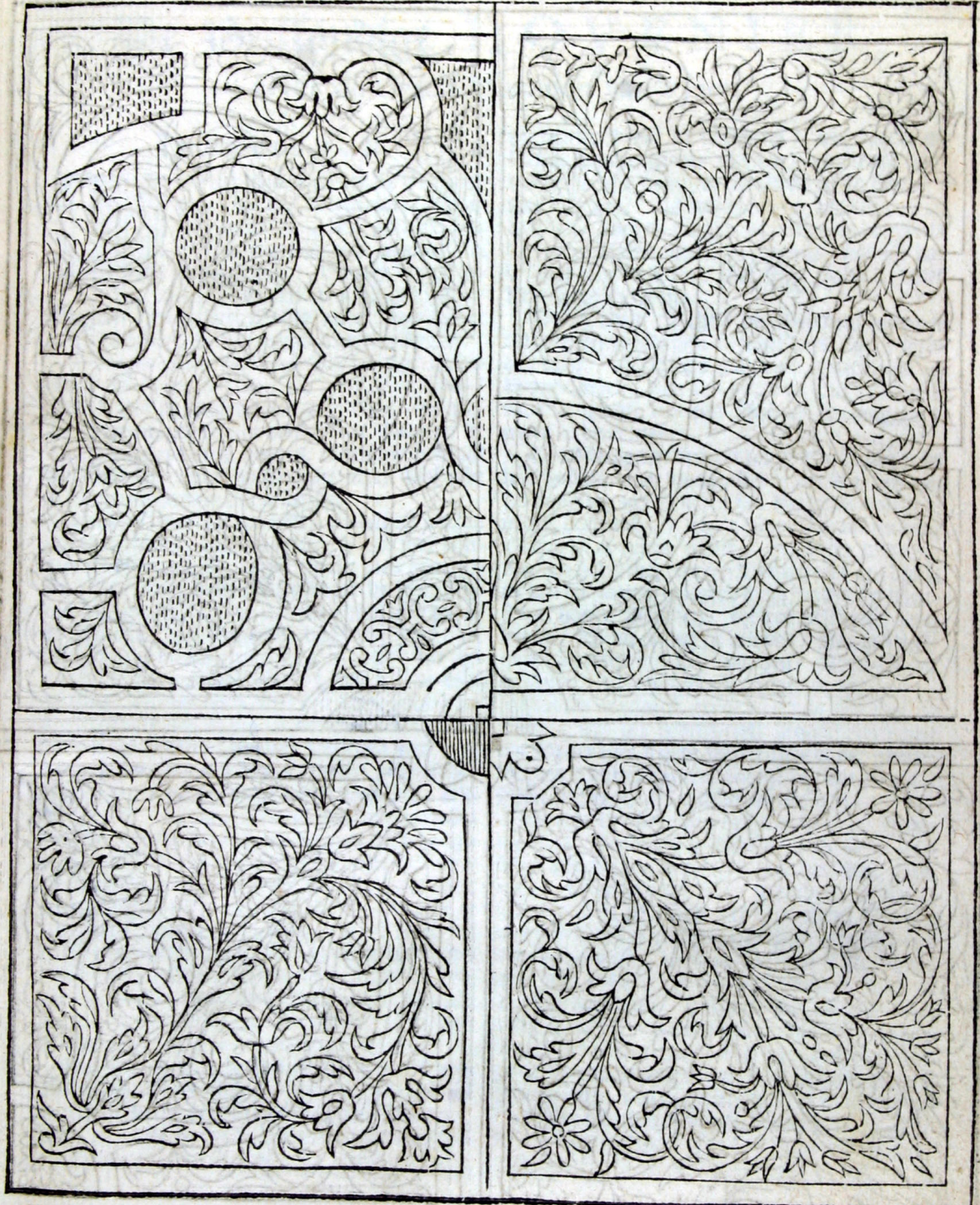

Konstige Modellen van Franse Parterris

om Lust-hoven en Thuynen te verciere.

Konstige Modellen van Franse Parterris.

De Verstandige HOVENIER,

Over de twaelf Maenden van 't Jaer.

INLEYDINGH.

Er dat wy treden tot de Oeffeninge / die een Verstandige Hovenier omtrent weder Maent van 't Jaer moet in acht nemen / sal noodigh zijn / dat wy eenige generale regulen ofte plichten voorschrijven / waer door een Hof ende Boomgaert in goede order gebracht en onderhouden wordt.

De eerste plicht van een Verstandige Hovenier / is / upt te kiesē een bequame plaetse / om een Hof en Boomgaert te maken / waer in hy voornamentlyk sijn doogh moet slaen op de vruchtbaerheyt des gronts. De plaetse aldus upt-gekosen / moet hy de selve in een Hof ofte Chypn en Boomgaert af-deelen.

Het Hof vereyscht een losse / matelijck vochte en vette grondt / daer en boven is hier van nooden een open en vrye lucht / want men gemeenlyck siet / ende door erbarentheit de waerheyt hier van bebt / dat de krusden door al te groote schaduwte veel tengerder voort-spruyten / en ghelijck als onderdrukt worden. Om nu een nieuwe Chypn of Hof upt de gront wel te ontwerpen / salmen voort eerst een breet padt / na dat de groote van de plaets toe-laet / recht van vooren tot achteren midden door den Hof maken ; alsoo oock aen wederzijden / nevens den Heiningen / gelijk mede aen 't voortste en achterste eynde / na datmen twee voet tot een Rabat langhs de selve heeft laten leggen : welke drie paden met een krus- of dwars padt in 't midden van den anderen werden door-snedē / waer door den Hof sich in vier gelijcke deelen komt te vertoonen ; van de welke men een of twee tot een Bloem-perck verkieft / en de anderen met wel-verdeelde Bedden en Rabatten laet leggen. De Lief-hebbers worden verscheyden Modelen om Hoven te leggen / vertoont / in 't tweede Deel van den Nederlandtsen Hovenier.

Den Hof kan voorders ordentlijck af gescheyden worden in een Bloem-hof / de Medicinael en welkrupckende krusd-hof / de kool-en wortelhof / en eyndelijck in de Sala en Warmoes-hof.

Omtrent dese deelen des Hofs dient in acht

ghenomen / dat de Beddens / om bequaemlyck te konnen zayen / planten / 't onkruppt upt-wieden / ofte de goede krusden af te snijden / niet breetder / als vier voeten / ontworpen en werden / doch de langhte moetmen na de groote van weder Parck schikken ; oock is noodigh dat de Beddens rondtom met sijne Palen of met Hert-latten beset zijn.

De Paden tusschen de Beddens moeten twee voeten breet zijn : maer de Gangen midden door / als krus-gangen / Galderpen en Wandelingen / kan een weder na sijn believen / ende de groote van sijn Hof of Boomgaert / ruym en breet maken.

De Boomgaert begeert een goede gront / de welke boven met drooge Aerde versien / en onder vochtigh is : Indien het Hertrijck boven te nat of vochtigh is / kan 't selve / het water door Ghyppels af-gelept zijnde / verbeteret werden ; daer-en-boven begeert een Boomgaert een vryen en wel ter Sonne gelegene lucht / nochtans dientse met hooge Boomen / tot een beschutsel voort houde / schrale en barre winden / als oock voort quade blammen / Zee-dampen / Meel-dauw / en Rijm / omtuyt ofte omringelt te zijn.

Indien de plaetse groot is / kan den Hof en Boomgaert tot bezijdingh bequaemlyck met een Dyker ofte breete Water-gracht om-graben worden / wiens kanten met Huls / Hagedoorn / Vpen-boomen / &c. omheyninght zijn.

De tweede plicht van een Verstandige Hovenier / is / altijd goede Mis in voortraet te hebben / om na tijdt en gelegentheit het doore aertrijck / of de onvruchtbare Boomen / te vernisfen / voedigh en vruchtbaer te maken : Hierom moet hy letten / welke Mis hem dienstigh en van nooden is. Koemis van een Jaer euidt / doch niet ouder / is profijtelijck in de Hoven. Versche Koe-mis / om datse veel onkruppt doet voort-spruyten / is niet goet. In Duytslandt worden de Moes-hoven veel met Schapen mis gemest / ende wordt aldaer voort de beste geacht. Paerde-mis / om datse seer heet is / wordt een voet twee ofte drie onder de Bedden of de Moes-bergen gelept / om het Zaet in de voort-tijdt vroegh upt der aerde te doen spruyten.

Oeffeninge, die de *Verstandige Hovenier* sal in acht nemen, in de Maendt

JANUARIUS.

Dese Maent besleet de verstandige en naerstige Hovenier sijn tijdt / om het Hof-gereetschap voor den dagh te halen / te slijpen / schoon en scherp te maken / om het selve ter bequamer tijdt te kunnen gebruycken.

Hy besnoept de Boomen van haer doxtetacken / ende supbertse van haer Waterlooten. Hy is besigh om de mis in den Hof en Boomgaert te byngen / ende alsoo 't Aertrijck vet en vruchtbaer te maken. Hy moet naerstigh gade slaen de Granje- en Limoen-boomen / als mede andere teere Boom-gewassen / op dat die door het bevroesen ofte te heet stoken niet komen te versierben : om nu de rechte mate van het stoken der kachels te weten / salmen twee ofte drie testen met water vullen / ende soo lange het daer niet vries / behoefmen geen byer te maken / ende bevrozen zijnde / salmen niet harder stoken / als dat het Is eben begint te ontdopen. Hy sal oock voor de tedere bol-gewassen soze dragen / dat die niet stroo en riet-matten wel ghedeckt worden voor den sneeuw / ende als het schoon en sacht weer is / die een uur of twee op den middag laten verluchten / ende dan wederom decken eer de Son ondergaet.

Van het Misten der Hoven en Boomgaerden.

Gelijck als spijs en dranch dienen tot

onderhoudt der Dieren / eben alsoo werden Krupden en Boomen door Mis en materijcke vochtigheyt onderhouden en vruchtbaer gemaect / waerom het noodigh is / dat de Verstandige Hovenier lette / op welcke plaetse het aertrijck dor en mager is / op dat hy het selfde mach verbeteren en tot vruchtbaerheyt schikken. Het Misten mach bequaemlijck van September alle tijdt tot May toe geschieden. De Mist ober de Beddens gestropt zijnde / moet met de aerde wel doorgraven en bearept werden : Indien het Aertrijck te hardt te klap- en te leemachtigh waer / kan 't selfde door Sant met goede Mis vermenicht verbetert worden ; of indien den Hof of 't Lant te sandigh is / kanmen 't selve met Aerde-mis verbeteren en goetd maken. De Meloen-bergh ofte andere wel ter Sonne gelegene-plaetsen / de welcke men gebruycken wil om het Saet in de voor-tijdt vroegh te doen uyt-spruyten / worden ghemeest met Paerde-mis / op volgende wijze : Men graeft de plaetse diep uyt / en vultse wederom met Paerde-mis / op de welcke men een Smier of twee water gieten magh / om 't selve te beter te doen vroepen / hier ober strooptmen een halve ofte heele voet goede vette aerde. De Oost-boomen worden gemist onder aen de wortel / om de selve te verquicken ende de Boomen vruchtbaer en wel-dragende te maken / sulcks moet gheschieden in den Herfst / op dat de vettigheyt door den regen tot de onderste Wortelen ghebracht werde.

Van

Van de Boomen in 't bysonder, en hoe een Verstandige Hovenier de selve sal oeffenen en waarnemen.

Essen-boom.

De Essen-boom wast recht op / tot een groote hooge Boom / hy wil gaerne gheplant zijn in vochtige plaetsen / alwaer hy veel weelderiger / dan in droge of droge grondt aen-groept. Hy wordt aengelommen van 't Zaet / en tot de dichte van twee ofte drie duym opgetwassen / verplantmense in Februarij, ofte het begin van Maert 15 voeten van malkanderen. De bladeren spruyten in April voort / en 't zaet wordt voor de Herfst niet volkomen rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schozzen van den Essen-boom zijn droogh-makende van aert / met een middelmatige warmte. 't Zaet is warm en droogh in de tweede graedt. De Bladeren en schozzen openen de verstopte Leber / verminderen de harde Milt / ende genezen de Water-sucht en versche wonden. Het Zaet wordt seer geprefen om de Urin te herwecken ende 't Gzabeel te doen lossen. Kenmerckens waerdigh is 't geene Plinius in het 13 Capittel van sijn festiende Boeck verhaelt / seggende: 't geene dat wy gesien ende selfs versocht hebben / sullen wy nu schrijven / te weten: Waer 't saecke dat men op eenige plaetse buur stookte / daer een Slange ontrent is / ende dan die plaetse met Essen-loof in de ronte besloot en ombatte; die Slange soude veel liever in het buur bliesen / dan over het Essen-loof kruppen. Het hout geeft in het branden groote hitte van sich / ende 't wordt van de Drapers seer begeert / om daer van verscheppen hout-werck te draven.

Boecken-boom.

De Boecken-boom schiet op tot een seer hooge Boom / in 't ronde sich verre en wijdt uptbrejpende / hy bemindt santachtighe aerde / doch die wat vochtachtigh is. Hy wordt aengeteelt van Boecken-pitten, ende

daer na tot een Stal-boom opgetwassen / 24 voeten van den anderen verplant. Dese verplantingh moet geschieden in de Maent van Januarij. De bladeren en 't bloepsel van dese Boom spruyten te gelijk in 't eynde van April ofte in den May voort / naer de Boeck-pitten worden eerst in den Herfst rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van Boecken-boom zijn verkoelende / en eenighsins 't samen-treckende van aert: waerom sy mittelijck geleydt worden op heete gezwellen / en diergelijcke puyssen en zweeringe. De Boeck-pitten zijn warm en vocht van aert / soet van smaech / met een klepne 't samen treckinge. Sy worden van sommige gebruyckt / om de pijn der Nieren te versoeten / en het Gzabeel af te setten; andersins dienen sy tot spijsse voor de Darchens en Gekhoornkens. 't Water / dat in de holle Boecken-boomen gebonden wordt / geneest de schoztheit der Menschen / en de rupdigheyt van de Paerden / Ossen en Schapen / als men de huydt daer mede wascht. Het hout wordt van eenige beter geacht om te branden / als Ephen-hout; andere vermeynen datmen eertijds op de schozse plagh te schrijven ofte letteren te snijden / ende dat de Boecken daer de naem van hebben.

Cornoelie-boom.

De Cornoelie-boom wordt soo wel van scheuten / als van zaet aengelommen / en moet in 't na-jaer tot Heyningen en Hagen verplant worden / want hy spruyt upt en bloeyt vroegh en langh voor meest alle andere Boomen: De vruchten worden niet voor den Ooght-maendt rijp / dese zijn eerst groen / daer na schoon geel of orangie / en als sy rijp worden / zijne zwartachtigh / de Besien zijn langhwerpig en gelijcken de Olijven wel.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De vruchten van desen Boom zijn amper en sarp van smacck / verkoelende / verdroogende en t'samen-treckende van krachten: waerom sy dienstigh zijn om de weecke en verhitte maegh te verstercken / ende alle bloeden / als Bynck-loopen en Maent-stonden der Vrouwen te stelpen. Tot dien eynde werden sy in Pikel geleyt en be-waert / geconsijt of van de selve een conserf / als van de Queer-peeren / gemaect.

Hulst-boom.

Hulst wordt onder de Heesters geteekent / ende door oeffeningh tot Stal-boompjens opgequeecht. De bladeren blijven Somers en 's Winters groen; de besien / waer in het zaet beslooten is / worden in de Herfst rijp. Dit wort voort geteelt door affsetsels en zaet / ende tot Heyningen verplant / en een voet breekt van den anderen gepoot. Het zaet in April ofte Maert in de aerde geworpen / blijft een jaer verborren / eer dat het opspruyt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De besien van Hulst zijn warm en droogh van aert / en bequaem om de winden te scheyden: waerom haer van sommighe een merckelijcke kracht wert toegeschreven / om het Colijck te verdriven en te genesen. Van de schozse van de Hulst wordt Lijm / Vogel-lijm genoemd / gemaect / 't selve geschiet op volgende wijze: Men schelt de schozsen van de struycken / en men windtse in het loof van dese Boom: daer na een kuyl / in een bochtige plaetse / gegraven zijnde / worden daer in te rotten geleyt / 't welck gemeenlijck in de tijdt van twaelf dagen vleegh te geschieden. Van stootmense in een Dijfel tot dat het rap als lijn wort; eyndelijck met schoon water afgewasschen wort dese Lijm in Aerde-potten bewaert / mits daer wat Rooten-olie by doende.

Van Wortelen.

Hier staet te letten / dat de Wortelen / niet in de Maent Januarij gezaept moeten worden / maer dat sy als van noch goet zijn / om upt de aerde gegraven ende gebruyckt te worden / hoe wel dit veel beter in No-

vember geschiedt / alsoo het om dese tijdt veeltijts vriesst / en sy door de Dofst bederben.

Geele Peen.

Geele Peen begeeren een losse en sabelachtige grondt / wiens aerde niet te vast ofte te dicht geslooten is: Men saeptse in 't begin van Maert ofte wat later / en men duntse op datse te beter mogen groeyen / oock is noodigh / op datse grof en groot worden / datmen hun bladers dickwils af-trecke. In het eerste Jaer / na dat sy gezaept zijn / schietense niet in 't zaet / maer in 't tweede Jaer overblijvende blorpen sy in Junij en Julij, en haer zaet wordt in Augustus rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Geele Peen zijn middelmatig in warmte en wat bochtigh van aert: Sy hebben oock eenige windtachtigheyt in haer / doch niet soo veel / als de Ropen. Het boedtsel dat sy geven / is wel niet overbloedigh / doch redelijck goet. Van de selve bereydenmen goede Portagie voor het Hups-gefin / en sy werden meestendeel in Vleesch-sop ofte by Vleesch gesoden en gegeten.

Witte Peen of Pastinaken.

De Pastinaken begeeren een vet en goet aerdtrijck / dat wel ontdaen en diep gespit is: De oeffeningh omtrent het zaepen / 't dumen / 't af-trecken der bladeren / en om het zaet te winnen / moet geschieden / als van de geele Peen geseyt is.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De witte Peen zijn matelijck warm / en eerdroogh van bocht van aert: sy voeden meer dan de geele Peen of Biet-wortelen. Sy verwecken de Pisse / en zijn den Maegh / de Nieren / de Blaes ende Longh merckelijck nut en goet. Sy vermeerderen de lustigheyt en vleeschelijcke begeerten van Mannen en Vrouwen.

Roode Peen of Biet-wortelen.

De Biet-wortelen willen in goede vette aerde gezaept zijn / 't selve geschiet in de Maent

Maent April; verdere oeffeningh begeeren
sp / eben als wy van de Geele Peen gesepdt
hebben.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Biet-wortelen zijn van natuure de geele
Peen seer gelijk / gesoden zijnde / dienen in de
Winterse Maenden vooz een goet en bequaem
Salaet.

Witte Biet.

De Biet wascht weelderigh in vette en
vochte aerde / men zaeytse in de Lente / als
andere Moes-krupden / en blijft Somer
en Winter groen. Omtrent de winningh
van Biet-zaet staet in acht te nemen / dat
de Wortel drie jaer gestaen moet hebben:
want eerder het zaet niet goet is.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Witte Biet is een koudt en vochtigh Moes-
krupdt / 't welck oock eenige brackigheyt ofte
salpeterachtigheyt in sich heeft: Daer dooz be-
toont sp oock een afvagende en supber-makende
kracht: Sp is seer goet den miltstichtigen / want
sp opent de verstopte mildt / doet water maken/
ende geneest de geel-sucht. Het Biet-sap in de
neus op-gehaelt / treckt veel tap slijm en vocht
uyt het hooft / en supbert de herffenen.

Ajuyn.

De Ajuyn begeert in goede / vette / wel
gespitte / tamelijcke vochte en wel gemeste
aerde gezaeyt te zijn. Men zaeytse gemeen-
lijck in February, Maert of April, ende sp
wast beter / gezaeyt in 't afgaen van de
Maen / in tegendeel van andere krupden
die liever wassen / als sp in 't toe-nemen van
de Maen ghezaeyt zijn. Om het zaet te
winnen / steeckt men de wortelen in de Lente
of Dooz-jaer in de aerde / ende als dan bren-
gen sp haer bloemen in de Maent Junius
voort / en het zaet wordt in Augustus vol-
komen rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Ajuyn is scherp van smaech / sterck van reuck /

warm en droogh van aert / doch minder als de
Moock / maect de grove en tape vochtigheden
dun / en doetse scheyden: Waerom de Ajuyn
schadelijck is vooz de mensche / die heet en haes-
stigh van natuur is / en galachtigh bloet in 't lijf
heeft: Maer in tegendeel is sp goet den genen/
die veel dick / tap en slijmerigh bloet of onsupber-
heden in 't lichaem vergadert hebben. Ajuyn is
seer nut en bequaem / om de Maent stonden der
Vrouwen / dooz koude oozsake opgestopt / te be-
vozeren: want sp opent 't geene verstoppt is/
verwarmt 't gene verkout is / en verwerkt de
Maent-stonden dooz hare bysonderen aert. Sp
doet water maken en vermeerderd de lust tot by-
slapen. Ajuyn rauw gegeten / geeft weynigh en
rauw boedtsel / en ontsteeckt het bloed: maer
gekoocht zijnde / verliest haer scherpigheyt / en
geeft wat meer en beter boedtsel.

Rapen.

Rapen wassen gaerne in middelbare
geoeffende en lichte Aerde / ofte in een zant-
achtige gront / en moeten niet seer dicht
staen. Men zaeytse in February als men die
broegh wil hebben / andersius in April en
May. Sommige eerse Rapen zaeyen / we-
ken het zaet een nacht in sap van Donder-
baert, en vermeenen / dat sp als dan van
geen ongedierte of gewoymte beschadicht
sullen worden. Om de Rapen seer groot en
schoon te hebben / salmen se soo haest als sp
een vinger dick zijn / op rpen verplanten/
ende dan met aerde dekken / ende seer wel
treden: want de wasdom die in de blade-
ren en scheuten verandert soude hebben / sal
in de Rapen schieten / ende die groot ma-
ken. Sp worden in November uyt de aerde
opgenomen om de gheheele Winter dooz
goet te houden. Om goet zaet te winnen/
moeten de Rapen op de selve plaetse / waer
op sp gezaeyt zijn niet blijven staen / maer
in 't Dooz-jaer verplant zijn / als dan be-
ginnen sp in April te bloeyen / en het zaet
wordt in Junius rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Rapen zijn warm by na in de tweede graet / en
vochtigh in den eersten: sp zijn bequaem om de
25 3 Unja

Urijn te verwecken / maer voornamentlijk de jonge Raep-spruyten met Weere-sop / gekoocht en gegeten / drijven af 't Grabeel / sant of steen. Oock zijse goet voer de gene die aen de derden daeghs kooft / ofte aen zwaarmoedige siekten gaen / ofte een quade boest hebben. Rapen raent gegeten / maken winden ende opblasinge in de buick / waer upt het spreck-woordt ontstaen is: Met Rapen is 't goet rijen / want sy zijn voerhooft voer de poort. Gesoden of gebraden / brengen soo veel winden niet by / en geven 't lichaem redelijck en matelijck goet voedsel.

Suycker-wortelen.

Men zaeyt de Suycker-wortelen in Maert, ofte men plantse van spruyten die upt de koppen voert spruyten / ofte men sieckt de kleynste en dunste wortelen weder in de aerde / en desen werden het naeste jaer groot en bequaem om te eten. Om het zaet te winnen / moeten dese wortelkens niet verplant worden / ende als dan brengen sy haer bloemen en zaet / in de Maent Julius en Augustus voert.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Wortelen zijn matelijck warm en vocht van aert: sy hebben oock eenige windachtigheyt; waerom sy de lust tot by-slapen verweken / ende werden daerom van de goede Vrouwen / den Maens dickwils voer geset: Daer-en-boven drijven sy de Urijn, verwecken den appetijt / en stoppen de buick-loop. Het zijn soete / lieflijke en wel-voedende wortelen / worden haest muerw en mals in eenigh nat gekooft / of ghesmoort in Boter.

Peper-wortel.

Peper-wortel groeyt gaerne op vochte plaatsen van de Hoben; men teeltse voert van suckerkens ofte dicke schijven van dese

wortelen / in November, December, Januarius, Februarius, ofte oock Maert in de aerde gesteken. De bloemen en het zaet komt soo seldom te voorschijn / dat sommige geschreven hebben / dat dit gewas geen zaet en draecht.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dese Wortel is warm en droogh / heel diep in den tweeden graet: sy maect appetijt / verdrift den seuer-buick / drift het grabeel krachtelijck afende opent het Angelwant / Leber / Nieren / en Mildt / van koude ende slijmachtige vochtigheden verstoep zijnde. Peper-wortel wert veel / en wel gebruyckt voer een Sauss tot Disch / en andere vochtige spijzen.

Alant-wortel.

Dit wel geacht / en wel bekend kruyd / wordt seldom van zaet vermenighvuldicht / maer wordt geplant van de seuerkens / van de Wortel af-getrokken / ofte van dicke schijven / op sommerachtige plaatsen / in wel-gebouwede en gemeste aerde / die niet seer vocht en is. Dit geschiet in het beginsel van Februarius, en sy moeten drie ofte twee voeten van malkanderen geset zijn. Dese wortelen worden in den Herft ofte in April op gegraven en bewaert.

Syn aert, kracht en gebruyck.

Alant-wortel is verwarmende en verdroogende van aert / tot in den derden graet / voornamentlijk als sy gedrooght is: Sy is heel goet voer Engh-boestigheyt / verdrift den Hoest / loost sluyten en versterkt de Maegh / breekt winden / ende supbert de Nieren en Blase. Van dese Wortel maect men Confituren, Conserven, Alant-wijn en Bier / om geboeghlijck tegen de voer-verhaelde ghebreken ghebruyckt te konnen werden.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in F E B R U A R I U S.

In desen Maent begint de Verstandige Hovenier sijn Hof op te rup-

men / ontroevende alle distelen / doornen ende onkruyt / als oock grippels en groeven

nen makende / om daer door 't water af te
leiden / dat het Aerderijck op drooge / ende
bequaem werde om te zaeyen en planten.
Daer na omgraefst en maeft hy Beddens
om Radijs, Tuyn-kers, Pietercelie, Ajuyn,
Rapen en Latouw, in 't laetste van de
Maent te zaeyen. Hy maecht eenige Bed-
dens van goede vette aerde / om Oost en
Fruyt-kernen daer in te zaeyen / als daer
zijn Pitten en Kernen van Appelen, Pee-
ren, Queen, Kriecken, Kersten, Pruy-
men, Noten, Castanien en Amandelen:
Sulcks geschiet in warme Landen / maer
in dese gewesten moet men daer mede wacht-
ten tot in het begin van April. Andere set-
ten de pitten in de Herfst in potten in goede
aerde / en brengen die des Winters in de
kelder om upt te spruyten / en in de Lente
plantmense in den Hof. De pitten upt ge-
schooten / en een jaer out geworden zijnde /
moetmense supberen en besnoeyen / oock
somsijds begieten in de Somer / maer te-
gen de Winter maghmense op nemen / en
in de Plantery en Entery versetten en ver-
planten. De Verstandige Hovenier neemt
oock in acht de Boomen in sijn Boomgaert /
en besiet of daer geen ruppe-nesten wte vin-
den zijn / om de selve bequamelijck upt te
roeyen / ende is besigh om de Boomen van
het Moos en andere ruyghste te supberen.
Hy verplant oock jonge Boomen en Wort-
tel-spruyten / als van vruchtbare Appel-
boomen, Pruy- en Kriecke-boomen,
Moerbessen, Nooten, Cornoelien, Vyge-
boomen en anderen: oock kan hy de tac-
ken en spruyten / die geen wortels hebben in
de aerde / inleggen: of men leyde door een
mandeken met aerde / daer in sy spruyten
en wortels krijgen / daer na kanmense ver-
setten / als sy drie of vier Jaer oudt zijn. Hy
verplant mede Wjngaerden / als sy drie
jaer oudt zijn / maer die maer een Jaer oudt
zijn / die zijn noch te teer om te verplanten /
ten ware dan / daer in korbden ofte potten
bewortelt waren / om soo te versetten. Hy
plant Heyningen en Hagen / en besnoeyt
de Wjngaerden omtrent het nieuwe licht /

indien de sneeuw en de groote koude hem
niet hinderlijck zijn.

Van het planten, en versetten der Boomen.

Tot voort-teelingh der Boomen wordt
bereyft een besondere wel-bereyde plaetse
van goede aerde / die wel gespit / gesupbert
ende gemist is. In dese plantmen pitten
van vruchtbare Oost-boomen / als boomen
gemist is; van dese pitten groeyen somsijts
jonge Boomen / die schoon en recht op
wassen / als offe gegriffijt waren / en bren-
gen oock vruchten voort / die goet van geur /
reuck en smaeck zijn / doch die van de griffie
komen / zijn altydt schoonder en groeter.
De boomen / die men van wortel-spruyten
ofte alleen van dejarige looten / als van
Wel-bessen en sommige andere Boomen
aen queecht / plant men kort by de aerde /
afgesneden zijnde / een halve voet van een /
en men laet een padt daer tusschen blijven /
om daer in te gaen / om de jonge planten
te begieten / te habenen ende te wieden.
Andiense niet recht op wassen / steecht daer
een stockje by / en leytse en bintse daer aen /
en besnoeytse / doch is 't beter datse twee
of drie jaer oudt zijn eer mense besnoeyt /
ende dan berooft mense alleen van de top-
eynden en de onderste tacken / maer boven
laet men drie ofte vier tacken tot de kroon
blijven.

Omtrent het versetten der Boomen
moet in acht ghenomen worden dat jonge
Boomen / Eiken en Spruyten / in de Lente
ofte Voor-tijdt willen verplant zijn / maer
de oude Boomen in de Herfst, als in Octo-
ber, November en December. In 't wassen
van de Maen in 't eerste quartier is het goet
om Boomen te planten / ende te verplanten /
maer van de achtsten tot de achtiende dagh
der nieuwe Maen niet. Maer de Boomen /
die men naer den achtienden dagh / in 't by-
ken ofte in 't af-nemen van de Maen plant /
geven veel vruchten en 't meeste profijt /
ende hoe nader aen 't eynde van de Maen /
hoe de Boom eerder bloeyt en vruchten
draecht. Om nu bequamelijck Boomen te
ver-

versetten / moet men booz eerst een kuyl graben / en hoe grooter men de selven maect / hoe grooter de Boom sijn wortelen uytbreijdt / en hoe boediger en vruchtbaerder hy wordt: sommige maken de kuyl twee Maenden te vooren / eer dat sy de Boom in de Herfst daer in setten / op dat het omleggende aerdtrijck door de Son en Regen doorweecht zijnde / bequamer voedsel aen de wortelen des Booms soude mededeelen; andere steken in de selve tacke-bossen aen / om soo sy vermeenen / de koude van de gront te verbeteren / ende alsoo de Boom tieriger te maken. Daer na moet men de Boom / die men versetten wil / tepckenen / op dat die zijde / die na 't Zuyden gestaen heeft / wederom na 't Zuyden geset werde. Als men nu de Boom verplanten wil / moet men de wortel niet te lange uyt de aerde laten / op dat sy haer bochtigheid te beter mogen behouden / dan sullen sy in 't verplanten dies te eerder vat krijgen / en wortels schieten. Men moet oock in 't planten de wortels van de Boomen wel habenen en supberen / de gekneusde en gebroken wortels af-snijden / en die gene / die al te langh zijn / af knippen / als mede in 't planten de selve wel uytbreijden: want sy sullen dies te eerder en beter de bochtigheid der aerde aen haer trecken en vruchtbaerder werden. Oock moet men alle de tacken af houtwen / behalven die men tot de kroon behouden wil / van de welcken pels aen de stam wordt overgelaten. In 't planten sal men de wortel niet al te diep setten / noch oock de selve bloot laten leggen. De aerde en moet niet al te hoogh na de stam opgehooght zijn / maer laten de stam liever met een kuyl / grippel of holligheid / om 't water daer in te vergaderen / als het regent / of als men in drooge Somers de Boom begint en bebochticht. Tot dien eynde set men in de kuyl een tacke-bos of twee / een arm dick zijnde / die met het eene eynde de wortelen bereyckt / en met het ander een wepnigh boven uyt de grondt steekt / op dat in het begieten de bochtig-

heidt bequamelijck tot de wortel werde afgeleijdt. Maer by Winter-tijden machmen de aerde wel tegen de stam opwaerts verhoogen / op dat de wortel niet en verziele / of dat men de wortel ophoope / met mos of andere rughte. In die plaetse daer een Boom gestaen heeft / en van selfs verdozt is en uytgegaen / daer en moet men geen andere Boom setten of planten / want sy sullen alle uytgaen / ten ware dat men de oude aerde uytgroebe en wegh liet brengen / en de plaetse met nieuwe versche aerde weder liet vullen. Daer een Appel-boom gestaen heeft / moet wederom een Peer-boom geset worden / of een andere soort / alsoo pedere soort van Boomen sijn eygen en besonder voedsel treckt / ende daerom door veranderinge beter groept. Bolders moesten de Boomen op haer behoortelijke wijde van den anderen geset worden / op dat sy haer tacken konnen uytbreijden / ende de een van den ander niet verdrückt en werden. Hier om moeten de Linde-boomen, en andere groote Boomen dertigh of vijf-en-dertigh voeten van malkanderen staen. Appel of Peere-boomen setmen twintigh of vijf-en-twintigh voeten van een / en dat in lichte aerde; maer indien het zware en seer vruchtbaere gronden zijn / bereyschen sy wel beertigh voeten spatie / gelijk als blijkt in de Boomgaerden / in Rijnlandt ontrent Leyden en Woerden, als oock in de Purmer, daer de gronden seer vruchtbaer en zwaer zijn. Pruym-boomen en die sterc-pitten hebben veertien voeten. Kerse-boomen vijftien of sestiën voeten. Kriecken, Haselaer en Queen acht voeten.

Appel-boom.

De Appel-boom, wiens soorten veel derhande is / groept wel in alle aerde / en sonderlingh in goede en vette gronden / die van natuur wat bochtachtigh zijn: want mager en doz aerdtrijck brengt voort wormsteekige en licht afvallende Appelen. Hy wast oock beter in bochte en tamelijcke koude lucht / als in seer heete Landen. Hy wordt

wordt aengelwormen door 't zaeyen van pitten en klokshupfen (gelijck wy hier boven van het planten der Boomen verhaelt hebben) als mede van spruyten / die by de wortel uytloopen / de welcken men op haer behoorzijliche tijdt plant / verset en ent of oculeert. Men ent Appelen op Pruym-boomen, Peere-boomen, Que-boomen en meer anderen / maer meest / en 't welck oock het beste is / op sijn eygen soort: sommige entense op zwarte Moerbessie-boomen, om seer schoone roode Appelen te hebben. Een schoone Appel-boom vercyscht / dat sijn stam 6 ofte 8 voet boven de aerde uyt-stecken / de kroon in veel tacken / en de tacken in veel vruchtbare looten uyt-geheydt zy. De Appel-boomen bloeyen meest alleen in 't laetste van April ofte in 't voozste van May, en de vruchten / te weten de vroege of Sommer-appelen worden rijp in Augustus, de welcke als dan gelesen moeten werden / wanneer haer smaech / koleur / reuck en de zwartigheyt der pitten de rijpighyeyt aenwijst; de Winter-appelen / ofte de gene die men in de Winter bewaren wil / worden in 't laetste van September, tot half October versamelt en met de handt af-geplucht. Dese Boom is dickwils onderworpen / dat sijn vruchten / eer dat sy volkomen rijp zijn / lichtelijck af vallen / om dit te verbeteren / sal men de grootste wortelen ontblooten / de selve op-spoutwen / en een steen daer tusschen leggen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Appelen zijn in 't gemeen kout en bochtigh van natuur / doch met dit onderscheyt / dat de soete Appelen minder koudt en bochtigh zijn / als de suuren: De wazange ofte t'samen-treckende Appelen / gelijck daer zijn de wilde en onrijpe / zijn veel koudt van aert als de voozgaende. De alderbeste zijn de soete en wel-riekende / dese geven het lichaem redelijck voedsel / verstercken het herte / openen de doyst / stillen de hoest en zijn in zwaermoedige siekten seer dienstigh. De suure Appelen verslaen de doyst / en dienen tot verkoeling in kooztsen en in een heete maegh. De Appelen kan men gebruycken als Medicamenteus

voedsel / ende gebzaden ofte anders bereyt / zijns een spijsse vooz siecke en krancke lugden. Van Appelen maecht men Cidre ofte Appel-dranck, en van de wazange en suure / Verjuss.

Peere-boom.

Gelijck men meeuigerley soort van Appelen vindt / alsoo zijn daer oock veeldehande Peere-boomen, de welcke alle uyt de smaech en gedaente gekent worden: als daer zijn Suycker-peeren, Muscadel-peeren, Bergemotten (die in Italien eerst uyt Turkyen gebzacht zijn) en die naem / seyt men / beteykent in 't Turcks soo veel als Heere-peeren, of Heer der Peeren, Peeren de Bon Christien, Riet-peeren, Gout-peeren, Keyserinnen en andere ontalijckie. Alle dese soorten worden gedeelt in vroege / spade en Winter-peeren. De Peere-boom begeert de selve oeffeninge in 't zaeyen / planten en onderhouden / als van den Appel-boom geseyt is. Hy wast nochtans langhsamer op als de Appel-boom, en om 't vierde of vijfde jaer moet men hem de wortel ontbloeten en supberen / en met goede Aerde en Mis wederom bedecken / daer door bekومت hy sijn tier en voedsel. Op dzooge en magere gront / groeyt noch en bloeyt hy niet wel / en dzaeght magere vruchten. Als de Peeren te steenachtigh vallen / soo sal men de wortel ontdekken / ende alle de steentjes uyt de aerde samelen / ende in de stam naest by de wortel een gat booren / en een wiggh van Boeckien ofte Eycken-hout daer in slaen / of men bevochtighet de wortel met dzoessim van goede oude Wijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Peeren zijn allegader van koude en dzoogen aert / nochtans seer verscheyden naer de verscheydenheyt van haer stoffe en smaech: Want men bindt'er wilden / tammen / soete / suure en wazange. De wilde / suure en wazange Peeren, verdzooogen en stoppen meest / en zijn seer t'samen-treckende. De soete Peeren zijn soo t'samen-treckende / stoppende en verdzooogende / noch oock soo verkoelende niet. Sy geven in 't gemeen meer en overbloediger voedsel als de Appelen. De

gene die 't Colijck ofte Gzabeel onderhevigh zijn/ moeten haer van Peeren te eeten wachten; want sy hout en windigh bloet maken/ en de steen doen groepen. De Peeren zijn beter gebzaden ofte gesoden/ als rauw gegeten. Men houdt booz seker datse in 't beginsel van de maeltijdt gegeten/ den buick stoppen/ om sulcks te beletten/ stobenfe sommige met Corinten; maer in 't laetste maekense hem los/ en sluyten de krop van de maegh.

Kerffen-boom.

De Kerffen-boom heeft verscheide mede-soorten/ als Morellen, swarte Krieken, witte of Spaense Kars, Kars van der Nat, vroege en late Volger Kars, Scheurkars, kleyne Mey-kars, dubbelde Mey-kars, Tros-kars 3 a 4 aen een steen/ Kars met dubbelde bloemen, wel dragende Kars &c. In koude en vochte plaetsen aerden sy wel/ maer in seer heete Landen niet. Sy behoeven seer wepnigh oeffeningh; ja vergaen haest alse alle jaer gemest worden: Maer in stede van mis sal men haer tacksens en overbloedige botten/ kleyn gekapt zijnde aen de wortel leggen. De Kerffen worden aengheteelt van pitten en wortelspruyten/ en worden seer bequaem op haer eygen soort in Maert af-gesogen/ uptgenomen de Scheur-kars, die behoef men niet te swijgen of te enten. De Kerffe-boomen bloeyen meest in April, maer in 't leveren van de vruchten worden sommige vroeger/ sommige later rijp. Als de jonge Boomen vroegh bloeyen/ moet mense dat eerste jaer van haer bloemen berooven/ want sy verbloeyen haer anders en gaen upt/ dewijl sy noch te teer zijn om eenige vruchten te voeden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Kerffen zijn kout en bochtigh van natuur/ licht om te verteeren/ verkoelen de Maegh en Leber/ verslaen de dofst/ en verwecken de appetijt. Die suurachtigh of wijnachtigh van smaech zijn/ zijn booz de besten geacht. Rauw gegeten zijns goet booz heete menschen en in heete tijden des jaers/ maer schadelijck booz oude houde luden/ en die weech en bocht van

Maegh zijn. Sy werden veel geconsijt/ ofte in sausse en taerten gebzuyckt. Van de Morellen wert een gesonden Morellen-wijn gemaect.

Pruym-boom.

Onder de Pruym-boomen bindt men verscheide soorten/ als groote witte Eyer Pruymen, dito blaeuwen, kleyne witte Pruymen, dito blaeuwe, Pruym van Damascus, en meer andere soorten. In sommige Hoven bindt men Pruym-perlen, wiens vleesch een Pruym is/ bekleedt met een groene schille/ maer de steen en kerne/ is die van een Persick gelijk. Sy begeeren een goede en vochten gront/ bestaende upt losse en opene aerde. Sy willen niet gemest zijn/ want daer van worden sijn vruchten wormsteekigh/ en vallen lichtelijck af. Sy worden aengequeecht van pitten/ die men in de Herfst in de aerde steekt/ of van wortelspruyten/ maer tot een Boom opgewassen/ moeten sy in Maert verent/ ofte op bequame tijdt geoculeert werden. De Pruym-boomen bloeyen in April, en de vruchten worden in de Somer rijp/ doch sommige vroeger/ sommige wat later. Wanneer de Pruym-boom treurt van te gommen/ dus moet men hem die af-nemen/ de rugge schorffen supberen/ en droeffen van Olie met water vermengt aen de wortel gieten/ ofte met asch/ boornamentlijck van Wijn-gaerts Francken bemisten. Vallen sijn vruchten ontijdigh af/ soo sal men een wiggh van wilde Peere-boomen-hout in de op-gekloven wortel steeken.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Alle Pruymen zijn kout en bochtigh van natuur. Sy benemen de dofst/ matigen de scherpijghet van de gal/ en zijn licht om te verteeren. Nochtans is onder de Pruymen een groot onderschept aen te merken: die vol rauw en waterigh sap zijn/ als de witte of geele Pruymen, zijn ongesont: De blaeuwe zijn duurigh/ en werden daerom in tijden van Pest/ met recht verboden; de gedrooghde Pruymen zijn veel bequamer om te eeten/ en houden het lichaem ontslooten. Van Pruymen wordt spijse bereyt beyde booz

boor gesonden en siecken. Een Prym-sopje is een gemeen middel om open lijf te maken / princijpalijck als Senu-bladeren daer in geweeckt hebben.

Pietercelie.

Pietercelie wordt in de Moes-hoben van de Maent February tot half Juny gezaeyt / sy bemint een vochtige grondt / weynigh Son / en wil wel dickwils besproeyt zijn. 't Spruyt boor de ses weken niet upt der aerde / en als 't wel op komt en behoef men 't in geen 3 of 4 jaer te verzaeyen. Om het zaet vorderlijck te doen spruyten / moet men nemen zaet dat 2 jaer oudt is / en laten het een nacht weken / en zaeyen het in aerde / die met asch van Boonen-stroo vermengt is. Pietercelie draecht boor het tweede jaer geen zaet / en dan bloeytse in Juny ende in het laetste van July ofte in Augustus wordt het zaet volkomen rijp.

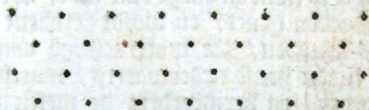
Sijn aert, kracht en gebruyck.

Pietercelie is warm in de tweede en droogh in den derden graet / sy opent de verstopheden van de lever / nieren / lijf-moeder en alle inwendige deelen; sy doet de pisse lossen / den steen en 't graebel rijzen en afgaen. De wortelen / soo wel als de bladeren / worden by verscheyden spijzen gebruyckt.

Kool.

Mu ter tijdt zijnder beelderhande geslachten van Koolen over al bekend / als witte en roode Kool, open en sluyt-Kool, kruysde en bruyne Kool. Sy begeeren allegader een tamelijck vette / welgemiste en omgespitte gront. De roode Kool, Savoyen en Kappers zaeytmen in de eerste Maenden van 't Boor-jaer / ende worden in May en Juny verset. De bloem-Kool zaeytmen in April ofte May met de nieuwe Maen / en opgeschooten zijnde / moetmense verplanten in sabelachtige aerde in 't afgaen van de Maen. De Buys-koolen sullen geset worden twee voeten en een half van malkanderen. De Savoyen, Kappers en Bloem-koolen

een voet en een half in 't verbandt op dese figure of maniere.

Maer het planten moetmense wanneer het droogh weer is / begieten en vochtigh maken / ende op peder plante van de Bloem-kool een Kool-bladt des daeghs boor de hitte van de Son leggen / en des avonts weder af-nemen. De Kool moet men van sijn eerste bladeren berooven / en de quade bladeren af doen / oock de aerde dickwils tegen de stronck op hoogen / op dat de Kool des te beter groepen mach.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Kool werdt van sommige boor houdt en vochtigh ghehouden / van andere boor warm / om dat men in het sap eenige salpeterachtige eygenschap bevindt. Kool is een Medicijn in de maegh / en een Doctor in hups / waerom de oude Romeynen, als Cato en andere betuygen / geen andere Kruyden tegen haer siekten en qualen gebruykten / dan de Koolen. en dat wel de tijdt van ettelijcke hondert jaren langh / eer dat sy de Genees-meesters in de Stadt van Rome woon-steede woude gunnen. Roode Kool en voornamentlijck des selfs Sap met Suicker gebruyckt / is goet boor aenbozstighet / longesucht / hoest en heesighet. De Bloem-kool wordt om haer aengename smacck boven anderen begeert.

Spenagie.

De Spenagie wil wel in alderhande gront aerden / in Maert en April gezaeyt zijnde / wordse schielijck groot / en brenghet zaet en bloemen voort / maer in Augustus, September en October blijft sy de Winter overduurende. Sy komt den sevensten dagh / na dat sy gezaeyt is / voort / met drie-kantige bladeken / maer en moet niet gedunt zijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Spenagie is hout en bocht van aert / tot by na in den tweeden graet / en wordt gerthent onder de Moes-kruyden / die waterachtigh van stoffe zijn: sy sijncht haest nederwaerts / maect den buych weech / en vermeerderd de melck in der vrouwen borsten. In het eeten is de Spenagie lieffelijcker als de Beete, maer brenghet mede weynigh boedtsel by / en wil wel met Gember / Peper / Sout of pets diergelijcks verbeterd zijn.

Kervel.

Kervel begeert wel gemeste en wat boechtachtige aerde / in February, Maert en April gezaeyt zijnde / schietse haest in 't zaet / maer in Augustus en September blijftse tot in het volgende Dooz-jaer goet om te gebruycken.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Kervel is warm in den derden en dzoogh in den tweeden graet; Maect appetijt / drijft het graveel en de steen / supbert het bloet / en doet het geronnen bloet in 't lichaam scheyden. Sy helpt de oude koude Maes te paert / want sy doet haer sterck worden / en den verloren ofte herminderden lust om by slapen weder krijgen. Sy werdt hedendaeghs booz een gemeen Moes-kruydt gegeten / en in spijse gebruyckt zijnde / is aengenaem van smaeck / ende den mage nut.

Radijs.

Radijs begeert tamelijck vette aerde / en sy kan ghezaeyt worden soo haest als de Dooft ober / en het Hal upt de aerde is / te weten tegen het Zuden / op het warmste van den Hof / dan kan men de selve seer vroegh hebben; maer andersints mogen die oock het gantsche jaer door gezaeyt worden. Om aengenaemen Radijs te hebben / weecten sommige 't zaet in soete Wijn of Water daer Rosijnen in gehoockt zijn. Hoe de bladeren van de Radijs sachter in 't handelen zijn / hoe de selve malscher en lieffelijcker is. 't Selfde bewijst oock de schelle / want hoe die dunder is / hoe den Radijs aengenaemer is. Sy zijn den Wijngaert, mede als de Kool byandt / en doen de

selve door haer scherpijghed tranen en druppen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Radijs is verwarmende in den derden en verdzoogende in den tweeden graet; opent de verstopte Maelt en Levet / doet water maken / breekt de steen / doet de selve lossen / en is goet gebruyckt booz watersuchtige menschen. Radijs werdt bequaemst ende gesontst in het begin van de maeltijt booz andere spijzen matelijck met sout en broodt gebruyckt / en men moet in acht nemen / dat men booz / na of met Radijsen geen melck moet eeten / want sy doen de melck in de Maegh runnen.

Averuyt.

Averuyt vereyscht een ghetemperde en opene lucht / die van de Son wel bescheenen wordt. Sy wil liever wassen / als sy van spruyten of tacken in April af-gescheurt en geplant / dan als sy gezaeyt is. Sy wil wel beschooren en by de aerde af-gesnoept zijn / dies te dicker wast sy weder. In Augustus bloeyen de knoppen van Averuyt en het zaet wordt in September rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Averuyt is heet en dzoogh in den derden graet / verteert / opent en is sijn ofte subtyl van deelen: Sy wederstaet de verrottinge / doodt de Wormen / drijft de Urijn / verwecht de Maent-stonden der Vrouwen / geneest de Geel-sucht / ende is goet booz de gene / die de Dooft verstopt is. Uytwendigh wordt sy gepresen tegen het uptvalen van 't Hayz.

Dragon.

Dit Kruydt wordt in de Hoben beel onderhouden / en moet booz de Dooft niet Paerde-mis ofte pets anders des Winters be-waert worden / het wordt aen gequeecht en verplant in Maert of April van de 3p-scheuten in goede aerde. De geheele Sommer door is dit Kruydt groen / te weten / van in de Maert, tot by het beginsel van de Winter.

Sijn

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dragon is seer heet en verwarmende van aert/ het opent/ verteert en verdepst merckelijck. Jonge en heete menschen en mogen dit krupt niet veel eten/ of heel weynigh t'sseffens: Want het ontfceekt in de selve de leber/ en maectt het bloedt veel te dun; Maer ouden en koude menschen mogen het bepligh gebruycken: want het sterckt den selven 't herte/ de maegh en het hooft: hierom werdt het nuttelijck by de salaet gebruyckt/ om de koude der selve te verbeteren.

Tuyn-kars.

De Tuyn-kars werdt vroegh in de Lente gezaept/ wat dicht by een/ en schiet haest upt de gront/ 't zaet blijft vijff jaer goet. In sommige Hoben wast sy met seer groote en breede bladeren.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Tuyn-kars is warm en droogh by na in de vierde graet/ sy doet water lossen/ supbert de Nieren/ opent de verstopheden van Leber en Milt/ versterckt de koude maegh en doet het geronnen bloet in 't lichaem schepden. De Tuyn-kars wert veel by de salaet-krupden gedaen/ om de koude dooz haer hitte te matigen en te verbeteren. Men eetse oock dickwils op Votter en Broodt/ en is een heylsaem genees-middel tegen de scheur-buyck.

Parey.

De Parey wordt in meest alle de Moes-hoben ge-oeffent en onderhouden/ sy wort gezaept in vette en wel-gemeste aerde in de Maent April, in 't verplanten moetmen de punten af-scheeren/ en men supbert de wortel met een schaer/ en sy staet een jaer over eer sy volkomen zaet voort brengt/ en dat in Juny en July. Als de Parey verplant wordt/ leggen sommige een tichel-steen daer onder/ op dat sy niet na beneden en smeken; maer veel meer loofs krijgen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Parey is warm van aert/ sy doet de grobe en taye bochtigheden schepden/ en maectse dun/ supbert de maegh van slijm/ opent en doet water lossen/ maer en maectt geen goet bloet. Die heet van complexie zijn moeten de Parey schouwen/ sy wordt in salaet gebruyckt om de koude van andere krupden te matigen.

Bies-loock.

Bies-loock is een mede soorte van Parey, en wil wel geschooren en bevochticht en in de Lente gezaept of geplant zijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Bies-loock is van natuuren verwarmende/ beradzoogende/ dun makende/ openende en de pisse verweckende. Sy wert gelijk de Parey in spijss en salaet gebruyckt.

Cichorey-wortelen.

Men zaept de Cichorey in de Maendt Maert, andere zaepense voor Sint Jans Misse, op datse niet en soude schieten en tegen de Winter grooter en malscher Wortelen hebben. Van sommige worden de jonge uytspuytsels van Cichorey veel gesocht tot salaet/ even als men van de wilde Cichorey versamelt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Cichorey-wortelen zijn hout en droogh in den tweeden graet/ en dooz haer bitterheyt af-bagende en openende van kracht: waerom sy nuttelijck gebruyckt worden tegen alle verhittinge en verstoppinge der Leberende van de Maeg/ sy temperen en bedwingen de Gal en genesen de langh-duurende Koozsen en Geel-sucht. Gesonden zijnde wert van de selve by Winter-tijde een gesonde salaet berept. Men distilleert oock van het krupt een water tot de hoogverhaelde gebreken dienstigh.

De Verstandige Hovenier, zijn oeffeningh in M A E R T.

In 't begin van dese Maent stelt de Verstandige Hovenier de Meloen-back toe/ om die tot bzoepinghe te brengen / ende als dan de Meloenen, Comcommers, Citrullen en andere zaden die men bzoegh wil doen upt-spruyten / te zaepen. De manier om de Meloen-bergh te bereyden / en des selfs gedaente kan by de Nederlandtse Hovenier gesien werden. Hy begint niet de Maertse volle Maen te zaepen / Tuyn-kars, Radijs, Pietercelie, Kervel, Bernagie, Buglos, Kool, Sala, Spenagie, Erweten, Boonen, geele Peen, Pastinaken, Venne-kool, Suycer-wortelen, Cichorey, Parey, Goutsbloemen, Carduus Benedictus, en hy leyt Aspergie in. In 't laetste van dese Maent verplant hy Affodille, Angelica, Lavendel, plant Suringh, Artislocken, Scolopendria, Beeren-klauw, Flos Constantinopolitanus en Mans-ooren. Indien men van Dorst bezijdt is / ontdeckt hy geheel de teere Bol-

gewassen. Men mach oock goede Krupden versetten en verplanten in 't asgaen van de Maen. Men plant oock Roosmarijn, Sallie, Wijnruyt, Averuyt en andere Krupden van haer tacken en spruyten / die men van de stam nederwaerts af scheurt / de top-endeckens breekt men wat af / en het onderste eynde kneust en wrynght men. In dese Maent sal men Boomen potten / enten en griffien / als 't sap in de Boomen is / en eer dat hy upt-botten. Men plant oock Laurier-besien of Bakelaer in goede aerde / maer in de Winter moet men de upt-spruytselfs in potten of manden versetten / en vooz de koude bewaren. In 't begin van dese Maent snoeyt men de Pesiken en Abricosen. De Verstandige Hovenier moet nu naerstelijck aenmercken / wat hem in de koude Winter vergaen / verdooven en upt gebrosen is / op dat hy alles weder op goede order brengen mach.

Van het Enten, Af-zuygen en Oculeeren der Boomen.

Behalven het zaepen en planten der Boomen / zijnder verscheyde manieren om de Boomen te verbeteren / veranderen en vruchtbaerder te maken; en sulcks geschiet dooz in-entingh, af-zuygingh en oculatie, waer dooz de onvruchtbare Boomen vruchtbaer en wel-dragent worden / en breedderhande vruchten op een stam wassen en groeuen. Dese drie werkingen worden aen de Liefhebbers by den Nederlandtse Hovenier in drie achter een volgende figuren seer aerdigh en nauw-keurig verdoont.

In-entinghe.

De in-entingh bereyscht dat ghy een stam

upt kiest / daer op ghy begeert te enten / kopt de selve af met een fijn saeghje / en omwindt de stam dat hy niet verder en splyste / als ghy begeert / ende maect daer na met een snoep-beutel of ent-mes een spleete / daer het ent behooylijck kan in geset worden / wel toe siende / dat de buytenste bast van de ent / met de bast van de Boom wel over een komt : Hier na versorgt het tegen regen en wint / met Was / Roe-mis / Leem / of gewaschte doecken. Het ent sal zijn van een-jarigh hout (hoewel eenige vermenen dat dese alleen seer in 't hout opschiete / maer dat van twee-jarigh hout veel vruchtbaerder zy) versien met groote knoppen of botten /

ten / en afgesneden van de Oost-zijde van de Boom / in 't afgaen van de Maen tien of twaelf dagen voor de in-entingh, en ondertusschen wel bewaert werden / waer door de ent / de overtollige vochtigheyt eenighsints verliesende / beter met de stam vereenicht. Daer na sal men neffens de laeghste bot / want hy alleen drie behouden moet / hem schijns af-snijden / ende alsoo de selve na de gedaente van een schijf-penne formeren / ende in de gemaecte spleete inboegen. Dese wercklingh mach geschieden in February en Maert, oock wel in April, maer als dan moet men de enten af-snijden / eer sy upt-spruyten / ende soo langh onder de aerde in een schaduwachtige plaetse bewaren. Petrus Crescentius verhaelt dat hy Appels in Augustus ge-ent heeft van looten / die de selve Somer gegroept en dat sy seer wel bekomen waren. Oock moet in acht genomen zijn / dat de Noorde-windt in 't enten schadelijck / ende de Zuyde-windt seer goet is.

Boven dese maniere / is noch dese doch ongemeen / te weten de stam met een seherpe saegh af-gekort zijnde / werdt de bast met een gabe tack ofte ander gedraept hout geweven / daer na ombindt men de stam met een willigen bandt / en tusschen de bast en het hout werdt een houte ofte beene wig / die seherp en spits is / op de eene zijde effen ende op de andere zijde rondt verheven omtrent drie vinger breedt / in geworpen / doch vlijtigh toefiende / dat de bast niet en scheure. Hier in set men de ent / die op de eene zijde schijns na beneden afgesneden / en aen de andere zijde van de buptenste bast ontbloomt is. Het ent moet alleen vier of vijf / ofte op het alderhooghste acht vinger breedt boven de stam uptsteken. Dese manier moet geschieden na by der aerde in April of May, op dat de bast bequaemlijck van het hout los gemaect kan werden / oock moet het gedaen werden aen groote stammen / en wiens bast sterck en lijvigh is / als van Appelen en anderen.

Daer-en-boven wordt noch dese manier

van sommige onderhouden en onder de in-entingh gerekent: Men neemt een willigen tack en door-boort dien met een subtylen boor / alsoo dat tusschen twee gaten een voet spatie gelaten werdt; in dese stecht men jonge looten die onder een wepnigh van haer buptenste bast berooft zijn / daer na leght men de willige tack in de aerde / alsoo dat de looten oprecht staen / en de tack mede een wepnigh boven de aerde uptsteken. Het volgende jaer neemt men de tack upt der aerde / soo sullen de looten veel wortelen geschooten hebben / en men plantse weder op een besondere plaetse. Andere booren alleen de willigen tack tot aen het pit / en stecken daer in de jonge looten / onder mede van haer buptenste bast berooft zijnde / tot dat het met de bast van de willigen tack gelijk komt / en bewaren het met wasch voor de groote vochtigheyt / daer na leggen sy de tack vier vinger breedt diep in bochte aerde / alsoo dat alleen de looten boven de aerde uptstaen / en worden als de voorgeaende het volgende jaer verplant. Dit mach geschieden in 't laetste van Februarius, de gantsche Maert en in het begin van April.

Afzuyginge.

De afzuyginge geschiedt in Maert op de navolgende wijze: Men plant een jaer te vooren een soodanige jonge stam / als men begeert / by een Boom daer af men zuygen wil / dese boorsz. stam sal men op sijn behoortlike hooghte af korten / en opsplijten / op de selfde ojder als of hy ge-ent soude werden / dan neemt men het uyterste van een tack des Booms (daer u stam by geplant en wel gewortelt staet) sijt daer soodanigh een ent (dat aen de tack bast moet blijven) even op de maniere als in 't enten geleert is / boeght dat in de boorsz. spleete van de jonge stam / dat oock de uyterste basten te samen over een komen / dit gebaen zijnde / sult het als vooren met ent-was wel voorsien / ende op dat door het bewegen van den ouden Boom / u ent geen schade lijdt / soo sult ghy een pael of starck setten / daer ghy de tack

tack mede sult bedwingen / dat hy door de windt niet en kome te schudden: Dit sult ghy soo laten staen / en in de Herfst, als de ente gebat en geschooten is / dicht aen de nieuwe stam af-snijden.

Oculatie.

Oculeren geschiet in Julio en Augusto, nochtans is het van eenige in 't Dooz-jaer / als dagh en nacht even langh zijn / verfocht en wel gelucht: Men verkieft soodanigen Boom / daer men wil op oculeren / dese sal men met een scherp mesken door den bast tot op het hout een rechte snede geven / en boven dese een dwers snede / als of men een Latijns T of langh kruysken wilde maken (doch dit moet geschieden op een-jarigh hout / ofte hout dat van dien Sommer gewassen is) dit kruysken moet men dan openen met een beene of palmen-boome houte mesken / met het sacht op lichten van de bast. Daer men van oculeren wil moet een lot zijn van dat selvige jaer gewassen / en altoer hem een bot vertoont / sult ghy die selvige met de bast vier-kant twee vinger breedt behendelijck af doen / en dan gestelt in de geopende snede / daer in ghy oculeren wilt / toefende dat de botte opwaerts sta / soodanigh dat het opperste van de oculatie dicht tegen de boven dwers-snede geboeght werden. Dit alles gedaen zijnde / sult de snede met een basje van een Moscobise mat wel bewinden / doch dat de botte niet bedeckt is. Laet dit soo twee Maenden staen / doet daer na het basje af / soo dan u bot noch groen staet / soo is u oculatie goet / ende sal in 't Dooz-jaer beginnen te schieten / dan moet den tack een hant breekt boven de oculatie af-gesneden worden / en jaers daer aen even boven de oculatie / op datse niet 'er tijdt malkander begroepen.

Abricoos, Mercatons en Persick-boom.

Men vindt verscheide gheslachten van Persiken, als Avant-persiken, Bloet-persiken, Persiken van der Meer, Kale-persiken, Mercatons, dubbelde en enckelde Monta-

niens, Swolse Persiken, &c. De oeffeninge die dese Boomen epischen / is dat sy begeeren goede en drooge gront / sy worden aen geteelt van steen-pitten / maect sy zijn beter wanneer sy op Pruym, Abricoos ofte Amandel-stammen ge-ent ofte geoculeert worden. Op een Moerbelen-boom ge-ent ofte geoculeert zijnde brengen sy vruchten voort / die rootachtigh van vleesch zijn / en veel vroeger rijp werden. Sy worden oock door afzuggingh aen gequeecht. Men plantse langhs de muragie of hepingen. Abricoosen en Persiken door een / 12 voeten van malkander op een lage stam om de warmte / en van de winden bezydt te zijn. Op sommige plaetsen worden sy tot Stal-boomen geplant. In 't begin van Maert supbert men dese Boomen van het verstorven hout en water-looten / ende in de Herfst wordt haer wortel ontbloot / ende met het af-geballen loof gemest. Indien dese Boomen treuren / soo giet water met wijnmoer vermengt / ofte water daer boonen in gekookt zijn aen haer wortel. Indien sy van 't gewoonte beschadicht werden / werden de selve met asch en droeffem van olie ofte offe-pisse met het derde part wijn-azijn vermengt / verdreven. Vallen de vruchten ontydigh af / soo sla een wiggh van Misspel-boomen-hout in haer wortelen / of boort een gat in de stam / en vult het weder met een willige houte wiggh. Brengen sy gheschompelde en vuple vruchten voort / soo sal men de bast van de stam onder op snijden / ende wanneer de quade vochtigheden genoeghsaem zijn uptgebloten / de wonden wederom met klep en mis vermengt / besirjcken.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De vruchten zijn kout ende vocht in den tweeden graet / geven het lichaem wepnigh boedtsel / en dat noch waterigh en vol quade overtolligheden / daerom en dienen se niet als de jonge linden / die heet bloet hebben en sterck van maegh zijn. Sy worden bequaemst door andere spijse gegeten / doch sy moeten soberlijck en met sozge gebruyckt worden / ende men moeter geen Bier / maect

maer goede Wijn op d'yncken. De binnenste ker-
nen zijn warm en droogh van aert / en dooz haer
bitterheyt openende en afvagende: nut om alle
berstoptheit van de Leber en Milte te openen en
te ontslypen. De bladeren worden seer geprefen
tegen de woemen der jonge kinderen / de selve
alleen gekneust en op de navel gebonden. De bloe-
men zijn goet tegen zwaarmoedige quellinge ende
de woemen / tot dien eynde bereyptmen van de
selve een bequaem Syroop, eben als men van de
Violen-bloemen bereypt.

Amandel-boom.

De Amandel-boom is volgens de onder-
schept der vruchten tweederley / de eene
brenght soete / de andere bittere Amande-
len voort. Hy begeert een warme plaetse /
een getemperde lucht en een drooge sandige
steen-achtige aerde. Hy werdt vermenigh-
vuldicht dooz 't affspugen op Pypin-boe-
men / en sulchs geschiet in Maert, oock van
pitten / die men eerst een dagh in honigh-
water weecht / en met de scherpe punt on-
derwaerts in de aerde steekt: als hy nu
twee jaer op sijn plaetse gestaen heeft / sal-
men hem 15 of 20 voet van den anderen
verplanten / dit geschiet van den 10 De-
cember tot den 30 of in 't begin van Janua-
rius. De Amandel-boom bloeyt droogh / en
sijn vruchten worden rijp in Julio, die men
versamelt als de bolster open gaet; Bere-
kens-mis / aen de wortel gelept / doet dese
Boom soete Amandelen dragen / maer
Paerde-mis maecht de selve heel onvrucht-
baer.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De soete Amandelen zijn redelijck warm en
droogh van natuure / te weten niet versch / maer
doz geworden: de bittere zijn warm en droogh
in de tweede graet. Van haer binuense of dunne
schorste ontbloot zijnde / stoppen sy de buych-loop.
Sy zijn seer goet vooz uptgeteerde lichamen /
want sy boeden wel. Olie van soete Amandelen
versacht de inwendige pijn / waerom sy oock te-
gen de na-ween der kraem-vrouwen in gemeyn
gebruyck is. Olie van bittere Amandelen is seer
dienstigh vooz 't graveel en pijn in de niereu. De

Amandelen werden gebesicht op verscheide ma-
nieren / men eetsse droogh uyt de handt / of
men maechter Marcepeynen en ander Supcher-
werck af / oock wert van de selve in de Apothe-
ken een Amandel-melck bereyt / ofte Olie daer
uyt geparst.

Quee-appel en Peeren.

De Quee-boom begeert een koude vruch-
tige gront / en veel liever lossen als klepach-
tige aerde / en wast gaern aen de water-
kant / hy wordt voozt geteelt van wortel-
spruyten / die soo groepsaem zijn / datse in
't tweede jaer vrucht dragen / oock wordt
hy veel op doozne stammen ge-ent of ghe-
griffet / maer is veel beter op sich selfs.
Men plant hem in 't wassen van de Maen
in November of February, acht voeten van
malkander. De vruchten werden in Octo-
ber rijp / ende als dan met droogh weer
geplucht zijnde / kunnen langh bewaert
worden.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Queen zijn hout en droogh tot in den twee-
den graet / trecken te samen en stoppen de kra-
mer-ganch / de Koo-loop en 't Bloedt-spoutwen;
sy verstercken de Maegh en doen het vracken op
houden. Indien se op het laetste van de maeltijd
gegeten worden / soo sluytense de mont van de
Maegh toe / en beletten dat de dampen van de
spijse niet na de herffenen op en sijgen: Raute
gebruyckt zijuse schadelijck / en maken krimp-
ge in de buych: gesoden / gebraden / geconijt of
tot Marmelade / dat men oock Quee-vleesch
noemt / gemaecht / zijuse bequaemer en lieflijcker
om eeten. Van het sap met Supcher wert in de
Apotheeken een bequaem Syroop ghemaecht.
Quee-kernen in Kooz-water geweecht is een ge-
meen / doch dienstigh Oogh-water.

Mispelen-boom.

De Mispel-boom wast seer wel in bet en
santachtigh aerdtrijck / en wil gaern / als de
Quee-boom, aen de water-kant geplant
staen: hy werdt van sijn pittten gezaeyt / en
oock van sijn wortel-spruyten in November
voozt geset / en daer na op de selve ge-ent /
men

men mach hem oock op Queen, Appel, Peer-boomen en Hage-doorn enten. Hy begint vroegh te bloepen / te weten in April ofte in 't beginsel van May, maer de vruchten worden seer spade ende in 't laetste van October eerst rijp. Wanneer aen sijn wortelen mis met asch / voornamentlijk van wijn-rancken / gemenght / gelept is / werdt hy seer vruchtbaer.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Mispelen sijn kout en droogh / en sterckelijck r'samen-treckende van aert / waerom sy de kiamer-ganch stoppen. Mispelen gedrooght / en met de steentjens gesloten en gedroncken met witten Wijn / breekt de steen in de Nieren en Blase. Water daer onrijpe Mispelen in gesoden sijn / is goet om alle sinckingen te beletten / die op de keel / tanden en tandt-bleesch vallen / als men de mont daer mede spoelt of gozgelt.

Violen.

In de Maert spruyten upt der aerde de schoone wel-riechende Maertse Violen, die in alle Landen veel gebruyckt en in de Hoven / om den reuck en goede krachten / die men daer in merckt / onderhouden werden. Van de selve vindt men veelderhande geslachten / als tamine en in 't wilde wasfende / wel-riechende en sonder reuck / enkelde en dubbelde / witte en blaeuw / als mede tweemaal bloepende Violen. Sy begeren een goede gront en schaduwachtige plaetse / en werden voort geteelt door zaet en affsetsels: Het zaepen mach geschieden in de Herfst en Lente, het verplanten voort de eersten dagh van Maert. Men maghse niet planten of zaepen alle jaer op een plaetse / of andersints false voort brengen kleyne bloemen / die weynigh reucks hebben. De dubbelde Violieren brengen geen zaet voort / ende indien mense niet en oeffende en dickwils verplanten / sy soudent wederom enkelte worden.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Violen, soo wel de bloemen als de blade-

ren sijn verkoelende en vocht-makende van aert. Sy sijn seer nut tegen alle verhittinge der inwendige deelen / als van de Leber / Nieren en Blase &c. Sy matigen oock en verkoelen de groote hitte van de brandende koozsen / bedwingen de sekerpighet van de galachtige bochtigheden / en versoeten de rauwigheyt van de borst / keel en strotte. Van de bloemen wert in de Apotheeken een liefelijck Syroop / Conserf / Olie en gedistilleert Water gemaect / om tot de booz-verhaelde gebreken gebruyckt te werden.

Maeghdelieven.

De Maeghdelieven bereyschen weynigh oeffeningh / en werden geset rondtom de Beddens op vochtige plaetsen / maer indien mense dubbelt wil houden / soo moet mense om het ander jaer in October of Maert van een scheuren en verplanten / want te langh staende werden sy lichtelijck enkelte. Sy bloepen meest het geheel jaer ober / en dragen roode / incarnate / witte en bonte bloemen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Maeghdelieven hebben in haer bladeren een verkoelende en vochtmakende kracht / waerom sy nuttelijk tegen de verhittinge des levers en van andere deelen / als mede tegen de koozsen gebruyckt werden.

Bernagie.

De Bernagie komt op allerley grondt en aerdtrijck voort / en eens gezaept zijnde vermenighvuldicht van selfs door het afgeballen zaet / en bloept een groot deel van de Somer, tot heel diep in de Herfst, maer des Winters vergaetse door de koude.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Bernagie is merckelijck vochtigh en verkoelende van aert / en 't heeft de selfde krachten / die van de Violen beschreven sijn. De bloemen werden van veele ober de salast gegeten. In de Apotheken wort van de bloemen een Conserf / en van het sap een nutte Syroop gemaect.

Buglos.

De bladeren vergaen mede des Winters, als

als van de Bernagie, maer sy behoeft niet gezaept te worden / want in 't Dooz-jaer spruytense weder upt haer wortel. Van aert krachten en gebruyck komtse met de Bernagie over een.

Latouw.

Onder de Latouw werdt begrepen de Kronckel en Krop-salaet, of Sluyt-kroppen. De Latouw werdt gezaept in goede vette en wel-gemeste aerde in Maert, indien men seer vroegh begeert zaeytmense op een Weloen-bergh / of andere warme en wel ter Son gelegene plaets. De Krop-salaet wordt onder geele Wortelen of Ajuyn gezaept en gedunt; de Prince-kroppen worden in April gezaept en in goede aerde wyt van een verplant om de selve schoon en wit te hebben / soo binden sommige boven het opperste te samen / twee dagen te vooren / eer dat sye upt-treken om te verplanten en siropender daer na sant op.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Latouw wert geacht vooz het beste van alle Moes-kruyden / en is kout en vochtigh van aert: 't verkoelt de heete maegh / en tempert de scherpijghet van alle humeuren: is derhalven gesont vooz jonge lieden / die heet en vol gals zijn / ende is in de Somer, by seer heet weer / een aengename spijse. Sy verwecht de slaep / en neemt de geplijghet wech. Men eet de Latouw ghemeenlyck rauw met Olie / Azijn en Sout / en kan als dan eenighsins den appetijt verwecken.

Carduus Benedictus.

Dit krupdt wordt in de Haven seer naestelijck ge-oeffent en onderhouden. Het begeert een matigen gront / en een warme plaetse; men zaeyt het in Maert en wert in Julio en Augusto gepluckt / vergadert en tot het gebruyck bewaert.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Carduus Benedictus is warm en droogh in den tweeden graet / seer bitter van smaech / openende en supberende van krachten: Dienvolgende opent alle verstoptheden der inwendige deelen /

supbert het bloet en een verbylde maegh. Oock is dit krupdt seer krachtigh tegens alle besmettelijcke siekten / en een gemeen genees-middel tegen de derdenaeghsse en langhduurende koozsen. Het krupdt wordt in Wijn of Bier gesoden / of gepulberiseert met eenigh bequaem nat ingenomen. In de Apotheken maectmen van 't selfde gedistilleert water / Sproop en Sout om bequaemelijck gebruyck te konnen werden.

Gouts-bloem.

De Gouts-bloeme behoeft weynigh oeffeningh / want sy groeyt op sulchen gront als men wil: oock en behoeftse alle jaer niet gezaept te worden / want alwaer sy in Maert eens gezaept is / groeytse vooztaen van het afgeballen zaet. Dickwils verplant zijnde byenghsse grooter en schoonder bloemen voozt. De Gouts-bloemen bloeyen van den April of May den geheele Somer dooz / tot in de Winter toe. Sy trecken haer bladeren des nachts in gelijck de klaveren / en de zaden zijn soo krom in een gekronckelt / dat sy de klauwen van een Vogel gelijcken.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Gouts-bloemen zijn warm en droogh in den tweeden graet: sy verstercken 't herte / wederstaen 't bergift en alle pestige en besmettelijcke koozsen / en openen de verstoptheden der Angewants / waerom sy de Maent-sonden der Doozwen verwecken. Van de bloemen maectmen Gouts-bloem Azijn en Conserf / ten tijden van pestie seer nut en dienstigh.

Venckel.

Venckel groeyt op alle plaetsen / en in alle lucht / 't werdt gezaept in Maert, en 't krupdt af-snijdende spruyt het altydt weder upt. Het zaet wort in 't laetste van Augustus ofte in September rijp. Des Winters vergaen de bladeren en sieelen / en de wortelen blijven alleen in 't leven / die daer na in 't Dooz-jaer wederom nieuwe upt-spruytselen van bladeren en sieelen geven.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Het zaet van Venckel is warm in den tweeden

en droogh in den derden graet: het krupt is soo heet niet maer meer gematight. 't Zaet breekt winden/sterckt het gesicht/vernierdert de Maelsch in der Vrouwen Borsten / doet het Gzabeel lossen / en opent de verstoptheden van Leber en Milbt. Sulcks moet oock van het krupt en de wortel verstaen werden. Men distilleert van Venckel-zaet een krachtigh Water en Olie.

Erwten.

De Erwten worden hier te Lande in Hoven en Velden veel en seer gemeenlijck onderhouden / sy begeeren een open lucht / en niet al te vochte grondt; men plante ontrent een duym diep in de aerde op rpen/waer by men tacken steect / op datse daer by soude op klimmen; dit geschiet in het laetste van Maert, of in 't begin van April. Eenige verskeren / dat de Erwten, die worm-steekigh zijn/ beter om te zaepen zijn als de gabe.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Erwt-peulen zijn van aert en krachten / de gemeene Boonen seer gelijk / en middelmatig geselt tusschen die dingen / die goet en quaet boedtsel geben / en die veel of weynigh boeden. Sy dienen meer tot de Keucken / als in de Medicijne.

Aspergies.

De Aspergies begeeren veel oefeningen / vooz eerst / sal men de plaets een jaer te vooren bereyden / daer men se wil setten / en die toe-stellen van bette / zware en wel-dooz-wroghte aerde / daer toe sal men de beddinge ijt graben vier voet diep / en die op vullen laegh om laegh met goede koe-mis en bette aerde / tot op de hooghte van drie voeten / daer na sal men daer op leggen twee-jarige planten van Aspergies, en dat met soo veel regels / als na proportie het Bedde breedt is / hier op sal men dan wederom stropen een heele voet van wel-bereyde aerde. Des Winters sullen dese Bedden gedeckt worden met koepe- of paerde-mis / of stroo. Men moet de Aspergies vooz het vierde jaer niet snijden / ende van peder

plant twee ofte drie scheuten laten tot zaet schieten / want al de scheuten wech te nemen soude de onderganck der planten zijn / en staet te mercken / dat men de scheuten die tot zaet gekomen zijn / niet sal afsnijden / vooz en al eer het tot sijn volkomen rijpte is / 't welck geschiet in 't laetste van de Somer of Augustus; van dit zaet werden weder nieuwe planten gezaept.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Aspergies zijn warm in den eersten graet / matelijch vocht en daer by afvagende van aert. Sy openen de verstoptheyt van de Leber en van de Nieren / en setten het Water en Gzabeel af / maer sy geben weynigh boedtsel. Men stoofte of werden alleen gesoden met Olie / Azijn / Peper en Sout / of met Boter en Rote-muschaet gegeten.

Aertisocken.

Dese bereyssen een goede vette gront en moerachtige aerde / en een wel ter Son gelegene plaets / haer oeffeningh is dat sy dooz 30-schooten der oude planten werden voozt geteelt / in de Maenden van Maert en April, vaneen gescheurt zijnde / werden sy twee voeten van malkander geplant. Als nu de vrucht tot sijn volkomenheyt gekomen is / moet ter behoorzijckelijcke tijdt afgesneden worden / op dat de plant wederom jonge 30-schooten mach te vooz-schijn brengen / want die in de bloem schietende / sal de oude plant uptgaen / en soo sult ghy berooft zijn van jonge planten / om tegen de aenstaende Lenten voorszien te zijn. Men moet dese planten des Winters met Paerde-mis of pets anders vooz de Wors bedecken.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Aertisocken zijn warm en droogh van natuur tot in den tweeden graet. Het boetsel dat sy geben is niet goet / want sy doen grof / zwaer en melancolijck bloet in 't lichaem groeven. Sy werden van sommige rauw met Peper en Sout / doch meest gesoden met een sausse vooz een leckere spijs gegeten en gebruykt tot verweckinge der vleeschelijcke lusten. Na het gebruyk van Aertisocken lost men gemeenlijck vuyl en stinckent water.

De

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in A P R I L.

In dese Maent is de Verstandige Hovenier eben besigh om sijn Hof in goede order te brengen met spitten/ graven/ zaepen en planten. Hy zaeyt nu Pompoenen, Comkommers, Pietercelie, Kervel, Biet, Spinagie, Erwtten, Boonen, Wortels, Rapen, Kool, Kroppen en andere Moes-krupden/ als oock Basilicum, Thlaspi van Candia, Oyevaers-becken, Flos Adonis, Koornbloemen, Flos Africanus, Wol-kruydt, Ridder-spooren, Vinger-hoeden en Lipinen. Hy plant Melissen, Salie, Roosmarijn, Thijm, Marioleyn, Wijn-ruyt, Ysop, Beeren-oor, Mater, Hepatica, Averuyt, Irias, Scordium en Steen-violieren. Hy graeft upt der aerde om te ghebruycken/ Alant-wortel, Angelica, Lavas, Imperatoria, Valeriana, Peper-wortel, &c. Indien de jonge Boomen niet wel voort willen/ moet mense wat verquicken met versh reggen-water of met sloop-water met mis gemengt/ begieten/ om daer dooz tierigh en vruchtbaer te maken/ doch alles na 't weer sich toe draeght. In den April spruyt en bloeyt de Amandel-boom, Persick, Abri-coos, Appel, Kerffen, Castanien, Hagedoorn, Noote-boom, Vlier-boom, Linde-boom en andere Boomen. Men seyt dat de bloepsels op de Boomen niet en verbyesen/ is 't dat men onder aen de stam een wollen lap bindt/ en laten 't eynde in een pot met water hangen/ dat de lap altijd nat blijft.

Van 't zaeyen der Zaden.

Men moet in acht nemen/ dat het zaet bequaemst gezaeyt werdt/ wanneer het groote hulpe vanden Hemel magh genieten/ dat is wanneer het dooz warmte en vochtigheyt/ als mede van 't licht des Soms en des Maens bevoordert/ en 't verdrogen der Sonne dooz de vochtigheyt des Maens gematight wert: Daerom wanneer de Maen

nieuw is/ dan is het goet zaepen/ en alle zaden/ die men zaeyt/ moeten van den eersten tot den laetsten dagh na de nieuwe Maen gezaeyt werden/ want alles wat veel krupdt sal brengen/ moet in 't wassen ofte eerste quartier van de Maen gezaeyt zijn; maer dat in 't afnemen gezaeyt wort/ blijft onder de aerde en wast in de wortel. Oock moet men letten/ dat men in de koude Landen vroegh in de Herfst en laet in de Lente sal zaepen. Het zaet moet vooz al rijp/ vol/ zwaer en grof zijn/ goet van koleur/ en wit van pit/ want een goede gront en goet zaet moeten by malkander zijn/ anders is moeyte en arbeydt verlooren/ daerom dient een goet Hovenier dit aen te mercken dat peder zaet of krup begeret te hebben. 1. Een vrye lucht. 2. Een warme plaets of gront. 3. Warmte van boven. 4. Warme natuur in 't zaet. 5. Een goede vette aerde van onder. 6. Vuchtbaeren douth en regen. 7. Vry vooz quade lucht/ veel dauw/ doze winden en zeedampen. 8. En dat het zaet noch vernuft of schimmelighen zy. De Verstandige Hovenier moet weten hoe langh het zaet goet blijft. Zaet dat rondt en lijvigh is duurt veel langer/ als 't geen kleyn en plat is. Wy sullen hier een Register hoe langh peder zaet duuren magh/ by voegen.

Zaet dat 1 jaer duurt.

Angelica.	Genoffels.
Anemone	Maen-bollen.
Kroon Imperiael.	Mater.
Erwtten.	Parey.
Aspergies.	Pionien.
Africaen of Theunis-bloem.	Pastinaken.
Basilicum.	Carduus Benedictus.
Bitteravien.	Indiaense Kerffen.
Lupinen.	en meer andere.

Zaet dat 2 jaer duurt.

Amaranthus.	Suycker-wortel.
Ajuyn.	Majoleyn.
Aquiley.	Seven-gety.
Bernagie.	Sonne-bloem.
Blattaria.	Thijm.
Comcommers.	Valeriaen.
Cawoorden.	Vinger-hoeden.
Kervel.	Winter-roos.
Suringh.	Yloop.
Spenagie.	Irias.
Lathyrus.	Pietercelie.
Meloenen.	Ridder-spooren.
Damast-bloem.	

Zaet dat 3 jaer duurt.

Annijs.	Nip.
Keule.	Nigella.
Gouts-bloem.	Porceleyn.
Koorn-bloem.	

Zaet dat 4 jaer duurt.

Kors.	Meliloten.
Kool.	Rammelatsen.
Radijs.	Rapen.

Zaet dat 5 jaer duurt.
Pimpinel.

Zaet dat 6 jaer duurt.

Mostert.	Venne-kool.
----------	-------------

Een pegelijck zaet heeft oock zijn eygen tijdt in 't uytspuyten / als 't gezaept is. Basilicum, Rapen, Raket, Spenagie, komt op drie dagen / na dat 't gezaept is. Comcommers, Kers en Mostert-zaet op den vierden dagh. Parey op den seften dagh. Melde op den achtsten dagh. Kool op den tienden / Coriander op den twintighsten dagh. Keul en Orega op den dertighsten dagh. Pietercelie leyt ses weken in der aerde. Indien het aertrijck doz en droogh is / en dat het zaet niet wel en magh uytspuyten / moet men 't selfde besprengen met regen water of sloot-water des morgens en des avonts / dat dooz de Son verwarmt is / want hout en sout water is een vbandt van alle krupden. Het zaet dat men broegh gezaept heeft moet men vooz de voest / rijp en seer groote

houde bedecken / ende op dat het selfde van de Vogelen / Mieren / Mupsen of ander ongediert niet beschadicht en werde / wecken het eenige in sap van Donder-baert of Huys-loock, andere stellen het te wecken in water / daer roet uyt de schoorsteen in gesmolten is. Als 't krupdt is opgekomen / in drooge tijden / moet men 't des morgens vooz den opganck der Sonne of des avonts na den onderganck bevochtigen en besprengen / maer niet op de heete middagh / want het krupdt daer dooz soude verbranden en vergaen.

Vyge-boom.

De Vyge-boom begeert een warme plaetse / die wel ter Sonne staet / by eenige muragie en van de Noorde-windt bevyjdt is; daer-en-boven bemint hy vet / sterck en wel-gemist aertrijck. Hy wordt hier te Lande van wortel-spruyten en tacken die men op 't eynde kneust / en een kooym of kleyn steentje daer in steekt / aengewonnen. Dit geschiet in Maert of April. De jonge bottelkens en bladeren komen hier in de May-maent eerst te voorschijn / ende als dese bottelkens opschieten werden de Vygen voort gebracht. Dese Boom is teer en wert licht dooz de harde voest beschadicht / daerom werdt hy veel in tobbens geset / om des Winters in de stobe betwaert te werden / of hy werdt in de Winter met stroo of pets anders gedeckt / en onder de stam met Dupben-mist belept. By Somer-tijdt wil hy wel en veel begooten en gewatert zijn. De Vyge-boom wast gaern by de Wijngaert, en tusschen haer beyde wert een sonderlinge vrientschap of Sympathie bespeurt. Hy wil blijtigh in de Herfst met Dupben-mist gemest zijn / waer dooz sijn vruchten veel vroeger rijp worden. Indien hy van de Mieren beschadicht werdt / soo bestrijckt de stam met roode aerde / boter en teer. Laet hy ontijdigh sijn vruchten vallen / soo booz in de stam na by de wortel een gat / en sla daer weder een wigh in; ofte hackt met een bijl in de stam / wanneer de bladeren begin-

beginnen upt te spruyten; andere begieten de wortel met water en pekcl vermenght.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Vijgen volkomen rijp zijnde / zijn warm in den eersten en bocht in den tweeden graet. Sy weder staen het vergift / doen zweeten en drijben de Pockjens en Maselen upt / en voeden seer wel; sy reynigen de borst en verbeteren den hoest. Uytwendigh ghebruyck vermoozen klieren / bloet-zweeren en harde gezwellen. Het melckachtige sap upt de jonge tacken in de ooren ghe-daen / doet de Woemen die daer in zijn sterben. De Vijge-bladeren zijn scherp / openende / ver-teerende en scheidende alle klieren en harde gezwellen. Als men het fondament met dese blade-ren wrijft / openen sy de speen-aderen en doen stoel-ganck hebben. De bladers met zout en azijn gestoten / geneest ruydigheyt en schozde knobbels.

Moerbefien-boom.

De Moerbefien-boom wert hier te Lan-de in de Hoven veel onderhouden / men vint van de selve tweederhande soorte / de eene die zwarte / en d'ander die witte vruch-ten voort-bringht. Hy wast seer tierigh in bette en wel-gemeste plaetsen / en bemint een heete en drooge lucht. Hy wordt aenge-teelt van zaet / maer heeft als dan lange jaren van nooden eer hy vruchten voort-bringht / andersins van Wortel-spruyten en in-leggen. Hy mach oock op sich selfs / Ul-men-boomen en andere geëntet werden. Men plant hem in 't laetste van Februarij of in Maert, en spruyt upt als de koude van de locht vergaen is / waer hy men bespeu-ren kan / oft'er noch eenige borst te ver-wachten is / ende sijn vruchten worden in Augustus rijp en bequaem om te plucken. Op dat hy bequaemelijck mach op-wassen / salmen in October sijn wortel ontbloten en Moer van ouden Wijn daer aen gieten / andere bevochtigen se met versck Ossen-bloedt / en verwachten dan seer schoone vruchten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van de Moerbefien-boom hebben

een t'samen-treckende en supberende kracht; en zijn een gemene spijs booz de Zijde woemen. De onrijpe vruchten verkoelen in den derden graet / en zijn daer hy sterckelijck t'samentreckende van aert. De rijpe vruchten zijn oock verkoelende en verdrogende van aert / niet sonder eenige t'samen-treckinge. De onrijpe Moerbefien, gedrooght zijnde / stelpen alderhande hoop des Bupcks / de oberbloedige Maent stonden en verkoelen de heete gezwellen van de mondt en van de keel / tot dien eynde wort in de Apotheken van het sap der selven een Syroop gemaect. De schozse van de Wortelen zijn warm en droogh / en af-bagende van natuur / waerom de selve de versloptheden van de lever en milt openen / de bupck weeck maken / en de Woemen af-jagen. Men moet de rijpe Moerbefien alleen of booz andere spijs gebruycken. Sommige spoelen se eerst met Wijn af en eeten se met supcker. Andere doen se in een glas / en gieten daer van haer sap ober / en dec-ken dat glas dicht toe: ende soo bewaert zijnde blijven sy lange tijdt goet.

Ligustrum.

Ligustrum, 't welck oock Mondt-hout genoemt wordt / is een boomachtige hees-ter / wast gaern op vochtige en waterach-tige gronden; men beplant en bekleet daer mede de heymingen en Priëlen. Het wordt aengewonnen van zaet / dat men in sant-achtige aerde zaeyt; en drie jaer gestaen hebbende wordt het verset / daermen 't be-geert te planten. Het bloeyt in 't laetste van May of in 't begin van Junij, voort-bringen-de witte Bloemen / en de Besien werden laet in 't jaer rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van Ligustrum zijn droogh en hout van aert / en t'samen-treckende van kracht: sy zijn bequaem om de zwellinge en heete zweerin-ge van de keel en van de mondt te genesen. Het water van de bloemen gedistilleert / is seer goet om allerley bupck-loopen / Vrouwelijcke bloe-den / 't bloet-schoutwen ende druppinge der oogten te stoppen. Sommige maken van het hout tan-den-stoockers / die sy seer prijsen tegen de gebre-ken van 't tandt-bleesch.

Ber-

Berberis.

De Berberis is een tamelijcke hooge heester / werdt gelijk de Ligustrum, mede aen heymingen geplant; hy begeert te wassen op ongebouwde / doch niet heel dorre / maer wat vochtachtige plaetsen. Het werdt aengeteelt van wortel-spruyten / hy spruyt tijt in April, bloeyt in May, en sijn Besien worden in September rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en de bzychten sijn hout en droogh van naturen / de rijpe bzychten verkoelen seer / verwoeken appetijt / blussen de overmatige hitte der bzydende kooztsen / en stoppen de bzyckloopen en alle bloeden / soo wel van Drouwen / als van Maamen. 't Water daer dese Besien in gesoden sijn / is goet tegen het onsfupber tant-bleesch / en ontstekinghe van de keel; indien men de mondt daer mede wast of gorgelt. Sy worden om haer amperen smaeck veel geconft / ende in de Apotheken bereyt men van het Sap een liefelijcke en gesonde Syroop.

Laurier-boom.

De Laurier-boom heeft verscheide medesooten / als Laurus Nobilis of Luyckse Lauwerier, Smal-bladige Lauwerier of Lauwerier Manneken, Breet-bladige Lauwerier of Lauwerier Wijfken, Bakelaer-dragende Lauwerier, wilden Lauwerier. Hy begeert een vaste gront / en draeght hier te Lande selden bzychten. De Laurus Nobilis wordt in potten of tobbens geplant / om des Winters vooz de koude gebozen te werden / men teelt hem aen dooz stecken / die in de Maert in de aerde gesteken worden. De Smal-bladige Lauwerier vereyscht de selfde oeffeninge / als van de Laurus Nobilis. De Breet-bladige Lauwerier, die oock gemeene Lauwerier is genoemt / werdt van de Bakelaer gezacpt / en in de Maent May dze vingeren diep in goede aerde geset / maer in 't naeste jaer moet hy verplant sijn. Hy wordt oock van sijn wortel-spruyten afgeset / men moet hem des Winters vooz Dooft en

Sneeuw met stroo of riet decken. Indien hy dooz koude of Dooft komt zwart te worden of te verdorren / salmen hem kozt by de wortel af snijden / om daer naer weder upt te spruyten. De Bakelaer-dragende Lauwerier begeert soodanige oeffeninge / als van de Laurus Nobilis gesept is. De wilde Lauwerier wast tierigh in vochte en schaduwachtige plaetsen / sijn bladeren sijn bzyedt / effen / en blinkent / doch sonder reuck; de bloemen wirachtigh / en staen kroons-gewijs boven op 't eynde van de tacken by malkander; de besien sijn de Myrtus-besien van gedaente seer gelijk / en schoon blaew van verwe. Alle dese Boomen sijn des Winters en Somers groen / maer by Somerdagh begeeren se veel begooten / en tegen de Winter vooz koude en Sneeuw beschermte te sijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en de bzychten / die men Bakelaer noemt / van de Laurier-boom sijn verwarmende en verdroogende diep in den tweeden graet: sy dzyben den Arijn / doen 't Gzaveel rijzen / openen de verstoptheit van de Leber en Maelt / en verwoeken de Maent-stonden. Het ghemeeene volck gebruyckt Bakelaer en Boontjens Hol-wortel om te zweeten / en alsoo alle ruysigheyt upt te dzyben; 't selfde is oock goet om de watersucht te genesen. Bakelaer en voornamentlijck Olie upt de selve geperst / wert nuttelijck onder andere genees-middelen gemenght / om de zenuwen te verstercken en te verwarmen.

Myrten-boom.

Ma de verscheidenheyt der bladeren wordt den Myrten-boom grooten en groben of klepnen en edelen / of middelbare Myrtus genoemt. Sy begeeren los en sabelachtige aerde / en een plaetse die van de Doozde windt bezyjdt is. Sy worden hier te Lande aengeteelt van tackjens / die onder een wepnigh gekneust / en in potten of tobbens geset sijn: sy moeten by Somer-tijt veel begooten en des Winters sozghbuldighlijck in lauwe kachels bewaert werden / want andersints soude sy dooz de strengigheyt van

van de se lucht vergaen en sterben. Alle dese soorten zijn hier oock voort gekomen van 't zaet / gelijk sulcks mede de Schrijver van den Nederlandtsen Hovenier getuygh gesien te hebben.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren / vruchten en 't sap van den Myrtus zijn t'samen-treckende van kracht / soo wel uytwendigh / als inwendigh gebuycht / en worden voort droogh in den derden en hout in den eersten graet gehouden / sy zijn bequaem tegen het bloet spoutwen / 't bloet-pissen / de roo-loop / en alle oertollige bloeden der Vrouwen. De besien genesen de zweeringe van de Nieren of Blaes / ende de bladeren in Wijn gesooden en opgelept / heelen de quetsuren. In Italien en elders dienen de Myrtus bladeren in plaetse van Run om het Leer mede te bereyden. Tot de voorberhaelde gebreken bindtmen in de Apotheken een Sproop van de besien bereyt.

Meloenen.

Men vindt beneffens de gemeene soorte van Meloenen, noch anderen / als daer zijn: Meloenen van Padua, gulde Meloenen, witte Meloenen, hebbende de buytenste schoofte en het binnenste vleesch heel wit / Suycker Meloenkens of Moscadelle Meloenkens, hebbende de reuck van Muscus / en een uytnemende soete smaech. Sy werden gezaept in 't begin van Maert, op een besondere daer toe bereyde plaetse / die men gemeenlijck een Meloen-bergh noemt / als wy voort onder het misten der Hoben verhaelt hebben / wiens manier om die te bereyden / als oock het af-beeltsel van de Meloen-back van de Liefhebbers by den Nederlandtsen Hovenier kan gesien werden. Men steekt elck zaet drie ofte vier vinger breedt van malkanderen en een halve vinger langh in de gront. Het zaet moet maer een jaer oudt zijn / en men kan het eerst wecken in soete-melck of honinghwater / om het eerder te doen uytspuyten en de vruchten aengenaemer van smaech te maken. Daer na moetmen de Meloen-bergh met een glase Meloen-back decken /

en het zaet opgekomen zijnde en hebbende vier bladeren / moetmense 't bovenste hartje afsnijpen. Dit gedaen zijnde / moetmense verplanten op een wel met Paerde-mis bereyde / en welter Sonne gelegene plaetse drie voeten van malkander / en weder met de glase Back decken / of men set ober weder plante een glase kloock of Lantierne / en alse beginnen groote tacken te krijgen / moetmense allencxkens lucht geven. Ondertusschen moet men sozghvuldigh wesen om de valsche bloemen af te doen / als mede de tacken / diese te veel hebben / want haer alleen drie tacken behoeven overgelaten te worden. De telien van een goede Meloen zijn / als de steel bitter / de vrucht zwaer van gewicht / goet van reuck ende de kruyne hardt is.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Meloenen zijn hout en vocht van naturen / liefelijck van smaech en aengenaem van reuck; nochtans bederven sy lichtelijck in de Maegh / en veroorsaken 't Voert of eenige quaet-aerdige kooztsen. Een heete Maegh / is voort haer een goede kloock / en sy moeten sonder stercken Wijn niet gebuycht werden. Die Colijck / Scheur-buyck of eenigh ghebreck in de Mildt hebben / moeten haer van Meloenen wachten. Het zaet is goet voort een verhitte en verslopte Leber / drijft de Urijn en verbetert de gebreken van de Nieren en van de Blaes.

Pompoenen.

De Pompoenen verschillen onder haer eygen soorte in gedaente en oock in groote / waerom sommige genoemt werden Pompoenen Wijfkens, of lange Pompoenen sonder merckelijcke strepen of ribben; andere Pompoenen Mannekens, dese zijn dick en buych-achtigh / ront of plat ront / hebbende merckelijcke ribben / meestendeel seven in 't getal / uytgestreckt van onder aen de steel tot boven aen de kruyn. Noch zijnder die men noemt Roomsche Pompoenen somtijds heel groot / somtijds kleyn en plat rondt: Winter-pompoenen, dese zijn kleyneder als de gemeene / van de welcke

D'een twit / en d'ander geel van bleefsch is / ende en werden noyt in de Hoven ryp / maer afgepluickt zijnde / worden aen de balck / tot datse geel zijn / opgehangen. Sy begeeren altemael goede en tamelijcke vette aerde en een warme plaetse. 't Zaet in soete-melk of honigh-water geweekt zijnde / werdt in 't laetste van April ofte in 't begin van May met de scherpe punt om leegly geset / en in 't opkomen willen sy dickwils begooten zijn.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Pompoenen zijn hout en bocht van aert / doch minder als de Comcommers, maer meerder als de Meloenen: Sy werden op verscheide wijse tot spijs bereyt; en zijn als dan nut den genen / die warm van complexie zijn / en een heete Maegh hebben / maer die slap van Maegh zijn / moeten sich geheel daer van wachten. Het zaet komt in krachten met het Meloen-zaet ober een.

Cauwoerden.

Onder dese werden mede gereekent de Kalbassen en Citrullen. Men zaeytse / als de Pompoenen, op een wel bereyde en warme plaetse / en moeten drie of vier voeten van een geset zijn. Sommige maken in 't verkiezen van 't zaet dit onderschept / seggende; dat van 't zaet / dat omtrent de hals van de Cauwoerde leghet / de langen groepen / van 't geene dat in de midden leyt / de ronde / en van dat in de zijde geplacst is / de korte en dicke. Men moetse planten by pzeelen of stocken / daer toe bequaem gemaect / want indien sy by der aerde blijven nederleggen / konnense geen vruchten voort-bringen. Als de Cauwoerde gespeent is / salmen daer een teyle met water by setten / omtrent een span verre daer van daen / en daer door salmen bebinden datse uptnemende langh sullen worden. Ongelooflijk is 't geene sommige geschreven hebben / als datmen eertijds / wanneer men de menschen verbranden / in plaetse van te begraven / in dien asche de Cauwoerden zaeyden / en

datse dickwils met Olie begooten zijnde / in negen dagen groote en volkomen vruchten voort brachten.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Cauwoerden komen in aert en krachten met de Pompoenen ober een. In Italien wordt de vrucht in kleyne stucken gesneden / in vleesch opgesoden / en met Berjups gemenght zijnde den kooztsige menschen en den gesonde in seer heete tijden tot spijs voort-geset. De Pelgrims van Vrankrijck, Italien, Spangien, als oock de reysende lieden van Asia en Africa plegen de Fleesch-Cauwoerden of Kalbassen upt te hollen / om daer Wijn / Olie of andere vochtigheyt in te dragen. De Visschers van Africa en van de omliggende Landen / gebuycken dese Cauwoerden oock veel om haer netten / die sy upt-geworpen hebben / te teekenen / gelijk men hier te Lande met het koozch pleeght te doen.

Comcommers.

Dese begeeren de selve oeffeninge als van de Pompoenen. Men steekt het zaet in 't laetste van April in de aerde / andere zaeyense in Maert op een Meloen-bergh / en bewarense voorzigtelijck voort Voort en Houde. Men behoeftse niet te wieden: mits datse schoonder worden / alsse met kuyden rontom beset zijn. De Comcommer en wil niet groepen / als daer Olie ontrent is: selfs als maer alleen de gene / diese oeffent / Olie gehandelt hadde. Men vindt onder de selve witte en groene / waer van de witte voort de beste geschat worden. Boven dien isser een soorte diemen Wilden of Esels-Comcommers noemt / dese worden niet voort spijs maer alleen voort Medicijne gebuyckt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

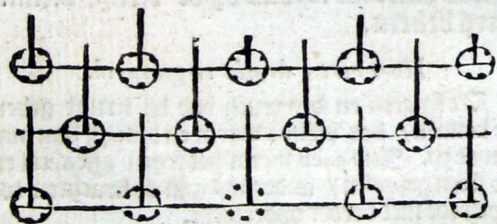
De Comcommers zijn hout en bocht in den tweeden graet / voorders hebben sy de selve krachten / die wy de Pompoenen toe geschreven hebben. Veel kleyn zijnde / wordense Augurckjens genoemt / en van beelen in 't zijn / met wat Vencikel, Peper-wortel en speceryen ingelept / om appetijt te berweken / voort of tusschen andere spijs gegeten. De volwassene bereyt men tot een Saet /

laet / met Olie / Peper en Azijn. De Ezels Commers zijn verwarmende en afvagende van aert: Sy beroeren de buyck sterckelijck / en ja-gen af de heete en waterachtige vochtigheden. Tot dien eynde wordt het sap / Elaterium gehee-ten / dick gemaect zijnde / in de Apotheecken be-waert / maer 't moet seer voorzichtig / en in klepne quantiteyt gebruyckt worden.

Boonen.

De Boonen worden onderschepden in groote, kleyne en Turckse of Roomse Boonen. De groote, of onse gemeene Boonen, die men hedendaeghs Tuyn-boonen noemt / werden in Maert op rypen in de aerde gese-ken / en eermense set / werden sy een dagh in water geweekt / andere nemen droessem van Olie / of Salpeterachtigh water. De kleyne noemt men Paerden of Duyve-boonen, en van dese werden op sommige plaet-sen heele Ackers vol gezaeyt. De Roomse of Turckse Boonen plant men in April, en by de selve worden staken geset / om daer by op te klimmen. Men behoefte niet te weecken voor mensse plant / om datse anders licht verrotten. Sy beminnen plaetsen die veel van de Son bescheenen worden. In de Boontjes bevindt men veel schoone en aengename verwe / doch de gemeenste zijn heel wit.

Dese bovenstaende Figuur beelddt uyt hoedanigh men een Bedde met Roomse ofte Turckse Boonen in 't verbandt beplan-ten / ende met Boon-staken besetten sal.

Op dese maniere wordt alles gheplant / welck men in verbandt begeert.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De groote Boonen zijn hout en droogh van

aert / geven matelijck en redelijck goet boedtsel. Boonen-meel doet alle gezwollen rijpen en is son-derlijck goet tot zweerende Vrouwen Boosten. Van het bloepsel der Boonen wert in de Apothe-ken een water gedistilleert / 't welck van de Vrou-ven seer begeert is / om het aengesicht schoon en blanck te maken. Sout uyt asche van Boone-struycken gemaect / is goet om grabeel / steen en 't water af te setten. De kleyne Boonen heb-ben de selve krachten: De Engelsche geven haer Paerden meest Boonen-broot teeten / waer van sy gelooven datse beter baren / als van den Ha-ber / en daerom onderhouden sy dese Boonen veel. De Roomse of Turckse Boonen zijn in aert en krachten de voorgaende gelijk en geven goet boedtsel. Sy werden op verscheide wijse betwaert en tot spijs bereyt.

Lupinen.

De Lupinen werden na de verscheident-heyte van de bloemen onderschepden / als met witte / blaetwe / paerffe / purper-ver-wige en geele wel-riekende bloemen. Sy worden van de zaden / die in de Haulwen beslooten zijn / in de Maent van April ge-plant / op soodanige plaetse daer men die begeert. Aenmerckens waerdigh is het dat sy alle dagen hun na de ommeloop der Sonne keeren / schoon het geen heider en klaer weer is / soo datse de Landt-lupden voor een Hur-werck of Sonne-wijser kon-nen dienen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Lupinen zijn warm en droogh tot in den tweeden graet / sy verteeren / verdryben en doen schepden alle placken van de Huyt / Krop-kie-ren en alderhande harde gezwollen / ende sy doo-den de Wormen / soo wel inwendigh gebruyckt / als uytwendigh op de Nabel geleydt.

Ridder-spooren.

Dese bloemen verschillen veel in vertwe / maer niet in bladeren of krupdt: want sommige zijn enckelt / andere dubbelt / wit-te / blaetwe / paerffe / bleek-roode / hoogh-roode en geblainde. Sy behoeven weynigh oeffeningh / want eens in April ghezaeyt

zijnde / komen daer na van selfs genoegh voort.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Ridder-spooren zijn verkoelende en t'samen-treckende van aert; waerom het water/ daer dit krupt in gesoden is / seer nut is tegen brandt / 't bzaecken/ droppel-pisse/ grabeel/ steen en geel-sucht. 't Werdt oock veel gedaen in wond-drancken. 't Water van de bloemen gedistilleert/ werdt onder de oogh-waters vermenght / om de ontsteeckinge der oogen te verkoelen / 't gesicht te verstercken / ende de schemeringe te verduyzen.

Wol-kruydt.

Dit krupt bindtmen tweederhande / het eene draeght geele bloemen / elck bloemken in vijf bladeren verdeelt / het andere heeft witte en schoone bloemen / maer in ses bladeren gedeelt. Men zaeyt het in April, en behoeft weynigh oeffeningh / om dat het sich selfs genoegh zaeyt; het bloeyt niet eerder als in het tweede jaer / na dat het upt de aerde gesproten is.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Wol-kruydt is verdroogende van aert: 't wordt selven intwendigh / maer dickwils uptwendigh gebruyckt / en onder stobinge tegen koude gebruecken van de Zenuwen / en om pijn te stillen gemenght. Men maect van de bloemen een Olie / die seer goet is voor Ambepen en om alle pijn te versoeten.

Oyevaers-becken.

Men bindt de Oyevaers-becken niet alleen in de koleur van de bloemen verschildende / als daer zijnder met geblainde bloemen / met witte / blaauwe / paersse / heel bynnen en andere; Maer oock naer haer geslacht of soorte / als groot Oyevaers-beck, liggende of kruypende Oyevaers-beck, na Muscus-riekende Oyevaers-beck, Duyvenvoet, Kraenhals en S. Robrechts-kruydt, welcke drie laetste veel in 't wilde gebonden werden. Sp begeeren weynigh oeffeningh / want eens in de Lente in den Hof gezaeyt zijnde / spruyten van selfs daer na voort /

maer sy moeten een jaer gestaen hebben / eer sy haer bloemen en zaet voort brengen. Ontgenomen die na Muscus rieckt en de wilde soorten.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Hoewel de aert en krachten van de meeste soorten van Oyevaers-becken onbekent zijn / soo werden nochtans de Duyve-voet en S. Robrechts Kruydt seer gepresen onder de wondt-drancken / en om 't bloet te stelpen / 't bloet-pissen te genesen / en om 't grabeel af te setten.

Thlaspi van Candia.

Dit krupt werdt in de Hoven veel geoeffent / en men noemt het in onse Tael wilde Kerffen van Candia. Het werdt in de Maent April gezaeyt / en 't zaet wert in de Maent Julius ende Augustus tijd.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt is heet van smaech / en sterckelijck verwarmende van aert. Het komt verders met de krachten van de Tuyn-kars ober een.

Bruynettekens.

Dese werden om haer schoon roode bloemtjens in de Hoven onderhouden / en in de Maent April gezaeyt / sy bloeyen de Somerse Maenden doot / en zijn onder de naem van Flos Adonis by de krupt-bemimmers bekend.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De smaech en den reuck van dit krupt geben te kennen / dat 't selfde warm en droogh van nature is. In Saxen werdt het tegen 't grabeel en de steen gepresen / andersins zijn de krachten tot noch toe niet verder ondersocht.

Basilicum.

Dit is een wel-riekent krupt / en werdt in April en May in vette aerde gezaeyt / en spruyt terstondt upt / indien men 't stracks als 't ghezaeyt is met lauw water begiet. Men moet het op den middagh besproeyen / anders als andere krupten / die 's morgens of 's avonts willen bevochticht zijn. Het moet

moet alle jaer op een nieuwen gezaept worden / want het des Winters uptgaet.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Basilicum wert gestelt onder de krupten / die in den tweeden graet verwarinen; het verquicht 't herte / verwarint de maegh / geneest de verouderden hoeft / verwecht de pisse / en versterckt de bochtige herzenen: Maer die krank van herzenen en veel met hoofst-pijn gequelt zijn / is de reuck van dit krupt schadelijck. In Italien doen sommige de Basilicum in de nieuwe Wijn / om de selve een lieffelijcke reuck en smaect te geven.

Vingerhoeden.

Dit krupt draeght verscheide bloemen / als paerffe / witte of upt den witte wat bleek-paers van koleur / geel / bale / purper-roode en lijf-vertwige. 't Werdt om de aerdigheyt van de bloemen in de Hoben onderhouden / en werdt in April gezaept / ende brenghet in 't tweede jaer in July en Augustus sijn bloemen voort.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Hoe wel dit krupt alleen hier te Lande tot vercieringe des Hofs geoeffent wert / nochtan wert het in Italien booz een krachtigh wondt-krupt geacht. De Boeren in Engelandt zieden van dit krupt een danc / waer mede sy van onder en boven purgeeren.

Chamedrys.

Dit krupt wort tot de Medicijne in de Hoben geoeffent / en niet scheuren voort geset / 't bloeyt in July en Augustus, en moet booz die tijdt gepluckt / gedrooght en bewaert worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Chamedrys is heet en droogh in den tweeden graet / opent de verstopte mildt / geneest de geelsucht / ballende siekten / hoofst-pijn en derden-daeghe kooztsen / doot de woemen / verwecht de Maent-stonden / en suyvert de boest van taepes sluymen.

Velt-cypres.

Dit krupt in April in de Hoben gezaept zijnde / groeyt weeldighlijck voort / en bloeyt in July en Augustus, en daer na wort het zaet voort rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Velt-cypres is warm in den tweeden en droogh in den derden graet / 't opent de verstoptheden van de Leber en Nieren / geneest de geelsucht / 't sterccijn en water-sucht / verwecht de Maent-stonden der Vrouwen / en verbetert de koude gebreken van de herzenen en zenuwen. Tot dien eynde wert dit krupt in Water / Wijn of Medec gesoden en gedroncken.

Scorzonera.

De Scorzonera wast van seifs sonder oefeninge in Spangien, en schijnt sijn naem verkregen te hebben van het Spaens woort Schurzo, 't welck betekent een Adder, al of men seide Adder of Slangen-kruyd, na de groote kracht die dat heeft tegen het vergift van de Slangen. Het is hier te Lande van Spaensh zaet aengelommen / en wort in Maert gezaept / de wortel blijft lange tijdt in 't leven en spruyt alle jaer weder upt / en 't bloeyt in Juny en July.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Scorzonera is warm in den eersten en boest in den tweeden graet / en wort seer krachtigh gehouden tegen alderhande vergift / peste / besmettelijcke siekten / kooztsen en kinder-pocken. De wortel wert veel geconsijt en als een sonderlinge remedie tegen de boozverhaelde ghebreken gepresen.

Keule of Kun.

De Keule zaeyt men op een matige vette grant en wel ter Sonne gelegene plaetse in de Lente, en wil gaerne ontrent de Ajuyng geplaeft zijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt is warm en droogh in den derden graet / versterckt de Maegh / breeckt winden /

verweckt de Maent-stonden / drijft de Urijn en scherpt het gesichte. Sy wert seer nuttelyck gesoden / en gestooft by de Boonen en andere diergelijke pluck-bzychten / die wint-achtigh zijn / en geeft aen de spijs een goede reuck en smaeck.

Rakette.

De Rakette begeert wel-gemiste aerde / kan seer wel tegen de koude en mach daerom droogh gezaeyt worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Rakette is warm en droogh in den derden graet / versterckt de Maegh / en verweckt den appetijt. Dit krupt wert seer bequaem met de Latouw, Porceleyn en andere koude krupden gegeten / want sy de onmatige koude eygenschap

van de boozsepde krupden door haer heeten aert maticht.

Indiaense Kersse.

De Indiaense Kers wordt in April op een warine plaetse by staekijens of andere steunselen gezaeyt / om daer tegen te rusten en haer selven daer aen vast te maken. Het is een cierlijke plant / hebbende ronde bladeren en geele bloemtsjens / van gedaente de Ridder-spooren of Sots-kappen seer gelijk. 't Zaet groeyt in een aerdigh hauwlien.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Indiaense Kersse, om dat sy de smaech van de Tuyn-kars heeft / daerom wert sy oock geloof / de selve van krachten wat gelijk te zijn.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in M A Y.

DE Verstandige Hovenier sijn Hof in goede order gebzacht / bezaeyt en beplant hebbende / moet niet een naerstigh oogh en een onvermoeyde handt besigh zijn ontrent het geene hy gezaeyt en gheplant heeft. Tot dien eynde neemt hy in acht / dat alles bequamelijck opwasse / waerom / als hy beschouwt / dat het krupt al te dick of te ongelijck uytspuyt / is hy voort besigh / waer het te dick staet / 't selve te verdunnen / en waer het te pdel is / de leeghe plaetsen door 't verplanten te vullen. Voor eerst en voor al moet hy het onkruyt in sijn seugt dempen en uyt-wieden / want andersins 't selve te diep gewortelt zijnde / bederst het aertrijck / en de goede krupden worden onderdruct en versticht. Hy zaeyt nu Rapen, Wortelen, Sala, Porceleyn, Latouw, Majoleyn, Basilicum, Cichorey-wortelen, Bier, Carduus Benedictus, Sallery, Rammelatsen en Bloem-kool met de nieuwe Maen. Hy plant Meloenen, Pompoenen, Turckfeboonen, Cyclamen. Hy vergadert nu de

krupden / van de welken hy Wateren en Olien distilleeren wil / want de selve nu in haer volkomen en beste fleur en kracht zijn. In het begin van dese Maent sal hy al het teere Boom-gewas uyt de stoobe in den Hof brengen / als Orangie-boomen, Limoenen, Granaten, Myrthen en diergelijke / daer toe waernemende een dagh / als het soetelijck regent / en dat ontrent den avondt / en die stellen aen de Noort-zijde van den Hof / om van die winden bezydt te zijn; men sal oock de aerde / die in de tobheng of potten is / ververschen met nieuwe aerde en mis daer op te doen / en de Boom supberen en besnoeyen van alle onbequame tacken.

Van het planten der Kruyden.

In groote hitte en drooge tijden / en dient men geen krupden te verplanten / ten ware dan dat het weder hem tot regenen liet aensien / anders moeten de planten begieten / en sulchs moet geschieden met water dat niet

niet te houden is / tot dien eynde sal men regen-water in de Son setten / of men mach sloot-water nemen. Veel krupden willen wel verplant zijn (uytgenomen Pietercelie, Kervel, Melde en Spinagie) en hoe meerder men die verplant / hoe schoonder sy op wassen. Enige krupden moet men 't onderste van de wortels en beselinge afsnijden / en rupm planten om schoon te doen groeyen / andere en voornamentlijk de bloem en bol-gewassen worden door aerdtbooren met de omleggende aerde uytgenomen en verplaets. De scheuten en spruyten van het krupdt werden tot allen tijden van 't jaer geplant / als oock de spruyten van een jaer / als men die van de wortel of van de stam af treckt / en onder wat omwringht of kneust / dat doet de spruyte wel groeyen / insonderheyt als 't eynde wat in water eerst geweecht heeft / en dan twee of drie vinger lanck diep in de aerde set of plant / gelijk de spruyten van Roosmarijn, Salie, Wijnruyt, Averuyt, Steen-violieren en andere krupden. Ondertusschen moet men naerstigh gade slaen / in wat voor aerde de krupden weeldigh wassen / want sommige begeeren vet / sommige middelmatigh / andere sant-achtigh aertrijck. Daer-en-boven moet men in acht nemen / welke krupden een besondere en verborzen vrientschap en de welke een besondere vrientschap tegens malkandere dragen / op dat de eersten by een ende de andere wijdt van malkanderen geplaetsf werden. Een verborzen vrientschap bespeurt men tusschen de Wijnruyt en den Vijge-boom, tusschen de Wijnruyt en den Olyven-boom, tusschen de Myrten en Lauwerier-boom, tusschen de Myrten en Granaet-boom, en tusschen de Ajuyn, Roosse-boom en Lelien. De Zee-ajuyn en Rakette doen dat de krupden / die ontrent haer geplant of gezaept zijn / seer tierigh groeyen. Een besondere en verborzen vrientschap verneemt men tusschen Orega en Kool, tusschen Klim-op, Radjs, Kool ende de Wijngaert, tusschen de Aker en Nooten-boom, en tusschen de Aker en Olyven-boom.

Granaet-Appel-boom.

De Granaet-Appel-boom werdt hier te Lande wepnigh van kernen / maer meest van stecken en spruyten aengeteelt / doch brengen hier geen rijpe vruchten voort / ten zy by seer warme Somers, dan de wilde soorte Balaukia ghenaeemt / wordt hier te Lande veel van de Liefhebbers geoeffent om haer schoone bloemen. Sy vereyschen een besondere en sorgghvuldige oeffeninge. Men setse in goede wel-gemiste aerde in potten of backen / en begeeren by Somerdagh veel begoten zijn / en moeten by de Winter voor de Voest nauw bewaert worden ; sy werden van de Maert tot May geplant / en men sal alle jaer vlijtigh / 't geene aen de stam of by de wortel uyt/spruyt / afsnijden. Sy willen niet oude koe-mis of Esels-mis versien zijn. Op dat haer bloemen niet licht soude afvallen / doen eenige een looden ringh of een Slangen-bel rondom den stam. Indien dese Boom seer van 't gewoonte beschadicht wordt / salmen de stam en tacken met Esels-pis en Derckens-mis bestrijcken. Dese Boom wil gaern ontrent de Myrten-boom geplaetsf zijn / en indien men Zee-ajuyn ontrent hem plant / sal hy tierigh wassen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Alle de soorte van Granaet-appelen zijn verkoelende en wat t'samen-treckende van aert / doch niet dit onderschept: De soete en verkoelen soer niet / als de suuren / noch en zijn so t'samen-treckende niet / maer bochtiger / dan sy verwecken winden en zwellinge in de buick. De suure Granaet-appelen en die enige wzingigheyt in hebben / zijn merckelijck verkoelende / dzooglmakende en t'samen-treckende van aert ; waerom sy de slappe maegh verstercken ende de verhitte verkoelen / sy verdzijben alle walginge / doen het braken ophouden en stoppen den kamerganck. De Granaet-schillen en de bloem-knoppen van de wilde Granaten verkoelen / verdzooogen en trecken t'samen seer sterck / verdzijben en bedwingen de ontfieckinge / verhitte en de beginnende zweeringe van de mond en Almandelen /

len / sy zijn mede seer goet om het bloeden der tanden te doen ophouden / en de losse tanden vast te maken / als men de selve in water en een weynigh Wijn-azijn opziedt en daer mede te gorgelen ofte de mondt te spoelen. Van het sap werdt in de Apotheken een lieflijck en dienstigh Syroop bereydt.

Orangie-boom.

Deze Boom wert uyt Spanjen en Italien van Cadix en Genua hier gebracht / ofte men queecht hem hier te Lande uyt het zaet of kernen aen / die men in May of daer ontrent in goede en vette aerde steekt / en na dat hy vijf of ses jaren oudt is / oculeert in de Maent van Juny of July. Hy moet sorghevuldighlyck vooz de ooz-wozmen en pisse-bedden / datse de botten niet af-bijten / als mede des Winters vooz de Dofst in de kachels bewaert worden. De maniere van 't stoken der kachels hebben wy vooz onder de oeffeninge van de Maent January aengewezen. De verdere oeffeningh van desen Boom konnen de Liefhebbers by den Nederlantzen Hovenier nauwkeurigh beschreiben vinden / alwaer mede de potten en bakken / waer in men soodanige Boomen plant ende de stobe / waer in sy des Winters bewaert worden / seer aerdigh vertoont werdt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De vruchten van desen Boom zijn van verscheyden en tegen den anderen in krachten seer verschillende deelen gemaect / want de wel-riekende schil is bitterachtigh van smaeck / droogh en warm van natuur: het wit vleesch dat naest de schil gelegen is / is houdt van aert en grof van stoffe: het binnenste en sappigh mergh is verkoelende en droogh-makende van aert; het zaet is warm en droogh in den tweeden graet. De schillen wederstaen 't fenijn / verwarmen de maegh / doen de spijs verteeren en maken een goeden en soet rieckende aeffem: sy worden gemeenlyck tegen het Colijck / uyt winden ontsaen gebruyckt / en van sommige tegen de koozts ingegeven. Het binnenste mergh of het sap / daer uyt gheperst / temperet de heete en galachtige bochtigheden / verwekt den appetijt en verslaet den dofst: het is

seer nut en dienstigh tegen brandende kooztsen / besmettelijcke siekten en slauw-hertigheyt. Het zaet versterckt het herte en jaeght de wozmen uyt het lijf. De Orangie-appelen en Lamoenen zijn seer goet gebruykt tegen den scheur-buyck / waerom sy oock van de Zee-barende tot berbersinge seer begeert worden.

Citroen en Lamoen-boom.

Deze Boomen werden op de maniere van de Oranje-boom hier te Lande aengeteelt / vooztgeset en bewaert / en haer aert, kracht en gebruyck komt met de selve seer wel oer een.

Roofe-boom.

De Roofe-boom heeft verscheyde medesoorten als Provencie Roos, enckelde en dubbelde witte Roosen, Aert-roosen, enckelde en dubbelde / Fluweel-roosen, Maent-roos, Caneel-roosen die in Vranckrijk en Engelandt veel groepen / en zijn vooz haer liefelijcke reuck seer wel bekend / enckelde en dubbelde Muscus-roosen, geele Roosen, die eerst van Algier in Africa na Vranckrijk gesonden zijn / Rooskens van Kayro, die seer spade in 't jaer bloepen / zijnde wit van koleur en goet van reuck. De Roofe-boom is seer plaspierigh / vermakelijck en profijtelijck in den Hof / 't zy alleen of aen de Galderpen of langhs de Hepingingen geplant. De wel-edelen Heer Augerius Busbequius betuyghet / dat de Turcken de Roosen soo veel achten / dat sy nimmermeer toe en laten / dat de bladeren daer van op d'aerde blijven leggen: want gelijkertijds de Poëten verciert hadden / dat de Roosen van het bloedt van Venus gesprooten waren / soo gelooven de Turcken dat de Roosen van het zweet van Mahomet gekomen zijn. De Roofe-boomen worden aengeteelt van uytspuytels / oock van zaet aengetwommen / en als de zaepelingen een jaer out zijn maghemense verplanten. Als men se met de volle Maen verset / werden sy vol en vruchtbaer van Roosen. De Muscus-roosen moeten des Winters vooz de koude en Dofst nauw bewaert worden. Lelien, Loock en Roosen willen

willen gaern by malkander wassen. Sommige soorten van Roosen bloeyen wat vroeger / sommige later in 't jaer : dan meest alle worden bloeyende gebonden in May of in 't begin van July. Om vroege Roosen te hebben / sal men een putken van twee palmen breekt maken rontsom den Roosboom, ende daer dan 's avonts en 's morgens warm water in gieten : Nochtans moet sulchs geschieden niet eerder als by knoppen begint te krijgen. Sommige gelooven de Rooselaers te doen bloemen voort brengen van wat koleur sy willen / als sy de strupcken van Roosen niet verre van de wortel door-booren / ende daer soodanige verwe in doen / als sy in die bloemen begeeren te sien. Sommige verskeren dat men groene Roosen verkrijght. Wanneer men een strupckje van witte Rooselaer in een Hult-boom griffijt of ent / nemende een ranck van den Hult en dien door-boorende / ende in dat gat den Roosen-ranck steekende / en 't selfde soo laten begroeyen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van de bloemen van meest alle de soorten van Roosen, om dat sy van verscheide deelen gemaect zijn / hebben daerom verscheide krachten. Men vindt in de selve aertachtige / samen-treckende en oock bochte of waterachtige deelen / en sy komen daer in ober een datse alle verkoelende van aert zijn. De Provencie ende de roode of Aert roosen werden meest in de Medecijne gebruyckt. De Provencie Roosen doen de gal en galachtige bochtigheden seer sachtelijck neder saken / matigen de hitte des bloets / verstercken het herte / openen de verstopte Leber / en genesen de geel-sucht / water-sucht en langhduurende koozsen. Uytwendigh wert seer nuttelijck een Roosen-koeck met Roosen-azijn bebochticht / op het hooft gelept / voer hooft-pijn en ongerustheyt in heete en vrandende koozsen. De Aert-roosen zijn t'samen-treckende van aert / verstercken de Leber en Maegh / en werden veel gebruyckt om de buick-loopen te stempen. Men maect van de Roosen, Water / Azijn / Sproop / Conserf / Olie en Roosen-honingh / de welke in de Apotheecken te vinden zijn.

Egelantier.

In de Hoben werdt enckelde / dubbelde en geele Egelantier aengequeecht / begeert de selve oeffeningh die wy van de Roosboom gesept hebben / en komt in krachten met de selven eenighsints ober een.

Roosmarijn-boom.

De Roosmarijn is een Boomachtige Heester / en werdt tot verciersel van de Hoben met groote naerstigheyt onderhouden. Men plant het in Maert of April van scheuten / tacken of spruyten / de welke onder wat gekneust moeten zijn. 't Wordt oock van zaet aengewonnen / maer dan komt het tragelijck voort / en kan hier te Lande de koude niet wel verwinnen. Het begeert eer drooge dan vochte / en niet te seer gemeste aerde / en moet des Winters wel gedeckt of in laetwe plaetsen geset zijn. De oude plantten set men tot aen het nieuwe hout in de aerde / en willen des Somers veel begooten zijn / hier toe nemen sommige soete-melck of wep. Sy bloeyen in 't beginsel van de Lente tot diep in de Somer.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Roosmarijn is warm en droogh in den tweeden graet / versterckt de herzenen / zenuwen / memorie en sinnen / geneest de milt en geel-suchtigen / opent de verstopte leber / en is goet tegen de witte Bloet der Vrouwen. Van de Roosmarijn wert gemaect Water / Olie / en Conserf / tot de voorgenomde gebreken seer dienstigh.

Oleander.

Den Oleander is een Boomachtigh gewas / met de gedaente van den Lauwerier-boom, en werdt in dese Landen in de Hoben van de Krypt-kemmers van inleggende tacken voort geteelt / de bloemen die root of wit en van vijf bladeren gemaect zijn / komen selden voer Augustus te voorschijn. Wy wil by Somer-tijdt begooten en des Winters voer koude bewaert zijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Oleander is heet in den derden en droogh in den tweeden graet / en van bukten opgelept / herteert alle gezwellen en doet de selve schepden ; Maer inwendigh moet het niet gebzuyckt worden.

Majoleyn.

De Majoleyn is een seer wel-riekent Kruidt / en is in sijne en grove / als mede Engelsche Majoleyn onderschepden ; het wordt gezaept of geplant in 't laetste van Maert, of in 't begin van April, in goede en sabelachtige aerde / en moet in heete en droog tijden besproeyt zijn.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Majoleyn is warm en droogh in den derden graet / en seer door-dringende van kracht : Sy versterckt de herzenen en zenuwen ; waerom sy tot der selver koude gebzeken seer nuttelijck gesicht wort : Sy breekt winden en drijft den Urijn : Sy wort oock gemenght onder Riespoeyer om de vochtigheden uyt het hooft af te trecken. Majoleyn onder spijsse gedaen / maect de spijsse smakelijck ende den mage aengenaem. Men kan van de selve een krachtigh Water en Olie distilleeren / en met Suiker een Conserf maken.

Sellery.

De Sellery wordt in April of May gezaept en daer na in diepe greppen geplant / dese opgeschooten zijnde / moeten de aerde daer tegen aen ophoogen / sy begeert sabelachtige aerde. Om zaet te winnen laet men een strupck of twee / of soo veel men begeert / oberstaen / die als dan in de Maent July bloeyen / en in Augustus zaet leveren.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Sellery komt in krachten met onsen Hof Pietercelie wel ober een / en wordt hedendaeghs veel tot salaet met Olie / Sout en Peper gegeten / en als dan houdtmen daer voor / dat sy de zwache Mans te Paert helpt.

Rammelatsen.

De Rammelatsen begeeren in de Maent May in sabelachtige aerde gezaept te zijn / in aert en krachten vergelijcken sy sich met de Radijsen.

Cyclamen of Verckens-broodt.

De Cyclamen wordt door zaet en afgescheurde wortels in May voort-geteelt / sy wast gaerne op schaduw-achtige plaetsen / en bloeyt gheemeenlijck ontrent de Maent van September, ende daer na volgen nieuwe bladeren / die des Winters groen staen. Het zaet wort ontrent de naestvolgende Sommer volkomen rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Cyclamen is warm en droogh in den derden graet / opent de verstopte Maent-stonden / drijft den doode bzucht en de steen af / ende geneest de mildt en water-sucht. De wortelen van dit kruidt eeten de Verckens seer gaerne / waerom het oock Verckens-broot in onsen Tael genoemt werd.

Lilium Convallium of May-bloemen.

Dit heeft seer schoone / witte en wel-riekende bloemen / en wert anders Lelien van den Dale genaemt : 't begeert geplant te zijn op vochte en schaduwachtige plaetsen / en wert door den wortel voort geteelt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De May-bloemkens zijn warm en droogh van aert / en seer nut tegen de beroertheit / lammigheyt / draeynige des hoofts / ballende siekten / en andere gebzeken / die van koude en vochte ongetempertheit der herzenen ghekomen zijn : sy verstercken 't herte / doen de verlooren sprake weder keeren / en bebozderen den arbeid der Vrouwen. Van dese bloemen maectmen Wijn / gedistilleert Water en Conserf / tot de voort-haelde gebzeken seer dienstigh.

Scabiosa.

De Scabiosa is in gemeene en breeemde onderschepden. De gemeene wast veel in 't wude.

wilde aen de kanten van de Ackers. De
bzeemde wordt tot cieraet in de Hoben aen-
gequeecht / en heeft verschepte soorten van
bloemen / als de Spaense die heel bypn is/
Oostenrijcke met roode en purpere bloe-
men / Indiaense met doncker-roode bloe-
men / Scabiosa met bleek-geele bloemen/
met witte bloemen / met kinderkrans / Franse
Scabiosa en meer anderen. Dese worden in
de Maent Maert gezaept / en daer na ver-
plant op soodanige plaetsen / als men die
begeert.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De gemeene Scabiosa, die in de Apotheeken
seer veel gebruyckt wordt / is warm en droogh
tot in den tweeden graet / opent / drijft het zweet/
weerdstaet 't vergift / en is de longe nut en be-
quaem / waerom sy gebesicht wordt tegen intwen-
dige verzweringe / pleuris / hoest en de peste. De
bzeemde schijnen met de ghemeene van aert en
krachten genoeghsaem ober een te komen.

Angelierien.

Onder de Bloemen / die om haer schoon-
heyt in de Hoben onderhouden worden / zijn
de Angelierien geen van de minste / haer ge-
flachte en mede-soorte zijn veelderley / en al
te groot om hier te verhalen. Tot haer oef-
feningh begeeren sy goede / luchtige en met
mis wel toe-gemaecte Aerde / en moeten
in April ofte May vier dagen voor de volle
Maen gezaept werden / de stoelen sal men
het eerste jaer laten staen / en als sy het
tweede jaer bloepen / sal men al de dubbelde
uyp setten / en door aflegginge vermienigh-
buldigen / sulcks geschiedt in 't laetste van
July; in het tweede of derde liddt gesneden
zijnde / leyt mense met haechjens neder/
daer ober werpende fantachtige aerde / en
sy daer na wortel geschooten hebbende / wer-
den bysonder verplant. Om de Bloemen
schoon en groot te hebben / moet men maer
een steel op een plant laten / en de valsche
by-knoppen af trecken / op dat maer 5 of 6
Bloemen op dese voorsz. steel blijven staen/
en men sal haer bladeren dichtwils sup-

beren / ende de aerde naerstigh roeren en
besproepen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dese Bloemen zijn middel-matigh van aert/
sy worden gepresen tot hert-kloppinge / draepinge
in 't hooft / vallende siechte en stuppen of span-
ningen der zenuwen. Men maecht van dese Bloe-
men Conserf en Azijn / die mede in tijden van
peste seer dienstigh zijn.

Peonien.

Dese zijn in verschepte soorten af-ghes-
deelt / als Peonien Manneken, Wijfken,
witte, roode, dubbelde, lijf-verwige, Peo-
nien van Constantinopolen, Peonien met
bladeren van Akeley en meer anderen. Sy
worden in de Voor-tijdt van de wortelen af-
geset / en eens geplant zijnde / blijven die
veel jaren ober. Sy begeeren goede aerde
en wel ter Sonne gelegene plaetsen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Peonien zijn warm en droogh van nature/
en een weynigh t'samen-treckende van aert: De
wortel / bloemen en 't zaet wert alleen in Ma-
decijne gebruyckt. Peonien berquickt de herze-
nen / berdrijft schick en zware droomen: Maer
insonderheyt is sy van alle seer vermaert geweest
voor de vallende siechte. Sy is seer nut den geel-
sichtige / en die pijn in de Nieren of Blaes heb-
ben / verweckt de Maent-stonden der Vrouwen/
en opent de verstoptheyt van de Lever. Van de
Bloemen wordt in de Apotheeken een Sproop
en Water bereyt / de welcke tegen de voornoemde
gebreken bequaem gebruyckt konnen werden.

Akeley.

Men vindt in de Hoben van de Liefheb-
bers geen Bloemen / die meer verschept-
den van koleur en gedaente zijn / als dese/
men vindtse met enkelde en dubbelde bloe-
men / blaetwe / purpere / roodachtige/
incarnate / lijf-verwigh / gespikkelde / ver-
stopden witte / sneeu-witte / heel groene/
alleen geele heeft men tot noch toe niet ge-
sien. Sy vereyschen goede aerde en wel
ter Sonne staende plaetsen / en in 't Dooz-

jaer gezaept zijnde / bloepen sy in 't tweede jaer in May en Juny.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt is middelmatig warm en verteerende van krachten. Het zaet niet Saffraen ingenomen / wert seer geprezen om de verstopte Leber te openen en de Geel-sucht te genezen / het doet mede de Maselen en Kinder-pockjens uyt slaen. Sommige houden het hooz een besonder genees-middel om den arbept der Vrouwten te bezonderen. 't Zaet wordt een bierendeel loots met Wijn in-gegeven / om warm gedeckt zijnde / het zweeten te verwecken.

Brasile Peper.

De Brasile Peper is eerst in Europa van de Landen omtrent Goa en Calicut ghebracht / en wert in de Hoven van sommige Liefhebbers onderhouden; 't wert gezaept in April op een Meloen-bergh, of andere warme plaetsen / want het niet seer wel de koude kan verdragen; De hautwen of vruchten werden seer laet in 't jaer rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt is heet en droogh in den vierden graet / en moet inwendigh niet gebruyckt worden / want het de Leber te seer ontsieecht en het ingewant moeplyck en lastigh valt. De Indianen gebruycken om de losse tanden vast te maken / nemende Poeder van Paerle-moeder, en asch van de gebrande bladeren van dit gewas / te samen in water gewassen / tot dat het heel wit wordt / en daer mede bestrijcken sy haer tanden.

Maeghde-palm.

De Maeghde-palm is over al wel bekend / en wast gaerne op vochte en sommerachtige plaetsen / en wert door 't scheuren aen-ge-teelt. De bladeren zijn het geheele jaer door groen / ende 't bloeyt in Maert, April en May. In de bloemen wert eenige onderschept bespeurt / sommige en de meeste zijn blaetwe / andere witte / paerffe / en dubbelde bruyt-paerffe.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt is warm en droogh in den tweeden graet / en wat t'samen-treckende van kracht / 't drijft den Urijn / geneest wonden / en stopt alderhande buyck-loopen. Sommige hangen dit krupt op troebele Wijn / om de selve klaer en schoon te maken.

Roomse Camillen.

De Roomse Camillen behoeven weynigh oeffeningh: want hoe men dit krupt meer vertreet / snoeyt en scheert / hoe het beter ende gewillighlijcker wast / en wert daerom bequamelijck geplant in eenige pzeelen tot een voet-tapijt / of op verheven beddens daer men des Somers pleeght op te sitten of leggen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Deze bloemen zijn warm en droogh in den tweeden graet / en daerom oock krachtiger in 't werken als de gemeene Camillen. Sy stillen pijn / vermoozen / verwecken de Maent-stonden en Urijn / en versoeten het Colijck. Het afgesneden en gedrooght krupt kan des Winters tot vaat-water gebruyckt worden.

Mater.

Mater heeft enkelde en dubbelde bloemen / het komt liever van by-scheuten als van 't zaet voort / de welke men in de Maent April af-scheurt en plant: soo haest de bloemen by na gedaen hebben / moet men die af-snijden / soo sal het te beter het naeste jaer uyt-schieten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Mater of Moeder-kruyt is heet in den derden en droogh in den tweeden graet / afbagerende / supberende en openende van krachten: sy verwarmt de Lijf-moeder / verweckt de Maent-stonden en drijft de Ma-geboorten af.

Steen-violieren.

Hier van zijn schoone mede-soorten / als purper / root / bonte / witte / geel-bonte &c. Sy begeeren matige aerde en veel water.

De

De dubbelde Steen-violieren worden van siecken / in April in de aerde gesieken / aengeteelt / of men zaeyt het zaet van enckelde in September, en bewaertse voer de Dorst / dan in de Lente verplant / brengen dubbelde bloemen voort.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Soo wel het krupt / als de bloemen hebben een afvagende kracht: de bloemen genesen de gebreken van de Leber en Nieren. 't Zaet drijft de Maent-stonden en Ma-geboorten af.

Alkekengi of Kriicken over Zee.

Daer dit krupt eens geplant is / vermenighvuldicht het seer / 't wast gaerne op bochte en schaduw-achtige plaetsen / veel nieuwe scheuten en stelen uptwerpende en alle jaren upt-spruytende: de vruchten of kerffen / die in blaesjens beslooten zijn / worden ontrent de Herfst rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De vruchten van de Alkekengi zijn houdt en droogh in den tweeden graet / sy doen water lossen en setten 't grabeel en de steen af / openen de verstoptheden van de leber / genesen de geel-sucht / en schepden het geronnen bloet in het lichaem. Men kookt dese vruchten in Wijn of ander bequaem nat / en geeft het te drincken. In de Apotheken werden van de selve koeckjens / Trochisci Alkekengi genaemt gemaakt / die tegen de voorgeverhaelde gebreken seer dienstigh zijn.

Filipendula.

De Filipendula wil in drooge en santachtige aerde geplant zijn / en draeght sijn bloemen in de Maent Juny, en kozt daer na wert het zaet rijp / 't welck men in de Maent April zaeyt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Filipendula en insonderheyt de wortel / is heet en droogh van aert / drijft de urijn / 't grabeel en de steen af / oock is sy seer nut tegen de ballende siechte / draepinge des hoofts / een benauwde borst / en meest alle gebreken / die upt houde oorsaken ontstaen zijn.

Schorpioen-kruyd.

Dit krupt wort Schorpioen-kruyt geheeten / om dat de hantwens daer het zaet in leyt / eenighsints de staert van een Schorpioen gelijckt. Het moet alle jaer in het begin van April in de Hoben gezaeyt werden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt wort van Dioscorides voer een seker en haestigh genees-middel gehouden / om de sieken van de Schorpioenen te genesen / als men dat op de ghequetsste plaetse doet. Als men de Schorpioenen met dit krupt aenraecht / dan vallen sy in zwijm als of sy dootd waren / maer komen weer tot haer selven / als mense met de wortel van witte Nies-wortel aenraecht.

Cataputia.

Dit krupt wort onder de geslachten van Wolfs-melck gerekent / dit vindtmen veel in de Hoben / en eens gezaeyt zijnde / spruyt het van het afgeballen zaet overbloedigh voort.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Cataputia is heet en droog in den derden graet / purgeert seer sterck van onderen en van boven / de melankolijcke en waterachtige bochtigheden / en moet dieshalven niet sonder voorsichtigheyt en sozge inwendigh gebruyckt worden. Het sap doet het hartz uptballen en supbert de buple seeren en schurftheyt.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in J U N I U S.

In't eerste van de Maent Junius plant de Verstandige Hovenier Roomse Boonen om groen te eeten; hy zaeyt Rammelatsen, Radijs, Kropsala, Kervel, Endivie, Porceleyn, en dat na St. Jans dagh / om dat het als dan niet in 't zaet en schiet. Hy is besigh in 't vergaderen van alderhande krupden en bloemen om te distilleeren / want omtrent dese tijdt treckt men upt de selve de meeste Olien en beste krachten. Hy sal nu de Orangie-boomen en andere teere gewassen / die hy in potten of tobbens de geheele Winter bewaert heeft / beginnen te begieten / op datse niet verdroogen / maer te tieriger groeyen en te beter haer bloemen en vruchten te voorschijn brengen. Dit bewateren moet geschieden tegens den abondt met regen-water / dat dooz de Son gewarmt is / wel toesiende dat het water soo gegooten werde / dat het de stam van de Boom niet en rake / maer men sal daer van blijven / soo ver als het mogelijk is: tot dien eynde kan men oock water-testen omtrent de Boom setten / daer in een reepje laecken leydt / waer upt het water langhs het selve geduurigh na de wortel af-druppt. Hy sal nu oock sien na de Appel, Peere en andere Vrucht-boomen, en alwaer de vruchten te dicht by een zijn / waer dooz de een van den ander verdrucht wordt / sal hy de kleynste en quaetste naersigh aflesen / op dat de overige beter tot haer volkomenheit komen meugen.

Om de Boomen vruchtbaer en wel-dragent te maken.

De Verstandige Hovenier weet dooz goede en naersige oeffeninge de Boomen en vruchten veel heerlijcker / schoonder en vruchtbaerder te maken / en hier toe is een van de voornaemste reinedie het griffien enten / waer van wy hier vooz geschreven

hebben. Voorts om de Boomen vruchtbaer en wel-dragent te maecken / is seer goet dat men het overbloedige hout en de doze tacken af-snoepe / de grootste wortels ontbloote / deselve opklove / en een Eycken of Boeckken-hout of een kep-steen daer in stecke / op dat sy bequamer de vochtigheyt na haer trecken: mede is nodigh / als men in de Herfst de wortel van de Boomen ontbloot / dat men goede mis of van koeyen / barchens / schapen / hoenders of duppen daer by legge; sommige begieten de wortel met Wijn-moer of Moer van Olie: andere verwachten seer groote hulpe van Boone-schillen aen de wortel gelept. Men mach oock een rinck van plat loot onder om de stam bukken / een voet hoogh boven de aerde / en als de Boom bloeyt wederom afdoen / ofte men boort een gat in de stam / en vult het weder met een groene Olijven-tack, of men besmeert de stam met sap van Porceleyn en Wolfs-melck of Cataputia. Indien men begeert dat een Boom in 't eerste jaer / na dat hy geplant is / sal vruchten dragen / soo moet men in de Herfst een wel-dragende tack / diens vrucht men begeert / upt kiezen / en schabt onder de graentwe bast daer van af / tot op de groene bast omtrent een span langh / in 't afnemen van de Maen / en doet om die plaetse goede aerde / met koemig vermenght / en bebint het wel met een doeck of bast / dan sal de tack op die plaetse / wortelen uptschieten; in de Lente sal men dese tack onder het bewintfel afsnijden / en in goede aerde setten / men sal dat jaer noch vruchten daer van genieten. Men kan oock een pot / daer onder een gat in is / over dien tack doen / als de bast als booren is afschabt / en vullen die met mis en goede aerde / en acht dagen sal men die met water begieten / op dat de tack mach wortels schieten / daer na in de Maert snijdt men die tack onder

onder de pot af / men slaet de pot stukken / en men plant de tack in goede aerde / en hy sal vruchtdragende zijn.

Ael-besien.

De Ael-besien of men seide Adel-besien, om datse de edelste van al de besien zijn/ worden aengeteelt van wortel-spruyten of jarige looten in de aerde gesteken en langhs de hepingen en onder de Oost-boomen geplaat. Sy zijn in drie geslachten onderschepden / als Roode, Witte, en Swarte Ael-besien.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Roode Ael-besien zijn houdt en droogh in den tweeden graet / sy verslaen de dorst / verwecken appetijt / verkoelen de hitte van de gal en brandende kooztsen / wederstaen alle berottinge/ ende bedwingen het braecken en galachtige buckloop. De Ael-besien worden geconsijt / of van des selfs sap een Sproop en Conserf gemaect. Het sap kan in een bat bewaert worden / om in plaetse van Derjuss te gebruycken / of onder Wijn te vermengen / om deselve een aengename koeur te geben. De Swarte Ael-besien, ofte de jonge knoppen op stercken Brandewijn geset / is een bequaem genees-middel tegen het Gaveel en de Steen.

Kruys-besien.

De Kruys-besien worden door oeffeninge veel grooter en lieffelijcker van smaech: Men vindt van de selve een soorte in sommige Hoven / die hyjn-roode / of uyt den hyjnen paers-achtige besien dragen. Sy worden van affsetsels geplant / spruyten seer vroegh in de Maert uyt / bloeyen in April, en brengen haer Besien bequaem om te gebruycken / in May voort.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De vruchten noch onrijp zijnde / zijn kout en droogh van aert / en t'samentreckende van krachten / verwecken appetijt / verkoelen de heete Maegh en Leber en onmatige verhittinge / waerom sy den kooztsige seer nut zijn. Sy worden op berschepde manieren tot spijsse toebereyt / nochtans geben sy wepnigh rauw en kout voedsel.

Laureola.

De Laureola, onder de welcken de Peper-boom mede gerekent wordt / wordt door zaet en af-scheursels aengeteelt: Dit gewas blijft Winter en Somer groen / en draeght zwarte Besien / maer de Peper-boom roode.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Laureola is seer scherp en verhittende van aert / purgeert sterck / en drijft de water en galachtige bochtigheden uyt / doet braken / en verweckt de Maent-stonden der Vrouwen. De bladeren geknauwt / trecken veel slijmige bochtigheden uyt het hooft. De Laureola, met wien de Peper-boom in krachten ober een komt / moet met groote voorzichtigheyt gebruyckt worden / maer het sekerste is / andere bequame middelen tot dien eynde te gebruycken.

Flamboysen.

Dit gewas aert best in schaduwachtige plaetsen / men plantse in February, en groepen weeldigh voort / de jonge spruyten dragen het tweede jaer bloemen en vruchten; sy worden bequaemelijck aen hepingen geset. Men vindt tweederhande soorten van de selven / als met roode en d'ander met witte vruchten.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Flamboysen zijn verkoelende en wat verdroogende van aert / sy verstercken het herte / en worden nuttelijck gebruyckt van de gene die dickwils in onmacht vallen.

Syringa.

De Syringa wast heel weeldigh / en spreijt haer wijt en verre uyt / sy wordt aengequeecht van oploopen of wortel-spruyten / en is onderschepden in Syringa met witte en met blaeuwwe bloemen: het bloeyt in 't laetste van April en in May. De krachten van dit gewas zijn tot noch toe niet ondersocht / en 't wordt alleen om sijn aengename en wel-riekende bloemen in de Hoven onderhouden.

Genista

Genista of Brém-boom.

De Genista of Brém-boomen beminnen een drooge en sabelachtige gront / en worden door 't zaet aengewonnen / en men verplantse in Maert: *Sp* bloepen in 't laetste van April of May. De vreemde of Spaense Genista moet des Winters voor Drost en koude sooghvuuldigh bewaert worden.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Brem is verwarmende en verdroogende van aert / tot in den tweeden graet / openende en suiver-makende van krachten / waerom *sp* nuttelijck gebruyckt wort van de water-suchtige / en die gene die eenige verstophtheit in de Leber / Milt / Nieren of Blaes hebben. De jonge bloem-knoppen van de Brem, gesouten en in pekels bewaert / afgetwassen en gesoden als Cappers zijn seer aengenaem van sinaech / en tusschen de spijsse gelijck Salaet met Olie en *Azijn* voor of in 't laetste van de maeltijt gegeten / verwecken appetijt / en openen de verstophtheden van de Leber en de Milt.

Endivie.

Om schoone Endivie te teelen tot het Winter gebruyck / soo sal men die zaeyen in de Maent Juny, tien dagen na St. Jan, en een hant breekt hoogh zijnde / moet men die verplanten in goede vette aerde / peder plant ontrent twee voeten van malkander / als die van groote en schoone stoelen hebben / moeten die met een biese te samen gebonden worden met droogh weder / op dat het binnenste wit en mals soude worden / en daer na voor de Drost afsnijden / ende in droogh sant in de kelder tot het gebruyck bewaren. In aert en krachten komt het met de Cichorey seer wel over een / van de welcken wy in de Maent Februarius gheschreven hebben.

Ireas.

De Ireas is in verscheide soorten onderscheiden / als blaauwe, bleek-roode, fluweele, witte, geele, gecamelotte, bonte, Engelsche, Spaense, groot en kleyn Violette,

Ireas van Portugael, Ireas van Portugael tweemaal des jaers bloeyende, groot en kleyn Ireas van Dalmatien, hebbende kilaer blaauw violette bloemen / groot Ireas van Constantinopelen met placken, knobbelachtigh Ireas, Ireas Susiana hebbende seer schoone en groote bloemen / Iris Florentina, Ireas van Damasco met bleek-paerffe bloemen / purpere Ireas van Asia, Ireas van Tripoli met goud-verwige bloemen. De oeffeningh die de Ireas begeert / is een warme vochtige / en wel ter Sonne staende plaetse / en goede aerde; *Sp* wordt aengewonnen door afsettinge der wortelen in September, ofte zaet in Maert en April: Maer de Ireas die door 't zaet bermenighvuuldicht wordt / vertoont merckelijcke veranderinghe in haer bloemen / gelijck als men in de Maen-bollen siet geschieden. *Sp* bloepen meest alle in May en Juny, sommige het eerste jaer na dat *sp* gezaeyt zijn / sommige het tweede en dickwils oock wel veel jaren daer na. Alleen de knobbelachtige Ireas bloeyt in 't laetste van Maert, of in het begin van April. Het zaet werdt in July rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Ireas is heet en droogh in den derden graet / scherp ende bijtende van aert / en daer door den Maegh en 't Ingewant seer tegen: Laeght door den kamer-ganch seer sterckelijck af de waterachtige vochtigheden / daer na oock gal en slijm / en opent de verstophtheden; waerom *sp* tegen de water-sucht seer geprezen wort. De wortel van Iris Florentina is goet voor de ver-slijmde longe / benantende drost en zware hoest: des selfs poepert suvert buyle wonden en doet nieuwe bleesch groeyen. Men menghtse gemeenlijck onder wel-riekende poepers / ofte alleen grof gestooten zijnde / wert *sp* bequaem by linnen ofte klederen wech gelept.

Lavendel.

De Lavendel is tweederhande groote of Lavendel Manneken, en kleyne of Lavendel Wijfken: *sp* begeert een drooge / open-luchtige en warme plaetse / en goede sant-achtige aerde; *sp* wordt aengeteelt door 't af-scheu-

scheuren in 't laetste van Meert, ofte in 't begin van April; sy bloeyt in de Maent Junius en Julius. Men plantse aen de kanten van beddens en rabatten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Lavendel is warm en droogh in den derden graet / ende is seer dienstigh tegen alle koude gebreken der herzenen / als geraecktheit / duyselingh in 't hooft / slaep-sucht &c. Opent de verstoptheyt van de Maeldt / stilt de pijn in de Maeg / verweckt de Maent-stonden der Vrouwen / drijft de Ma-geboozten af / ende versterckt de bebede en lamme Leden. Hier toe werdt van de Lavendel Water en Olie gedistilleert / ofte Conserf bereypt. Het wert oock veel by linnen en kleeders geleyt / die daer af een goede reuck krijgen / en booz de mot bewaert zijn.

Bloem van Constantinopelen.

Dese bloemen staen veel t'samen by een / strael-wijs en breechtachtigh / seer aerdigh van een geschepden / en mitsdien sy geen reuck en hebben / werdense alleen om haer schoone en dickwils verschepde koleur in de Hoben onderhouden. Sy worden aengegueecht door af-scheuringe in de Maent Maert ende blijven veel jaren in 't leven / ofte oock wel gezaeyt / maer als dan dragen sy booz het tweede jaer geen bloemen. Sy plegen gemeenlijck te bloeyen in July en Augustus. Haer aert en krachten zijn tot noch toe niet ondersocht ofte beschreven / en sy dienen alleen om de Hoben te verciere.

Sonne-bloem.

De Sonne-bloem werdt in de Lente hier en daer in den Hof gezaeyt / en brenghet in de Somersche Maenden een schoone geele bloem voort / vroeger of later na dat de Sommer heet of droogh / vocht of koudt is. Het zaet leydt seer aerdigh / gelijk als de Bnen in haer huyghens / by een beslooten. Men houdt in 't gemeen daer voort / dat de Sonne-bloem sich tegen de looy van de Son alle daegh aenkeert / en des nachts sich wederom herstelt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De teere en jonge steelkens / als oock het zaet / gebuyghen eenige om lust tot by-slapen te verweken / andersints dient dese Bloem alleen tot vermaeck en vercieringe des Hofs.

Maen-bollen.

De sooyte van de Maen-bollen, als men de gedaente en koleur van de bloemen soude willen aensien / zijn by na ontallich / want sy door het zaeyen veel veranderinge onderwoyzen zijn: Men vindt'er met paersse / purpere / witte / bleek-roode / hoogh-roode / honte / met dubbelde bloemen en meer andere. Onder dese geslachten wordet gerekent de Gehoornde Heul, meest geele bloemen dragende / en Doornachtige Heul, van de Maent Julius tot de Winter toe bloeyende / de andere sooyte brengen haer bloemen in Junius, Julius, en Augustus voort / na welcken tijdt het zaet rijp wordet / 't welck vijf jaer goet blijft.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De zaet-huyghens en 't zaet van de Maen-bollen zijn verkoelende van aert / slaep verwekende en pijn stillende van krachten / en sy zijn seer nut om de dunne en scherpe sinckingen te bedwingen. Tot dien eynde werdt in de Apotheecken een Syroop, Diacodium genaemt / van de selven bereypt.

Duyfent-schoon.

Men bespeurt groote verschepdenheyt onder de bloemen van dit gewas / niet alleen in de koleur / maer oock in 't ghetal van dien: want sommige hebben weynigh / sommige veel bloemen by een staende. Sy begeeren een vochtachtige gront / ende worden door de selve oeffeninge / als van de Angelieren gesept is / onderhouden / uytgesondert dat sy wat beter tegen de koude meugen. Sy dienen meer tot vercieringh des Hofs / als nut in de Medecijne.

Damaft-bloemen.

Dese werden om haer schoone reuck en witte bloemen naersigh in de Hoben geoeffent;

oeffent; sy begeeren goede en vochte aerde en wel ter Sonne gelegene plaetsen / en werden van zaet en van af-setten voort geteelt / te weten / als de bloem begint te vergaen / sal men de steel voort afsnijden / tot op eenduytm breekt na aen de grondt / soo sullen upt de wortel weder veel jonge scheuten te voorschijn komen / die men in het Voor-jaer sal verplanten: andere teelen se aen van stecken / zijnde een handt-breedt langh / upt de Son in de aerde gesteken. De Damast-bloemen bloeyen in May, Juny en de geheele Somer door. Dese planten zijn in de voor-tijdt seer gequelt van een groen wormken / dat wel naerstelijck alle dagen upt de jonge bladeren van dit gewas moet opgesocht en gedoodt worden / tot soo lange dat de plant sterck begint op te schieten / en de steel met de bloem-knoppen te voorschijn komen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van Damast-bloemen zijn heet en scherp op de tonge / en hebben een door-snijden-de / afvagen-de en verteerende kracht: sy doen sterck zweeten / verwecken de Maent-stonden der Vrouwen / drijven de Urijn / en zijn goet door een benaauwde Borst. Men distilleert hier van water / 't welck tot de voorgeaende gebreken en in melancolijcke siechte seer dienstigh is.

Scordium.

De Scordium wast gaerne op vochte en sommerachtige plaetsen / en wordt in April van een gescheurt en verplant. Het komt van reuck en smaect met den loock seer na by over een. Het wert bequaemst in Augustus afgesneden en tot het gebruyck bewaert.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Scordium heeft een verwarmende en verdrooggende kracht; 't drijft de Urijn en Maent-stonden / supbert de Borst van etterachtige stuppen / opent de verstoptheyt van Leber en Milt / geneest de kooztsen en besmettelijcke siekten. Hoe krachtigh dat dit kruyt in pestilentielle kooztsen is / blijkt upt het geene de edele en vermaerde Augerius Busbequius daer van schrijft / te weten /

dat hy ten tijden van een groote pestilentie in Turkyen sijn huys-gezin door den Scordium alleen bezydt hadde / van de welke door des selfs gebruyck veel gestorben waren. Men bereyt van de Scordium een Conserf / Electuarium Diascordium genaemt / en in de Apotheken seer wel bekent: oock kan men van de selve tot de verhaelde gebreken een krachtigh water distilleeren.

Affodillen.

De Affodillen begeeren in goede aerde geplant te zijn / en werden in Maert van maekanderen gescheurt en alsoo vermenighvuldicht / sy bloeyen in May en Juny. Onder dese worden gerekent de Lelien van eenen dagh met roode / wel-riekende geele of bleek-purpere of root-orangie bloemen / sy bloeyen mede in 't laetste van May ofte het beginsel van Junius, en werden door af-scheuringe in Augustus aengeteelt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Affodillen zijn warm en droogh in den tweeden graet / verwecken de Maent-stonden en den Urijn / ende drijven het Gzabeel af / voornamentlijck als de wortels in Wijn gesoden zijn en gedroncken. In Italien gebruycken de Vrouwen dese wortels om alle plecken en sproeten upt het aengesicht en van de handen te verdriven.

Scolopendria of Herts-tongh.

De Scolopendria of Herts-tongh wast gaerne op vochte en schaduwachtige plaetsen en een santachtige grondt. Die gewas is het geheele jaer met bladeren versien / die in April vernieuwt werden / maer het krijgt geen bloemen / noch zaet / waerom het in de Maert door af-scheuringe aengeteelt wort.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit kruyt is warm in den eersten / en droogh in den tweeden graet / en t'samen treckende van krachten / waerom het nuttelijck gebruyckt wert om alle bloet-loopen en andere bloeden te stelpen. Het is oock seer goet den mildt-suchtige en die aen langh-duurende kooztsen gaen.

Hepatica of edel Lever-kruyd.

Dit gewas wordt met verscheide kolen

ren

ren van bloemen gebonden / als met witte / Hemels-blaetwe / roode / lijf-verwighe / paers-achtige en dubbelde blaetwe bloemen: het groeyt seer wel in santachtige aerde / en wederstaet de koude des Winters, inboegen dat de bloemen seer vroege / te weten in February of Maert te voorschijn komen. Sontijds heeft dit gewas veel grooter bladeren / met eenige placken of vlacken gespicket / en dese soorte bloeyt later / dan de andere. Men verplant het in April en werdt alsoo aengewonnen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Hepatica is kout en droogh van aert / met eenige t'samen-trekinge / het is een seer bequaem behulp-middel voer de lever-suchtige / waerom het oock edel Lever-kruyt genaemt wert. 't Geneest oock de inwendige wonden / en verkoelt de ontsteekinghe van het Ingetwant.

Androfemon of Mans-bloet.

Dit kruydt werdt van zaet aengewonnen en wil geplant zijn op schaduwachtige plaatsen. Het bloeyt in de Maent July, en Augustus, en onderwijlen wordt het zaet ryp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit gewas is warm en droogh van aert / het zaet purgeert de galachtige vochtigheden / maer moet voorsichtig gebruyckt worden.

Milium Solis of Peerlen-kruyt.

Peerlen-kruyt groeyt beter van zaet / in April in de aerde geworpen / dan geplant / en begeert droogh / santachtigh en luchtigh aertrijck.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Het zaet / 't welck meest tot Medecijne gebruyckt wordt / is warm en droogh tot in den tweeden graet / dijft het Ezabeel af / sloopt de Bloet van het Mannelijcke zaet / en met Vrouwen Melck ingegeven is een krachtigh middel om den arbeidt der barenden Vrouwen te behoorden.

Napellus of Wolfs-wortel.

Dit kruydt wordt oock Monnicx-kappen of Pape-kappen na de gedaente van de blaetwe bloemen genoemt / het wordt geplant en gezaeyt in de Hoben / 't bloeyt in May of Juny, en in Augustus wordt het zaet ryp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Napellus wert warm en droogh geacht in den vierden graet / en is den menschen en veel vierdige dieren schadelijck / ja oock doodelijck.

Pomum amoris of gulden Appelen.

Appel der Liefde wordt in de Hoben van dese Landen om de aerdigheits wille gezaeyt en onderhouden. Men setse oock in potten en willen met pets ondersteunt zijn. Men bindt van de selve een soorte van Spaens zaet aengewonnen / met recht opstaende steekens anderhalven voet hoogh en de andere in alles gelijk. Het bloeyt in July en Augustus, en de vruchten worden in de Herfst ryp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit kruydt en vruchten zijn verkoelende van aert / waerom sy het wildt vper genesen. De vruchten in Olie gesoden verdrjben de schurftheyt / als men 't daer mede smeert.

De Verstandige Hovenier, zijn oeffeningh in J U L I U S.

In desen Maent zaeyt de Verstandige Hovenier wederom / Sala, Kervel, Endivie, Spinagie en andere Moes-krupden. Hy leyt de Angelieren af / om in de Herfst te verplanten en vergadert nu de krupden / die in haer beste kracht zijn om in de Winter soo wel tot de Keucken / als Medecijne te gebruycken. Hy oculeert nu in 't heetste van de tijdt / alderhande Boomen in 't afgaen van de Maen / als Appelen, Peeren, Pruymen, Orangie en Lamoen-boomen en andere. Indien het krupdt ende de jongh geplante Boomen door al te groote hitte en drooghte quamen te verwelcken ofte te verdooren / moet men die verquicken met regen-water / dat in de Son gewarmt en met mis vermengt is / ofte in des selfs plaetse mach men sloot-water nemen: oock kan men tot dien eynde eenigh gras of krupdt / met water bevochticht zijnde / ontrent de stam van de jonge Boomen leggen. In desen Maent sal men de bol-gewassen upt de aerde nemen / die bequamenlijck laten droogen en schoon maken / om in de Herfst weder te planten.

Van 't plucken en vergaderen der Kruyden,
Bloemen en Zaden.

De Verstandige Hovenier neemt oock zijn tijdt wel in acht om de krupden / Bloemen en Zaden ter rechter tijdt te plucken / te vergaderen en in te dragen / op dat hy / wanneer de strenge Winter de krupden doet verdooren en uptgaen / nochtans soo wel tot spijs / als Medecijne pers mochte overigh hebben. In de Lente of Dooz-tijdt vergadert men krupden / om wateren daer van te distilleeren. In de Somer vergadert men krupden om te droogen / en in de Winter te gebruycken. In de Herfst vergadert men 't zaet van de krupden / om te gebruycken / en om den Hof in het Dooz-jaer we-

der daer mede te bezaeyen. In de Herfst en Lente, als 't krupt vergaen / en de kracht in de wortel is / graeft men wortels upt om te confijten en te droogen. Men moet de krupden / bloemen en zaden af-plucken ende vergaderen; als het schoon / droogh en helder weer is. De Kooch en Moes-krupden pluckt men / als sy noch in 't groeyen en in haer fleur en kracht zijn. De Medecijn-krupden / eer de bladeren afvallen. De bloemen moet men vergaderen / als sy in 't opgaen zijn / en eerse afvallen. 't Zaet als 't begint te droogen en rijp genoegh is. Verderf moet men de afgepluckte krupden / bloemen / en zaden niet in de Sonne / maer in de schaduw / en de bloemen tusschen twee linnen doecken droogen / op dat sy te beter haer kracht mogen behouden / die andersints veel door de Son vermindert souden werden. Daer na sal men de krupden / bloemen en zaden in doosen of sakhjens doen / en in drooge donckere plaetsen bewaren. 't Zaet dat in hauwen en schillen wast / als Erwtten Boonen &c: sal men in de selve laten blijven / tot dat men 't zaeyen of gebruycken wil.

Vlier-boom.

De Vlier-boom wast gaerne aen de waterkant en op vochtige plaetsen / in sommige Landen werdt hy by hagen en heyningen van Hoben / Aekers en Velden geset / en hy werdt van wortel-spruyten en stekken aengeteelt. In May brenghet hy zijn bloemen voort / en in September of October worden zijn besien rijp. Men de oude strupcken van den Vlier-boom wast somtijds een sachte en bruyne gomme / die veeltijds de gedaente van een menschen oozschijnt te hebben / en daerom Judas-ooren genoemd werdt.

Sijn

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Vlier-boom is warm in den tweeden en dzoogh in den eersten graet / purgeerende de water-achtige / slijmerige en gal-achtige vochtigheden: De bladeren worden oock gelept op heete gezwollen. De jonge spruytjens opgesoden zijnde / worden in 't Dooz-jaar van de water-suchtige en roos-ballige menschen bequamelijck booz een Sa-laet gegeten. De groene middel-schorffe met wijn of wep uptgeperst / doet bzaken / en woerdt in Duytslandt, van de Landt-lieden tegen langh-duurende en derdendaeghe kooztsen gebuyck: De selfde kracht woerdt het zaet / in de zwarte Besien beslooten / toe geschreben. De Vlier knoppen eerste bloepen / met Sout en Azijn in gelept en als Kappers gegeten / zijn gesont en purgeerende 't lichaem soetelijck. De bloemen versachten / doen de gezwollen verdwijnen / en werden beel tegen de Roos gebuyck / van de selve wert oock gemeenlijck Vlier-azijn gemaekt / oock Water daer af gedistilleert. Van de rijpe Besien wert een Conserf of Rob bereydt / seer dienstigh om te doen zweeten tegen de Roos / kooztsen en besmettelijcke siekten. Alsoo wy de deught van de Vlier-boom hier beschrijven / sulen wy van de kracht van 't Vlier-sap / hier noch dese Historie by voegen / gelijk 't selve Michael Neander in sijn Phyica beschreben heeft. Een seker Dozstelijck Persoon / op de jacht zijnde / is van sijn geselschap in een Boschagie verdoolt / en van den rechten wegh af gekomen / en als hy lange gins en weder had gereden / is hy eyndelijck in het midden van de Boschagie gekomen by een kilepne Boeren Hutte / alwaer hy na toe gereden is / en heeft daer gebonden een ouden grijsen Man sitten schreyen en weenen. De Dozst bzaeghde wat hem deerde / en waerom hy weende en schreyde; waer op den ouden grijsen Man seyde / om dat my mijn Vader qualijck gehandelt en dapper geslagen heeft. De Dozst was ober dese reden seer verwondert / dat soo een ouden grijsen Man noch een Vader in 't leven hadde / en te meer dat hy noch soo veel krachten hadde / om sijn Soon dapper af te smeeren / en bzaeghde wat de oorzaak was van foodanige slagen; de oude Man seyde / om dat ick mijn Vaders Vader of Groot-vader / die ick meende op te tillen en op een andere plaets versetten wilde / ick hem on-versiens op de bloer liet vallen. De Dozst wiert ober dese reden noch al meer verwondert / en was

begeerigh om dese ober oude Luyden te sien / en selfs met haer te spreken / dus is hy met dese oude Man in de Hutte gegaen / en heeft het selve waerachtigh bevonden. De Dozst bzaeghde waer hy sy soo lange leefden / sy seiden met gemeene spijs / als bzoot / boter / kaes / en datse haer ge-neerde en onderhielden by Krupden en Woxtelen soose Godt liet wassen / maer dat eenighste / datse booz haer Medecijn en gesontheyt onderhielden / waer datse alle jaren de rijpe Vlier-besien vergaderden / daer van sy het roode sap upt parssen / en dit sap koochten sy / en aten dat op haer bzoot / en dewyl sy dit onderhielden / waren sy dus lange gesont gebleven / en tot soo hoogen ouderdom gekomen / mitsdien quamen de Heeren en Ede-len van dien Dozst / die sy na veel soekens aldaer in dese Hutte bonden / die haer immers soo seer als de Dozst ober dese oude Luyden verwondert hebben.

Geldersche Roos.

De Geldersche Roos is een geslachte van Water-vlier of Swelcken-hout, en woerdt als de gemeene Vlier-boom aengewonnen. Hy bloept seer cierlijck in May, voortbringende witte bloemen in een ronden / dicken / en verheven bol of trost t'samen gehoopt; De besien woerden in de Herfst rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De natuur en krachten van desen Boom zijn noch ter tijdt onbekent / en woerdt alleen om sijn schoone bloemen in de Hoben onderhouden.

Jasmijn.

De Jasmijn werdt om de aengenaemheyt en de goede reuck van sijn bloem / van de Lief-hebbers in de Hoben onderhouden / en draeght of witte of geele / of blaetwe bloemen. Het woerdt van inleggen / oploopen en scheuten / oock eenige van zaet voort geteelt / maer de Catalanise Jasmijn werdt op wilde stammetjes afgesogen of ge-ent / in potten geplant en tegen de Dozst seer wel bewaert. De andere soorten moeten geplaeft zijn tegen een muur of schuttingh / daerse seer wel van de Son bescheenen kommen werden / des Winters sal men de wortel wat bedecken /

en al ſchoon de ſcheuten afziefen / ſoo ſal men die in de Voor-tijdt afnijden om weer upt te ſpruyten. De Jaſmijn brengt ſijn bloemen in May te voorszijn / doch de witte ſoort brengt hier te lande ſelden zaet voort / maer de geele wel / in zwartachtige beſien beſlooten zijnde.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Jaſmijn en inſonderheyt ſijn bloemen / zijn warm van aert; 't verdrooght alle catarnen en bochtigheden der herzenen / en wordt nutteliĳk tegen der ſelbe koude gebreken gebruyckt. Olie daer deſe bloemen tegen de Sonne in gelweekt hebben / wordt ſeer geprezen tegen de gebreken des Lijf-moeders ende der zenuwen / upt koude oorzaken ontſtaen.

Capper-boom.

De Capper-boom wordt door ſorghvuldige oeffeningh in de Hoben van oploopen aengequeeckt / men moetſe in potten / met goede aerde verſien / planten / wel bewateren / en op een warme en wel ter Sonne gelegene plaetſe ſtellen / oock des Winters voor de koude naeuw bewaren.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Cappers en de ſchoſſe van de wortelen / de welke meeft gebeygt werden / zijn warm en droogh in den derden graet / ſy openen de verſtopte Leber / en verſachten de harde Milt. De Cappers werden veel tot een ſauſſe by andere ſpijſe gebruyckt / om den appetijt te verwecken.

Olijven-boom.

De Olijven-boom waſt gaerne in warme Landen / als Spanjen, Italien, Cicilien, Grieken-landt en in Aſien, maer hier te Lande wordt hy met groote moeyte onderhouden. Hy begeert goet en kleynachtigh aertrijck / en wordt omtrent half Maert aengeteelt van wortel-ſpruyten of jonge vruchtbare looten / die men niet voor de vijf jaren moet verplanten / noch voor acht jaren beſnoepen. Hy wordt oock ge-ent op wilde Olyve-boomen. Hy groept tierigh in 't geſelſchap van Wijngaerden en Vyge-

boomen, maer den Eycken-boom is hy vrandt. Men bemijſt hem met aſſche van kalck-ovens / die men omtrent de wortels lept / waer door hy luſtiger opſchiet.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De onrijpe vruchten of Olijven zijn koudt / droogh en t ſamen-treckende van aert / ſy verſtereken den Maegh / en maken appetijt / maer geven het lichaem weynigh voedsel: Sy worden als de Cappers by ſpijſe gebruyckt / ofte alleen met broot gegeten. Upt de rijpe Olijven wordt Olie geperſt / die by yeder wel bekend en in gemeen gebruyck is.

Agnus Castus of Kuysch-boom.

De Agnus Castus wordt in de krupdt-bemijners Hoben geoeffent / en waſt op tot een kleyn Boomtje; men plant hem in potten of backen / en moet geſet worden op een warme plaetſe en dickwils beſproept zijn. Dit gewas brengt hier te Lande ſeer laet / en voor Augustus niet ſijn bloemen te voorszijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Agnus Castus is warm en droogh in den derden graet / verdrooght de winden in de Maegh / Darmen of Lijf-moeder beſlooten. 't Zaet opent de verſtopte Leber / Milt en Maent-ſtonden. Om de groote kracht / die deſen Boom heeft / van de onkuysche luſten te bedwingen / is hy in ſommige Kloosters veel te binden.

Arbor Vitæ of Boom des Levens.

De Arbor Vitæ is aldereerſt upt Noort America in Vranckrijck gebracht / en aldaer in den Hof van Koningh François den Eerſten onderhouden / maer wordt nu hier te Lande en elders van afgebroken tacken vermenighvuldicht / die haest wortelen ſchieten / indienſe in een ſchaduwachtige plaetſe geplant zijn / en daer na wordenſe in de Maent January verplant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Deſe Boom is warm en droogh van aert / ge-lijck ſulcks upt de ſmaet en reuch genoegh be-
kent

kent woꝝdt / nochtanſ zijn ſijn verdere krachten niet onderſocht / alleen verſekeren ſommige / dat het gediffilleerde Water en Olie van deſen Boom ſeer nut zijn tegen de ſmerten van 't ſclercijn.

Strammonia of Doorn-appel.

Dit krupt ſchiet op tot een groote plant / draeght witte bloemen / en 't zaet / 't welck in de Herſt rijp woꝝdt / iſ beſlooten in een doorn-achtige volſter : het woꝝdt gezaept in de Lente , in ſabelachtige aerde.

Sijn aert , kracht en gebruyck.

De Doorn-appel , en boornamentlijk het zaet / iſ ſeer verkoelende / verdoovende en ſlaep-makende van aert / en moet daerom niet lichtvaerdelijck ingenomen werden.

Turcx-Koorn.

Dit gewas woꝝdt hier te Lande in de Hoben tot een breeuidigheyt onderhouden / en woꝝdt na de verſchepde koleur van 't zaet onderſchepden / want het een brenghet bzuip / 't ander wit / root of geel zaet voꝝt. Het woꝝdt gezaept in April en in nat beregende aerde geſteken / gelijk de gemeene Boonen geſet woꝝden. De bzuichten of zaden woꝝden in de Herſt rijp. Verwonderens waerdigh iſ 't geene men aen dit gewas beſpeurt / te weten / dat het ſijn zaet levert elders dan daer ſijn bloemen voꝝt gekomen zijn / 't welck tegen den aert van andere krupten iſ / die haer bzuichten voꝝt bzuengen ter plaetſe / daer de bloemen gereſen zijn.

Haer aert , kracht en gebruyck.

Turcx-koorn iſ warmer en tayer als onſe gemeene tarwe / geeft grof voedsel / waerom het de Leber en 't Ingetwant ſeer haest verſlopt / en iſ quaet en moepelijck om te verteeren.

Betonie.

De Betonie begeert een vochte en lommerachtige plaetſe / en werdt in April van een geſcheurt en verplant / en in July brenghet ſy haer bloemen voꝝt.

Haer aert , kracht en gebruyck.

Dit krupt iſ warm en droogh in den tweeden graet / 't werdt veel gebruyckt tegen koude gebraken des Hoofſts / 't ſupbert de Boſt / opent de verſtoptheden van Leber / Gal-blaes en Milte / en verſoet de ſmerte van de Nieren / en geneeſt de gebraken van de Blaes. Van het krupt woꝝt in de Apotheeken een Water gediffilleert / en van de Bloemen Conſerf gemaect.

Sleutel-bloemen , of witte Betonie.

De Sleutel-bloemen zijn tweederley / groote of met dubbelde bloemen / en kleyne of met enkelde bloemen / ende deſe zijn wederom in verſchepde koleuren verdeelt / als geele , roode , purpere , lijf-verwige , bleek-roode , doncker-roode , en witte Sleutel-bloemen. Dit krupt begeert de ſelfde oeffeningh als van de Betonie geſeyt iſ / en het bloept heel voꝝgh / te weten in Maert en April.

Haer aert , kracht en gebruyck.

Witte Betonie iſ ſonder merckelijke hitte droogh in den derden graet / geneeſt de gebraken der Zenuuten / en verſoet de ſmerte der Ledematen / verſterckt het herte en woꝝdt onder de wondt-drancken gemenght. Dit krupt woꝝdt heden-daeghs met meer andere Moes-krupten in ſpijs gebruyckt.

Suringh.

De Suringh werdt in de Moes-hoben in goede aerde in de Lente gezaept / en wil by drooge tijden bewatert en dickmaels afgeſneden zijn. Benrebens de gemeene Suringh bindt men Plant-suringh , die alleen doogt afſcheuren / en verplanten aengeteeſt woꝝdt ; als mede Spaenſe Suringh , die gezaept en geplant woꝝdt.

Sijn aert , kracht en gebruyck.

Suringh iſ koudt en droogh in den tweeden graet / opent / ſupbert het bloet en verkoelt alle inwendige ontſtekingen / ende leſcht den doꝝt in heete kooꝝtſen. Tot dien eynde wertſe veel in weꝝ of korne-melch geſoden en gedꝝucken.

Antir-

Antirrhinum of Orant.

Dit krupt draeght verschepte bloemen/ als roos-roode, lijf-verwe, geele, witte, purpere, root-violette en bonte bloemen, het wordt in April in de Hoben gezaept / en bloept in Augustus, maer indien het na de Winter overgebleven is / begint het sijn bloemen te vertonen in May, en vervolgens den heele Somer door. Het begeert santachtige aerde en een open lucht.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt en wordt tot geen inwendige gebreken des lichaems gebruyckt. De bladeren/ bloemen en 't zaet worden seer nuttelijck met Olie van Roosen plaester-wijse gebruyckt tegen de opstijginge van de Lijf-moeder / en om de Maentstonden te verwecken.

Amaranthus of Fluweel-bloemen.

De Amaranthus werdt veel van de Liefhebbers der krupten in de Hoben geoeffent en onderhouden; dese bloemen bereyschen droogh en sabelachtige aerde / werden in de Lente gezaept/ en 't zaet wordt gemeenlijck in de Herfst rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Fluweel-bloemen zijn seer goet gebruyckt om de Dypck-loop en de witte Bloet der Vrouwen te stoppen / ende het Bloet-spoutwen te genesen. Het zaet met Wijn gedroncken / doet de sogende Vrouwen overbloet van Melck krijgen.

Carduus Mariæ of onser Vrouwen Distel.

De Carduus Mariæ heeft breeide / bleeck-groene / en met witte of melck-vertwige strepen getekende bladeren / en eens in de Lente in den Hof gezaept zijnde / spruyt genoegh van het afgevallen zaet voort: Sp bloept in Juny en July, en 't zaet rijp geworden zijnde / vergaetse.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Het zaet van onser Vrouwen Distel opent alle verstoptheden / drijft het Gaveel en de Steen af / en werdt seer goet bebonden tegen de pijn en

steekinge der Zijde: Tot dien eynde kan men van 't selfde met andere zaden een Emulsie of Melckje bereyden.

Blattaria of Motten-kruydt.

Dit krupt heeft verschepte mede-soorten / alleen in de koleur of gedaente van de bloemen van malkanderen verschillende / als geel, wit, root, bleeck-root, bruyn-paers, en purper violet: Als dit eens in de Hoben gezaept is / spruyt het alle jaer gewillighlijck wederom upt / en bloept van Junius af tot in September toe: terwijle wort het zaet rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De bittere sinaeck van dit krupt geeft te kennen / dat het warm en droogh van aert is. De vermaerde krupt-kenner Lobel, prijst het om de verstoptheden van het Ingewant en van de kleine aderkens des Levers te openen. Aptwendigh gebruyckt is het goet om alle buple zweeren te genesen.

Lathyris.

Van dese worden verschepte soorten gevonden / het wordt even als de Erwtten, en andere hauw-vuchten gezaept en onderhouden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Lathyris, die nock platte Erwtten genoemd werden / komen in aert en krachten met de gemeene Boonen en Erwtten over een / maer geeft het lichaem meer en grover voedsel / nochtan wort het niet tot spijs / maer tot vermacck en upt curioshejdt in de Hoben van de naerstige krupt-bemimmers aengeteelt.

Penseen ofte Veldt violen.

De Veldt-violen in den Hof geplant of gezaept zijnde / wassen veel schoonder en lieffelijcker / als in 't wilde: sy beginnen met de Maertse Violen te bloepen en vervolgens tot in den Herfst toe / dragende aardige bloemtjens / waer in men drierhande koleur / als bruyn-paers / wit en geel bespeurt / en daerom van sommige Drieverwige Violetten genaemt worden.

Haer

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Penſeen zijn houdt en bochtigh van aert/ verſachtende en weeck-makende van krachten. Dit krupdt wordt ſeer gepreſen tegen de kooztſen en tozmijnen der jonge kinderen. Het ſupbert de Doſt en Longe / en maticht der ſelver berhittinge.

Aert-beſien.

De Aert-beſien plant men van haer uytſpruſtſelen een voet van malkanderen in goede en vette aerde / ſp beminnen oock ſommerachtige plaetſen / en wanneer ſe wel ter Sonne ſtaen / willen ſp dickwils begooten zijn. Sp bloepen in de Lente, ende de Beſien die root of tuſſchen geel en wit zijn / worden in Juny of wel vroeger rijp. Om ſchoone groote vruchten te hebben / ſal menſe alle drie Jaren verplanten / en in de Herfft ſupberen van haer overbloedige zupſcheuten / en maer een laten behouden. Sp moeten in 't Dooz-jaar niet ſant of ſantachtige aerde beſiropt / en des Winters niet het afgeballen loof van de Ooſt-boomen of mis bedeckt zijn.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Het krupst en de wortelen verhoelen en maken droogh met eenige tſamen-trekinge / maer de vruchten zijn hout en bocht van aert. De bladeren en wortelen ſtelpen de Bupck-loopen en onmatelijcke Bloeden der Vrouwen / en werden nuttelijck gebzupckt tegen ontfekinge en zweeringe van de mondt en van de amandelen. De vruchten verſlaen de doſt / ſtercken het herte / matigen de hitte en brandt van de Maegh / Leber en Mildt / ſupveren de Nieren / doen Water en Gzabeel loſſen / en zijn den Geel-ſuchtigen ſeer goet. Men moet in acht nemen / dat de Aert-beſien niet ongewaſſchen gegeten en werden / want ſp met eenigh ſenijn van klepne ſpinnekens ofte padden / die ſich daer beeltijds by onthouden / beſmet konnen zijn / ende alſoo ſchade aen des menſchen geſontheyt ſoude by brengen.

Scarley.

De Scarley waſt in alderhande aerde / en

gezaept zijnde blijft lange jaren ober; ſp bemint warme en ſommerachtige plaetſen en wil dickwils beſproept zijn; ſp bloept in Juny en July, en haer bladeren gelijcken de Salie, en hebben een ſeer ſtercken reuck.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Scarley iſt warm en droogh tot in den derden graet; ſp verweckt krachtelijck de Maent-ſtonden der Vrouwen en verſcherpt het geſicht: De bladeren in Wijn gelept / geeft die een ſmaeck als Maſcadel / doch veel gedroncken / verweckt haest dronckenschap en pijn in het Hoofst.

Melde.

Melde moet jaerlijcks in February, Maert en April gezaept werden / want ſe niet tegen de koude mach / maer ſp wil dun gezaept en dickwils beſproept zijn. Sp waſt oock ſomtijds van haer ſelfs in de Moeshoven en bloept in Juny en July, en daer na wordt haer zaet rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupst iſt hout in den eerſten en bochtigh in den tweeden graet; het maect de Bupck weeck en opent de verſtoptheit van de Leber. Het pleeghe veel in ouden tijden en wort noch heden daeghs in Duyts-landt onder de Moesh krupden gebzupckt.

Duyſent-bladt.

In dit krupdt wordt dit onderſchept aengemerckt / dat het eene draeght ſneeu-witte / die in 't midden aſch-verwigh zijn / en het ander ſchoon roode / lijf-verwige / geele of purpere bloemen. Het wert dooz zaet en aſcheuringe der planten / in 't begin van April vermenighvuldicht. Het begeert een goede gront / en begint van May tot diep in de Somer te bloepen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Duyſent-bladt iſt verkoelende en tſamen-trekende van aert; waerom het alle Bloet-loop en Bloeden der Vrouwen ſtopt / en bequaem iſt om verſche wonden te geneſen.

Bergh-calament.

Dit krupt is hier te Lande van vzeemt zaet aengewonnen / en wordt van de Liefhebbers in de Hoben onderhouden. Men zaent het in April in goede aerde op schaduwwachtige plaetsen / de wortel blijft des Winters over en spruyt het volgende Jaer wederom upt. Het bloept in Juny, en 't zaet vergadert men in den Herfft.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Bergh-calament is warm en droogh in den tweeden graet / drijft de Urijn / verweckt seer krachtigh de Maent-stonden der Vrouwen / verdrijft de Woormen des Bupcks / en doet het ge-

roumen Bloet in 't lichaem scheidten / en is seer goet tegen de engh-bozstigheyt.

Perfoliata of Deur-was.

Dit krupt staet seer aerdigh in sijn bladt en heeft geelachtige bloemtjens: het moet alle jaren in de Lente in de Hoben gezaent worden / en bloept meestendeel in Julius en Augustus, en het zaet rijp geworden zijn de vergaet'et.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Deur-was is warm / droogh en t'samen-trekende van aert / en wert seer gepresen tot berschewonden en bzeucken / of scheursels van de jonge kinderen.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in AUGUSTUS.

In de Maent Augustus is de Verstandige Hovenier noch naerstigh in 't zaepen van Spenagie, Kervel, Vette, Kors, Rapen en Kool om in November te verplanten / en in 't naeste jaer vroege vruchten te verkrijgen. Hy is oock besigh in 't vergaderen van krupten en bloemen / om in de Winter tot spijsse en Medecijne te gebruycken / als mede in 't plucken van 't rijpe en volkomen zaet / om in de Lente den Hof daer wederom mede te bezaepen. Hy verplant de zaepingen van de pot-bloemen / met de volle Maen / in potten / als de planten groot genoegh zijn. In dese Maent beginnen de Oost-boomen rijpe vruchten voort te brengen / als eenige Appelen, Peeren, Vijgen, Abricoos, en andere vruchten / dese sal den naerstige en Verstandige Hovenier als dan met droogh en helder weer af-plucken en vergaderen. Hy sal oock de bladeren contoem de Druyven, die laet rijp worden / af-trekken en wech-nemen / op datse te beter de hitte van de Son ontfangen / en te eerder rijpen soudent. Hy mach nu van de onrijpe Druyven en die niet wel boort willen / zijn

Verjups maken / en tot sijn gebruyck bewaren. Op St. Laurens-dagh treckten men de Knosfloock upt der aerden / en men seyt / dat sy als dan in haer beste kracht is / en de selve niet en verliest.

Van het uytgraven en bewaren der Wortelen.

De wortelen als Alant, Angelica, Meester-wortel, Ireas, Gentiaen en meer andere / worden upt gegraven en op genomen in de Herfft; als de bladeren af vallen / en 't sap in de wortelen gedaelt is / of in de Lente, eer dat de bladeren of 't loof begint upt te schieten. Dese als dan reyn gewassen zijnde / sal men in de schaduwte / indiensse wel-riekent en dun van substantie zijn / ofte in de Son en Oven / indiensse dick en bochtigh van wesen zijn / droogen / en op een drooge plaetse in een doos bewaren. De wortel van Peonien Manneken, die seer tegen de Val-lende-siechten en Stuppen gepresen wordt / moet men in 't afgaen van de Maen optrekken en droogen. De wortelen die een houtachtige pit hebben / die sal men het pit upt

upt snijden en wech werpen / maer de rest sal men droogen en bewaren. De wortelen die men in de Winter tot spijsse gebzuyckt / als Geele-peen, Pastinaken, Biet-wortelen, Cichorey-wortelen en anderen / moet men upt ghegraven zijnde / de krupn en staert-eynde af snijden / en in zant tot Winter-provisie bewaren.

Ocker-Nooten-boom.

De Ocker-Nooten-boom wast gaerne in een drooge gront / maer in natte en bochte gronden / en omtrent een Eycken-boom geplant wil hy niet wel aerden. Hy wordt aengeteelt van Nooten / die men in de Maert in goede aerde met het scherp eynde nederwaerts set / en van te vooren een dagh of twee in nat sant of water geweekt heeft / ende daer na als hy uptspruyt / en twee Jaren gestaen heeft / sal men hem in February of Maert verplanten / en de zaetwortel af snijden : Dus tot een bequame stam op geschooten zijnde / moet hy 20 of 25 boeten van een geset worden / hy bloeyt in de Lente, en de vruchten worden omtrent Augustus rijp. Indien de Noote-boom geen tier schijnt te hebben / sal men de bast op eenige plaetsen openen / andere booren een gat of twee in de wortel / en vullen het wederom met een hout van Palm-boom / of men stropt asche hy de wortel / hier dooz krijcht hy veel en drooge vruchten / die een dunne schil hebben.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Ocker-nooten zijn warm in den eersten en droogh in den tweeden graet / maer wat berdrooght zijnde / zijnse warmer en drooger / en nock den Maegh schadelijcker : want sy verwecken Hoest / Hoest-pijn / en vermeerderen de galachtige bochtigheden. De versche Nooten zijn een goede remedie tegen 't bergift / met Vygen, Wijnruyt en wat Sout gegeten. Men Conijstse alsse jongh en eer de middelste schelle hart geworpen is. Van de groene en onrijpe Nooten wort in de Apotheecken een Water gedistilleert / het welck tegen alderhande Kooztsen / verhittinge des Angewants / Peste en besmettelijcke siekten

seer nut is. Op sommige plaetsen wert Olie upt de rijpe en gedrooghde Nooten gheparst / de welcke noch versch zijnde in plaetse van Boomolie gebzuyckt wordt. De schozse van de Nooten-boom in Azijn geweekt en op de Pols ghebonden / van de gene die de Koozts heeft / het sal de bzant na hem trecken en een groote Waterblaes maken / die men dooz moet snijden. De bloepsels gedrooght / en een vierendeel loots met Wijn ingenomen / zijn uptermaten goet tegen het opstijgen des Lijf-moeders. Onder de schaduwe van de Noote-boomen te rusten of te slapen is ongesont.

Hafelaer-Nooten-boom.

Deze Boom groeyt seer wel op vochte en sommerachtige plaetsen / en wert daerom in de Boomingaert aen de kant van de Water-graft gheplant. Hy wordt aengeweekt van wortel-spruyten / en in de Maent January geplant. De Nooten worden in de Maent Augustus rijp / en de gene die roode schillen aen de pitten hebben / worden vooz de beste geacht.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De vruchten of Hafelaer-nooten zijn middelmatig in hitte en koude / doch zwaer om te berteren : sy maken de menschen bet / stercken de Lendenen / zijn den Leber nut en goet tegen het Graveel.

Eycken-boom.

De Eycken-boom en versmaet geenderhande gront / want hy wast wel in schrale en santachtige aerde. Hy wordt van Aekers vermenighvuldicht / die men een halbe boet diep in Maert in de aerde plant / daer na drie of vier Jaren op gewassen zijnde / snijt men de zaet-wortel af / en verplant hem in January 20 of 25 boeten van een. De Aekers of vruchten van desen Boom worden in de Herfst rijp. Men moet de Eycken-boom, om daer mede hupsen te bouwen / in Januarius of December in't afgaen van de Maen af houwen / en het hout sal dan langer duuren en niet haest vermeluwen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schoofse van den Eycken-boom, als mede de dopkens van de Akers en de Akers selfs zijn verdoogende in den derden graet / en seer t'samen-treckende van krachten: waerom sy seer nut en bequaem zijn om de onmatige Maendt-stonden der Vrouwen / het Bloet-spoutwen / Bloet-pissen en alle Bupck-loopen te stoppen en te genesen. Het voedsel dat van de Akers komt is beter voor Derckens als Menschen. De gemalen schoofsen worden Rhun genaemt / en van de Leer-toutwers om het Leer te bereyden / gebuyckt.

Camper-foelie.

Camper-foelie wordt in de Hoben aen de pzeelen geset / om de selve te bekleeden en te verciere; De bloemen die seer wel-riekent zijn / vertoonen sich in April of May, en de besien werden in Augustus of September root en rijp. Dit gewas wordt van wortel-spruyten vermenighvuldicht en geplant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Camper-foelie is geweldigh heet en droogh. De besien doen seer sterck het water lossen en drijven het Szabel af / maer te veel gebuyckt verwecken bloedigh water. Dit geheele gewas bevoordert de Geboorte / het versoet de smerte van de Maelt / vermurwt de selve / alse verhart is / opentse als sy verstopt is / ende vermindertse als sy te groot is. Tot de verhaelde gebreken kan men van de bloemen een krachtigh Water distilleeren.

Seven-boom.

De Seven-boom wordt hier te Lande van steck of kleyne spruyten aengequeect / de selve steekt men in goede aerde op een tamelijcken bochten en schaduwachtige plaets / alwaer mense laet staen tot het volgende Jaer / en als dan verplant mense in Maert, en moeten jaerlijcks gheschooren worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Seven-boom is warm en droogh in den der-

den graet / en drijft af krachtelijck de Maendt-stonden / Ma-geboorten / doode Vucht en den Urijn. 't Is jammer dat de Seven-boom van sommige Vrouwen-lieden misbuijcht wordt / om niet zwanger te worden. Cardanus verhaelt dat de Slangen seer groot behagen in Seven-boom scheppen / en dat hy daer omtrent somtijds een groote menichte van Adder-slangen vergadert heeft gesien.

Sumach-boom.

Deze Boom wordt van zaedt en wortel-spruyten aengequeect / en wil wel groeyen in santachtige aerde: De bloemen komen in de Maendt Julius te voorschijn / en het zaet wordt in de Herfst rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren / vruchten en 't zaet van de Sumach-boom zijn verkoelende in den tweeden en verdoogende in den derden graet / en sterckelijck t'samen-treckende van kracht: waerom sy alle Bupck-loopen en Bloeden der Vrouwen stoppen ende genesen. Het zaet in water gesoeden / ende daer mede gewassen / supbert het bupse Tandt-bleesch en maecht de losse Tandten vast.

Pimpernel.

De Pimpernel wordt in Maert en April ghezaept in santachtige aerde; de wortel blijft lange tijdt in 't leven / en schiet jaerlijcks weder van selfs upt in de Doortijdt. De bloemen komen in Juny voort / en in Augustus wordt het zaet rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Pimpernel is warm en droogh in den tweeden graet / supberende / en t'samen-treckende van kracht; sy is seer goet tegen de Cee-ringh / stelt het Bloet-spoutwen / repnigh de verbuyde Sweeringe / geneest alle Wonden en Bupck-loopen / en is seer nut tegen 't Szabel en de Steen. De bladeren in Wijn gelept / maken de Wijn aengenaem van reuck en smaech / verheugen het herte en maken de mensch vrolijck en bly-geestigh. Sy worden oock om haer aengenaemheits wille onder de toe-kruyden van de Saluet begeert.

Kruyck

Kruyse-munt.

De Kruyse-munt begeert geen gemeste en vette aerde / maer een vochte en lom-merachtige plaetse / en eens van de wortel of tackjens omtrent half Maert in den Hof geplant zijnde / groeyt weeldigh genoegh boort. Als men de selve vergaderen wil / moet men se met geen mes afsnijden / maer met de hant af plucken / want andersints soude sy sterben en upt gaen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt berwarmt en verdooght in den derden graet; 't versterckt de Maegh / maecht appetijt / breekt Winden / en verquicht het Herte; 't stelpet de onnatige Bloeden der Vrouwen / en werdt insonderheyt gepresen tegen de witte Bloet / tegen de Steen en 't Graueel / en tegen de Druypel-pisse. De Kruyse-munt heeft boven dien dese eygenschap / datse belet / dat de Melck in de Maegh niet en runne. Van de selve maecht men Water, Olie, Conserven en Syropen, tot de genoemde gebreken seer dienstigh.

Nip.

Dit werdt oock Katte-kruydt genoemd / om dat de Katten in dit krupt groote genoeghte scheppen / en dat dickwils eeten; 't werdt gezaeyt en geplant als de Munt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Nip is heet en droogh / en van krachten de Kruyse-munt eenighsins gelijk / en werdt van heele onder de toe-krupden / die men by de Salaet gebruyckt / gemenght / om dat sy een liefelijcke geur heeft / ende de koude der krupten matighet.

Melisse of Confilie de Greyn.

De Melisse begeert een vette en wel gemiste gront / en een schaduwachtige plaetse / en werdt dooz zaepen en planten in de Hoben boort geset. Dit krupt bloeyt in Juny, July en Augustus, en tegen de Winter verliest het sijn bladeren / en in de Lente spruyt het wederom upt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Melisse is van krachten verwarmende en verdoogende in den tweeden graet: Sy is het Herte seer nut / alle hangighepdt en zwaermoe- dighepdt des Hertens verdoogende / versterckt de Geesten / komt te hulpe den geenen die met klop- pinge aen 't Herte en de Milte gequelt zijn; sy versterckt de Maegh en Herzenen / verwecht de Maent-stonden der Vrouwen / en verbetert de melancholijcke en sieghmatijcke bochtigheden. Men maecht van de Melisse gedistilleert Water, Olie, Conserven, Extracten &c. Sommige Natuur-kunders versekeren / dat Melisse om- trent de By-korven geplant ofte aen de selve ge- hangen / doet dat de Spen niet verbzeenden / noch haer woonplaetse lichtelijck verlaten.

Thijm.

De Thijm werdt om sijn sterck en lief- selijcke reuck in de Hoben onderhouden / en wordt dooz 't herplanten in Maert of April boort geset / en 't begeert goede sabelachtige aerde / en een open-luchtige en wel ter Sonne staende plaets / en wil by drooge tijden dickwils bewatert zijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt berwarmt en verdooght in den derden graet / en is seer dooz-snijdende en supbe- rende van kracht: 't verwecht de Maent-ston- den en Pisse / opent de verstopheden des Inge- wants / verdooght de Hoest en Engboestighet / scheydt het geronnen Bloet / en is seer goet om alle gebreken / die upt zwaer en melancholijck bloet onstaen / te genesen.

Hyfoop.

De Hyfoop wordt half Maert geplant in goede en wel-bereyde aerde / en op een open-luchtige plaets / sy bloeyt in July, en in Augustus moet men die afsnijden en droogen om te gebruycken.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Hyfoop is warm en droogh in den der- den graet / en supber-makende van krachten / waerom het de tape en slijmerige bochtigheden

door den Kamer-ganch af-fet; opent de verstopt-
heyt van het Ingewant / en insonderheyt van
de Longe / 't verweckt de Maent-stonden / en-
de geneest de derden-daeghsē Kooztsen / Dallen-
de-siechten / Geel- en Milt-sucht.

Poleye.

De Poleye begeert een vochtige grondt
en sommerachtige plaets / men plant 'et
in Maert, ende is weeldrygh in 't wassen /
indien het dickmaels besproept wordt. Dit
Kruydt bloeyt in de Maent July en Augu-
stus, ende als dan moet men 't vergaderen
om te gebruycken.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit Kruydt is heet en droogh in den derden
graet / verweckt krachtelyck de Maent-stonden
der Vrouwen / drijft de Ma-geboorten af / sup-
bert de Borst van tape sluypen / doet Water en
Gzabeel lossen / en opent de verstoptheyt van de
Milt. Men kan van de Poleye een krachtigh
Water distilleeren; andersins koochtmense alleen
in Water of Wijn / en geeft het te dincen.

Seven-gety.

Seven-gety of wel-ruyckende Klaver wert
in de Lente gezaeyt / en daer 't eens gezaeyt
is geweest / daer komt het lichtelyck van
sijn afgeballen zaet alle jaren wederom
voort. Het bloeyt hier te Lande in de Maent
Jany, July en Augustus.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit Kruyt heeft een middelmatige kracht om
te verdroogen en om te verteeren; 't drijft den
Urin / vermindert de pijn in 't Water maken / en
verweckt de Maent-stonden der Vrouwen. Van
de bloemen van Seven-gety wordt een krachtige
Olie bereyt / om verwozonge zenuwen / versche-
wonden en breucken of scheursels van jonge kin-
deren te genesen.

Costus of Balsen.

De Costus wordt van planten in de Ho-
ven naerstelyck onderhouden / men vindt
van de selve twee soorten / als groote en

kleyne Costus. Dese twee soorten bloeyen
in de Maenden July en Augustus

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Balsen is warm en droogh in den tweeden
graet / met een merckelycke t'samen-treckende
kracht: 't stilt de pijn in de Maegh en Darmen;
't stopt de Bupck-loopen / en belet het nederfin-
ken der Catharen / ende geneest de gebreken
van de Lijf-moeder. Tot dien eynde kan men
van dit Kruyt een Water distilleeren of een Con-
serf maken.

Salie.

De Salie heeft verscheide mede-soorten /
als groote of grove Salie, kleyne of Edele
Salie, Edele Salie met geelachtige blader-
kens, Edel Salie met Lavendel-bladers,
Boom-achtige Salie, Salie met bonte blade-
ren, Salie met witte bloemen, wel-rieckende
Spaense Salie; meest alle dese gheslachten
kunnen de koude des Winters tamelyck
wel verdragen / uptgenomen de wel-rie-
kende Spaense Salie, en die met witte Bloe-
men. Sy worden van afgescheurde planten
en tackskens aengequeecht / ghelyck de
Roosmarijn, sulcks geschiet in de Lente. Sy
moeten geplant zijn op een goede gront en
een sommerachtige plaets: Men moetse
ook dickwils supberen van de tacken en
bladers die bedorven zijn / en de aerde daer
omtrent met een troffel om roeren. Som-
mige planten Wijnruyt omtrent de Salie,
om die te bezyden van Agedissen en Pad-
den / die sich andersints veeltijds onder de
selve onthouden / en de bladeren tot groote
schade soude mogen met haer vergift be-
smetten / ghelyck soodanige exempelen van
ervare Mannen / en besonder van den
gheleerden Heel-meester Paræus verhaelt
worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Salie is warm en droogh in den tweeden graet /
sy versterckt de Maegh / Herzen en Zenuwen /
sy is de zwangere Vrouwen seer nut / want sy
versterckt de Lijf-moeder en de Wucht / ende
maecht

maect de *Woutwen* vruchtbaer; sy geneest en verbetert alle koude gebreken van de *Worst* en het *Bloet-spoutwen*. Het gemeene holck koocht *Salie* in *Soete-melck* / om daer mede een vuurige en gezwollen *Keel* te gorgelen.

Anijs.

Anijs moet jaerlijchs in de Maert in goede / vette en gemeste aerde gezaeyt worden / en dickwils besproept zijn; 't bloeyt in de Maent July of Augustus, en brenghet als dan sijn zaet voort.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Anijs, en voornamentlijck het zaet / verwarmt in den tweeden en verdooght in den eersten graet / breecht *Winden* / verweckt den *Urijn* / vermeerdert *Melck* in der *Woutwen* *Worsten* / ruymt de *Worst* / opent den verstopte *Leber* en *Milt* / en in *Wijn* gesoden drijft het zweet upt. Tot de genoemde gebreken wordt het gedistilleerde *Water* en *Olie* seer krachtigh bevonden.

Ameos.

Dit krupt wordt begeert de selfde oeffeninge als de Anijs, en eens gezaeyt zijnde / spruyt het van 't af gevallen zaet lichtelijck upt; het bloeyt in Augustus, en daer na wordt het zaet rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Ammi-zaet is verwarmende en verdoogende in den derden graet / en is seer krachtigh om krimpinge en *Wijck-pijn* te verdrijven; 't opent de verstoptheyt van de *Leber* / *Milt* en *Lijf-moeder*. Men koocht het zaet in *Wijn* / ofte gepulveriseert zijnde / wordt met *Bier* of *Wijn* ingenomen.

Huys-loock of Donner-baert.

Dit krupt wast op hupsen / dacken en muuren / is in 't *Latijn* *semper vivum* genaemt / om dat het altijd groent. Tot vermaeck wordt het *Boom-hups-loock* geoefent en van tackshens aengeteelt / maer 't kan geen koude verdragen / en moet daerom in de kachel bewaert worden.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Huys-loock is hout in den derden graet / en seer goet tegen ontfteckinge van de *Leber* / *Milt* en *Nieren* / tegen vuurige *Puysten* / de *Kroos* en *Verbrantheyt*. Het sap op 't *Wooz-hoof* gestreken stilt de *Wooft-pijn* en ydelheyt des *Woofts* / die by heete en brandende *Kroozten* plegen te zijn.

*Solidago Saracenic*a of Heydensch *Wondt-kruyd*.

Dit krupt wordt gezaeyt en geplant op vochte en schaduwachtige plaetsen / en brenghet sijn bloemen in July en Augustus te voorschijn. Het heeft sijn naem van de Heydenen of *Saracijnen* ghekrege / die met dit krupt de *Wonden* plagen te ghesenen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Heydensch *Wondt-kruyd* geneest niet alleen versche schaden en quetsuren / maer supbert en heelt de verouderde en verwunde *Wonden* / waerom het van de *Heel-meesters* veel in *Wondt-drancken* gebesicht wordt; daer-en-boven opent het den verstopten *Leber* en *Milt* / en geneest de *Geel-sucht* en 't beginsel van de *Water-sucht*.

Verbena of Yser-kruyd.

Dit krupt wordt in de *Hoven* gezaeyt of in de *Lente* gheplant / op een vochtige / doch open-luchtige plaetse; 't bloeyt in de Maendt *Julius* en *Augustus*, en moet als dan vergadert en gedooght worden.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Verbena is seer verdoogende / matelijck verwarmende en t'samen-treckende van aert; 't versterckt het zwacke *Gesicht* / stilt de *Wooft-pijn* / drijft het *Gabeel* af / en opent de verstoptheyt van *Leber* / *Milt* en *Longe* / en 't werdt seer nuttelijck van de upt-teerende menschen / en die *Etter-spoutwen* / gebuyckt. Tot dien eynde kan men / als het krypt in sijn bloem staet / van 't selfde een krachtigh *Water* distilleeren.

Gras met veel Bloemen.

Dit krupdt werdt alleen om de fraepigheyt van de bloemen / (die boven op een steel als een kroontje by malkander groeyen / en upt den witte een weynigh paers-

achtigh van koleur zijn) in de Hoven van de Lief-hebbers onderhouden. Het begeert weynigh oeffeningh / en wil gaerne op vochte plaatsen wassen / en het bloeyt van May tot heel diep in de Somer.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in

S E P T E M B E R.

In dese Maent zaeyt de Verstandige Hovenier Koren-Sala van zaet dat een Jaer oudt is / als mede zaet van Muur-bloemen in potten / twee dagen voor de volle Maen / dan wint men van enckeld' zaet dubbelde bloemen / maer als 't vriest / moet men de potten in hups setten / en als sy spruyten / in de Lente of Voor-tijdt verplanten: Men zaeyt oock Pastinaken, om die vroegh in 't Voor-jaer te hebben. In dese Maent verplant men alle goede krupden / en afsetfels van krupden en bloemen die men in potten set / om by Winter-tijdt in hups te setten / en voor de koude te bewaren / als Angelieren, Lauwier, Roosmarijn en andere. Men set nu wederom in de aerde / en men queecht door de klifsters aen: Kroon Imperiael, Kivits Eyeren, Anemonen, Ranunculi, Lelien, Tulpen en Gladiolus. De Verstandige Hovenier sal nu oock de wortelen van de Oost en Fruyt-boomen ontbloeten / en goede nius aen de selve leggen / op dat die door de regen verbloeyen / en na de onderste wortelen gebracht werden / om alsoo de Boomen te verquicken en vruchtbare te maken. Indien hy Boomen in de Herfst wil verplanten / moet sulchs gheschieden omtrent St. Lamberts-dagh, 't welck de 15 dagh van September is / ende hy sal vlijtigh in acht nemen / 't geene wy boven omtrent het versetten en verplanten der Boomen in de Maent Februaris vermaent hebben. Men is noch al in dese Maent naerstigh besigh / met het vergaderen van

afderhande krupden / Zaet / Appelen, Peeren, Castanien, Nooten, Genever-besien, Vlier-besien, Pompoenen en andere Oost en krupden.

Van 't plucken en bewaren van Oost en Vruchten.

Hier toe is van nooden dat de Verstandige Hovenier de bequame tijdt niet en laet voor by gaen / maer dat hy sijn vruchten afplucke by schoon / droogh en helder weer / en wel toe sie dat hy geen onrijpe vruchten af en rucke / maer de geene die door haer koleur / smaech en zwartigheyt der pitten hare volkomen rijpicheyt aenwysen. Hy sal oock de vruchten / die hy lange bewaren wil / sindelijck niet de handt aflesen / op datse niet gequetst en gestooten en worden / waer door sy te eerder soude ontfcecken en verrotten. De Appelen dus af-gepluckt zijnde in de Herfst omtrent als dagh en nacht even langh zijn / in 't afgaen van de Maen / moet men de gekneusde / rottige en wormsteeckige van de gabe en vaste Appelen af-scheyden / en op een houtse solderingh leggen / die by van roock en stanche is / en wiens vensters upt het Noorden licht scheppen / want indien die na 't Zuyden staen / en de lucht daer van daen ontfangen / sullen sy seer haest slap en rimpeligh werden. Sommeige besmeerense met pot-aerde / droogense en leggense op een drooge plaats / en vermeynen datse daer door lange tijdt goet blijven. Andere belceedense met drooge

Dijge-

Wijge-bladeren / en besmeerense daer boven op met pot-aerde. Andere leggense alleen in Noote-bladeren onder de Appelen, of leggense in Wijn-moer of Wijn. Winter Appelen worden seer wel in zaet / als garst, rogge, haver &c. of in des selfs kaf bewaert. De Peeren moeten versamelt werden in 't afgaen van de Maen by heete Sonneschijn / en bewaert worden als wy van de Appelen geseyt hebben; oock kan mense langh goet behouden / indien men de steel in warm pick doopt / en de selve alsoo ophanght. Men bereyts tot Braedt-peeren, als mense in vier quartieren snijdt / de kloekhuyzen wech werpt en in een warme Backers-oven laet droogen / doch sy moeten eerst een dagh twee of drie leggen / want anders soude de schillen door de hute bol blasen werden. De Quee-appelen en Peeren worden versamelt en bewaert als de Appelen. Men kan oock de beste ynt soecken en in een vat leggen / de schillen en kloekhuyzen van de slechtste koocken / en dat ober de andere gieten / daer by doende een handt vol zout / alsoo datse met de schillen en dit sop overdeekt zijn / wel iettende datse daer in altijt bedooven leggen / dus kan mense een geheele Winter ober goet behouden en georuycken. Hier staet in acht genomen te werden / dat de Queen omtrent andere vruchten niet moeten geplacet zijn / want door haer scherpe lucht en reuck de selve lichtelijck bederven souden. Limoenen kan men in pekkel / garste of haver / of als mense met gips bekleedt / lange tijdt bewaren. De Granaet-appelen kan men tot in de Winter goet behouden / als men de selve / sijnelijck met de handt afgeplukt zijnde / in gesmolten pick doopt / of alleen de steel daer mede besmeert / en de selve op een drooge plaets ophanght: Andere bekleedense met hop / en besmeerense wel dick met pot-aerde / waer onder kaf vermenght is. De Moerbesien konnen langh bewaert worden / soo men de selve / niet al te rijp zijnde / in een glas doet / daer ober gietende haer eppen sap of Wijn / ende daer na het glas wel toe-

gestopt zijnde / wech geset. De Karffen die niet waterachtigh van vleesch zijn / als Kriecken en kleyne Kars, kan men aen een toutwetje op de solderingh ophangen en so laten droogen / of sy worden in een lauwe Oven op gedrooght / ende daer na maectmen by Winter-tijt van de selve aengename Karffen soppen.

Castanien-boom.

De Castanien-boom begeert een weechte en losse gront / en wast wel in bocht en santachtigh aertrijck / maer in klepachtige en seer vette aerde en wil hy niet wel aerden. Hy wordt van sijn vruchten aengelwonnen / die men in February of Maert in de aerde steekt / daer na opgewassen zijnde / werdt hy 25 voet van een verplant. Sijn vruchten worden in de Herfst rijp / die versamelt werden als de holsters beginnen te barsten / en worden als dan met stocken van de Boom geslagen / want wanneer sy van selver afvallen komense niet langh goet behouden werden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Castanien zijn droogh en wat t'samen-trechende van aert / andersins in warmte en koude middel-matigh gesiet; sy stoppen / insonderheyt rauw gegeten / de Bupck-loop / maer zijn de Worst schadelijck en verwecken pijn in 't Woot: anders konnen sy van krachten met de Akers seer wel ober een.

Klim-op.

Dit getwas wordt omtrent boomen of oude muragie geplant / daer hy hem onwint en vast aen maect / en wast wel op bochte en waterachtige plaetsen. Men plant het van November af tot Maert toe / en t'bloeyt in de Herfst, en de Besien worden in de Winter rijp.

Sijn aert, krackhet en gebruyck.

De Klim-op is seer heet en scherp van aert / en oock t'samen-trechende van kracht / doch moet geensins onbedachtelijck ghebruyckt worden. Sommige prijsen de Besien / een bierendeel loots met

met Wijn ingenomen / om het Water / Szabeel en Steen af te drijven. De versche en groene bladeren werden gemeenlijk op de Fontenellen geleyt / want sy trecken alle humeuren en vochtigheden van de andere Leden na de Fontenelle / en beletten dat de selve niet en ontfleecke.

Genever-boom.

Deze Boom aert wel in santachtige aerde en in een open-luchtige plaets / en wordt dooz 't zaepen van de rijpe besien en inleggen aengeteelt. Men maect van de selve Heggen / die wel beschooren willen zijn. De bladeren blijven altijd 's Winters en Somers groen: de besien worden het tweede Jaer na dat sy boozt gekomen zijn / volkomen en rijp / doch het levert alle Jaer vruchten / om dat de rijpe versamelt zijnde / de onrijpe over blijven / en in 't volgende Jaer tegen den Herfst groot en rijp worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Genever-boom is warm en droogh tot in den derden graet / maer de vruchten of besien zijn soo verdroogende niet. De Genever-besien repenigen de Nieren / Blaes en Leber / en supberen de Borst; waerom sy nuttelijk gebruyckt worden tegen 't Szabeel / de Steen / Water-sucht en Enghborstighet: sy verstercken de Maegh / Perzenen en 't Gesicht / en beletten alle sinckinge / die op de Oogen / Tand en andere Leden vallen: sy zijn oock seer nut in tijden van Pest en besmettelijcke siekten gebesicht te werden; oock breecken sy Winden / stillen de Bupck-pijn en geneesen de gebreken des Lijf-moeders. In de Apotheken bereydt men van de selve gedistilleert Water, Olie, Extract en Conferf tot de voornoemde gebreken seer dienstigh.

Cypressen-boom.

Deze Boom wast hoogh en boven spits als de Sparre-boom: hy wordt hier te Lande van zaedt aengewonnen / op gekomen zijnde / moet men wel toesien dat men de toppen niet af en breekt of scheert / want alsoo gequetst zijnde / soude hy upt gaen en verdooren. Hy wordt in twee soorten onderschepden / als Cypres manneken, die

groot wordt en nootkens draeght / en Cypres-wijsken, die kleyn blijft en onvruchtbaer is. Deze Boom wordt seer van de Nieren geplaeght / en om die te verdrooven / sal men hem met Kalck bestrijcken. Hier te Lande wil hy seer qualijck de Borst verdroagen / en daerom werdt hy veeltijds in de stoven bewaert.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en Cypresse-nooten zijn verdroogende en t'samen-treckende van aert / doch sonder merckelijcke hitte: sy stoppen de Bupck-loop / Bloet-sponwen en alderley Bloet-ganch. De schoors drijft de Steen upt de Lendenen en Blaes / en wordt hy limmen en kleederen geleyt / om de Motten en Schieters te verdrooven.

Tamarisch-boom.

De Duytsche Tamarisch-boom, om dat hy veel in Duytslant groeyt / wil niet heel wel in de Hoven aerden / maer de France ofte Languedockse Tamaris wast daer weeldigh en groot: hy begeert een vochte en grupsachtige gront.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Tamarisch-boom is afvagende / supberende / en eenighsins t'samen-treckende van aert: waerom hy seer krachtigh bevonden wordt / om de verherde en verstopte Milte te openen / waerom tot dien eynde in Italien en andere Landen kroesen en kopp en om upt te dincen van dit hout gemaect worden; maer de jonge Vrouwen moeten sich van des selfs gebruyck onthouden / alsoo het haer soude onvruchtbaer maken: eenige prijsen het seer tegen de Pocken / en houden het soo krachtigh als het Pock-hout.

Kroon Imperiael.

De Bloem heeft verscheide mede-soorten / als met geelke bloemen / met witte / met schoon-roode / met licht-roode / met enckelde / met dubbelde bloemen / met twee / oock met drie rpen van bloemen boven malanderen. Men plant de bol in 't begin van September, en 't wordt dooz af-setseis vermenighvuldicht / maer gezaeyt zijnde heeft het

het lange Jaeren werck eer het bloemen draeght. 't Bloeyt in April, en somtijds in Maert, indien de lucht wat warm is / en 't zaet wordt in Juny rijp. De krachten van de Kroon Imperiael zijn tot noch toe onbekent / en wordt alleen om zijn schoonheyt der bloemen in de Hoven onderhouden.

Kivits-eyren.

De Kivits-eyren of Fritillaria heeft oock verscheide mede-soorten / als met gesprenc-keide bloemen / met witte bloemen / met geelc bloemen / met zwarte bloemen / spade Fritillaria van Guyenne, die twee Maenden later bloeyt / als de andere. Sy groeyen gaerne in goede / doch niet gemiste aerde / en worden door de bollen en 't zaet vermenighvuldicht. Sy bloeyen in April met de Tulpen of wel wat vroeger / en men neemtse op in Juny, en men plantse wederom in September. De krachten van dese bloemen zijn van niemant bekennt of versocht gheweest / maer sy dienen alleen tot vermaeck en vercierringh des Hofs.

Anemones.

De Anemones zijn veelderhande / en worden in 't gemeen in breedte en smal-bladige onderscheyden. Sy begeeren goede en welbereyde aerde / en een wel ter Sonne gelegene plaets; sy bloeyen meest alle in April. De oeffeningh die de Anemones eyschen / is / dat men zaet van de selve in de Maent Maert zaeyt; andere zaeyense in de May of Juny van 't zaet dat dan rijp geworden is / en als dan krijgen sy in de Herst bladeren. Sy groeyen oock wel geplant zijnde / boornamentlijck de smal-bladige / en worden door de afgescheurde wortelen in de Maent September of October aengeteelt. Men moet in acht nemen / dat hoe dicker en knobbelachtiger de wortelen zijn / hoe eerder sy wortstekigh worden en vergaen: daerom sal men se alle Jaer of ten minsten over twee Jaeren van een scheuren en verplanten. Als men de bloemen in Juny be-geert te hebben / sal men de wortelen uyt

de aerde nemen alse gebloeyt hebben / en op een drooge plaets tusschen pampier leggen / en in 't naest volgende Jaer in de Lente in de aerde stecken.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Anemones zijn seer heet en droogh van aert. Sommige zieden de bladeren en wortels in Azijn / om de Tandt-pijn te genesen; doch om de groote scherpijghheit moet dit krukdt niet van binnen gebruyckt worden.

Ranunculi.

Dese dragen schoone bloemen om den Hof te verciere / en zijn in enkelde en dubbelde onderscheyden / maer alle haer mede-soorten te verhalen / soude te langh zijn: aengaende haer oeffeningh vereyschen se het selve dat van de Anemones geseyt is.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Ranunculi zijn seer heet en brandende van aert / waerom sy buypen op de huyt gelept zijnde / trecken bleyen en bladeren / en moeten inwendigh niet gebesicht worden.

Lelien.

Onder de Lelien worden verscheiden mede-soorten gerekent / als de ghemeene witte Lelien, roode Lelien of Marragons, Lelien van Calvarien, Lelien van Constantinopelen, Lelien van Persien. Alle dese soorten willen wel wassen in wel-geoeffende en sabelachtige aerde / en worden door de klusters aengequeecht / die men in September plant / en niet langh buypen de aerde laet leggen. Om te maken dat de Lelien op verscheide reysen bloeyen / soo sal men in 't planten sommige Lelien wortelen of klusters 12 / sommige 8 / sommige 4 / sommige 2 vingeren diep in de aerde stecken / en na datse diep ofte ondiep staen / daer na sulsense vroegh of laet bloemen dragen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De wortelen van witte Lelien vermoghen de harde gezwellen. Het water van de bloemen gesdist-

distilleert werdt van de Vrouwen seer begeert/om het aengesicht wit en schoon te maken/ daer en boven is het goet tegen slauwigheyt des Hertens/ berhittinge des Levers/ en bebozert den arbeit der zwangere Vrouwen. De Olie van Lelien verwarmt de zenuwen/ vermozwt de harde en versoet de pijnlijke gezwellen. De andere soorten worden alleen om de cieraet van de bloemen in de Hoven onderhouden.

Tulpen.

De bloemen zijn vooz eenige Jaeren in grooter waerde geweest/ insonderheyt die wat raer en moy van bloem waren. Haer soorten zijn seer veel/ en worden onder drie geslachten begrepen/ als vroege/ middelsoort en late Tulpen. Sp worden dooz klijsters als andere bol-gewassen aengeteelt: Men neemtse in May en Juny op/ en men plantse wederom in September in goede en dooz de Son wel verlichte aerde.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Hoe wel de aert en krachten van de Tulpen niet volkomen ondersocht en gebonden zijn/ nochtans willen sommige verskeren/ dat de selve seer krachtigh zijn/ om de lust van by-slapen te vermeerderen/ eben soo wel als de Satyrion, van de oude Schrybers daer toe soo seer beroemt.

Gladiolus.

De Gladiolus draeght verscheyde kolenren van bloemen/ als purperen/ incarnate/ lijf-vertwige/ schoon-roode en witte; 't bloept in May en Juny, en de bloemen afgevallen zijnde/ verzeyp haer de wortel in veel klepne bollekens/ gelijk de witte Veltajun. Het wordt vermenighvuldicht van de verhaelde bollekens die in September geplant worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Gladiolus werdt seer gepresen tegen harde gezwellen en krop-klieren. De Hoogduytschen gebruycken dese wortel om alderhande bloeden en 't bloet te stelpen.

Soet-hout.

Dese wortel wordt in sommige Hoven onderhouden en van sijn zyscheuten vermenighvuldicht/ en wast heel weelderigh/ en blijft lange Jaeren in 't leven/ maer de bladeren spruyten alle Jaer op een nieuwen weder upt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Soet-hout is matelijck vocht en warm van aert. Het is seer nut en bequaem tegen de gebreken van de Borst/ Leber/ Nieren en Blase. Tot dien eynde wert het uptgedrooghde sap/ drop van Soet-hout genaemt/ veel gebruyckt; als mede Syroop van Soet-hout, de welcke in de Apotheken bereept wordt.

Hasel-wortel of Mans-ooren.

Dit groeyt gaerne op vochte en schaduwachtige plaetsen/ 't is altydt groen/ maer krijght in de Lente nieuwe bladeren/ en wordt als dan van een gescheurt en verplant.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van Hasel-wortel zijn warm en droogh van aert/ en hebben een supber-makende kracht; sy doen overgeven en jagen met het bzaiken alle tape en galachtige vochtigheden upt het Lichaem/ en verwecken met eenen Kamerganch. De wortelen zijn mede verwarmende en verdroogende van aert/ doen water lossen/ verwecken de Maent-stonden der Vrouwen/ en zijnden geen goet/ die verstoppt van Borst zijn.

Stock-roosen.

Dit krupt draeght verscheyde kolenren van bloemen/ als witte/ roode/ lijf-vertwige/ licht-roode/ byzn-roode/ bleek-roode/ paerffe/ enckelde en dubbelde. In de Lente in santachtige aerde gezaept zijnde/ staet een Jaer over eer het bloemen te voorschijn brenghet; en sulcks geschiet in July en Augustus; daer na het zaet rijp geworden zijnde/ werdt de steel doz/ maer de wortel blijft langh in 't leven/ en spruyt in 't Voor-jaer wederom upt.

Haer

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Stock-roosen zijn middelmatig warm en vochtig met eenige t'samen-trekkende kracht; en daerom werden sy gebruyckt om de Maentstonden der Vrouwen te stoppen: sy zijn oock seer dienstigh voor de teeringh en voor een quade heel.

Hypericum of St. Jans Kruydt.

Het waest in alderhande aerde / 't heeft langhwerpighe doorsichtige bladeren / die vol klepne stipkens of gaetsjens schijnen te zijn; 't bloept in Julius en Augustus, als dan vergadert men de bloemen / om een heerlijke Wondt-olie daer van te maken. Dit Krupdt wordt door zaepen en planten vermenighvuldicht. Men vindt hier van een soorte Alexandrijns Hypericum genaemt / wiens bladeren vier mael klepnder zijn als van de gemeene. Van dese naem is een seer klepne Boom-gewasse / genaemt Hypericum Cannadense, en werdt om sijn aengename bloempjens in de Hoben onderhouden / en van oploopen in de Maent February voort geplant / 't kan de koude wel tegen staen / en behoeft niet in hups ghebracht te werden / en of schoon de tacken doot gezoosen waren / soo sal men het by de wortel af snijden / en het sal in de Lente wederom uytspuyten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Hypericum is warm en droogh in den derden graet / het werdt onder de boornaemste Wondtkrupden gerekent; sommige puyzen het tegen de derdendaeghs kooztsen. In Polen pleeght men de bloemen van Hypericum met Water en Sout / den gene die sich beseert ofte in 't lichaem pets gebroken heeft / in te geben. In de Apotheken wordt van de bloemen een Olie bereydt / 't welck

een krachtige Balsam is om hersche Wonden te genesen / en werdt daerom van de Heel-meesters beeltijds gebruyckt.

Pulmonaria of Longer-kruydt.

Dit Krupdt begeert een vochte en sommerachtige plaetse / en wil des Somers dickwils besproept zijn; het wordt in 't laetsie van April van een gescheurt en geplant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Longer-kruydt schijnt de naem verkregen te hebben / om dat het seer krachtigh bevonden is tegen de gebreken van de Longe / en boornaementlijk om het Bloet-spoutwen te ghenesen. Het wordt hedendaeghs gemengt onder de Krupden / waer van men groene Krupdt-koechjens pleeght te backen.

Bolbonac of Penning-bloemen.

Bolbonac wordt door 't zaepen in de Hoben onderhouden / 't bloept gemeenlijk in April, een Jaer na dat het gezaept is / de hantkens daer 't zaet in beslooten is staen heel cierlijk.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit Krupdt en boornaementlijk 't zaet is warm en droogh van aert / 't verweckt de Maentstonden der Vrouwen en drijft den Urijn. Het zaet is in krachten het Thlaspi-zaet in alles gelijk.

Klocksken of Belvedere.

Van dese vindt men verscheide soorten in de Hoben geplant / sy bloeyen in Juny, July en Augustus. Sy worden door byscheuten en zaet vermenighvuldicht. Haer krachten zijn tot noch toe niet ondersocht / en werden daerom alleen tot cieraet van de Hoben geoeffent en onderhouden.

De Verstandige Hovenier, zijn oeffeningh in OCTOBER.

DE Verstandige Hovenier begint in dese Maent sozge te dragen vooz krupten en Bloem-gewassen / die de strenge koude van de Winter niet konnen wederstaen / om de selve ter bequamer tijdt te mogen bergen. Hy sal doek sijn Orangie, Citroenen, Granaten en andere teere Boom-gewassen onder dach in de kachels stellen / om die vooz de krupt en Hoof-verslindende koude en Dozt te bewaren / en in 't begin van dese Maent sal hy de selve / die het noodigh hebben / verplanten / en de backen of potten met vette en wel-bereyde aerde versien. Hy is naerstigh besigh in 't bearbeyden en omgraven van sijn Hof / in 't onkrupdt upt te wieden / ende het schrale en doze aertrijck te bemisten. Hy mach noch zaepen Kooren-Sala, en moet de Anemones, Ranunculi, Krocussen, Hyacinthen en Narcissen in de aerde setten en planten. En om dat wy hier gewagh maken van de Volgewassen / soo sullen wy haer algemeene oeffeningh kortelijck aenwijzen. Alle Volgewassen of Bol-bloemen bereyschen wel-bereyde / lichte en vette aerde / de selve plant men een handt breedt diep in de Maendt September of October, en het volgende Jaer als de bloemen af gevallen en vergaen / 't zaedt rijp en de bladeren verdozt zijn / neemt mense in 't laetste van Julius op / en men leyt de Bollen op een drooge en schaduwachtige plaetse te droogen / en de selve gesupbert zijnde / worden tot de vooznoemde tijdt om wederom te planten / bewaert.

Om de siecken en quellinge der Boomen te remedieren.

't Gebeurt dickwils dat de Boomen treuren en sieck worden / om dit te verbeteren sal men de wortel ontblooten / en de selve met Wijn-moer of droessem van Olie / of

water daer Lupinen in gesoden zijn / of met oude Pis van menschen of beesten bebochtigen en begieten. Sontijds vertoonen sich aen de Boomen knurben en gezwellen / waer in dickwils wozen groeyen / die de Boomen kreicken en bederven / om sulcks te helpen en vooz te komen / sal men de knurben en gezwellen openen / op dat de schadelijcke materie uptbloeye / en indien daer wozen in beslooten zijn / soo sal men de selve met een pser upt halen / ende het gat met Urijn en Darcheng-mis of Ofsegalle upt wassen en supber maken. Tot de krancker der Boomen / die de selve van de stam tot boven in den top soude bederven / en de bast doen zwart worden en verdozen / moet men het beschadighde deel tot op het hout upt snijden en de plaets met Koe-mis en Lecim vermengt / of met Ent-was vooz regen en windt bestrijcken en verbinden. Vooz quade lucht / nebel en zee-dampen / is noodigh dat den Hof en Boomgaert met een mantelingh van hooge Boomen omcingelt zy. En indien 't gebeurt dat de tacken der Boomen vooz harde winden / of vooz onboosichtigh nederbuigen der selve quame te scheuren of splijten / soo sal men die onderstutten / oprechten en verbinden met klap en mis vermengt. Wanneer de Boomen met mos begroeyt zijn / waer vooz sy gelijk als rupdigh en schurft worden / soo moet men de selve wel naerstigh in vochtigh weer supberen en schoon maken. Als een Boom sijn sap verloopt en uptbloeyt / moet men eenige wortelen van dien ontblooten en opkloben / en in de spleete een hout of kep-steen stecken / op dat de overtollige vochtigheyt daer vooz bequamelijck uptbloeye. Als 't Oost enfruyt worm-steeckigh wordt / 't welck gemeenlijck werdt verozsaecht / vooz dien 't aertrijck of waterigh / vochtigh en nat / of te droogh /

dzoogh / doz en mager is / dan moet men 't water soecken door grippels af te leyden / en de gront dzoogh te maken / of verbetert de aerde by de wortel door mis en goede bette aerde. Wanneer een Boom te dun van stam is en men de selve begeert dicker te doen groeyen / soo sal men de stam met een mes op twee of drie plaetsen van boven tot beneden op snijden / ende als dan sal hy in dichte upt wassen. Noch veel andere remedies / die een Verstandige Hovenier moet in acht nemen / hebben wy hier booren beschreven / alwaer wy om de Boomen vruchtbaer en wel-dragend te maken geleert hebben.

Linde-boom.

De Linde-boom schiet op tot een hooge en dicke Boom / wiens takken sich breedten en wijdt upt spreiden / en in de heete Sommer een aangename schaduw verwecken. Hy begeert goet en vet aertrijck / want in een dzooge en doze gront komt hy traeghtijck voort. Hy draeght in de Maent May sijn bloemen / die een liefelijcke reuck verwecken. Hy wordt van wortel-spruyten aengeteelt / die daer na twee of drie duym dick geworden zijnde op soodanige plaetsen / als men die begeert / 20 of 25 voeten van malkanderen plant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schoffsen van de Linde-boom zijn matelijck warm en t'samen-treckende van aert; waerom sy Wonden en quade Schurfteden genesen. De Bloemen zijn warm en dzoogh van aert / en worden seer gepresen tegen dyslingh des Hoofds / Beroertheydt en vallende Siechten / daer-en-boven zijn sy seer krachtigh / om de Vrouwen haest van t'kinde te doen verlossen: tot dien eynde werdt van Linde-bloeyfels een nut en bequaem Water gedistilleert. Van het hout Bryant men koolen / die men tot het maken van Bus-poeder gebruyckt.

Colutea of Lombarts Linen.

Dit gewas wordt in de Hoven van zaet / dat in de Lente gezaept wordt / voort ge-

set / 't zaet moet men lange tijdt / tot dat het begint te schieten / in water wecken / en dan in bette en met Schape-mis bemiste aerde planten. Men moet het voort het vierde Jaer niet besnoeyen; 't kan de houde matelijck verdragen / en 't bloeyt in May tot diep in de Somer, geel bloemen voort brengende / ondertusschen wordt het zaet in hantwen of blaesjes beslooten / rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Colutea is warm en dzoogh in 't begin van den tweeden graet. De gene die de bladeren van dit gewas / voort Sene-bladeren gebruycken willen / zijn bedzoogen; nochtans doen sy Draken en beroeren de Bupck / maer met geweld en groote bangigheyt.

Boomachtige Althea.

Dit gewas begeert geplant te zijn op een vochte en vette gront / 't verdraeght de koude tamelijck wel / en 't wordt van inleggen en zaet aengewonnen / die men in January verplant. De bloemen komen eerst in September voort / en de bladeren vallen in November af / en spruyten in April wederom upt. Indien de top-endekens door de koude des Winters verdozt zijn / dan salmen die in 't Dooz-jaer afsnijden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit gewas wort van de Liefhebbers alleen tot cieraet des Hofes onderhouden / en tot Medecijne gebruyckt / het komt met de gemeene Althea of Heems-wortel in krachten oer een.

Ypen-boom.

Van de Ypen-boom vindt men twee soorten / d'een met breede en d'ander met smalle bladeren; hy begeert goede / vette en vochte aerde / en wordt van sijn wortel-spruyten aengequeecht / en groot geworden zijnde / in February tot Lanen verplant / of men bekleedt met de smal-bladige de Prielen en Gaenderpen.

Sijn

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en ſchorsſen van deſe Boom zijn matelijck warm van natuur / gheueſen Wonden / en doen de placken en ſproeten van

de huyt vergaen. De Landt-huyden ſeggen als de Ype-boomen haer bladeren hoeſch verlieſen / dat'er een groote ſterfte van Beestien / als Koepen / Oſſen / Paerden / &c. aenſtaen de is.

Wijngaert.

De Wijngaert begeert een goede en warme gront en plaetſe / daerom ſal menſe tegen het Zuiden planten; hy wil niet veel gornest zijn / want indiende jonge worteltjens de ſelue komen te bereycken / verrottenſe / maer in diens plaetſe ſal men het afgeballen loof van Ducht-boomen / die tot aerde geworpen is / aen de wortel leggen; andere nemen ſijnachtigh Puyen of kleyen gehackte Lepen / of verrot Spcken-hout. Hy moet alle Jaren nootſakelijck geſnoeyt of geſneden worden / eer dat hy begint upt te botten / daerom geſchiet ſulcks geboeghlyck in de Maent February in het aſgaen van de Maen. In het ſnijden laet men gemeenlijck 3 / 4 of 5 botten aen't hont blijven. De Wijngaert wordt door inlegginge en ſtecken aengeteelt. Het inleggen geſchiet in de ſnoep-tijdt / als dan neemt men een mantje / daer onder een gat in is / en het ſelue wel baſt gemacckt zijnde / ſteecht men door het boorz. gat / een ranck van den Wijngaert, en vult het dan op met goede aerde / ſoo ſal de in-gelcyde ranck het ſelue

Jaer noch wortelen ſchieten / daer na ſnijt men de ranck onder het mantje af / en plant hem daer men begeert. Op gelijcke wiſſe ſal men de jonge ſcheuten / die onder aen de ſtam van de Wijngaert uptloopen / inleggen / en in de aerde bupgen / gelijck voor in de Figuur N. 3. geſien kan worden. Door ſtecken wordt de Wijngaert aengequeecht op de volgende maniere. Ht de afgeſnede rancken / ſalmen een loot ſnijden / dat 6 of 7 botten heeft / dit ſal men ſchuyng in de aerde ſtecken op een lommerachtige en bochte plaetſe / ſoo dat maer een of twee botten boven de aerde moet uptſteken. De Wijngaert heeft een verborzen bpantſchap met de Lauwerier, Haſelaer, Koolen Radijs, en moeten daerom omtrent de ſelue niet geplant worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Rancken / Bladeren en Blautwierkens van de Wijngaert zijn verkoelende en ſterckelijck tſamen-treckende van aert / waerom ſp nut zijn om alderhande Bloet-ganck en Ducht-loopen te ſtoppen.

te stoppen; men spoelt daer mede / in water gesoden zijnde / seer nuttelyck de Maent / om de ontsteekinghe van dien en van de Amandelen te geneesen. De selfde krachten hebben de onrijpe Druyben en der selven sap / dat men Verjups noemt. De rijpe Druyben maken winden in de Maegh en Darren / insonderheyt die suurachtigh van smaechk zijn. De Wijn is verwarmende van aert / en versterckt en verquicht de ingebooren hitte des Lichaems / en woçdt daerom met recht geseyt / Welck te zijn booz oude luyden.

Krocussen.

De Krocussen zijn in de Lente of Vroegbloeyende en Herfst of Laet-bloeyende onderschepden / men vint onder de selve verschepde koleuren van bloemen / als violette / blaetwe / witte / geele / purpere / kleyn en groot / gesprenckelde / geele / gout-gee / geele met zwart-purpere strecken. Sy bloeyen vroegh in de Lente, te weten in Maert, uptgenomen de Herfst Krocus, en worden dooz de bollen / die men in October plant / aengereelt.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De krachten van de Krocussen zijn by de nieuwe kruidt-beschryvers niet ondersocht / noch van de Oude beschreben of na gelaten geweest; Sy worden wilde Safferaen genoemt / om dat sy nergens / als tot vercieryng des Hofes nut of bequaem zijn.

Hyacinthen.

De Hyacinthen zijn verschepden van koleur / als witte / blaetwe / purper-roode / asch-verwige / lijf-verwige / byupne / en dese zijn verdeelt in Nederlandtsche, Engelsche, Spaense, Orientaelsche en Hyacinth van Constantinopolen. Sy bloeyen in Maert, en in Juny worden de bollen upt de aerde genomen / en in October wederom geplamt. Sy worden dooz zaeyen / en maer beter dooz af-setten der bollen vermenighbuldicht.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Hyacinthen verkoelt tot in het

beginfel van den derden graet / en verdrooght in den tweeden. 't Zaedt is verdroogende in den tweeden graet / en t'samen treckende van kracht. De wortel drijft den Urin en stopt de Kruierganch / maer het zaet werckt stercker / en geneest de Kroode en alderhande Supck-loopen.

Narcissen.

De geslachten van de Narcissen zijn meernigerhande / en worden meest alle in vroege, middel-soorten en spade Narcissen onderschepden. Sy begeeren als alle Bolgewassen / goede sabelachtige aerde / en worden dooz de bollen meest aengereelt die in September gheplant worden. De vroegsoorte bloeyt hier te Lande in de Hoben in het beginfel van April, de middel-soorten in 't laetste van April, en de spade in May. Verschepde vzeemde en teere soorten van Narcissen, als mede van de Hyacinthen, die de Sneeuw en Dofst niet konnen verdraagen / sal men in de Winter sozghbuldigh bedecken.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Narcissen en insonderheyt de wortelen zijn warm en droogh in den tweeden graet / en wat afbagende en t'samen treckende van krachten. Sy heelen Wonden / versoeten pijn / en verdrjben de gezwellen der Doulwen Dofsten.

Coriander.

De Coriander begeert op een goede en vette gront in de Lente gezaeyt te zijn / het zaedt woçdt in de Herfst vergadert en bewaert / en hoe ouder het zaet is / hoe beter het na 't zaeyen uptspruyt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Coriander-zaet in Wijn of Azijn geweecht / en wederom gedrooght / en dan een weynigh booz den eeten gegeten / versterckt de Maegh / doodt de Wormen / en drijft de Maendt-stonden en Urin af. Het zaet woçdt veel met Supcher overtogen en alsoo gebuyckt.

Dille.

De Dil woçdt ghezaeyt in de Maent
H Maert,

Maert, en begeert de selfde offeningh / die wy van de Anijs in de Maent van Augustus beschreiben hebben.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dil-zaet is warm en droogh in den tweeden graet / 't stilt de krimpinge in de Darmen / verwecht de Pisse / doet de Dick ophouden / vermeerderd de Melck in der Vrouwen Borsten / en geneest de gebreken des Lijf-moeders. Van het Kruyt van Dil maecht men een Olie om pijn te stillen / en alle rauwe bochtigheden tot volkomen Concoctie te brengen.

Gentiana.

De Gentiana staet seer cierlijck in sijn Bloem / en wordt daerom naerstigh in de Hoven onderhouden. Dit Kruyt begeert goede en wel-bereyde aerde / en een lommerachtige plaets. 't Wordt door zaet / 't welck men in de Herfst vergadert / aengeteelt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Gentiaen, en boornamentlijck de wortel / is warm in den derden graet / en seer krachtigh om te supheren / af te vagen / en alle verstoptheden te openen / sy wort seer gepresen tegen de beten van dulle Honden / wederstaet 't Fenijn / besmettinge en verrottinge der Humeuuren / versterckt de Maegh / berwecht de Maent-stonden der Vrouwen / geneest alderhande nalatende Kooztsen / en doodt de Wormen.

Agrimonia.

Dit Kruyt begeert weynigh oeffeningh / en wast op santachtige en schaduwachtige plaetsen / 't bloeyt in Junius of wel later / en het zaet wordt in 't laetste van de Sommer rijp. De Agrimonie die men gebruycken wil / moet in May gepluckt en gedrooght worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Agrimonia is warm en droogh in den tweeden graet / opent en versterckt den Leber / geneest het Bloet-pissen / de Koude-pis / Geel-sucht / Kooztsen / en wordt seer nuttelijck in de Maendt-

brancken gedaen. Den vermaerden Heer Petrus Bembus verhaelt / dat hy niet beters bebonden en hadde om het Zabael uyt de Nieren te drijven / als het gedistilleerde Water van dit Kruyt.

Arum of Kalfs-voet.

De Arum moet men planten op een schaduwachtige plaets / en wordt door affsetsels van sijn wortel in September of October boort geteelt. De vrucht / die als een tros Druppen in 't midden opschiet / is van veel vol-sappige Besien te samen geset / die als se rijp zijn / een seer schoon roode koleur vertoonen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Kalfs-voet verwarmt en verdrooght hy na tot in den vierden graet / baeght af en opent krachtigh: waerom dit geheele Kruyt de dicke en slijmerige bochtigheden dun maecht / de verstopte Borst en de verbuilde Maegh supbert. 't Poep van de wortel in buyle zweeringe gestropt / belet het weeldigh boort wassen van het overbloedigh en onmoedigh Dleesch.

Serpentaria of Speer-wortel.

Dit Kruyt heeft een recht opgaende steel / die seer aerdigh met herscheyde koleuren besprenckelt is / de bloem is groot / in wiens midden een tongh zwartachtigh van verwe te boorschijn komt. 't Begeert de selfde oeffeningh / die wy van de Arum aangemerckt hebben / en is oock in aert en krachten van 't selve niet verschillende.

Aloë.

Dit wordt in curieuse Liefhebbers Hoven naerstighlijck geoeffent en onderhouden: Men plant het in potten of backen / en moet des Winters nauw boort de koude bewaert worden; Men queecht het aen van sijn zupscheuten / die men in potten of backen in goede sabelachtige aerde plant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Aloë is warm in den eersten en droogh in den derden graet / 't purgeert de Gal en andere bochtigheden / en is de Maeg nut en bequaem / 't opent

de Speenen en verwecht de Maent-stonden / 't wert oock bequaem gebonden om wonden te heelen / de loopende gaten te supberen / en daer na te suppen : 't wert oock seer nuttelyck vermenght by genees-middelen / die het Bloet stempen / en die men gebruyckt tegen de gebreken der Oogen. Aloë des abonts vooz den eeten ingenomen purgeert de Maegh / maer na den eeten 't Hoofst.

Pyrethrum of Bertram.

Dit krypt wordt in de Hoben in goede aerde ghezaept in de Maent van April, 't bloept in 't laetste van de Somer, en daer na wordt het zaet rijp; Menighmael wort het oock aengewonnen alleen van steeltjens / die in de aerde gestoken wel beklijven.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Bertram is warm en droogh in den derden graet / sy treckt / geknauwt zijnde / veel vochtigheden upt het Hoofst / en verfoet de Tandpijn upt koude oorzake ontstaen / en is seer nut om alle oude en koude gebreken van de herffenen en zenuwen te genesen.

Porceleyn.

De Porceleyn wordt in April of Maert in de Hoben gezaept / en eens gezaept zijnde / spruytse daer na genoegh van selfs voozt / sy waft weerdigh op goede vette en welbekende aerde.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krypt is hout in den derden en vochtigh in den tweeden graet / 't verkoelt seer inwendige en uptwendige verhittinge / 't slopt de Doutwelijcke Bloeden / en belet het nederfincken der Catharnen. Men eetse dickwils / 't zy rauw / 't zy gekoocht met Olie / Azijn en Sout / maer het boedtsel dat sy geeft is heel weynigh / en daer toe onpryselijck.

Lychnis Coronaria of Christus-oogen.

Dese Bloemen worden in de Lente in de Hoben gezaept / de dubbelde worden aengewonnen door stecken en af-scheuringe der planten / die men in Augustus in de aerde steekt en verplant; sy bloeyen den geheele

Somer door / te weten in Juny, July, oock wel in Augustus. Dit krypt wordt om de aengename bloemen / en niet tot Medecijne / in de Hoben onderhouden.

Veneerfe Alcea.

Dit krypt moet Jaerlijcks in Maert of April gezaept worden / en 't bloept in Juny of July, het zaet leyt in heldere blaesjens beslooten. De krachten van 't selve zijn niet ondersocht of beschreven.

Noli me tangere, of Kruydje roert mijn niet.

Dit krypt wordt in de Lente gezaept / en eens gezaept zijnde / is het onnoedigh dat men 't wederhale / want het spruyt overbloedigh van 't afgeballen zaet upt: 't draegt in de Somer geale Bloemen als een hoorenken omgekromt / 't zaet leyt in lange ronde hauwkens beslooten / de welcke / als 't zaet rijp geworden is / indien se aengeraccht worden / sich terstont in krickelen en 't zaet vallen laten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Hoe wel men dit krypt inwendigh niet gebruycken mach / ende daerom van meest al de krypt-beschrijvers als onnut geacht / nochtan wert in sommige Landen van 't selve een water gedistilleert / 't welck seer goet bevonden werd om de pijn van 't Hlereijn te verfoeten / uptwendigh niet linne doecken of een spongie dickwils op het pijnlijke lict gelept zijnde.

Satyrum of Handekens-kruydt.

Dit krypt waft veel in 't wilde op vochte broeck-achtige plaetsen en Hop-landen / en in de Hoben verset zijnde / moet het op een vochte en sommerachtige plaetse gheplant werden. De Bloem die boven op de top van de steel in de Maent May of Julius in een tros te voorschijn komt / is in verscheide koleuren verdeelt / als Satyrum met bleek-purpere / bypn-paerffe / licht-roode / witte / lijf-verwige en violette bloemen / dese alle zijn met verscheiden slippelkens besprengt. Daer-en-boven bindt men Satyrum met

gesprenckelde bladeren / en die / den welcken bladeren tusschen de schoon-purpere bloemen inwassen; als oock Satyrium gelubt of sonder bollekens / en Satyrium Hermaphroditicum met lange uytspuytsels aen de bollekens.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortelen van dit krunpdt wordt warm en vocht van aert ge-acht en seer gepresen om de lust van hy-slapen te verwecken / ende de zwacke Maag te verstercken. Enige gebruycken / als een hysondere remedie / tegen de derden-daeghse koozts een bolleken van de wortel / gedrooght / gestooten en in 't aenkomen van de koozts ingenomen.

Orchies of Standel en Kullekens-kruydt.

Dit krunpdt groept / als de Satyrium, op vochtige en waterachtige gronden in 't wilt / behalven de vreemde soorten die meest uyt Portugael werdt overgesonden. Men siet van 't selfde verschepte gheslachten / als Vosse-kullekens, Hons-kullekens, Bocks of Hase-kullekens, Hane-kullekens, Sots-kullekens, daer en boven zijnder verschepte gedaente van bloemen / als Mannekens, Wijfken, Wespen, Byen, Vliegen, Muggen, Spinne-koppen, en Pepels of Vijfwouters met gepleekte bladeren. In den Hof geplant zijnde begeerense in goede aerde en op een schaduwachtige plaets geset te zijn. In krachten komen sy geheel met de Satyrium over een.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in N O V E M B E R.

In dese Maent sal de Verstandige Hovenier tot sijn Winter provisie / eer hem de Voest overballe / de gebonden Endivie afsnijden / en geele Peen, Pastinaken, Bietwortelen, Rapen en andere Wortelen uyt graeven / de krunp en staert-eynden af koozen en in droogh sant in de Kelder voer de Voest bewaren: hy sal oock de Artisocken wel decken om van de strenge Voest bevizjdt te zijn / en hy moet de teere pot-krunpden en bloemen / die men ingelept heeft / wel gade slaen / op datse niet en verderven. De Lauwerier en Roosmarijn-boom sal hy met Stroo of Biet-matten bekleeden / op datse niet en verbiziesen / noch door de Sneeuw / die haer seer schadelijck is / komen te verdorren of uyt te gaen. Hy plant nu oock Oost en Krup-boomen in 't wassen van de Maen / en houtot de jonge Wortel spruyten af in 't afnemen van de Maen. De oeffeninge die omtrent het planten en versetten der Boomen zijn waer te nemen / kunnen voer in de Maent February gesien worden.

Hy sal mede in dese tijdt willigen roepen / afsnijden en versamelen / om de Wijngaert en andere Boomen in de snoep-tijdt daer mede te binden en vast te maken.

Om het Ongedierte uyt den Hof te verdrijven.

De Swarte Vliegen doen seer groote schade aen de Bloessem van de Boomen / waer door als dan alle hoope van vruchten te bekomen ons hy na benomen wordt; om de selve te verdrifven / sal men de Boomen met Stroo en andere rupghete beroocken / of men begietse met kout water / waer door sy afvallen en verdreben werden. Om de Mieren te versagen en te doen sterben / soo sal men haer nesten met droessem van Olie begieten / of met sijn gestoten Orego en Swavel / of met krijt en Wische bestroopen; Somnige branden eenige van de selve hy de nesten op een koole buur / en vermeynen dat de andere daer door vlieden sullen. Indien men de struyck van de krunpden of Stam

Stam van de Boomen met Moer van Olie daer Lupinen in gesoden zijn / of met **Ossen-gal** / **Teer** en **Moer van Olie** vermengt / besmeeren / soo en sullen geen Mieren by de selve opklimmen. Tot dien eynde kan men oock een **Wassen-rinck** / die uptgeholt is / om de **Stam** vast maken / en de selve met water vullen / andere bebinden de **Stam** onder met **Wol** / want sy niet gaerne over de **Wol** loopen / want sy lichtelyck in de selve komen te verwarren. De **Ruypen** zijn seer schadelijcke gebierten voor de **Boomen** / want sy dickwils **Loof** en **Bloemen** af eeten / daerom sal men de **Ruype-nesten** in **December**, **January**, of **ten langhsten February** wech doen / vernielen / vertreden of verbranden / eer datse haer over den geheelen **Hof** bespreyden. Indien de **Ruypen** over al den **Boom** waren gekropen / sal mense met roock van **Stroo** / **Hooz** of **Swabel** versagen en doen sterben / of men salse op volgende wijze verdryben. Men moet des morgens vroegh / na dat het geregent heeft / de **Boom** schudden / waer door sy / met de koude van de nacht bevangen en verstyft zijnde / lichtelyck sulen af vallen / en vertreden kunnen werden. Voor de **Mollen** set men gemeenlyck **Mols-ballen** / men kanse oock vangen wanneer se gemeenlyck woeten / 't geschiet 's morgens omtrent 6 uren / 's middaghs omtrent 12 / en 's avonts omtrent 6 uren / als dan sal mense van achteren met een **Spade** besetten en opwerpen / doch men moet letten / dat de windt niet na haer toe en is / want sy konnen 't stracks riecken. Andere gebuycken dese manier / als men een **Mol** vanght / doet die in een diepe pot / en graeft die in de aerde / des nachts sullen alle de andere **Mollen** haer om de pot vergaderen / en daer in vallen om de eerste te helpen / en sullen alsoo alle gevangen werden. De **Katten** en **Weselkens** zijn haer gewooren **Opanden**. Op dat de **Muyfen** het gezaepde niet vernielen / sal men het zaet van te vooren met **Gal** besprengen. De wortelen van de **Artiscken** worden seer van

dit ongedierte door-knaeght / om dit voor te komen / sal men omtrent de selve **Dere-kens-mis** of **Afsche** van **Boecken-hout** / van een gebrande **Krat** of **Wesel** leggen. Indien men onder de **Krupden Raketten** zaet / soo sullen sy minder van de **Aert-bloeyen** beschadicht worden. In de **Perfick**, **Abricoos** en andere **Vrucht-boomen** / die aen **Hepningen** geplant zijn / plegen veeltijds de **Oorwormen** op te kruppen en de rijpe vruchten te bederven / hier voor sal men hier en daer afgesaeghde eynde van **Osse-hoozen** in de **Boom** stellen / waer in sy sullen kruppen en alsoo gemakelijck kommen gevangen en gedoodt werden. De **Pier-wormen** beschadigen het jonge **Kruyt** oock seer / desen sal men 's avonts / na dat het geregent heeft / by de kaets opsamelen en wech doen.

Hage-doorn.

De **Hage-doorn** spruyt in de **Lente** seer vroegh upt / en is bequaem om **Hagen** en **Hepningen** rontom den **Hof** en **Boomgaert** daer van te maken / die men sierlijck buygen en bescheeren kan ; hy wordt van zaet en uptspruytse aengewonnen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De **Vruchten** of **Besien** van **Hage-doorn** zijn droogh en t'samen-treckende van aert ; sy stoppen de **Buyck** / de **Buyck-loop** en overbloedighe **Maent-stonden** der **Vrouwen**. De binnenste kernen van dese vruchten breken de **Steen** en dryben die upt de **Nieren** en **Blaes**.

Palm of Bucx-boom.

Hier van zijn twee soorten / groot en kleyn ; De kleyne worden tot cieraet des **Hofs** rondtom de kanten van **Bedden** en **Bloem-parcken** geset : De groote wast op tot een kleyn **Boomtje** / waer van men **Swanen** / **Pauwen** en andere gedaente scheert / of men maect 'er **Heggen** van. Dese moeten geplant worden in **Maert** of **April**, en eens des Jaers of om het tweede Jaer beschooren zijn. Hier by kan geboeght werden de stekende **Palm**, wiens eynde der

bladeren met een fcherpe doorn befet zijn/ en draeght roode Befien/ waer in het zaet beftooten wordt. Het wordt door zaet en 't fcheuren der wortelen in de Hoven aengeteelt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van de Palm zijn met eenige drooghte t'samen-treckende van aert/ ghelijck sulckx upt de fmaeck genoegh te onderbinden is/ maer in de Medecijne heeft het geen gebruyck ofte nut.

Slee-pruymen.

De Slee-pruymen kunnen tot bebruyng van de Boomgaert aen de Hopeningen geplant worden/ andersins zijnde in 't wilde genoegh te vinden. Sp bloeyen in April, en in de Herft worden fijn vruchten rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Slee-pruymen zijn hout en droogh tot in den derden graet/ en fterckelijck t'samen-treckende van naturen; waerom sy nut zijn om alle Bupck-loopen en Bloeden der Vrouwen te stoppen. Tot dien eynde wordt het fap van de felve uptgeparst/ en tot een Rob gekoocht/ 't welck men in de Apotheken Rob Acatiae noemt.

Qualster-boom of Lyfter-befien.

Deze Boom plantmen aen de kanten van den Boomgaert/ en worden door 't zaet bermenighbuldicht: hy bloeyt in May, en in de Herft worden de Befien rijp/ waer mede men Lijsters/ Sneppen en ander gebogelte vanght.

Lavas.

Dit Kruidt is fterck en specerij-achtigh van reuck en fmaeck/ ende 't wordt in de Lente in vette en matelijck vochte aerde gezaeyt/ en daer na fpruyt het wederom Jaerlijckx upt. In de Somerse Maenden lebert het bloemen en zaet.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Lavas is verwarmende en verdroogende in het begin van den derden graet/ versterckt de houde

Maegh/ breeckt Winden/ verweckt de Maentstonden der Vrouwen/ stilt het opftijgen des Lijf-moeders/ en opent den verstopte Mildt en Leber. Lavas wordt in Wijn gekoocht/ of des selfs wortel of zaet gepulverifeert met Wijn tegen de verhaelde gebreken ingenomen.

Hoppe.

Dit Kruidt behoeft weynigh oefeningh/ en windt en blecht sich selven om de stocken/ staken en andere dingen daer het by gefet wordt. Het wast weeldzigh in vette aerde en wel-bereyde Ackers. De blaes-achtige bellekens worden in Augustus of September bergadert/ om daer Bier mede te brouwen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Hoppe is warm en droogh in den tweeden graet/ openende en afvagende van krachten/ reynicht het Bloet van alle onfuyberheyt/ opent de verstoptheyt van de Leber/ Mildt en Nieren/ geneest de Geel- en Water-fucht/ en alle langhduurende Kooztsen. De jonge fpruyten worden gefoden/ en in 't Dooz-jaer als Salaet met Olie en Azijn gegeten.

Duyve-kervel.

Dit Kruidt eens gezaeyt zijnde/ bermenighbuldicht sich selfs van het afgeballen zaet. In May begint het te bloeyen/ en moet als dan gepluckt/ gedrooght en bewaert worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Duyve-kervel is verkoelende en een weynigh verdroogende van aert/ 't opent de verstoptheyt van Leber en Mildt/ fuybert het Bloet/ geneest de Schurftheyt en onfuyberheyt des Huys/ en drijft de galachtige vochtigheden upt door den Urinen kramer-ganch.

Beeren-klauw.

Beeren-klauw wordt van de Wortelen in Maert aengeteelt/ want de Wortel seer langh in 't leven blijft: in de Somerse Maenden brenghet het fijn Bloem voort.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit Kruidt is middelmatigh tusschen hitte en koude/

houde / en wat bochtigh van aert / vermozwende en verteerende van krachten. De bladeren worden in klisteren gebuycht / en zijn oock dienstigh op verbzantheyt en heet Aleretijn gelept te werden.

Beeren-oor.

Dit Kruidt wordt om de aengename reuck der bloemen / en de aerdigheyt van dien / van de Liefhebbers naerstigh onderhouden en geoeffent; Men vindt van de selve veelderhande koleuren / als purpere, roode en witte-gespikkelde, bleek-roode, schoon-roode, sneeuw-witte en meer andere. Het begeert geplant te zijn op goede sabelachtige grondt en een lommerachtige plaets: 't Werdt door afscheuringe / die in de Maent April of May geschiet / aengewonnen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit Kruidt is droogh van aert / en t'samen-treckende van kracht / waerom het tegen in en uytwendige wonden / als oock tegen scheursels seer gepresen wordt.

Sanikel.

Sanikel begeert een vette grondt en wel-gemeste aerde / en bemint lommerachtige plaetsen / 't kan seer wel tegen de koude en Doest / want de bladeren blijven het gheheele Jaer door groen / en 't bloept in May en Junius. Men zaeyt het in de Lente, en wil by drooge tijden somtijds besproeyt zijn.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit Kruidt is warm en droogh in den tweeden graet / t'samen-treckende van kracht / en daerom onder de boornaemste Wondt-kruiden gerekent / geneest het Blaet-spoutwen / root Melizoen / en de zweerende Nieren. Men koocht dit Kruidt in Water of Wijn / en wert alsoo ingegeven.

Salomons Segel.

Dit Kruidt begeert in santachtige aerde / en op een schaduwachtige plaets geplant te zijn: het draeyt sijn Bloemen in May en

Junius, en wort in de Lente door 't afscheuren der Wortelen vernienighvuldicht.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Salomons Segel is warm en droogh van naturen / afvagende en t'samen-treckende van krachten. Het wordt seer seldom om sijn moepelijcke en walgelijcke bitterheyt inwendigh gebuycht; uytwendigh dient het om Wonden te geneesen / en sproeten / en alle blaetwe placken te verdooyben.

Alchimilla, of onser Vrouwen Mantel.

Alchimilla wast tierigh op goede en bochtige gronden en lommerachtige plaetsen / 't werdt door afscheuringen en planten aengewonnen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit Kruidt is den Sanikel van aert en krachten seer gelijck / soo dat het eene voor het ander wel mach gebruykt worden.

Wijn-ruyt.

De Wijn-ruyt wordt in veel Hoben geplant en onderhouden / hy begeert drooge en lichte plaetsen / en bemint een brackachtige gront / en wordt van wortels en tackspruyten / als Salie en Roosmarijn voort geteelt / somtijts spruyt hy van sijn afgebalen zaet voort. Indiens in de bloem wil schieten / sal men deselve afsnijden / want sy andersins te eerder verdrooght en uytgaet.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Wijn-ruyt is warm en droogh in den derden graet / schept de winden / verteert en maecht dun alle dicke en tape bochtigheden / wederstaet alle vergift / scherpt het Gesicht / geneest de Watersucht en alle smerten van de Doest / die van koude veroorzaecht zijn / en werdt seer bequaem geacht tegen de Stuppen der jonge kinderen. Men bereydt van de Wijn-ruyt gedistilleert Water en Olie.

Rijnvaern.

Dit Kruidt wil geplant zijn op bochte en schaduwachtige plaetsen / 't bloept in Junius en

en Julius, en in Augustus wordt het zaet verzamelt. Rijnvaern wordt dooz zaepen en planten voortgeteelt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Rijnvaern is heet en droogh in den tweeden graet / 't werdt veel gebruyckt om de woymen des Bupchs te dooden en af te jagen / 't verweckt de Urijn / geneest de koude Pis / en is den Maegh seer aengenaem. De jonge en teere bladeren worden nuttelyk in 't Dooz-jaer onder scrupf-koeckens gebesicht.

Eeren-prijs.

Eeren-prijs wordt dooz 't af-scheuren der planten in Maert voort geset / 't begeert geplant te zijn in santachtige aerde en op een openluchtige plaets; 't bloept in Junius en Julius.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Dit krupdt is warm en droogh van aert/opent de verstoppinge van Leber en Milt / drijft de Urijn en 't Gabeel af / geneest die geene / die Etter spouwen en met een zwaren Hoest gequelt zijn.

Imperatoria of Meester-wortel.

Imperatoria moet gezaept of geplant worden in santachtige aerde / 't bloept in Junius, en daer na wordt het zaet rijp: De wortel blijft lange jaren overstaen en spruyt alle jaren wederom uyt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Meester-wortel verwarmt en verdoocht in den derden graet / drijft het Sweet / schept Winden / soo wel van Darmen / als Maegh en Lijfmoeder. 't Werdt oock seer nut bevonden om de Maent-stonden der Vrouwen te vorderen / het opstijgen des Lijfmoeders te beletten / en de Ma-geboorte en dooden vucht af te drijven.

Gratiola of Godts genade.

Dit krupdt wordt dooz afscheuringe aengeteelt / men moet het op vochte en lommerachtige plaetsen planten / 't draeght zijn bloemen in Julius en Augustus.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Gratiola is warm en droogh van aert / hebbende een stercke kracht om de Bupch te berouwen en soo wel van boven als van onderen te purgeeren / en slijmachtige / dicke en galachtige bochtigheden uyt te jagen: Daerom en moet het niet als met voorzichtigheyt en goet overlegghen dat tot stercke lichamen / gebruyckt worden.

Fraxinella.

De Fraxinella wordt hier dooz zaet aengeteelt / het wil geset zijn in goede sabelachtige aerde / men bindt van de selve twee soorten / d'eene met bleecht-root purperachtige / en d'ander met sneeu-witte bloemen / die in Junius te voorschijn komen / maer het zaet wort heel laet rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Fraxinella is warm en droogh in den tweeden graet / 't breekt de Steen / drijft de Maent-stonden en Ma-geboorten af / opent de Borst en geneest de Vallende Sieckten / en alle koude gebreken van de Hersenen.

Bryonia of witte Wijngaert.

Dit is een gemeen en seer wel bekent krupdt / en wordt geplant in een santachtige gront aen Pieelen / om de selve te bedecken en alsoo in de Somer aengename schaduwte tegen de hitte der Son mede te deelen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Bryonia, die alleen in de Medicijne gebruyckt wordt / heeft een supberende / droogende en matelijck verwarmende kracht / en jaeght af dooz de kamer-ganch de tape Fluxmen en waterachtige bochtigheden; waerom sy nuttelijck gebruyckt wordt tegen de Water-sucht; daer en boven supbertse de Lijfmoeder van alle buyle en quade bochtigheden / en werdt daerom tegen het opstijgen des selfs en om de Maent-stonden te verweken / veeltijts gebruyckt.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffeningh in D E C E M B E R.

In dese Maent sal de Verstandige Hovenier sijn tijdt besteden in 't af houwen van de tacken van Willigen, Populieren, Abeelen, Elst, Ipen en andere Boomen; oock moet hy nu de Ooft-boomen / als Appelen, Peeren, Pruymen, Kerffen, Mispelen, Queen en andere / supberen en besnoepen / en de tacken tot sijn byandinge by een binden / ende op de Solder laten droogen. Hy sal nu sich versien van goede mis / om deselve in tijdt van noodt in voorraet te hebben. De Verstandige Hovenier sal nu oock sijn Hof-gereetschap na sien / en wat gebroocken of geschonden is / laten vernieuwen / op dat hy in sijn arbeyt nimmer verlegen en zp.

Van 't havenen en suyveren der Boomen.

Dese oeffeningh geschiet alderbequaemst in December, daerom moet men als dan toefien / waer het hout al te overbloedigh gewassen is / of waer dat de Boomen niet doore tacken of water-looten bezwaert zijn / op dat de Boom daer dooz niet geheel bedorven en worde ofte onbuchtbaer blijve / dese sal hy upthouwen en besnoepen / doch naerstigh in acht nemende dat de buchtbare tacken en botten niet gequetst noch beschadicht en werden. Alwaer de Boomen te dicht staen en d'een van d'ander onderdrucht worden / sal men den geene / die minst in waerden zijn / de overbloedige tacken be-rooben / of de ouden en onbuchtbaren geheel uptroepen. In 't besnoepen der Boomen moet in acht genomen werden / dat sulchs niet en geschiede in harde storm-winden en uptermaten strenge koude / waer dooz de Boomen eenige letsel mochten bekomen. De jonge Boomen moeten / booz datse drie of vier jaer oudt zijn niet besnoept worden. In bochtigh en regenachtigh weer dient men de Boomen van het Mos / waer

dooz de Boom veel in 't groepen en buchtbaerhept belet wordt / met houte of beene messen afdoen / supberen en af-schabben.

Denne of Mast-boom.

De Mast-boom wordt hier te Lande van breeimt zaet / 't welck upt Noorwegen of andere plaetsen wordt overgesonden / aengeteelt / en gezaeyt voergh in de Lente op een seer warme plaets / en daer na bequaem zijnde om te verplanten / 't welck booz de 4 Jaeren niet moet geschieden / wordt hy geplant daer men hem begeert / 16 of 20 boeten van een / de wortel rondtom bedekkende met goede sabelachtige aerde. Dese Boom staet het geheele Jaer dooz groen.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van Denne-boom met roode Wijn of gestaelt Water ingenomen / stoppen alle Bloeden en 't root Melizoen. De bochte herft van dese Boom vermozwt / verteert / en doet schepden / ingenomen geneest Enghbozstighheyt / Upt-teeringe / en 't Sciatica, en supbert de Nieren en Blaes. Die den aers-darm uptgaet / sulen op een planck van desen Boom sitten / die te booren tegen het buur wel heet gemaect is.

Populier en Abeel-boom.

De Populier-boom wast tierigh in bochtige en boeckige plaetsen / hy begint in 't eynde van Maert of in 't begin van April te botten / en hy wordt van wortel-spruyten boozt geteelt. De Abeel-boom die oock witte Populier genaemt is / werdt op de selfde wijze aengequeect / en daer na bequaem zijnde tot Lanen en Bemantelingen verplant.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schoffsen van de Populier en Abeel-boom zijn getempert in warmte en koude / nochtans wat droogh en afvagende van aert.

I

Van

Van de jonge Populier-knoppen wordt in de Apotheken de wel bekende Populieren-salf bereyt/ de welke seer goet is tegen alle verhittinge en alle versche geslagen / gestoten ofte geballen buplen; de selbe doet oock rusten aen de slaep van 't Hoofst en de Pols-aderen gestreken.

Bercken-boom.

Dese Boom behoeft in geen vette gront geplant te zijn / want hy in santachtige en doore gronden in 't wilde wassende gebonden wordt; hy spruyt boort van zaet / en is mede bequaem om tot mantelinge der Boomgaerden in February geplant te worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schozse van de Bercken-boom zijn warm en droogh in den derden graet: Het loof in water gesoden verdrooght de loopende zee-ren; de schozse in buple wonden gestropt / geneest de selbe. Het water uyt een gat / in 't Door-jaer in dese Boom gemaecht / druppende / werdt seer geprezen om 't Gzaveel en de Steen uyt de Nieren en Blase te drijven / en om alle buple Smeerlinge te genesen.

Elst.

De Elt begeert op seer bochte plaatsen te staen / waerom 't oock in de Deenen aenge-teelt wordt / die opgewassen zijnde / in Maert berplant worden. Men mach de Elst tot hy de wortel af knappen / en sy sal daer na weder genoegh uyt spruyten en opschieten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De schozsen van dese Boom zijn hout / verdroogende en t'samen-trechende van naturen. Het Elsen-hout heeft dese eygenschap / dat het onder de aerde en insonderheyt in 't water geset zijnde / nimmermeer berrot of vergaet / hoe wel dat 'et bupten de aerde in de lucht blijvende / haestelijck bederft.

Willige-boom.

Dese wordt van stecken / in de aerde gesteken / aengequeecht / en begeert op een bochtige plaetse gestelt te zijn / alwaer hy heel tierigh en willigh waest.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren van de Willige-boom zijn hout en droogh en een weynigh t'samen-trechende van aert / waerom sy goet zijn tegen het Bloet-spoutwen en Bloet-bzaecken / en om de onmatige Bloeden der Vrouwen te stoppen. Sy worden mede gebruycht tot Doet-badinge om slaep te verwecken. De groote tacken van dese Boom werden van de Landt-lieden gebruycht om horden en andere dingen daer van te blechten: De kleyne gebruycht de Hovenier om sijn Boomen en Wijngaerden daer mede te binden.

Chalotten.

De klifsters / waer door de Chalotten worden vermenighvuldicht / worden in Maert een halve voet van malkanderen geplant / en na dat het lof vergaen is / in Augustus werden sy wederom uyt de aerde genomen / en bewaert.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Chalotten komen in krachten en gebruyck met de Ajüyn en Knoflook ober een / maer geseten zijnde / en verwecken sy soodanige bangen lucht niet / als de genoemde Krupden.

Balsen-appel.

De Balsen-appel is in twee soorten onderschepden / als Balsen-appel Manneken, en Balsen-appel Wijf ken. De eerste soorte moet jaerlijck in goede vette aerde / en op een wel ter Sonne staende plaets gezaeyt zijn / en als het heet en droogh weer is / moet het met water dat in de Son verwarmt is besproept zijn. Men bekleet met het selbe Gaenderpen en Pieelen / om onder de schaduwe van dit gewas / voor de heete stralen van de Son bevrjzt te zijn. Het en kan de koude niet wel verdragen / daerom verdozt het soo haest als sijn vruchten rijp zijn. De tweede soorte is van de eerste veel verschillende / want het niet seer hoogh opschiet / en heeft lange en voor spitse bladeren / de steelen zijn de Porceleyn gelijk; 't bloeyt in Julius, en in de Herfst worden de Vruchten of Appelkens

kens gemeentlijk rijp. Dit gewas moet mede alle Jaeren in de Lente ghezaept worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en vruchten van Balsam-appel Manneken zijn warm in den eersten en droogh in den tweeden graet; sy genesen soo wel inwendige als uytwendige Wonden. De Olie daer dese vruchten in geweecht zijn / is goet voor schenckels en gequetsste Zenuwen. De aert en krachten van Balsam-appel Wijfken zijn tot noch toe onbekent.

Glas-kruydt.

Dit Kruydt wast gaerne aen oude mura-gie / en wordt op schaduwachtige plaetsen in den Hof geplant; het spruyt in de May eerst uyt der aerden / en in Julius of Augustus wordt het zaet rijp.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Glas-kruydt is van een ghetemperde natuur / 't stilt pijn / drijft het Graveel af / vermoght en verdrijft de gezwollen en zweringe der Vrouwen Woxten / en verfoet de snerte van 't Fleretijn.

Bugula of Sene-groen.

Dit Kruydt is Winter en Somer groen; 't begeert gheplant te zijn op vochte doch open-luchtige plaetsen. In April of wat later brenghet het sijn Bloem voort.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Sene-groen is met eenige t'samen-treckinge merckelijck verdroogende van aert; de verdere krachten van 't selve vergelijcken sich met den Sanikel en Alchimilla.

Valeriaen.

De Valeriaen begeert op vochtige gronden geplant te zijn / 't wordt door afscheuringen en zaet aengeteelt: hier benevens bindt men een soorte / die Valeriana Græca genaemt is / en wordt op de selve maniere aengewonnen. Dese bloepen allegader in de Maenden May, Junius en Julius.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Valeriaen is warm in den eersten en droogh in den tweeden graet / verweckt de Maent-stonden der Vrouwen / drijft den Krijn / en bekrijdt de Menschen voor Pest en besmettelijcke Siekten / en sy mach oock seer nuttelijck by de Wondt-drancken vermenght werden.

Tormentille.

De Tormentille moet op een goede sabelachtige gront en een schaduwachtige plaets geplant zijn / en 't wordt door de wortelen voort gheset / die men in Maert van een scheurt: 't bloept in de Somerse Maenden. De wortel mach tot alle tijden van 't Jaer opgenomen en tot het ghebruyck bewaert worden.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De wortel van Tormentille is droogh in den derden graet / en t'samen-treckende van aert. Men gebruycktse veel tegen besmettelijcke siekten / sy verweckt het Sweeten / en stopt alle onmatige Bloeden: Sy is oock seer goet om inwendige quetsuren te genesen / en het geronnen Bloet te doen schepden.

Nies-wortel.

Van dit Kruydt wordt tweederhande geslachten in de Hoven onderhouden / als swarte Nies-wortel, hebbende groene bloemen en zwarte wortelen / ende wit Nies-wortel, wiens bladeren seer aerdigh als een Brabantse Huyck gebouwen / en wortelen wit zijn. Sy worden in santachtige aerde / en op een schaduwachtige plaetse geplant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Swarte Nies-wortel is heet en droogh in den derden graet / purgeert de tape / galachtige en insonderhept de melankolijcke vochtigheden. Des selfs gebruyck bereyscht een goet oordeel / en een voorzichtige handt. Witte Nies-wortel is warm en droogh in den derden graet / purgeerende de tape en oberbloedige vochtigheden van onder en van boven / maer 't is verplijger in des selfs plaetse

andere gheenees-middelen te gebruycken. Het Doeyer van dese Wortel in de Reus opgehaelt door sterck sniesen / en supbert de Herzen van veel quade vochtigheden.

Winter-groen.

Dit krupt blijft des Winters groen / en wast gaerne op vochte / doch open-luchtige plaetsen: 't dyaeght wel-riekende bloemen in de Maent Junius en Julius.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Winter-groen is hout in den tweeden en dzoogh in den derden graedt / 't woedt onder de booz-naemste Wondt-krupden gerekent; 't geneest de Wupck-loopen / Bloet-spouwen en overbloedige Maent-stonden der Vrouwen. Het krupt woet in Water of Wijn gesoden en het afziedsel ghe-droncken.

Lepel-bladen.

Lepel-bladen wast hier te Lande overbloedigh aen Vijcken en op Vliet-landen / sy kunnen oock van zaet in de Hoben aenge-teelt worden: Sy bloepen in April en May, en 't zaet woedt in Juny volkomen rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit krupt is warm in den eersten en dzoogh in den tweeden graedt. Het sap is niet alleen seer goet tegen de Scheur-buyck / maer oock andere gebeyken / die upt grof en zwaer Bloet ontsaen.

Men koocht de selve in Wey of Wijn / of men eetse tot Boter en Broot. In de Apotheken bint men Extract van Lepel-bladen tegen de Scheur-buyck wonderlijck dienstigh.

Alsem.

Hier van bindtmen twee soorten / als gemeene en Roomse Alsem, sy begeeren goede sabelachtige aerde / en worden door 't afscheuren der planten vermenighbaldicht.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Alsem is heet en dzoogh van aert / en werdt seer goet bebonden om de slappe Maegh te verstercken / de galachtige vochtigheden door de Kamer-ganch en Urijn af te setten / en de tape sluy-men te verteeren. Sy wederstaet alle verrottinge / opent de verstopte Leber en Wildt / geneest de Water-sucht en doodt de Wormen des Wupcks. Van dit krupt maecht men Alsem-wijn, Conserven, Syropen en Olien, die seer dienstigh tegen de verhasde gebeycken gebruyckt kunnen werden.

Stinckende Gouwe of Schel-kruydt.

Dit krupt begeert wepnigh oeffeningh / en woedt op verlooren plaetsen geset / en eens geplant zijnde / spruyt van sich selfs voort / en blijft lange Jaren in 't leven: 't bloept van April tot heel diep in de Somer, en ondertussen woet het zaet in de hantwens rijp.

**Hoveniers Register / om te weten wat men in den Hof heeft / of wat'er
noch ontbreekt / seer dienstigh om in goede oorde sijne Hof af te deelen / een pe-
der soort by het sijne te setten / gelijk wy hier vertoonen.**

De Ooft-Boom en Fruyt-Hof, beplant men met

Appelboomen	Abricoos
Peereboomen	Quee-appels
Limoenen	Noteboomen
Orangien	Hafelaer
Jasmin	Mispelboomen
Amarellen	Vygen
Krieken	Wijngaert
Karssen	Granaer-appels
Aelbesier	Laurier
Kruys-besien	Genever
Pruymen	Vlierboomen.

De Medicinale Kruyt-Hof met

Angelica	Hipericon
Aloë	Lepelbladen
Byvoet	Malve, Pappelen
Camillen	Schelkruyt
Carde Benedict	Sinnau
Centaurea	Senegroen
Galligan	Wintergroen
Gentian	Walwortel.
Hafelwortel	
Heemstwortel	
Holwortel.	

De Kool- en Wortel-Hof met

Kool	Aspargies
Bloemkool	Pompoen
Savoy	Meloen
Wortelen	Comcommers.
Pinghsternaken	
Bietwortelen	
Suyckerwortelen	
Cichoreywortelen	
Peperwortelen	
Radijs	
Rapen	
Ajuyn	
Knoflook	
Bitterravian	
Articioks	

De Lelien, Roosen en Bloemen-Hof met

Annemonien	Pionien
Angelieren	Roosen
Aquileyen	Ridderspoer
Kroon Imperiael	Sleutelbloem
Druyf-kruyt	Sonnebloem
Duyfentschoon	Stockroos
Goutsbloem	Tunisbloem
Helmkruyt	Tulpen
Ireas	Tyloosen
Lelien, roode, witte	Vingerhoet
Lelie Convalbi	Violen
Constantin. bloemen	Munnicksappen
Mater	Wollekruyt, of
Maeghdelieven	Koningskeers
Narcissen	Cimbale klockjens.

De Sala en Warmoes-Hof met

Endivie	Annijs
Kropsla	Kars
Vette Kers	Kervel
Biet	Lattou
Biesfloock	Longkruyt
Betonie	Leverkruyt
Bloetkruyt	Parey
Costus	Pieterfelie
Ceul	Pimpernel
Confelie	Porceleyn
Comijn	Spennagie
Dil	Suyringh
Dragon	Vennekool.

De Welruyckende Kruyt-Hof met

Alst	Nip
Averuyt	Poley
Basilicum	Roolmarijn
Balsum	Rijnevaern
Bedstroo	Salie
Camillen	Sevengety.
Confelie	Tijm
Yfoop	Wijnruyt
Laurier	Druyf-kruyt.
Lavendel	
Mater	
Majoleyn	
Munte	

Aenwysende alle de Boomen en Kruiden, in de selfde begrepen.

Affodillen.	42
Agnus Castus.	46
Ajuyn	5
Akeley	35
Alchimilla	71
Aloë	66
Alsem	76
Alant-wortel	6
Alkekengi	37
Amaranthus	48
Amandel-boom	17
Ameos	55
Anemones	59
Angelieten	35
Annijs	55
Antirrhinum	48
Appel-boom	8
Appel der Liefde	43
Arbor Vita	46
Arum	66
Aspergiens	20
Averuyt	12

B.	
B. Alsem	54
B. Balsam-appel	74
Basilicum	28
Belvedere	61
Beeren-klaauw	70
Beeren-oor	71
Bergh-calament	50
Bernagie	18
Bercken boom	74
Berberis	24
Bentram	67
Betonie	47
Biet	5
Biet-wortelen	4
Biesloock	13
Blattania	48
Bloem van Constantinopel	41

Bolbonac	61
Boom des Levens	46
Boomachtigh Althea	63
Boonen	27
Brasiliſe Peper	36
Brem-boom	40
Bryonia	43
Bruynnetkens	28
Bux-boom	69
Buglos	18
Bugula	75

C.	
C. Amperfoelie	52
C. Capper-boom	46
Castanien-boom	57
Carduus Behediſtus	19
Carduus Maria	48
Cataputia	37
Cauwoerden	26
Chalotten	74
Chicorey-wortelen	13
Christus-oogen	67
Cyclamen	34
Cypresien-boom	58
Citroen-boom	32
Colutea	63
Comcommers	26
Conſilie de Greyn	53
Cornoelien-boom	3
Coriander	65
Costus	55

D.	
D. Amaſt-bloemen	41
D. Denne-boom	73
Deurwas	50
Dil	65
Doorn-appel	47
Donder-baert	55
Dragon	12
Duyſent-blade	49
Duyſent-schoon	41
Duyve-kervel	70

E.	
E. Eren-prijs	72
E. Egelantier	33
Eycken-boom	51
Elſt	74
Endivie	40
Erwtē	20
Eſſen-boom	3

F.	
F. Ilipendula	37
Flamboyen	39
Fluweel-bloemen	48
Fraxinella	72

G.	
G. Ele Peen	4
G. Gelderſe Roſe	45
Geniſta	40
Gentiana	66
Gladiolus	60
Glas-kruydt	75
Gouts-bloemen	19
Godts-genade	72
Granaet-Appel-boom	31
Gras met veel Bloemen	56
Gratiola	71
Gulden Appelen	43
Genesal boom	68

H.	
H. Agedoorn	69
Handekens-kruydt	67
Haſelaer-nooten	51
Haſel-wortel	60
Hepatica	42
Herts-tong	42
Heydenſch Wont-kruyt	55
Hyacinthen	65
Hypericum	61
Hyloop	53
Hoppe	70
Huys-loeck	55
Holt	4

I.	
I. Aſmija	46
Imperatoria	73
Indiaenſe Kerſſe	30
Ypen-boom	62
Ireas	40
Yſer-kruydt	55

K.	
K. Alfs-voet	66
Kamillen	36
Kerſſen-boom	10
Kervel	12
Keule	29
Kivits-eyeren	59
Klim-op	57
Klockskenſ	61
Kool	11
Kriecken van over Zee	37
Krocuffen	65
Kroon Imperiael	59
Krop-Salaet	19
Kruydtje roert my niet	67
Kruyſe-munt	53
Kruys-beſien	39
Kuyſch-boom	46
Kullekens-kruydt	68
Kun	29

L.	
L. Amoen-boom	32
Lauwerier-boom	24
Lathyris	48
Latouw	19
Laureola	39
Lavas	70
Lavendel	40
Lelien	59
Lepel-bladen	76
Lever-kruydt	42
Liguſtrum	23
Lilium Convallium	34
Lychnis Coronaria	67
Lijſter-beſien	70
Linden-boom	68

REGISTER.

A detailed black and white woodcut illustration of a bouquet of flowers and foliage. The composition is dense and symmetrical, featuring various types of leaves, stems, and small blossoms. The central part of the bouquet has a prominent flower with a dark center. The foliage includes long, pointed leaves and smaller, rounded leaves. The overall style is characteristic of 18th-century book ornamentation.

Extract

Extract uyt de Privilegie.

DE Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, doen te weten, alsoo ons vertoont is by **MARCUS WILLEMSZ. DOORNICK**, Boeckverkooper tot Amsterdam, &c. zeker Boeck, geintituleert, *Het Vermakelyck Landt-leven, bestaende in drie Deelen*, eerst, den *Nederlandtsen Hovenier*, ten tweeden, den *Verstandigen Hovenier* met *curieuse Platen vergiert*; ende ten derden, den *Ervaren Huys-houder*, misgaders de *Verstandige Kock, &c.* Ende alsoo den Suppliant bevreesst was, dat yemandt hem het selve Boeck soude mogen nadrukken, &c. soo werdt hy genootsaecht sich te adresseren aen ons, versoekende Privilegie voor de tijdt van 15 Jaren, om het voorsz. Boeck alleen te mogen drukken, uyt-geven en verkoopen, niet alleen in de Nederlandtse, maer oock in andere Talen, in't geheel ofte ten deele, met verbodt, aen alle en een yeder het selve Boeck in't geheel of ten deele, in't kleyn of groot, in eenige Talen na te drukken, of elders nagedrukt, in de voorsz. Provincie te brengen, te verhandelen of te verkoopen, &c. Soo is't, dat wy de sake en versoek voorsz. overgemerckt hebbende, &c. den Suppliant geauthoriseert en geostroyeert hebben, autoriseeren en Ostroyeeren den selven by desen, ten eynde hy, gedurende den tijdt van 15 eerst-komende Jaren, alleen sal mogen drukken, doen drukken, uytgeven en verkoopen; Verbiedende allen en een yegelijcken het selve Boeck in eeniger manieren, gedurende den voorsz. tijdt, na te drukken, of elders, na gedrukt, in onsen voorsz. Lande te brengen, te verhandelen of te verkoopen, op verbeurte van de nagedrukte, verhandelde, ofte verkochte Exemplaren, en een boete daer-en-boven van 300 guldens, te appliceeren, &c. gelyck alles breeder by de *Originele Brieven van Oostroy begrepen is*. Gedaen in den Hage, onder onsen Groeten Zegel, &c.

Den 10 December, in't Jaer 1668.

Onderhands

JOHAN de WITT.

Ter Ordonnantie van de Staten.

HERBERT van BBAUMONT.

Het Vermakelyck Landt-leven, bestaende in de volgende Deelen.

- I. Den Nederlandtsen Hovenier.
- II. Den Verstandigen Hovenier.
- III. { Den Ervaren Huys-houder.
- { Den Naerstigen Byen-houder.
- { De Verstandige Kock, &c.

R 334 G 04⁴ Den Erbaren

Zijnde het III. DEEL *van het*

Onderwiffende / hoemen binnen en bintten de Steden / heylfame Medicijnen vooz de
gebreken van Menschen en Beesten / fal toemaken en bereyden.

Als mede

Een Onderrechtinge, hoemen uyt verscheyden Bloemen en Kruyden, nutte en wel-ruyckende Wateren, sal kunnen uyttrocken, en distilleeren.

Doch is hier achter by geboght den Naerftigen BYEN-HOUDER.

Noyt vooz desen gedrukt.

Door P. NYLAND, der Medicijnen Doctor.

t'Amsterdam, hoo: Marcus Doornick, Boeckverkooper op den Diggendam /
in 't Kantoo: Inchtbat.

Maet Privilegie vooz 15 Aaren.

Extract uyt de Privilegie.

DE Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, doen te weten, alsoo ons vertoont is by **MARCUS WILLEMSZ. DOORNICK**, Boeckverkooper tot Amsterdam, &c. zeker Boeck, geintituleert, *Het Vermakelyck Landt-leven, bestaende in drie Deelen, eerst, den Verstandigen Hovenier; ten tweeden, den Nederlandtsen Hovenier, met curieuse Platen verziert; ende ten derden, den Erbaren Wapshouder / misgaders de Verstandige Kock, &c.* Ende alsoo den Suppliant bevreest was, dat yemant hem her selve Boeck loude mogen nadrukken, &c. Soo werdt hy genootsaecht sich te adresseren aen Ons, versoeckende Privilegie voor den tijdt van 15 Jaren, om het voorsz. Boeck alleen te mogen drukken, uytgeven en verkoopen, niet alleen in de Nederlandse, maer oock in andere Talen, in't geheel ofte ten deele, met verbodt, aen alle en een yeder het selve Boeck in't geheel of ten deele, in't kleyn of groot, in eenige Talen na te drukken, of elders nagedrukt, in de voorsz. Provincie te brengen, te verhandelen of te verkoopen, &c. Soo ist, dat wy de sake en versoeck voorsz. overgemerckt hebbende, &c. den Suppliant geauthoriseert en geoftroyeert hebben, authoriseren en Oftroyeeren den selven by desen, ten eynde hy, geduurende den tijdt van 15 eerst-komende Jaren, alleen sal mogen drukken, doen drukken, uytgeven en verkoopen; Verbiedende allen en een yegelijcken het selve Boeck in eeniger manieren, geduurende den voorsz. tijdt na te drukken, of elders, na gedrukt, in onsen voorsz. Lande te brengen, te verhandelen of te verkoopen, op verbeurte van de nagedruckte, verhandelde, ofte verkochte Exemplaren, en een boete daer-en-boven van 300 guldens, te appliceeren &c. *gelijck alles breeder by de origineele Brieven van Oftroy begrepen is.* Gedaen in den Hage, onder onsen Grooten Zegel, &c. Den 10 December, in't Jaer 1668.

Onderstont

JOHAN de WITT.

Ter Ordonnantie van de Staten.

HERBERT VAN BEAUMONT.

V O O R - R E D E N .

Dat de gesontheydt het fondament van alle onse krach-
 ten / werckingen / eere / en rijkdommen zy / kan een
 weder of niet groot profijt / of met groote schaden daeg-
 lijcks ghenoeghsaem bevinden : want het oprecht ghe-
 bruyck van dit alles / sonder de gesontheydt / niet vol-
 maect bestaen kan / en daerom niet recht een verbor-
 gen schat ghenoemt werdt ; waerom niet groote reden
 den wijsen Socrates sijn Vrienden de gesontheydt tot allen tijden wel in acht
 te nemen / eernstlijck vermaent heeft. Maer nadien wy dickwils bukten
 en tegen onse wille en meyninge in veelderhande sieckte verballen / en niet
 de selve als een Schip op Zee / door een onbertwachten storm omgeslin-
 gert worden / soo kan ons niet recht geen grooter vrientchap bewesen wor-
 den / als wanneer ons in soodanige ghebaren de behulpelijcke handt mede
 gedeelt wordt. En nademael wy / volgens de uytspreeck van den wel-spre-
 kenden Cicero, ten deele voor ons Vaderlandt / ten deele voor onse vrienden
 en eben-naesten ghebooren sijn ; Soo heeft het ons goet ghedacht / den
 geenen / die een af-ghescheiden en bukten-leven voeren / en daer door
 dickwils van behoorlijcke behulp-middelen in haer siekten ontbloot sijn /
 niet een voor-schijft / waer in sy bequame genees-middelen tot veelder-
 hande Accidenten vinden konnen / behulpigh / voordeeligh en dienstigh te
 sijn. Wy hebben dese genees-middelen niet met veel zware en moeyelijcke
 bereydingen ; die den Apothekers in de Steden overgelaten moeten werden /
 bezwaren willen ; maer alleen soodanigen uytgekosen / die meestendeel een
 naerstige Hovenier of Landtman in sijn Lusthof of Chyn onderhouden /
 ofte in 't wilde by de wegen / op Ackers en in de Velden versamelen en
 selfs bereyden kan / dewelcke / door haer sekerheydt of oprechtigheydt /
 verffigheydt / en gemeenschap met den aert der Inwoonderen / de Uyt-
 heemsche Doogen in 't minste niet en wijcken : maer indien de ghe-
 wenschte uytkomsten en werckingen hier op stracks / naer der selven ge-
 bruyck / niet en komen te volgen / soo en sijn nochtans de selve niet / als
 onnutte / te verwerpen ; want d'oorfaeck daer van niet op de selven / maer
 op het zwacke en weynigh ontrent de siekten erbaren oordeel / als mede
 de wederspannigheydt der Accidenten te leggen is / en in soodanige geval
 sal het nutste en sekerste sijn / niet eerster gelegentheydt niet wijsere / en in de
 Genees-konst erbarene Mannen sich te beraden / op dat niet het quaet /
 door langheydt van tijdt te diep ingewortelt zijnde / onoberwinnelijck de
 oberhant behouden / ende alsoo de gewisse doot niet sich slepen mochte.

Den Erbaren HUYSHOUDER,

Onderrechtende hoemen heylsamen Medicijnen
voor Menschen bereyden sal.

HET I. CAPITTEL.

Van de purgeerende Genees-middelen.

En van de voornaemste grondt-regulen in de Genees-konst is dese / te weten : De oorsake van de siechte wech-genomen zijnde / komt die van selfs te cessereren en op te houden ; waerom het in verschepte toeballen nodigh is / het lichaem te voeren / door purgeerende middelen of ter ader te laten / te ontlasten / eer dat de ongetempertheit der siechte door besondere behulp-middelen kan wech-genomen werden : en op dat in desen deele de ver-afgelegene Lant-man niet onvoorsien en zij / sullen wy eenige in 't aensien geringe / doch in der daet nutte purgeerende en suiverende Genees-middelen / soo wel van bohen door 't braken als van onderen door den stoel-ganck de quade en overtollige vochtigheden uyt werpende / voorschrijven.

Om te doen Braken.

Neemt 8/9/ of 10 bladeren van Haselwortel of Mans-ooren , stootse in een steene Mortier / daer by doende een half mutsen Spaensche of Fransche Wijn , wrijnght het door een doekje / en geeft het nuchteren te dinken. Om de werkinge des selve te bevoorderen / kan men een uurtje daer na / een goede dronck gebotert Bier daer op dinken.

Een ander.

Neemt uytgeperst sap van Mans-ooren bladeren drie quintijn / of drie vierendeel van een loot / witte Wijn een half muts-

jen / Azijn en Honingh te samen gesmolten een loot / vermenght het te samen en geeft het in.

Een ander.

Neemt af-geschrapte schillen van Radijs twee loot / wortel van Mans-ooren een vierendeel loots / zaet van Melde twee vierendeel loots / de Bloem-toppen van Dil , Bloemen van Genista of Brem van elck so veel men tusschen drie vingeren behouden kan : koocht dit te samen in Mede of Honingh-water tot een mutsen nat / dit door een doek gewrongen zijnde / doet 'er een loot Azijn met Honingh gesmolten daer by.

Een ander.

Neemt van de opwaerts af-geschrapte middelste of groene Vlier-bast 4 loot / koocht die in Soete-melck / druckt het uyt en geeft 'et te dinken.

Een ander.

Neemt gedrooghe bladeren van Gratiola of Godts-genade een half of geheel loot / weektse en koochtse in Wijn of Vleesch-sop / en doet het door een doek.

Om de Gal door den Stoel-ganck af te setten.

Neemt ghepulveriseerde Rhabarber een vierendeel loots / bereyde Wijn-steen een half vierendeel loots / vermenght dit te samen en neemt het met Bier of Vleesch-sop in.

Een

Een ander.

Neemt Manna twee of vier loot / smelt dit in dun met Witte-broot gesoden Kanne-melck / en gebruyckt het op een reys. Of neemt Aloë een derde part van een vierendeel loots des avonts voor of na den avont maeltijt in / en het sal u in de volgende dagh soetelijck purgeeren.

Om slijm en waterachtige vochtigheden door den Stoel-ganck af te setten.

Neemt Mechoacan of Jalappe een vierendeel loots met Bier of Vleesch-sop in.

Een ander.

Neemt Gratiola of Godts-genade een loot / Zee-winde of Sondanel een vierendeel loots / Anijs-zaet een half loot / Rosijnen daer de kernen uyt gedaen zijn een loot / koocht dit te samen in Wijn tot een mutsen nat / dit werckt van onderen en van boven.

Om Melancholijcke of aengebrande vochtigheden door den Stoel-ganck af te setten.

Neemt Sene-bladeren een loot / ghe-

kneust Anijs-zaet soo veel men tusschen drie vingeren vatten kan / weeckt en koocht dit op een Pump-sop.

Een ander.

Neemt Sene-bladeren twee loot / Citroen-zaet, Venckel-zaet van elcks een vierendeel loots / Tamarinde een loot / hanght dit in een sackjen in Bier / 't purgeert gemackelijck / daer mede men veel vierighejdt de ouden en jonge kinderen kan af-setten.

Om open lijf te houden.

Is een gemeen middel een Pump-sopje / voornamentlijck als daer Sene-bladeren in getweecht of gekoocht zijn. Andere eten alleen ghestoofde St. Catrijne Pruymen.

Een May-dranck om het Bloet te suyperen.

Neemt Duyve-kervel, en wilde Cichorey met de wortel / Suringh van elcks een handt vol / Sene-bladeren anderhalf loot / Anijs-zaet een vierendeel loots : koocht dit in een pint soete wep tot dat het derden deel versoden is / gebruyckt hier van het derden deel voor een reys.

HET II. CAPITTEL.

Van de Gehees-middelen voor de gebreken van 't Hooft.

Om 't Hayr te doen groeyen.

Neemt asche van Averuyt, maecht hier van met het afziedsel van het selve krupdt een sooge / wijst eerst de plaets met een rouwe doeck / en stoof of bebochticht de plaets / daer ghy het Hayr wilt doen groeyen / dickwils met dese sooge.

Om 't Hayr te verdrijven en doen uytvallen.

Mieren Eperen met Wijn vermenght

en opghesmeert / maecht 't Hayr los en doet het uytvallen / als mede het sap van de Besien van de witten Wijngaert of Bryonie, en het sap van alle geslachten van Wolfs-melck.

Voor seere Hoofden.

Neemt bladeren van Wilgen-boomen, van Glas-kruydt, van witte Biet, van Wicken; koocht dit op in schoon water / en na dat het Hooft hier mede gewasschen is / smeert daer op de nabolgende salf : Neemt Swavel een loot / Spaensche Seep

twee loot / maect dit met sap van Glas-
kruyd of Parietaria tot een dun Salsjen.
 Of Seven-boom ghepulveriseert / met
sroom gemengt en op 't Hooft gesmeert.
 De Præcipitaet-salf werdt hier toe mede
beel van de gemeene luyden ghebruyekt /
hoewel het beter waer dat sy wat voors-
ichtiger te werck gingen / voornament-
lijk in jonge kinderen / wiens bekenneel
noch niet genoegh gesloten of verhart is :
voor de welcken dit volgende veel bequa-
mer is : Neemt 4 dopers van Eperen /
Berckens-reusel / Carpentijn van elck
2 loot / laet dit te samen smelten en roert
het wel onder een.

Voor korsten op de Kinder-hoofden.

Neemt ghestooten Myrrhen , Irias en
swarte Nies-wortel , van elck een derde
part van een vierendeel loots / Olie van
Eperen een loot / besmeert hier mede het
hooft.

Voor Luyfen en Netten op 't Hooft.

Stropt tusschen het Hant gepulveriseer-
de Coccus , of Staphisagrien-zaet , of dro-
gen Præcipitaet.

Om de Herffenen door 't Niesen te suy-
veren.

Neemt Nardus-zaet, Roosmarijn , sijne
Majoleyn , Tabacks-bladeren , van elck
een half quintijn of een half vierendeel
loots / witte Nies-wortel een derde part
van een vierendeel loots / met even soo veel
May-bloempjens , stoot dit te samen tot
een sijn poeper.

Een ander.

Neemt sap van Wijnruyt en Majoleyn
van elck een half loot / Vlier-azijn een
vierendeel loots / ghepulveriseerde witte
Nies-wortel tien greyn / menght dit onder
malkanderen / en haelt hier van een wey-
nigh in de Neus-gaten op.

Om Hooft-pijn uyt koude te verdrijven.

Neemt Camille-bloemen , Genever-be-
sien , Wijnruyt , Majoleyn van elck een
handt vol / dit kleyn gesneden maect hier
van een sackje / 't welck met steken door-
naept is / ziedt dit even op in Wijn en leght
het op 't Hooft.

Een ander.

Neemt een gepulveriseerde Notemus-
kaet of twee / maect het heet in een pan
en leght het tusschen een grauw pampier
op het Hooft.

Een ander.

Neemt uptgeparsten Olie van Note-
muskat anderhalf vierendeel loots / gedis-
tilleerde Olie van Salie, van Barnsteen, van
Majoleyn van elck tien droppelen / en be-
stryckt hier mede de slapen van 't Hooft.

Om Hooft-pijn uyt hitte te verdrijven.

Neemt Roosen-water vier loot / Roosen-
olie twee loot / Roosen-azijn een loot / slaet
dit met doecken om 't Voor-hooft.

Een ander.

Neemt de kernen van Karffen, van Per-
fiken , wit Maenbollen-zaet van elck een
loot / stoot dit in een Mortier / doet daer by
Roose-water / Weeghbyze-water van elck
ses loot / wringht dit door een doeck / op
dat het gelijk een Melckje worde / doet
hier by Roosen-azijn een loot / en gebrykt
het als 't voorgesagde.

Een ander.

Neemt garsten-meel twee loot / wit
Maenbollen-zaet drie vierendeel loots / roo-
de Roosen of Padt-roosen bladeren een vier-
rendeel loots of quintijn / maect hier van
met Roosen-azijn een papken en bint het
voor 't Voor-hooft.

Een ander.

Neemt Garsten-meel twee loot / roode
Roosen

Roosen een half loot / sap van Huys-loock
soo veel van nooden is / maect hier van
een papken als het voorgaende.

Om brandt in heete siekten uyt het Hooft
te trecken.

Een Seelt / of een Pekel-haringh / of
jonge kuyckens of een Dups op gespou-
wen en onder de voeten gebonden.

Een ander.

Neemt Wijnruyt , Hondts-draf van
elcks een handt vol / Sout soo veel men
tusschen drie vingeren batten kan / Suur-
deegh soo veel genoegh is / stoot dit met
wat Azijn / en maect hier van koecken
om onder de voeten te binden.

Voor Catharnen en Sinckingen.

Neemt Majoleyn , Salie , Betonie,
Roosmarijn van elcks een halve handt vol/
Nardus-zaet een half loot / Notemuskaet
een vierendeel loots / stoot dit tot poeper/
en maect hier van een sackje met Boem-
wol ghebult / en met wijde siecken dooz-
naept / om op 't hooft te leggen.

Een ander.

Neemt een stukje of twee Wieroock,
sloekt het op des avonts als ghy te bedde
gaet / en beroecht uw nacht-goet met
Mastick , Wieroock en Barnsteen.

Om slaep te verwecken.

Neemt een gedrooghde Maen-bol koocht
die in Bier en geeft het te dinken. Of
neemt Comcommer, Pompoen, Meloen,
en Citrullen-zaet van elcks twee vieren-
deel loots / wit Maenbollen-zaet een loot/
Latouw-zaet een vierendeel loots / stoot
dit in een Moztier / doet hier by een half
pint gekoocht Gersten-water / en wzinght
dit dooz een doeck / en 't sal een wit Melck-
je schijnen te zijn / maect dit soo soet met
Supcher of Sproop van Maenbollen,
en gebuyckht het.

Voor Ydelhoofdigheyt.

Neemt Hennip-zaet vier handen vol/
koocht het in Roosen- en Lavendel-wa-
ter van elcks een mutsien / witte Wijn
anderhalf mutsien / stoot dit daer na tot
een papken / en leght het tusschen twee
doecken op 't Hooft.

Een ander.

Neemt een Kalfs of Schapen-longh/
warm uyt het Beest getrocken / en om
het Hooft ghebonden. Oock kan hier
dienstigh tegen gebuyckht worden het gene-
wy tegen de Hooft-pijn uyt hitte ontstaen/
dooz-geschreeven hebben.

Voor duyfelingh in 't Hooft.

Neemt Conserf van Roosmarijn , Be-
tonie, Majoleyn van elcks een loot / ge-
consijte Gember twee vierendeel loots/
menght dit te samen en gebuyckht hier
van 's morgens nuchteren de groote van
een Notemuschaet.

Een ander, indien het van dampen, die
uyt de Maegh opklommen, ontstaet.

Neemt Meester-wortel, Pionien-wor-
tel, Calmus - wortel van elcks twee vieren-
deel loots / Roomsse Alfem, Carduus
Benedictus, Betonie van elcks een halve
handt vol / gebijlt Stael een loot / Rha-
barber twee vierendeel loots / Aloë an-
derhalf vierendeel loots. Doet dit te sa-
men in een sackje / en hanght het in een
kanne Wijn / en dinct hier van nuchte-
ren een roemertje vol / het houdt met ee-
nen open lijf.

Voor Beroertheyt of Popelsy.

Indien pemandt dooz dese seer hevige
sieckite wordt aengetast / sal men hem sijn
Armen en Beenen hart wijven / een
stercke Custerp laten setten / en daer op
doen Alder laten / in de Neus sal men het
Nies-poeper boben om de herzenen te sup-
veren dooz-geschreeven / inblasen / de sla-
pen

pen van 't Hoofd en onder de Neus met gedistilleerde Olie van Barnsteen of Wijnruyt bestrijcken / en indien hy plets inzwelgen kan / een lepel vol van het bereyde Genever-water in geven. Daer na wederom tot sijn selve gekomen / sal men hem purgeeren en daer op het volgende gebruikken laten: Neemt Peonien-wortel, Meester-wortel, Alant van elcks een loot / Calmus twee vierendeel loots / bladeren van Betonie, Roosmarijn, Majoleyn van elcks een handt vol / zaedt van Pionien een half loot / Lavendel-bloemen, Maybloemen van elcks soo veel men tusschen drie vingeren vatten kan / Corinthen vier loot / koocht dit te samen in Honingh-water tot een pint nats. Hier toe dienen oock de Conserben van Roosmarijn, Betonie, Majoleyn, water van May-bloemen met Wijn gedistilleert.

Voor beroertheyt in de Tongh.

Neemt een Notenschaet / Mostertzaet drie quintijn / Gember een quintijn / of vierendeel loots / dit grof ghestooten zijnde / koocht het in Wijn en spoelt de Mont hier mede.

Voor Lammigheyt die na de Beroertheyt komt.

Neemt Lavendel-bloemen een handt vol / Bevergeyl een vierendeel loots / giet hier op een pintje van de beste Genever-water / laet dit staen weerken in de Son / hier van geeft den Siecken alle morgen een lepel vol / en baedt of stooft de ghe-raeckte Leden met het volgende badt: Neemt de wortelen van Barnde-netelen, vier handen vol / bladeren van Velt-cypress vier handen vol / Salie, Wijnruyt, Roosmarijn, Bakelaer van elcks een handt vol / Genever-besien ander halben handt vol. Koocht dit in water / daer na besmeertse met de volgende Salve: Neemt Olie van Laurier-bayen en Nardus-zaet van elcks twee loot / Ganse-vet, Olie van Vossen van elcks een loot / Olie van

Tarpenrijn twee quintijn / menght dit onder een / ofte neemt Roosmarijn, Majoleyn, Kruyse-munt, wilde Munt, Seven-boom, Salie van elcks een handt vol / koocht dit te samen in Boom-olie / en doet hier by Klautwen-smeer / en wringht het daer na dooz een doeck.

Voor de Vallende-sieckte.

Neemt een goet deel zwarte Krieken, stoot de kernen aen stucken en distilleert hier van een Water / hier toe dient oock Linden-bloeyfel, May-bloemen, en Hysoop-water met Sproop van Pionien-bloemen vermenght.

Een ander.

Neemt sap van groene Tabacks-bladeren en koocht hier van met Honingh een Sproop / en gebruikht het met Pionien-water.

Een ander.

Neemt een handt vol Pauwen-dreck, ziedt het op in een pint Wijn / en geeft dit in drie reysen te gebruikken / te weten: na de overval van het accident / ten tweeden indien men de selve wederom geboelt of vooz de selfde bevyest is / en ten derden een uur na den tweeden overval.

Een Genees-middel voor de Vallende-sieckte, 't welck den Koningh van Denemarcken toegeschreven wordt.

Neemt ghebrandt Beckeneel van een mensch een vierendeel loots / Elants-klauw een half quintijn of half vierendeel loots / drie Pionien-zaden, maecht hier van een Poep / en geeft het den Siecken drie dagen achter een nachteren met Lavendel-water in.

Voor Stuypen en Tormijnen van de kleyne Kinderen.

Neemt Pionien-wortel, Pionien-zaet, van elcks twintigh greyn / Irias-wortel, Elants-klauw van elcks tien greyn / Saffraen

Den Ervaren Huys-houder.

feraeu vier greyn / geeft hier van 10 greyn met Vrouwen - fogh of Pionien - water. Sommige verseecken dat de kinderen geen Stuppen onderwerpen sullen zijn / indienneise soo haest als sy geboren zijn met dese Wijn af wast: Neemt Pionien-wortel ses loot Bevergeyl een half bieren-deel loots / ziedt dit in so veel Wijn als van nooden sal zijn. Daer-en-boven zijn de gedistilleerde Wateren die wy tegen de vallende siechte goet te zijn / geseyt hebben / oock dienstigh om de Stuppen der jonge kinderen te genesen.

Voor sware Fantasyen.

Hier toe is nut Confilie de Greyn in Wijn gesoden en gedroncken / als mede de Conserven van Bornagie en Buglos-bloemen.

Om Vlecken en Malen in 't aengesicht te verdrijven.

Neemt Borax smelt die in Weegh-bze en Boonen-bloepfel-water / doet hier by een wepnigh Olje van Wijn-steen / of neemt de versche wortel van Salomons Zegel, stoot hem en strijckt hem op de plecken.

Om roode Puyften en Puckelen in 't aengesicht te verdrijven.

Koocht Hysoop in Wijn / en wascht het aengesicht daer mede / ofte neemt een half loot Campher, twee loot Salarmoniac, dit wel gepulveriseert / in een glas gedaen / en koose-water daer op gegoten / dat het een vinger breedt bedekt is / stopt het glas dicht toe / en laet het in de Son droogen / breekt het glas en doet by het voorsepde gedroogde een half loot Loot-wit / en wijst dit alles met Boom-olie / en strijckt het op de Puyften / en wast het daer na met de voorsepde Wijn af.

Een expert water voor roode Puyften en Puckelen in 't aengesicht.

Neemt by na rijpe Aert-besien een pondt / twee sure Appelen, wortel van Water-parientie, dat aen de kanten van de Slooten veel wast ses loot / versche Roose-bladeren een halve hant vol / Suring, Weegbre-bladeren van elck een hant vol / Geyten-melck een mengen / 't wit van tien Eyeren, Aluyn twee loot / Campher, Wieroock van elck een bieren-deel loots / mengt dit te samen en distilleert hier van een Water / waer mede men het aengesicht dickwils betten en wassen sal.

Voor roodigheydt, Puyften en Jeucksel in 't aengesicht.

Neemt het binnenste uyt een Citroen, ziedt dit op met gesmolten Berckens-reusel / wringt het door een doeck / laet hier in een wepnigh wit Was smelten / van het vuur genomen / en als het begint te stolcken / roert daer onder een half loot Salarmoniac.

Om de ruydige en rauwe Huyt in 't aengesicht te verbeteren.

Neemt Harte-bet / smelt 'et op schoon water / daer af genomen zijnde / doet 'er by gepulveriseerde Borax, Vernis en gewassen Loot-wit soo veel van nooden is / en maect hier van een Salsje.

Om Lick-tekenen uyt het aengesicht wech te nemen.

Neemt Rense-harst, smelt 'et met een wepnigh Tarpentijn, roert hier onder gepulveriseerde Gom-tragant soo veel tot dat het als een Plepster worde / smeert het op een doeck en legt het op de Lick-tekenen.

HET III. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken der Oogen.

Om het swacke Geficht te verstercken.

Nemmt wortel van Alant, van Venckel van elckſ een loot / bladeren van Oogen-trooft een hant vol / Betonie, Yſer-kruydt van elckſ een halve hant vol / Venckel-zaet, Geneverbelen van elckſ een half loot / maecht hier van een ſackje en hanght het in Wijn / waer van men ſomtjids dvincken moet.

Een ander.

Snijt een Strupck van Venckel onder een lit af / en haelt met een Boor het pit uyt de ſtrupck / die in de grondt vaſt iſ / tot aen het volgende lit / vult het wederom met Supcher / en ſtopt boven het gat met een Venckel-ſtruyck wederom toe / laet dit een dagh of twee ſoo ſtaen / tot dat de Supcher geſmolten iſ / dat ghy als dan in de Oogen ſult doen.

Een ander.

Neemt een warm Cartwen-broodt / ſnijt het in 't midden door / ſtropt hier op Karui-zaet, en houdt dit ſoo warm tegen de Oogen.

Een ander.

Neemt ſap van Venckel twaelf loot / van Wijn-ruyt ſes loot / ſupbere Honningh vier loot / ſet dit in een glas in de Son / en gebuyckht daer na het klare tot een Oogh-water.

Voor ontſtekinge, pijn en rodigheyt der Oogen.

Het lichaem met Sene-bladeren geſupbert zijnde / ſal men een Ader laten openen / en daer op deſe remedien gebuycken: Neemt Roos-water, Vrouwenmelck, 't wit van een verſch Ey wel ge-

kloopt en door gedaen / maecht hier van een Oogh-water. Bindt voor het Doorhoofd geſtooten bladeren van Braembelen, ofte het volgende: Neemt Endivie een hant vol / Garſte-meel een loot / wit van een Ey en een wepnigh Azijn / ſtoot en kneuſt dit te ſamen.

Een ander.

Neemt kernen van Quee-peeren, en werckt die in Rooſe-water, het iſ een ſeer bequaem en gemeen Oogh-water.

Voor vlieſen en vleckten op de Oogen.

Neemt ſap van groene Tabacks-bladeren, en verſche May-boter, koocht dit een wepnigh te ſamen / beſmeert hier mede uytwendigh de Oogen / het bijt wel eerſt een wepnigh in de Oogen / maer 't gaet haest wederom over.

Een ander.

Neemt Suycker-candy een quintijn of vierendeel loots / bereyde Tutia een half vierendeel loots / Zeeſchuym twintigh greyn / witte Vitriool tien greyn / ſtoot dit tot een heel ſijn Poeyer en blaest het met een ſchafje in de Oogen.

Voor ſeere druypende Oogen.

Neemt Tutia en Aloë van elckſ twintigh greyn / Venckel-water een half mutſſen / maecht hier van een Oogh-water.

Voor ſinckingen die op de Oogen neder-vallen.

Neemt Salie, Lavendel-bloemen van elckſ een hant vol / Wijn-azijn een half pintje / koocht dit in een toe-ghedeckten pot tot de helft / neemt deſe Azijn dick-wils

Den Eervaren Huys-houder.

II

wilz warm in den Mont. Hier toe kan men oock het kussentje / 't welck wy tegen de Catarnen voor-geschreven hebben / op het Hoofst dragen.

Voor blaeuw geslagen, gevallen of gestooten Oogen.

Neemt ghepulveriseert Comijn-zaedt /

maecht hier van een papken met Vrouwen-melck / en leght het tusschen twee doecken op de Oogen / daer na neemt droogen Hysoop, doet 'et in een sackje / koocht het in water en bet hier mede dick wilz de Oogen.

HET IV. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken der Ooren.

Voor pijn in de Ooren.

Nemt Roosmarijn-bloemen, zied die op in Wijn / Roos-olie, en Olie van bittere Amandelen, of Knoflook in Boom-olie gesoden en in 't Oor gedruppt / en met Catoen dicht toe gestopt. Indien de pijn seer hevig is en uyt hitte ontsaet / neemt Vrouwen-melck / Olie van Roosen, sap van Kees-kruydt en wit van een Ey / roert die wel onder een en gebuyckhet het.

Voor de doofheyt en 't zuysen der Ooren.

Neemt Venckel-water, Karui-water van elckz een loot / voor-loop van Genever-water twee vierendeel loots / menght het en druypt het in de Ooren. Het warm Carwen-broodt met Karui-zaet om het ghesicht te verstercken voor-geschreven / is hier toe oock seer dienstigh op het Oor gelept.

Een ander.

Neemt een groote Dallingh / kerst hem

en steekt in de snede ghestooten Knoflook, braet hem aen 't Spit / en gebuyckhet het afgeloopen vet met Boomwol / die by Muscus gelegen heeft / in de Ooren.

Een ander.

Neemt Bakelaer ghestooten zijnde / koocht die in Wijn en ontfanght de roock tweemaal des daeghs in de Ooren.

Voor Wormen in 't Oor.

't Sap van Alsem, of van Gentiaen, of van Centauria in 't Oor gedaen is goet.

Voor etterige materie die uyt het Oor loopt.

Neemt sap van Venckel, van Scabiosa en Roosen-honingh van elckz even veel / en steekt het met een wieck in de Ooren / of koocht de bladeren van Olijven in Honingh-water en druypt het in de Ooren.

HET V. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen tot de gebreken van de Neus.

Voor de verstopte Neus.

Hier toe gebuyckhet het Riepsper / boven om de herzenen te supveren voor-geschreven / of neemt

Seven-boom, koocht het in water en leght het warm boven de Neus.

Om 't bloeden uyt de Neus te stempen.
Indien yemandt sterck uyt de Neus bloet /

bloet / sal men in de eene hoeck van het
Dogh de duym en in d'ander de vinger
setten / en die sterck te samen drucken /
en het bloeden sal haest ophouden / maer
indien geval souden het geraden zijn een
Ader te openen.

Een ander.

Kout water in de Neck en in 't aenge-
sicht gegoten / of een natte doech in de

Neck gelept / en het hooft met kout wa-
ter en azijn gewossen. Andere leggen
water van Weeghbrece of Harders-tag
met een doech op de Leber / Mannelijck-
heyt en in de Neck.

Een ander.

Om het Bloeden te stempen kan men
ook nuttelijck de Armen en Beenen seer
stijf binden.

HET VI. CAPITTEL.

Van de genees-middelen voor de gebreken der Tand en van 't Tandt-vleesch.

Voor Tandt-pijn.

Om de sinckingen die op de Tand en
ballen / en aldaer pijn veroorza-
ken / te diverteeren / werdt nut-
telijck het Nies-poeyer boven om de her-
zenen te supberen vooz-geschreeven / ge-
bruyckt / daer na neemt Campher ,
koocht die in azijn en houdt het warm in
de Mondt / en indien de Tand hol is / neemt
Campher en Was, menght dit te samen
en bult de Tand daer mede. Of neemt
Staphisagrien-zaet, doet het in een doech-
je / werckt het in Azijn / en houdt het
tusschen de Tand en ; anderen nemen Olie
van Nagelen, of Orego met Wol in de
Tandt gesteken. Nardus zaet in azijn ge-
soden / en in de Mont gehouden / is mede
seer goet.

Een ander.

Neemt Pyrethrum-wortel een half loot /
Myosop, Salie van elck een halve hant
bol / Comijn-zaet, Nardus-zaet van elck
anderhalf vierendeel loots / koocht het in
Wijn en houdt het in de Mont.

Voor Tandt-pijn die uyt heet bloet, door
de Slagh-aderen van 't Slaep des Hoofts
op de Tand en schietende, ontstaen is.

Neemt wit van een Ep wel geklopt

zijnde / Roosen-azijn en Roosen-water
van elck een lepel vol / Garsten of Car-
wen-meel soo veel genoegh is / maecht
hier van een papken en bindt het op de
Slapen van 't Hooft.

Om de wormen uyt de holle Tand en te
verdrijven.

Neemt zaet van Bilsen-kruyt vermengt
dit met geel Was / maecht hier van een
koekje / legt dit op een p ser plaetje / op heete
koolen gelept / set daer over een trechter /
die men in de Mondt moet houden / om
alsoo de roock in de Tandt te ontfangen.

Om de Tand en wit te maken.

Neemt Roosmarijn een loot / gebzandt
Witte-broodt een half loot / Ireas-wortel,
Pionie-wortel, asch van Taback / ghe-
pulveriseerde Marmoz-steen van elck
een vierendeel loots / stoot dit tot een fijn
Poeyer / en wijst'er de Tand en mede.

Een ander.

Neemt roode Coralen, de steenen uyt
Dadelen, Zee-schuym, Drijf-steen, Oost-
indische Porceleyn-scherven, gebzandt
Zout, van elck een veel / en gebzandt
het als 't voozgaende.

Voor

Voor vuyl, bloedigh en quaet Tandt-
vleesch.

Neemt Bistorten-wortel drie bierendeel
loots / bloemen van wilde Granaten, Gra-
naet-schellen van elck twee bierendeel
loots / Salie, Hyloop, Myrten-bladeren
van elck een hant vol / Ligustrum, Roose-
bladeren van elck een halve handt vol /
Aluyn een loot / koocht dit in roode Wijn
en Water soo veel van nooden is / wast
het Tandt-vleesch daer mede: daer na
bestrijckt met het navolgende: Neemt
gesmolten Honingh of Honingh van Roo-
sen twee loot / Aloë twintigh greyn /

Myrrhen tien greyn / ronde Ooster-lucie
wortel een half bierendeel loots / mengt
dit tot een Sproopje.

Een ander.

Neemt Maeghde-palm, roode-Roosen,
Lepel-bladeren van elck een hant vol /
koocht dit in roode Wijn tot een half pint /
en gebuyckt het als 't boorgaende / en
bestrijckt het Tandt-vleesch met het vol-
gende: Neemt Honingh van Roosen,
Moer-beken sap van elck een loot / ge-
branden Aluyn een half bierendeel loots /
Egipriac-salf een bierendeel loots / ver-
mengt dit met malkanderen.

HET VII. CAPITTEL.

Van de genees-middelen voor de gebreken van de Mont.

Voor een geswollen en seere Keel.

Dat accident pleeght den Menschen
seer te benauwen / ende men sal
den siecke ten eersten met Sene-
bladeren of Jalappe, als wy boven ghe-
leert hebben / purgeeren / daer na ter
Ader laten / en ondertusschen de Keel
dichtwils gorgelen. Neemt Judas-ooren,
die aen de Vlier-boom wassen / drie bieren-
deel loots / Violen-bladeren, Salie, Vlier-
bladeren van elck een handt vol / Corin-
then twee loot / Soethout een half loot /
koocht dit in water tot een halve pint en
gorgelt hier mede / en slaet het volgende
bypen om de Keel: neemt Vlier-blade-
ren, roode Kool van elck even veel /
haekt dit kleyn en frupt het in Water en
Honingh.

Een ander.

Neemt ghedrooghde Honden dreck /
Gause-dreck / van elck een half loot ;
koocht dit in Wijn en Water tot een half
pintje nat en gorgelt hier mede.

Een ander.

Neemt een Swaelven nest / met een
handt vol Salie, koocht dit in Soete-meich
en gebuyckt het als 't boorgaende.

Voor de Huygh in de Keel.

Neemt gedrooghde holsier van Ocker-
nooten een half bierendeel loots / Bloes-
men van wilde Granaten, of Balauftia,
Granaet-schellen van elck twintigh
greyn / gebranden Aluyn tien greyn / licht
hier mede den Huygh.

Voor een rauwe en heesse Keel.

Neemt droy van Soet-hout een half
loot / Candy-suycker even soo veel / Gom-
tragent twintigh greyn / maekt hier van
met Roosen-water koeckjens / om in de
Mondt te laten smelten / en allengskens
door te sliken.

Voor een stinckende Afem.

Neemt Karui-zaet ses loot / of Poley
twee handt vol / koocht dit in een kanne
Wijns / tot dat de helft versoden is / en
drinckt hier van 's morgens en 's avonts
een goeden dronck.

HET VIII. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van de Borst.

Voor de Hoest.

Neemt Genever-besien drie handen vol / koocht dit in een mengelen Bier / tot dat het derden deel versoden is / en dzinckt hier van een goeden bronck / en legt een graenw panpijper met kaers smeer / daer gestoten Comijn-zaet opgestropt is / op de Borst.

Een ander.

Neemt ghepulveriseerde Alant-wortel, Trias-wortel van elcks een half vierendeel loots / uptgekoocht sap van Vlier-besien een vierendeel loots / neemt dit met Bier of Wijn in des abonts als men te bedde gaet.

Voor Hoest door scherpe sinckinge ontsaende.

Neemt roode Koozen-toosen of Klap-roosen een handt vol / koocht dit in Scabiosen / en Carde-benedicten-water van elcks een pintje / tot op het derden deel / door gedaen zijnde / maecht het soet van Supcher / of met Syroop / van roode Klap-roosen / of van Maen-bollen. Hier toe is mede dienstigh Syroop van Violon en drop van Soet-hout gebuyckht.

Voor Fluymen, en een benauwde verstopte Borst.

Neemt Alant-wortel / drie vierendeel loots / bladeren van Carduus Benedictus / van Alsem van elcks twee vierendeel loots / Kruyse-munt een vierendeel loots / Rhabarber een half loot / Aloë een vierendeel loots / Citroen-schellen twee vierendeel loots / hanght dit met een sackje in een kanne Wijn / en dzinckt hier van nuchteren een roemertje.

Voor Enghborstighydt.

Neemt Candy-suycker een loot / Bloem van Swavel een half loot / menght dit onder malkander / en geeft hier van een vierendeel loots op een reys in.

Een ander.

Neemt Comijn-zaet een half loot / gesneden Vijgen een loot / Averuyt een handt vol / koocht dit in Wijn tot een pint / en dzinckt hier van.

Een ander.

Neemt sap van roode Kool, ziedt met Honing tot een Syroop / en neemt hier dickwils wat van in.

Voor het Bloet-spuwen.

Neemt Smeer-wortel twee loot / Soethout een half loot / bladeren van Weegbree, Porceleyn, Scabiosa van elcks een handt vol / Myrten-besien een halve handt vol / koocht dit in Gersie-water en maecht het soet met Supcher.

Een ander.

Neemt zaet van Sumach twee vierendeel loots / Arabische-gom een vierendeel loots / maecht hier van pillen met Weegbree sap om in drie reysen te gebuycken.

Voor 't Pleuris.

De rechte Pleuris is altydt verselt met een scherpe koozts / en geduurige stekende pijn in 't Wessem-halen / waer by gheboeght is een drooge Riuch / om dit accident te genesen sal men terstont ader doen laten en een goede quantiteyt bloet af tappen / ende indien de pijn niet op en houdt mach men het den selfden dagh of nacht eens

eens of tweemaal herhalen / ondertusschen indien 't lichaem besloten is / een Clister laten setten / en het volgende ghebruyken: Neemt Olie van soet Amandelen twee loot / Sproop van Klap-roosen een loot / neem dit in en dinct daer na van den dranc die wy voor de Hoest upt scherpe sinckinge ontsaende / voor-geschreeven hebben. Somnige prijsen seer tegen het Pleuris de roode velkens van de Hase-nooten, gedrooght / twintigh greyn zwaer / met Carduus Benedictus water twee of drie-mael des daeghs in gegeven. Bupten daer de pijn is kan men Glas-kruyt in Water gesruyt / opleggen.

Om valsche Pleuris te stillen.

Neemt Nardus - zaedt een half loot / koeckt dit in Bier of Wijn / en geeft het te dincten.

Voor verwooren Pleuris.

Neemt poeyer van Barndenetelen-zaet, menght het met Sproop van Violen en ghebruycht het dickwils licken.

Een ander.

Neemt een soete Appel holt het kloekhups met de pitten daer upt / en vult het wederom met Wierook, bzaedt den Appel onder de aschen / en geeft de siecken hier van te eeten.

Voor de Teeringh en Longe-sucht.

Neemt Longe-kruyd, Roosmarijn, Betonie, Venus-hayr van elck een half loot / Smeer-wortel acht loot / Hoef-bladeren twee loot / Viole-bloemen een viendeel loots / stoot dese krupden gedrooght zijnde tot Poeyer / en vermenght het met een half pont gesupberde Honingh / hier van ghebruycht 's morgens en 's abonds de groote van een Ocker-noot.

HET IX. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van 't Herte.

Voor Hert-kloppinge.

NNeemt een viendeel loots Theriacel, menght het met Wijn / waer in Foels en Caneel gesoden is / en ghebruycht zijnde / moet men daer op zweeten.

Een ander.

Neemt Galigaen, Zedoar, Caneel van elck een half loot / Melissen of Confilie de Greyn een handt vol / Bornagie-bloemen soo veel men tusschen drie vingeren vatten kan: Hanght dit met een sackje in een kanne Wijn / en hier van gedroncken.

Voor melancholie en swaermoedigheyt van 't Herte.

Hier toe is goet Melissen of Pimpernel in Wijn gesoden en gedroncken / als oock Conserf en gedistilleert Water van Melissen, Bornagie, Buglos.

Voor Flauwhertigheyt.

Neemt Conserf van Bornagie, Buglos, Majoleyn, Roosmarijn, van elck een loot / een gheheele confijte Notemuskaet, gheconfijte Gember een half loot / menght dit onder malkanderen tot een Conserf / en ghebruycht hier van de groote van een Ocker-noot.

Voor flauwhertigheyt in heete sieckte.

Neemt Conserf van Roosen, van Cicho-

chorey-bloemen, van roode Aelbesien sap
van elckx een loot / het binnenste mergh
wt een Citroen ofte Lamoen een half
loot / Confectie-alchermes een half loot /
maect hier van een conserf.

Voor banden aen 't Herte.

Neemt Galange, Folie, Caneel, Gem-

ber, Paradijs-kernen, Zedoar, Nagelen,
Angelica-wortel van elckx een half loot/
Valeriaen-wortel een loot / giet hier op een
kanne goede Wijn / en laet dit 14 dagen
staen weecken / geeft hier van drie-mael
des daeghs twee lepelen vol.

HET X. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van der Vrouwen Borsten

Om 't Sogh in de borsten te vermeerren.

Neeft Anijs of Venkel-zaet een
half loot / geeft dit met Kool-sop
in / als men te bedde gaet / of ziedt
groene Venckel en Dille in Gersten-wa-
ter / maect het soet met Supcker en
drinckt hier af.

Om 't Sogh op te droogen.

Neemt gestooten Boonen, Wicken, Co-
riander-zaet van elckx een halve handt
vol / kookt dit in water / en legt doe-
ken hier in nat gemaect zijnde / op de
Borsten; andere nemen alleen Fransche
leck Wijn / of sap van Kruyse-munt.

Voor pijn in de Borsten, door geklonter-
de Melck veroorsaect.

Neemt Boonen-meel twee deelen /
Kruyse-munt een deel / maect hier van
met ongesouten Boter een papken.

Voor ontsteking der Borsten.

Neemt sap van Huys-loock, van
Nacht-schade, wit van een Ey, Olie van
Roosen van elckx even veel / menght dit
wel onder een en legt het met doecken
daer op.

Om harde Borsten te versachten.

Neemt Garsten-meel, Boonen-meel,

van elckx twee loot / Fenegriek-zaet-
meel, Lijn-zaet-meel van elckx een loot /
Saffraan twintigh greyn / maect hier van
met Olie van Camillen een pap en legt
het op de Borsten.

Een ander.

Neemt een witte Lelien-wortel, kookt
die in Soete-melck / tot dat hy weech
wordt / doet daer by Weyten-meel soo
veel genoegh is / Olie van Camillen, van
witte Lelien van elckx een lepel vol / Wo-
ningh twee lepelen vol / twee dopers van
Eperen / maect hier van een pap.

Een ander.

Neemt Biet kookt die in Olie / door-
gezwongen zijnde / smelt Was in die Olie
tot dat het als een salf wordt / en besmeert
hier mede de Borsten.

Voor drop in de Borsten.

Neemt Olie van Roosen anderhalf
loot / van Camillen, van witte Lelien
van elckx drie vierendeel loots / Dialthea-
salf een vierendeel loots / wit Was twee
loot / Roos-water, en Roos-azijn van
elckx een lepel vol / smelt dit te samen tot
een salf se.

Voor geswollen en sweerende Borsten.

Neemt krapm van Witte-hoot / kookt
dit

dit in water tot een dicke pap / doet'er by Populeoen-salf, versche Boter van elck's drie loot / en leght dit op de Wozsten.

Een ander.

Neemt olie van Olyven, versche Koe-dreck van elck's even veel / menght dit onder een / en druckt het door een doeck / doet daer by Fenegrieck-meel soo veel tot dat het een bequaem papken wordt.

Een ander.

Neemt Boonen-meel, Fenegrieck-meel, Lijn-zaet-meel, krupmen van Witte-broodt / van elck's twee loot / ghestoten Althea-wortel drie loot / Safferaen een half vierendeel loots / maect dit met afziedsel van Kees-kruyd en Althea tot een pap / daer by doende 4 doren van Eperen / Olie van Violen en Lijn-zaet-olie van elck's anderhalf loot. En wanneer het gezwel door gebroken of met een Oliem door-gesteken is / salmen het reynigen met volgende salf: Neemt Honingh / sap van Juffrouw-merck, dopers van Eperen / Tarpentijn, en een weynigh Garsten-meel onder malkanderen vermengt en met wiecken in de wonde gesteken.

Voor door-gebroken Kancker.

Neemt gepelde soete Amandelen soo veel ghendeogh is / stoot die in een loode Mortier / maect hier van met sap van Huys-loock een papken / ende wast eerst de wonde met Carduus Benedictus-water, en siropt'er des selfs poeper in / en leght daer het boozschreven papje over heen.

Voor seere en gekloven Tepels.

Neemt ghesmolten Lammeren-vet met Roose-water ghewasschen / Roos-salf van elck's een half loot / Arabische-gom twintigh greyn / Boontjens Hol-wortel ghepulveriseert tien greyn / Olie van Eperen soo veel van noden is / maect hier een salfje van.

Een ander.

Neemt Olie van Violen, van Eperen van elck's drie vierendeel loots / Hartenvet, Bocken-talck van elck's een half loot / Was soo veel van nooden is tot een salve.

Een ander.

Neemt een wit Lelien-bladt, upt de Olie daer in sy te weecken staen / en leght het over de tepel.

HET XI. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van de Maeg.

Om de Maegh te verstercken.

Nemt Anijs, Venckel en Coriander-zaet van elck's een loot / Carui-zaet een half loot / Gember, Calmus-wortel van elck's anderhalf vierendeel loots / Galigaen, Zedoar van elck's een vierendeel loots / stoot dit tot een fijn poeper en geest hier van een alle morgen een vierendeel loots met Wijn in.

Om de Maegh te suyveren.

Hier toe is dienfig Aloë des avonts booz

den eeten twintigh greyn ingenomen / of hanght dit na volgende poppen in een kame Wijn / en drinckt daer 's morgens een roemertje vol van: Neemt Alant-wortel, Zedoar van elck's een half loot / Carduus Benedictus, Centauria, Alsem, Kruyse-munt van elck's een halbe handt vol / Rhabarber een half loot / Aloë een vierendeel loots / Orangie-schillen anderhalf vierendeel loots / stoot dit tot een grof poeper / en bindt het in een sackjen. Tot desen epude dient oock een vaeckdranch

dranck in 't eerste Capittel beschreven / ingenomen te werden.

Voor pijn in de Maegh uyt winden ontsaen.

Neemt een grof ghestoten Notemuskaet / koocht hem in Wijn en drinckt het / hier toe dient oock Theriacel met Wijn ingenomen / of Camille-bloemen in Wijn gekoocht.

Om het sterck Braecken te doen ophouden.

Neemt deegh van Tarwen-broot soo veel genoegh is / Bakelaer twee handen vol / Alsem een handt vol / maecht hier

van een Broodt / laet het backen: snijt'er een stuck van / en leght het tusschen een doeck / die in de volgende bereyde Brandewijn nat gemaect is / op de holck van 't Herte: Neemt een mutsien Brandewijn / Galigaen, Calmus-wortel van elck een half loot / Kruidt-nagelen een vierendeel loots / laet dit te samen staen wecken / en maecht de doeck hier in nat.

Een ander.

Neemt een Spons koocht hem op in Azijn en leght hem op de Maegh of holck van 't Herte / en eet een stuckje Broodt dat in sap van Granaten geweecht heeft.

HET XII. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken der Darmen.

Voor pijn in de Buyck en 't Colijck.

Voor eerst is nodigh dat men soodanige mensche met Rabarber, Sene-bladen of Jalappe purgeere / of bereydt hier toe het volgende dranckje: Neemt Sene-bladeren, wortel van Boomvaren van elck een loot / Camille-bloemen soo veel men tusschen drie vingeren batten kan / Anijs of Venckel-zaet een half loot / Corinthen twee loot / koocht dit in een half pintje Water tot op de heist en maecht het een weynigh soet met Supcker. Daer na gebuyckhet het volgende: Neemt Camille-bloemen een halbe handt vol / schillen van Orangie-appelen een half loot / koocht dit in Wijn en Water tot een mutsien nat / door gebrongen zijnde / doet'er by Supcker een loot / Anijs-olie ses droppelen / geeft dit op een reys te drincken.

Een ander.

Neemt Camille-bloemen een handt vol / Venckel-zaet een loot / koocht dit in Water tot een half pintje / door gedaen

zijnde / doet'er by Sproop van Cichorey sap anderhalf loot / Olie van Anijs tien droppelen / drinckt hier van de heist op een reys.

Een ander.

Neemt wortel van Venckel, van Lavas van elck twee loot / Orangie-schillen een half loot / Angelica een loot / Calemment, Kruidt-munt, Poley, Alsem, bloemen van Camillen, van Meliloten van elck een handt vol / Geneverbessen twee loot / Bakelaer een loot / Anijs-zaet, Comijn-zaet van elck een half loot / koocht dit in Bier soo veel genoegh is / en scooft hier mede den Buyck.

Voor Buyck-pijn van de kinderen.

Neemt Venckel-water een half mutsien / Sproop van Maen bollen twee loot / menght dit en geeft hier van een lepel vol.

Voor de Buyck- en Roo-loop.

Geest den siecken eerst dit volgende te gebuycken: Rhabarber een vierendeel loots /

loots / Notemoschaet ses grepen; daer na bereydt desen drank: **Neemt** Smeewortel twee loot / Kreupel-gras drie handen vol / een halve Maen-bol: **Koocht** dit in Garsien-water tot een pint / vermengt hier by Sproop van Granaten, van Myrthen-besien van elcks drie loot / en drinkt hier van diemael daeghs.

Een ander.

Neemt Wijn-tint een mutsien / een Doper van een Ey / wit Maeghden Was / mascht dit gelijk een handeeltjen en laet het den Siecken op een reys gebruiken. Hier toe is Marmeladen of Quee-bleesch gebruikt oock heel goet / als mede Conserf van roode Roosen.

Voor Buyck-wormen der Kinderen.

Neemt loof van Persick-boomen, kneust het en bindt het op de Navel van de Buyck.

Een ander.

Neemt Zever-zaedt laet het in oude Mee wecken / en geeft het te drinken: Knoflook in Soete melck gheloocht / werd oock seer veel gebruikt.

Een ander.

Neemt Scordium, Zever-zaedt van elcks een half loot / Coraline, Rhabarber van elcks een vierendeel loots / stoot dit tot een fijn Poep en geeft hier van een half vierendeel loots in.

Een ander.

Neemt Zever-zaedt, Jalappe, Rhabarber van elcks een half loot / doet dit grof gestooten in een sackjen / en hangt het in een pintje Mee / en geeft hier van

altiemets een wepnigh te drinken / dit doot de Wormen en setse door de stoel ganck af.

Voor het uytfincken des Aers-darm.

Men moet den uytgesoncken Darm wederom met warme doecken in sijn plaetse brengen / ende daer na het Fondament met het navolgende stoven: **Neemt** bast van Vlier-boomen een handt vol / koocht het in Wijn soo veel genoegh is.

Een ander.

Neemt Eycken-bladeren vijf handen vol / Roode-Roosen twee handen vol koocht dit in water / daer gloopent stael in uyt-gelescht is.

Voor Ambeyen.

Neemt Campher, Ceruys-salf, Populeon-salf van elcks even veel / en besmeert het Fondament hier mede.

Een ander.

Neemt versche Boter / dopers van Eperen / frupt dit te samen in een pan / en drukt het door een doeck / en besmeertse hier mede.

Een ander.

Neemt natte Ceruys twee loot / een doper van een Ey / bereyde Tutia twintigh greyn / Campher tien greyn / Hartevet, Olie van Roosen van elcks een loot / Reyger-vet een half loot / maect hier van een salffe.

Een ander.

Neemt een goet deel Vlier-bladeren; maectse door heet in een pan en leghtse met een stuck root Scharlaken op het Fondament,

HET XIII. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van de Lever.

Voor een verhitte Lever.

Neeemt Cichorey-wortel, Scorzo-
nera-wortel van elckx twee loot /
Suring, wilde Cichorey, Bornagie
van elckx een handt vol / Tamarinden
twee loot / kookt dit in soete Wey een
mengelen / tot dat een derden deel versu-
den is / en dinct hier van alle morgen
een mutsen.

Voor Water-sucht.

In dese sieckte sal men hoop eerst pur-
geeren : Neeemt Jalappe, Mechoacan van
elckx veertigh greyn / Orangie-schellen
tien greyn / affche van Hulst gebzandt ses
greyn / maect hier van een Doeper en
neemt het 's morgens met Bier in. Daer
na neemt affche van Genever-boomen,
Boon-struycken, Alfs-rancken van elckx
drie handen vol / doet daer op Garsten-
water een mengelen / Wijn een half pint-
je / giet het door een wolle lap / maect
het soet met Supker / en dinct hier
van een roemertje vol tweemaal daeghs.

Een ander.

Neeemt een Peper-wortel raspt hem

kleyn / doet daer by een mengelen goede
Rijnische Wijn / en dinct hier somtijds
van.

Een ander.

Neeemt Alsem, Alfs-rancken, Car-
dus Benedictus van elckx een handt vol /
Rhabarber een loot / Orangie-schellen
een half loot / hanght dit in een sackje in
een mengelen Wijn / en dinct hier van.

Voor Geel-sucht.

Neeemt sap van Gouts-bloemen, Schel-
kruydt van elckx een half loot / Safferaen
tien greyn / Wijn een half mutsen /
geeft dit op een reys te dincten.

Een ander.

Neeemt Venckel-wortel, Pietercelie-
wortel van elckx twee loot / Schel-kruyt,
Duyve kervel, Genever-besien van elckx
een handt vol / kookt dit in Garsten-wa-
ter tot een pint / en maect dit soet met
Supker / dinct hier van een roemertje
vol tweemaal des daeghs.

HET XIV. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van de Milt.

Voor een verharde en verstopte Milt.

Neeemt schorffe van Esen-boom een
vierendeel pouts / giet hier op een
kanne Wijn / kookt dit op de helft
en dinct hier van een mutsen 's mor-
gens nuchteren. De Schorffe van de
Capper-boom zijn hier toe seer nut /

of kookt Hoppe in Wijn en legt het op
de sincker-zijde / hier door wordt de Milt
seer vermozwt / en des selfs pijn gestilt.

Voor de Blaeuw-schuyt.

Hier toe is seer dienstigh den Extract
van Lepel-bladen of bereydt dese dranch :
Neeemt sap van Lepel-bladen, van Duy-
ve-ker-

ve-kervel, van Cichorey van elckx ses
loot / sap van Water-kars acht loot / sap
van Beken-boom, van Venckel van elckx
vier loot / Rensche Wijn een pint / koocht
een reys of twee op / giet het dooz een wol-
len lap / en geeft hier van een mutsien
nuchteren te drincken.

Een ander.

Neemt wortel van Pionien vier loot /
Poley een handt vol / Roosmarijn een hal-
ve handt vol / giet hier op twee mengelen
Bier / en koocht het op de helft / hier
van drinckt driemaal daeghs.

HET XV. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van de Nieren en van de Blaes.

Om het Graveel en Steen af te drijven.

Neemt Brem-zaet, Kliffen-zaet,
Perlen-kruydt-zaet van elckx drie
bierendeel loots / Bockien-bloedt
anderhalf bierendeel loots / Kreeften-oog-
gen een bierendeel loots / witte Candy
Supcker twee loot / stoot dit tot een fijn
Poeyer / en geeft hier van een bierendeel
loots met Rensche Wijn in.

Een ander.

Neemt asche van Boone-struycken
drie loot / van Steen-breeck een loot /
giet hier op water van Glas-kruydt, van
Aerd-besien, Rense-wijn van elckx een
half pintje / doet het daer na dooz een
wollen doeck / en vermenght het met
Sproop van Limoenen. Hier van drinckt
een roemertje tweemaal daeghs.

Een ander.

Neemt Peper-wortel sijn gheraspt ses
loot / druckt met een mutsien Rensche-
wijn het sap hier upt; hier van vermengt
de helft met Olie van soete Amandelen
twee loot / Notemuskaet een half bieren-
deel loots / engeeft het te drincken.

Een ander.

Neemt Sproop van Hysoop vier loot /
water of af-ziedtsel van Glas-kruydt een
pint / vermenght dit en gebuyckht hier

van twee of driemaal daeghs een roe-
mertje vol.

Voor ontstekinghe der Nieren.

Neemt Weegh-bree-water drie muts-
jens / Roose-water acht loot / Glas-kruyt-
water, Aerd-besien-water van elckx een
half pintje / Sproop van Violen vijf loot /
van Limoenen twee loot / vermenght
dit onder een en geeft hier van een roe-
mertje vol driemaal des daeghs : onder-
tusschen sal men de leudenen / met Roos-
salfen Roosen-azijn vermenght / besme-
ren.

Om de opgestopten Urijn te doen lossen.

Neemt Glas-kruydt of Kervel in de Bo-
ter gesruyt en boben op het gemacht ge-
slagen / of neemt gekoochten Ajuy en
gebuyckht het als 't voorgaende.

Voor de koude Pisse.

Drinckt een glas Wijn / met af-ziedt-
sel van Soet-hout vermenght. Sommige
gebuyckhen hier tegen Notemuskaet of
knoppen van zwarte Ael-besien.

Voor snijdingh in 't Water maken.

Neemt Althea, Kees-kruydt, Pieter-
celie-wortel van elckx een handt vol /
koocht dit in een pintje Bier tot de helft
versoden is: Hier van gebuyckht de helft
warm

warm met een wepnigh onghesouten
Boter.

Voor 't Bloedt-wateren.

Neemt Wortel van Juffrouw-merck,
van Venckel, van Pietercelie, van elck
een loot / Weegh-bree, Harders-tas van
elck een handt vol / koocht dit in Bier of
Wijn / en soet van supcker ghemaect
zijnde / dinct hier van.

Een ander.

Neemt Mumia, Vijgen, Anijs, en
Venckel-zaet, Raponticum, van elck een
loot / koocht dit in Rinsche-wijn tot een
pintje nat / dinct daer van tweemaal
des daeghs een roemertje vol.

Voor sweeringen in de Nieren en Blaes.

Neemt Aerdt-besien, krupt en wortels
die handen vol / koocht dit in een men-
gelen Wijn tot dat een derden deel versor-
den is / en dinct hier van.

Een ander.

Neemt Smeer-wortel twee loot / Tor-
mentille een loot / Althea, Harders-tas,
Weegh-bree van elck anderhalf handt
vol / Beronie, Alchimilla van elck een
handt vol / Soet-hout anderhalf loot /
Weegh-bree-zaet die vierendeel loots /
Anijs een half loot / ziedt dit in goede Mee
tot een mengelen / en gebruyckt hier van
twee of dziemael daeghs.

HET XVI. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen omtrent het Gemacht.

Voor Scheurfel of Breucken.

N Neemt geel Was, Mastick, Spijck-
olie van elck een half loot / Olie
van Eperen een vierendeel loots /
menght dit onder een / besmeert hier me-
de de Breuck / en leghter een Oxycrocium-
plaester op / en verziethet met een bequa-
me bandt ; ondertusschen laet hier van
gebruycken : Neemt Tormentille-wortel
twee deelen / Kreeft-oogen, Calmus-
wortel van elck een deel / stoot dit te sa-
men tot een grof poeper ; neemt hier van
twee loot / giet daer op een pint goede
Wijn / laet dit te samen weecken / en geeft
hier van te dinken tweemaal daeghs een
roemertje vol.

Een ander.

Neemt Olie van Eperen / Mergh upt
een Hamelen-schinckel, geel Was, Wie-

roock, Harts van elck een loot / maect
hier van een salsje / en gebruyckt het als
't voorgaende.

Een ander.

Neemt Hoppe, Salie-bladeren van
elck twee handen vol / koocht dit in
goet en sterck Bier / en leght het op de
Breuck.

Voor die sich door vallen of stooten aen
sijn Gemacht beseert heeft.

Neemt Garsten-meel, Boonen-meel
van elck vier loot / roode Roosen een
vierendeel loots / koocht dit met roode
Wijn en een wepnigh Azijn tot een pap /
doet'er by Olie van Roosen een lepel vol /
een geheel Ep / vermenght dit te samen /
en slaet het om het Gemacht.

HET

HEF XVII. CAPITTEL.

Vande Genees-middelen voor de gebreken der Vrouwen.

Om de Maent-stonden te verwecken.

Een bierendeel loots Pastinaken-zaet met warmen Wijn nuchteren ingenomen / drijft de Maent-stonden krachtelijck af. Of neemt een handt vol Genever-besien koocht dit in een mengelen Wijn tot dat het derden deel versoden is / dvinckt dit drie dagen achter een / daerna gebuyckcht noch drie dagen een half bierendeel loots Trochisci de Myrrhe, die in de Apotheken bereydt worden.

Een ander.

Neemt sap van Seven-boom met Wijn uytgeperst twee loot / Caneel een bierendeel loots / Safferaen ses greyn / geeft dit op een reys te dvincken.

Een ander.

Neemt By-voet, Confilie de Greyn, Carduus-Benedictus, Poley, Seven-boom, van elcks een handt vol / koocht dit in een kanne Wijn tot dat een derden deel versoden is / en dvinckt hier van 's morgens en 's avonts een roemertje vol.

Om de overvloedige Maent-stonden te stoppen.

Neemt Dadele-stenen / roode Corallen / Coriander-zaet van elcks een bierendeel loots / maecht hier van een fijn Doeyer / en gebuyckcht hier van een derden deel.

Een ander.

Neemt sap van Duyfent-bladt, van Weegh-bree van elcks een loot / Sproop van Myrten-besien twee loot / Weeghbre-water, Water van Vlier-bloemen van elcks acht loot / ghebuyckcht dit in drie reysen.

Voor de witte Vloet der Vrouwen.

Neemt wortel van Tormentille een loot / Averuyt, Roosmarijn van elcks een handt vol / gedroogde onrijpe Moer-besien een loot : koocht dit in roode Wijn een mengelen / tot dat een derdendeel versoden is / hier van dvinckt nuchteren een roemertje vol.

Voor 't opstijgen van de Lijf-moeder.

Neemt van de sterckste Genever-wa-ter een half pintje / Olie van Roosmarijn, van Barn-steen van elcks twintigh droppelen / gebuyckcht hier van somtijds een lepel vol.

Een ander.

Neemt Meester-wortel, Comijn-zaet van elcks een bierendeel loots / witte Pepper twintigh greyn / sleet dit tot een fijn Doeyer om in twee reysen te gebuycken.

Voor 't nederfincken van de Lijf-moeder.

De selve wederom in sijn plaats ghebracht zijnde / sal men dese stobinge gebuycken : Neemt Cypressen-noten, Galnoten, Granate-schillen, bloemen van wilde Granaten, zaet van Sumach van elcks vier loot / bladeren van Myrthen, van Eycken, van Olijven, en Kreupel-gras van elcks een handt vol / roode Roosen een halve handt vol / koocht dit in roode Wijn soo veel tot een stobinge genoegh is. Ondertusschen gebuyckcht den volgende dranck : Neemt Lauwerier-bladeren, Myrthen-bladeren, of de Besien van elcks een loot / Cypressen-noten anderhalf loot / zaet van Pastinaken drie bierendeel loots ; koocht dit te samen in een mengelen Wijn en geeft hier van een half mutsien te dvincken.

Om

Om de Geboorte te vorderen.

Neemt Borax, bladeren van Dictamnum van elckx twintigh greyn / Barnsteen, Seven-boom van elckx tien greyn / Safferaen ses greyn / maect hier van een fijn Doeper / en geeft het met Pieterrelie-water te dvincken.

Een ander.

Neemt bladeren van Scarley, stootse en bindse op de Nabel van de Bupck.

Een ander.

Neemt Heems-wortel acht loot / Keeskruyd twee handen vol / By-voet, Binglekruyd, Confilie de Greyn van elckx een handt vol / Lijn-zaet drie loot / tien Bygen in 't midden door ghesneden / koocht dit in genoeghsaem Water tot een stobinge / en gebruyckt het volgende Salfje: Neemt Dialthea een loot / Olie van Lelien, Lijn-zaet-olie van elckx ander-

half loot / maect hier van een Salfje.

Om de Na-geboorte af te drijven.

Neemt Borax een vierendeel loots / Safferaen twintigh greyn / Water van By-voet vier loot / Caneel-water drie loot / menght dit onder malkanderen / en geeft hier dickwils twee lepelen vol van.

Om de na-ween te stillen.

Neemt Confilie de Greyn, Poley, Camille bloemen, van elckx een handt vol / Bakelaer een half loot / koocht dit in Wijn en geeft hier van te dvincken.

Een ander.

Neemt Scarley soo veel van nooden is / stootse in een steene Mortier / en doetse in versche Boter / laet dit veertien dagen staen / dan koocht het een wepnigh / en wrijnght het door een doeck en smeert hier mede van de Nabel nederwaerts na de Schamelhept.

HET XVIII. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor de gebreken van de uuterlijcke Ledematen en van de Huyt.

Voor kloven van de Handen.

Neemt Olie van Roosen twee loot / wit Was een loot / Hoenderenbet anderhalf loot / maect hier van een Salfje.

Voor schurfde Handen.

Neemt Roos-salf twee loot / Boontjens-hol-wortel een vierendeel loots / Sout van Salpeter twintigh greyn / Mercurium Dulce tien greyn / maect hier van een Salfje.

Een ander.

Neemt het binnenste van een siure Appel / Swabel / Gember / Sout van

elckx een vierendeel loots / Verckensreusel twee loot / maect hier van een Salf.

Voor Kack-hielen.

Maect een Plepster van geele Gratia Dei Plaester, of neemt geel Was / Varst / Olie van Olijven / van Lijnzaet / van elckx drie loot / Osse-bet / Schape-bet van elckx anderhalf loot / Wierooch een loot / roode Menie twee loot / maect hier van een Salf / die hier toe seer dienstigh is.

Voor Podagra uyt hitte ontsaen.

Neemt gestoten Alupn soo veel genoeg is /

Sout een wepnigh / maecht hier van
met wit van een Ey / en een wepnigh
Azijn een papken / en slaet het daerom.

Een ander.

Neemt bladeren van Hups-loock stoot-
se in een Moztier heel kleyn / doet hier by
wat Sout en Azijn / roert het wel onder
een / en besmeert hier mede de pijnlijke
plaats.

Voor Podagra uyt koude ontstaen.

Neemt Genever besien, Wortelen van
Hadick, Kamille-bloemen van elcks een
handt vol / koocht dit in Wijn en stoof
de Doeten hier mede.

Een ander.

Neemt water van Kruytje roert mijn
niet / van Vlier-bloemen, Brandewijn
van elcks even veel / en slaet dit met doec-
ken om de Doeten.

Een ander.

Neemt Olie van Roosen, Brandewijn
van elcks even veel / smeert hier de plaet-
se mede / soo haest die begint te zwellen of
seer te doen.

Voor dickfuchtige Beenen.

Neemt Wijn-moer twee deelen / Loogh
een deel / koocht dit tot een dick papken en
slaet het om de Beenen.

Voor verkrompen Zenuwen.

Neemt Jopen-bier een menghelen /
Brandewijn een pint / Klauwen-vel een
half pintje / Mumia een loot / Honde-vel,
vel van Palinck, Verckens-reusel, versche
Boter van elcks vier loot / Olie van
Roosen twee loot / Honingh drie loot /
Pastinaken-wortelen kleyn gestooten een
half pont / laet dit een Maent staen en
koocht dit op / en wrijght daer na door
een doeck. Hier mede besmeert de ver-
krompen Zenuwen tegen een Eycken
vuur.

Voor de Fijck of Worm in de Vinger.

Leght Water - pattigh met Hoender-
dreck op de Vinger / of neemt Swavel,
Loock, Azijn, menght dit onder malkan-
deren en leght het op.

Voor koude in Handen.

Neemt een groote Raep, holt hem uyt
en vultse met Olie van Roosen, braetse
onder de asche / en smeert hier mede de
Handen.

Om Aposteunien en geswellen te doen
rijpen.

Neemt Diacel-plaester ses loot / Dial-
thea-salf vier loot / Olie van Camillen,
van Dil, Tarpentijn van elck een loot /
menght dit onder een.

Een ander.

Neemt Roggen - broodt koocht het in
goet Bier tot een pap / doet hier by een
stuk Boter / en twee Dopers van Epe-
ren.

Voor Schurftheydt.

Neemt Geyten-melck een half pintje /
van de groene bast van Vlier-boom een
handt vol / een wepnigh Sout / ziedt het
op en druckt het door / en bet hier het
Schurft mede. Siet hier boven voor
schurftde handen.

Voor Verbrantheyt.

Neemt onghesouten Boter / Gans-
dreck, menght dit onder malkanderen /
en koocht het te samen / en giet het op
houdt water / hier mede smeert het ver-
brande Lit.

Een ander.

Neemt Olie van Olijven, en wit van
een Ey / menght dit onder malkanderen en
bestrijckt het daer mede.

Voor de Roos.

Neemt schoon Regen-water / en Vlier-
azijn, of koocht Vlier-bloemen in Bier
of Soete-melck / en slaet het daerom.

Een ander.

Neemt Olie van Roosen, oude Wijn
van elcks even veel / en leght dit warm op
de Roos.

Een ander.

Neemt Vlier-azijn, dopers van Spe-
ren van elcks even veel / menght het on-
der een leght het met linnen doecken op:
ofte koocht Gepelde Garst / tot dat het
water dick wordt / en slaet dese slijmig-
hepdt om de Roos.

Voor quaet Seer.

Neemt Stinckende-gouw, Ocker-noo-
ten-bladeren van elcks drie handen vol /
Seven-boom, Lupinen, Water-pattigh
van elcks een handt vol: koocht dit in wa-
ter en bet het quaet Seer hier mede.

Voor Haer-worm.

Neemt een mutsken Fransche-wijn:
smelt hier in een stukje Aluyn soo groot
als een Turckse-boon, en bet hier mede.

Een ander.

Neemt versche Paerde-dreck, drucht
het sap daer upt / en bestrijckt de Haer-
worm hier mede tweemaal daeghs.

Om Wratten te verdrijven.

Neemt sap van Stinckende-gouwe,
van Porceleyn van elcks een loot / Olie
van Swavel anderhalf bierendeel loots /
bermenght het te samen / en bestrijckt
daer mede de Wratten.

Om Exter-oogen of Lickdooren te
verdrijven.

Schraept een wepnigh Speck op een
doeckje / en doet'er een wepnigh gepul-
veriseerde Seven-boom by en leght het
daer op / alle dagen verberschende. Of
neemt een plaester van Gom Galbanum
gemaakt.

HET XIX. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor Wonden en Quetsuren.

Om de Wonden te genesen.

Het bloet gestemt zijnde / sal men
de Wonden met Alfem en Roof-
marijn in Water en Wijn gekoocht
wasschen / en daer na met een wieck Olie
van St. Jans Kruidt-bloemen in de Won-
de doen / ende een Diapalma-plaester daer
over heen leggen.

Een Wondt-dranck.

Neemt Heydensch Wondt-kruyd,
roode Kool, Averuyt, Aertbesien-kruyd,
Weegh-bree, Sene-groen, Sanikel, Al-
chimilla, Yser-kruyd van elcks een handt

vol / zaet van Juffrouw-merck, van Hen-
nip van elcks een loot / Smeer-wortel
twee loot / koocht dit in Wijn of Bier
tot een mingelen en drinckt hier driemaal
daeghs van. Onderusschen verbindt de
Wonde met dit salfje: Neemt Honingh
twee loot / Olie van Olijven een loot /
Bloem van Weyten-meel een half loot /
roode Bolus een bierendeel loots / maecht
hier van een salfje.

Een Wondt-dranck die het verlegen of
geronnen Bloedt uyt drijft.

Neemt Notemuscaet / Gember /
Gagel / Mumia, Krap van elcks een
loot /

loot / Wierroock / Soet-hout / Comijn-zaet / Geneber-besien / Anijs-zaet / Bakelaer van elcks een loot / koocht dit te samen in twee kanne Wijn of Bier / tot dat de helft versoden is / en dvincht hier tweemaal daeghs een goede dronck van.

Een ander.

Neemt wortel van groote Kaerden / Sallie van elcks een handt vol / koocht dit in een pint Wijn tot dat het derden deel versoden is / hier van neemt een roemertje vol / doet daer by gedrooghde wortel van Schel-kruidt / Wal-schot / Kreeft-oogen / Mupsen-dreck van elcks twintigh greyn / mengt dit te samen en geeft het in.

Voor die sich van binnen door vallen of stooten beseert hebben.

Neemt groene Kervel, koocht die in Soete-melck / en doet'er een wierendeel loots Tuyn-kars-zaet by.

Een ander.

Neemt Kreeft-oogen / Mumie, Wal-schot / Schapen-sront van elcks een wierendeel loots / gedrooghde Pier-woymen een half wierendeel loots / maecht dit al-

les tot Doeper / en geeft hier van een wierendeel loots met warme Wijn in.

Om gheronnen Bloedt tusschen Vel en Vleesch, en blaeuwe placken te verdrijven.

Neemt Bakelaer, Comijn-zaet, Camillen, Alsem van elcks even veel / stoot dit tot een Doeper / en maecht met sap van Alsem een papken hier van / dat men daer op sal strijcken.

Voor verwrongen Leden en geborste Zenuwen.

Neemt dick Bier een pint / Honingh drie lepelen vol / versche Boter een goet deel / maecht dit te samen warm / en slaet het met een wolle lap om het Lidt.

Om Fistelen te genesen.

Neemt sap van Iussrouw-merck / van Weeghbye / van Agrimonie van elcks ses loot / van groene Tabacks-bladeren drie loot / Roosen-honingh vier loot / witte Vitriool, Alupn / Wijn-steen van elcks een half loot / Spaens-groen twintigh greyn / vermengt dit te samen / en spuwt dit in de Fistelen.

HET XX. CAPITTEL.

Van de Genees-middelen voor Koortsen, Pest, Kinderpockjens en Maselen.

Om de dorst en brandt te matigen in heete en geduurige Koortsen.

N Neemt Suringh / Latoutw / Bornagie-bladeren van elcks een handt vol / Camarine twee loot / koocht dit in een mingelen soete Wep / en dvincht hier van. Hier toe dient oock Garsten-water met sap van roode Ael-besien / en met wat Symplicet soet gemaecht.

Voor brandende Koortsen.

Neemt Huys-loock, Suringh, Porcelayn, Endivie, Bornagie van elcks een handt vol / Tamarinde anderhalf loot / Akeleyen-zaet een half loot / koocht dit in Garsten-water tot een pint / door gedaen zijnde / doet'er Sproop van Suringh vier loot by / en dvincht hier van.

Voor de alle-daeghsche Koortse.

Het lichaem met Jalappe ghepurgceert zijnde /

zijnde / neemt Carduus Benedictus, Gentiaen-wortel van elcks een half bierendeel loots / stoot dit tot een fijn poeper en geeft het vooz het aenkomen van de Koozts in.

Een ander.

Neemt Carduus Benedictus, Centaurea van elcks een handt vol / Wortel van Mans-ooren gedzooght zijnde een halbe handt vol / koocht dit in half Wijn en Water tot een pint / en dzinckt hier van een roemertje vol vooz 't aenkomen van de Koozts.

Voor de anderdaeghsche Koortsen.

Neemt Aluyn twintigh greyn / Sout van Carduus Benedictus tien greyn / neemt dit met Bier in vooz 't aenkomen van de Koozts.

Een ander.

Neemt Alsem, Barndenetels, Betonie van elcks een handt vol / stoot het in een Wortier / en dzucht met Azijn het sap upt en doet'er 5 of 6 gepulveriseerde Pionien-zaden daer by.

Een ander.

Neemt het binnenste Welletje upt de Hoender-magen hardt gedzooght een bierendeel loots / Orangie-schillen een half bierendeel loots / stoot dit te samen tot een fijn poeper / en geeft het vooz het aenkomen van de Koozts in / dit selfde is oock seer goet vooz een flappe en quade Maegh.

Om op de Pols te binden.

Neemt Tarpentijn met roode Bolus vermenght / of neemt bladeren van Vlier, Wijnruyt, Gouts-bloemen, Barndenetels, Honts-draf van elcks een beel / stoot dit met Azijn in een Wortier / of neemt de binnenste bast van Noote-boom, weecht het in Azijn en bindt het op de

Pols / dit treckt een blaer / die men dooz sal snijden.

Voor de derden-daeghsche Koortsen.

Neemt Gentiaen, Wortel van Mans-ooren, van elcks een loot / Carduus Benedictus, Centaurea, Chamedrijs, Hysoop van elcks een handt vol / koocht dit in Water en Wijn van elcks een mengen tot de helft / dzinckt hier van alle morgen / een roemertje vol / en blijft daer op leggen zweeten.

Een ander.

Neemt Gentiaen, Carduus Benedictus, Aluyn, Salpeter van elcks een bierendeel loots / en geeft dit in vier repfen vooz het aenkomen van de Koozts in.

Een ander.

Neemt Roomsche-alsen, Duyve-kervel, Carduus Benedictus, Buglos, van elcks een handt vol / Gentiaen twee loot / koocht dit in drie pinten Wijn en geeft dit tweemaal daeghs te dzincken.

Een ander.

Neemt een half pintje Alsem-wijn, doet hier by een loot Sout / dit te samen gesmolten zijnde / moet men vooz 't aenkomen van de Koozts in nemen / dit breekt de Koozts en dzijft veel verbuilde bochtigheden dooz het bzaecken upt het lijf.

Voor de Pest.

Zedoar gekautwt en dooz gheslicht wederstaet de besmettinge / of neemt sap van Knoofloock, Wijn-Azijn / Mensche-wijn van elcks een half mutsen / Theriacel een half loot / menght dit te samen en neemt hier alle morgen een lepel vol van in.

Een ander.

Neemt Wijnruyt dzucht met Azijn het sap daer upt / neemt van dit sap een half

half pintje / Theriacel een loot / menght dit onder malkanderen en gebzupcht hier van 's morgens en 's avonts een lepel vol.

Een ander.

Neemt twee Nooten, twee Vijgen, een weynigh Wijnruyt met Sout en eet dit alle morgen.

Om 't vuur uyt de Pest-buyl of Pest-kool te trecken

Neemt een gedrooghte Padde / leght hem een weynigh in Azijn te weecken / en bindt hem daer op.

Om op de Pest-buylen te leggen.

Neemt Suur-deegh een loot / Spaense Vliegen vijftien greyn / Mostert - zaet , Duyve-front van elckx tien greyn / leght dit op de Bupl.

Om op de Pest-koolen te leggen.

Neemt Smeer-wortel , Scabiosen van elck twee loot / Salpeter anderhalf bierend-deel loots / twee dopers van Eperen / maecht dit tot een papken en leght het daer op.

Om de Kinder-pockjens en Maselen uyt te drijven.

Neemt ses Vijgen , Venckel-zaet , zaet van Juffrouw-merck , Gomme-lacca van elckx een half loot / Linsen een loot / koocht dit in Bier of Garsten-water en dinct hier van een goeden dronck / en hanght dit sackje in 't Bier en laet daer geduurigh van dincten : neemt Akeleyenzaet een loot / Carduus Benedictus-zaet een bierend-deel loots / bereyde Harts-hooren een half loot / dit gestootten zijnde doet het in een sackje.

Een ander.

Neemt Wortels van Venckel , van

Docke-bladeren van elckx een loot / bladeren van Pimpinel , van Suringh van elckx een handt vol / Venckel-zaet , Gomme-lacca , Dragant van elckx een bierend-deel loots / seiven Vijgen , negen Dadels , Corinten een loot / koocht dit in Garsten-water tot een pintje / door gedaen zijnde doet 'er by Sproop van Suringh , Citroenen , Carduus Benedictus , Violen van elckx twee loot / Safferaen een bierend-deel loots / menght dit tot een dronck en dinct hier van.

Een ander.

Neemt Contrajerve-wortel 20 greyn / Lapis Bezoar 10 greyn / Safferaen 5 greyn / stoot dit tot een fijn poeper / en geeft dit op een reys met Bier in / en wel hier op toeghedeckt zijnde / moet men het zweten beborderen.

Voor groote brandt in de Kinder-pockjes en Maselen.

Neemt Suringh , Porseleyn , Latouw , en Weeghbree , van elckx een handt vol / Scordium een halve handt-vol / zaedt van Citroenen een half loot / zaedt van Suringh een loot / koocht dit te samen in garsten water tot een pint / doet hier by Sproop van Granaten , van Lamoenen van elck drie loot / en geeft hier dickwils van te dincten.

Voor de toe-vallen der Kinder-pockjes.

Om de Neus-gaten te bezyden / sal men dickwils hoosen-azijn laten riecken / de Oogen worden met volgende middelen betwaert : Neemt Vrouwen-sogh met Safferaen vermengt / en bet hier mede de Oogen / of neemt Seif Album twintigh greyn / hoosen-water / Weegh-bree-water van elckx twee loot / menght dit te samen tot een Oogh-water.

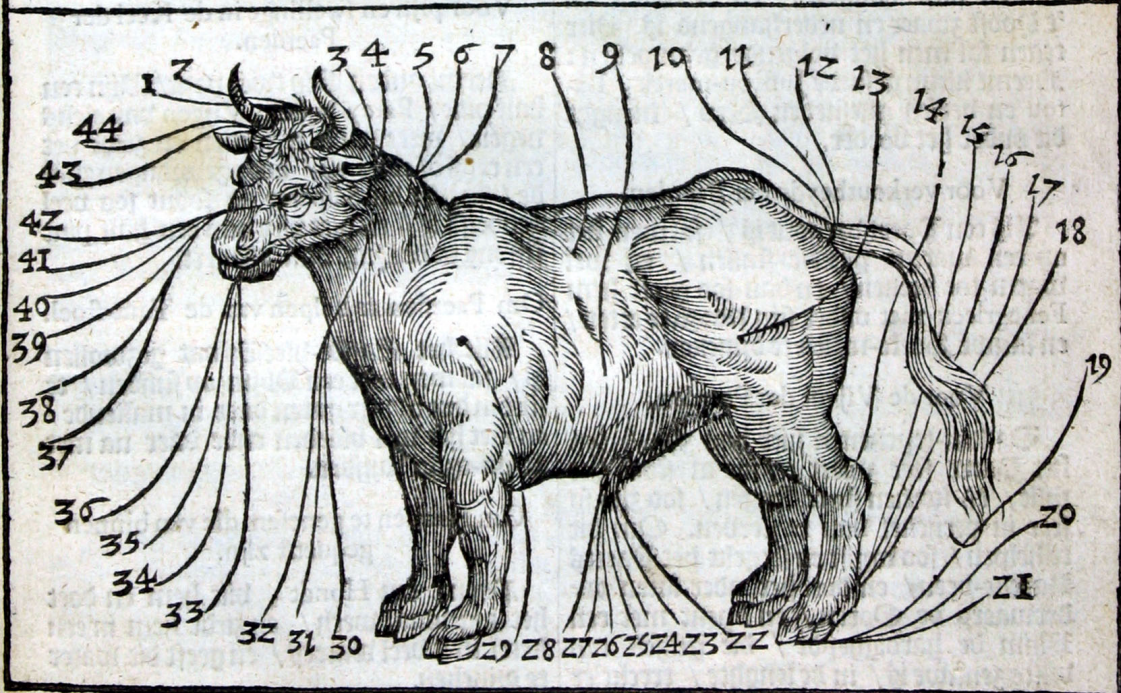
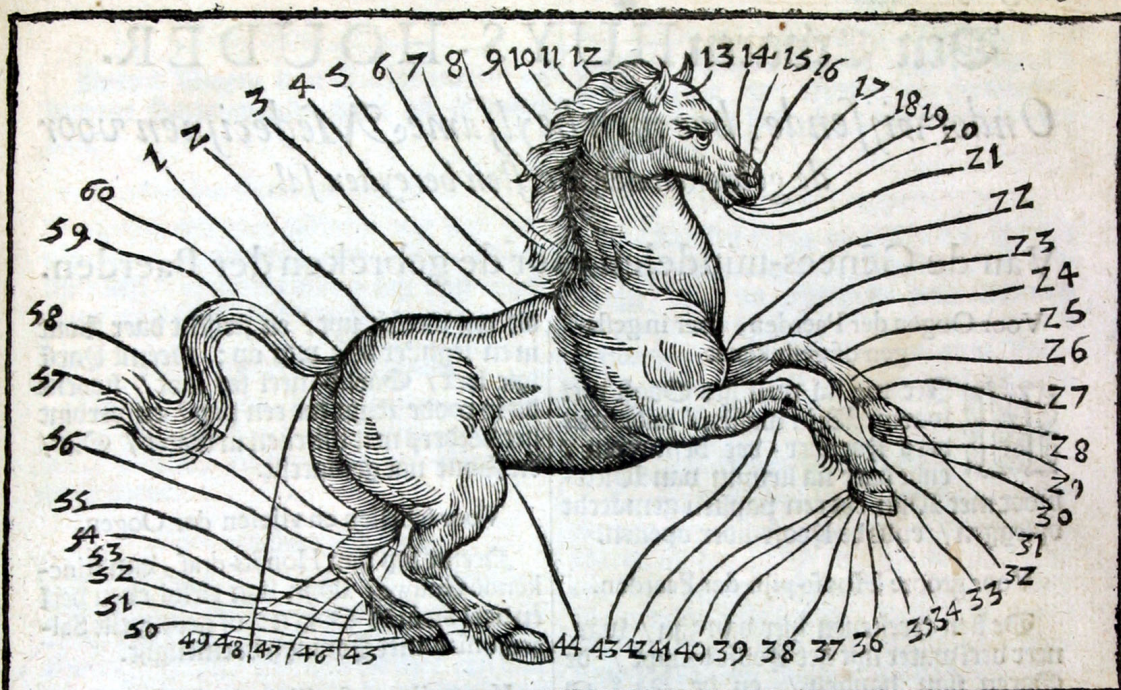
Van het P A E R T zijn siekten afgetekent met
de volgende numbers.

1. S chorfhept.	22. Pijn in de Voeten.	42. Geslagen zijnde.
2. Verrept of geslagen zijnde.	23. Querbeenen aen de knien.	43. Malandien.
3. Longen-sucht.	24. Leesen.	44. De Wolsinne.
4. Longen-pijn.	25. Schuysel-beenen.	45. Gezwel in de klooten.
5. Gequetste rugge.	26. Gallen.	46. Een slaghe aen 't dick van 't Been.
6. Den Schot.	27. Plerheng.	47. Als 't Fundament uyt- ballen wil.
7. Den Maenstrangh.	28. Egel-boet.	48. Leesen achter aen 't Been.
8. Pijn in de hals.	29. Querhoeven.	49. Een lopende gat.
9. De Wozginge.	30. Hinckende boet.	50. De Rancker.
10. De Dijberg.	31. Querboeten.	51. Kloben aen de Beenen.
11. Schel in de oogen.	32. Verhithept.	52. Oer Hoeven aen de Hoozn.
12. De Nagel in de oogen.	33. Pijn van de Hoozn.	53. Kloben die langhs heen gaen.
13. Hoofst-pijn.	34. Vernagelthept.	54. Kloben die dwers komen.
14. Snotterhept.	35. Sekere pijn in de boet.	55. Spatten achter aen 't been.
15. Verhouthept van 't hoofst.	36. Lossinge van de Hoozn aen de boet.	56. Krappen.
16. Vliegende Wozmen in de Neusgaten.	37. Als de Hoozn aen de boet schuymt.	57. Leesen.
17. Schuyl aen de Tandem.	38. De Vage onder aen de hoozn van de boet.	58. Quer-beenen.
18. Derwas aen 't gehemelte.	39. De Stralen.	59. Staert-beenen.
19. Quetsinge aen de Conge.	40. De Bieppen aen de hoozn en vleesch.	60. Ratten-staert als 't hape uyt-balt.
20. Pijn aen de Conge.	41. Moere-bet.	
21. Kiepen Baerdekenen aen de Conge.		

Van den O S zijn siekten afgetekent met de
navolgende numbers.

1. H oorn ghebrooken zijnde.	16. Verherdinge ende verstij- vinge in 't Been.	de Blaes.
2. Hoozn vermoeyt zijnde.	17. Doet verstuicht.	29. Schouderblat ontfet.
3. Gezwel in den Hals.	18. Eenigh zwaer getwicht op den Doet gheballen oft anders verklint.	30. Echelen ingeslicht heb- bende.
4. Den Hals gequetst.	19. Hoozn van den boet ghe- broken.	31. Squinancie.
5. Hape af-geballen aen het Hals-stuck.	20. Hoozn van den boet ghe- kloben.	32. Verwozgingen.
6. Verdighept in het Hals- stuck.	21. Hoozn van den Doet af- ballende.	33. Gezwel in 't ghehemelte van 't Backhuys.
7. Gezwel in 't Hals-stuck.	22. Bloet-loopinge.	34. Gezwel in 't Backhuys.
8. Het Del aen de Ribben ge- kleest.	23. Den buysen loop.	35. Quetsinge der Congen.
9. Pijne in de Bupck.	24. Swellinge in de Blaes.	36. Den appetijt verlooren hebbende.
10. Eenigen Derm gequetst.	25. Verstopthept in de Blaes.	37. Wolcke in d'ooge.
11. Loopingen in den Bupck.	26. Steen in de roye van de Blaes.	38. Gezwel in d'ooge.
12. Verdighept in den Bupck.	27. Steen in de Blaes selfs.	39. Witzel op d'ooge.
13. Gersbil ontluycht.	28. Swellinge in de roye van	40. Watte op d'ooge.
14. Gebroken Been.		41. Loopende ooge.
15. Gezwel in 't Been.		42. Schelle in d'ooge.
		43. Seeren aen 't hoofst.
		44. Pijne in 't hoofst.

Den Erbaren HUY S-HOUDER.

*Onderwijfende, hoe men heylfame Medecijnen voor
de gebreken der Beesten bereyden fal.*

Van de Genees-middelen voor de gebreken der Paerden.

Voor Oogen der Paerden, daer in gella-
gen of gesteken is

Hier toe sal men het Oogh met
warne Wijn wassen / ende met
vers Hoender - vet besmeeren /
ende daer na krupen van Witte-
broot met Wijn tot een papken gemaecht
opleggen / ende de Hooft-ader openen.

Voor groote Hooft-pijn der Paerden.

De ken-teekenen hier van zijn / wan-
neer veel water uyt het Hooft druppelt / de
Ooren slap hangen / en de Hals en
't Hooft zwaer en nederhangend is. Hier
tegen sal men het volgende gebruycken:
Neemt kleyn gesnede Juffrou-merck, La-
cou en versh ghesneden Stro / menght
dit onder het voeder.

Voor verkoutheydt der Paerden.

Als een Paert verkouth is / sal men het
op een warme plaetse stallen / en wel
warm toe decken / en dan soo geeft hem
Fenegriek-zaet onder sijn kloozn te eeten /
en lauwe Soete-melck te drincken.

Voor de Vijver der Paerden.

De ken-teycken en hier van zijn / dat
het Paert seer zweet / jae al stont het
stille / en komen sy te leggen / soo zijn sy
seer in perijckel van te sterben. Om dit
te helpen / soo wijst en strijckt het Paerts
kaecke-been / en doet het ader-laten on-
derwaers de Ooren / en opent met een
Vlijm de hardighejdt / die gelijck een
witte zenuwe is / in de lenghte / treckt'er

dit wit vleesch uyt / en strijckt daer Sout
in en leght'er dese pap op: Neemt Harst
drie loot / Garste-meel ses loot / koocht
dit in roode Wijn tot een pap / en verbint
het vorders met wiecken in water / Olie /
en Sout nat gemaecht.

Voor schellen en vliessen der Oogen.

Neemt sap van Hondts-draf, van stinc-
kende Gouwe, Wijn van elcks eben beel
en doet dit in de Oogen: of gebruyckt Sal-
armoniac met Honingh vermenght.

Voor pijn en swellinge in de Keel der
Paerden.

Neemt ouden Oly twee pont / Wijn een
half pint / Parey-bollen, Vijgen van elcks
negen / weecht dit te samen en ziedt het
een reys of twee op / door gewongen zijn-
de / doet'er by Salpeter en Sout soo veel
genoegh is / en giet hier van een half pint
seffens in de Hals van 't Paert.

Om Paerden te helpen van de Tant-stoel.

Alle het Tandt-vleesch dat gezwollen
is / sal men met een Vlijm op snijden / te
weten drie of vier gaten daer in makende /
en laet het wel bloeden ende daer na met
Wijn-azijn wijden.

Om Paerden te genesen die van binnen
gequetst zijn.

Neemt een Hondt, bilt hem en doet
het ingewant wech / en ziedt hem in een
ketel met veel waters / en geeft dit water
te drincken.

Voor

Voor Bloet-piffen.

Neemt Bloem van Tarwe-meel / en warme Soete-melck / geest dit te drincken.

Indien het Paert niet stallen kan.

Neemt een pint Wijn / wit van tien Eperen / ghestoten Looch / gheeft dit te drincken / of neemt alleen sap van roode Kool met Wijn vermengt.

Voor 't geswollen Gemacht.

Neemt Bloem van Tarwen-meel, Wijn-moer, Verckens-reusel, menght dit te samen / en besmeert het Gemacht daer mede.

Voor een dempigh Paert.

Neemt Galiga, Gember, Kruidt-nagelen, Comijn-zaed, Venckel-zaed van elcks een loot / twee Eperen / Saffraen twintigh greyn / menght dit met een half pintje Wijn / giet dit in de Hals / het Hoofst lange tijdt om hoogh houdende.

Voor Hoest en Kuchen der Paerden.

Neemt Fenegriek, Lijn-zaet van elcks een vierendeel / Soet-hout, Gomme-dragant, Wierook, Suycker, Linsen van elck twee loot / stoot dit tot een grof poeper en menght het onder het Voeder / of koocht een handt vol hier van in water en geest het te drincken.

Voor verlooren Eetens-lust.

Als dan sal men de Mondt met Azijn en Sont wel wasschen en schoon maken.

Voor de gequetste of seere Rugh der Paerden.

Neemt de zenuwen van een Hondt, Oester-schelpen, Hoender-dreck; dit sult ghy te samen mengen en branden tot asche / wascht het Seer eerst met warme Azijn en strop't er het ghebrande poeper

op. Ende als 't Paert op den Rugh gequetst is / van de Zadel / leght het op 'net werck in wit van Eperen nat gemaecht / ende daer na sult ghy met Hoender-vet besmeeren.

Voor de Krappen.

Da dat het Hap af-geschoren is / sal men het sineeren met Mostaert en Honingh / daer na gebuyckht oude schoenen tot poeper verbyandt / Koper-root soo veel genoegh is / en maecht met oude Verckens-reusel een salf / hier mede bestrijckt 's morgens en 's avonts.

Voor de Gallen.

Neemt Kaerden, Riedt, en Brant-netels stampt dit in een Moztier en maecht het warm in een pan / en leght het heet daer op / laet dit een geheele nacht leggen / des morgens wascht het met Pisse / ende als ghy die sijden wilt / en geopent hebbende / supcht door een spijte van een Olier-pijp: al het geene in de Galle is / en sineert'er het navolgende in: Neemt Kappoene-vet, Honingh, en Olie van Lauwerier, gebuyckht dit tot dat het genesen is / wel toe siende / dat'er geen water aen en come binnen de tijdt dat het open is.

Voor geswollen Beenen der Paerden.

Neemt oude gesouten Reusel, Dialtheasalf en Lijn-olie, maecht hier van een salf.

Voor quade Hoorns aen der Paerden Voeten.

Neemt Peck, Harst en Teer van elcks een half pont / Tarpentijn een vierendeel ponts / dit is goet voor quade Hoorns.

Als een Paert vernagelt is.

Doet men de Nagel upt trecken / en tot het Bloet sijden / of tot in 't Vleesch schoon maken en gesmolten Swavel daer in druppen.

Van de Genees-middelen voor de gebreken der Ossen en Koeyen.

Voor de Kegel-tanden der Koeyen.

Als een Koe ghebreck heeft aen de Kegel-tanden / datse haer zwellen / soo en kan dat Beest niet eeten / dan sal men hem de Mondt open doen / en snijden hem de Kegel-tanden / die gezwollen zijn / wat af / en bestrijcktse met Sout / soo vergaet dat gebreck.

Voor Geswel aen de Koeyen of Ossen.

Daer tegen sal men die in de Ooren snijden / en wrijven die datse bloeden : ende soo het dan niet beteren wil / soo sal men de Staert opheffen / ende snijden daer in een vinger breekt van het lijf / en men sal haer Theriacel in geven.

Voor Buyck-pijn van Ossen en Koeyen.

De kien-teecken en zijn / dat sy gaen seggen / en staen terstont weder op / en schrabben met de voeten : dan sult ghy nemen dun Bier / en slaendaer in een hant vol Sout / dat het schuymt / en dat schuym sal men af doen / en gieten t haer in de keel / tot diemaet toe : of geeft Theriacel met Wijn te drincken.

Voor het Hoesten en Kuchen.

Neemt Longer-kruyd , Hysoop van elck twee handen vol / koocht dit in Water en geeft het in / of neemt sap van Parey met Olie van Olijven.

Een ander.

Neemt groene Byvoet vier handen vol / stoot dit kleyn / en druckt met Water het sap upt / dit sal men sevendagen achter een in geven.

Voor de Koorts van Ossen en Koeyen.

De kien-tekenen hier van zijn / dat het Beest niet eeten wil / de oogen druppen

en staen hol in t'hoofst : hier tegen sal men het Beest op stal setten / en onder het Gzag Wijngaerts-bladeren mengen / ende de ooren snijden datse bloeden.

Voor Bloet-pissen van Ossen en Koeyen.

Neemt Geers , Hennip-zaet , van elck ses loot / Theriacel twee loot / koocht dit in twee pinten Wijn / en geeft het in / of neemt Weeghbresap met Olie van Olijven.

Voor Ossen of Koeyen die niet Pissen kunnen.

Neemt Honingh , Olie en Wijn , t'samen gesoden / en drie morgens vervolgens in gegeven.

Voor Sinckinge en Snotterigheyt.

De kien-teecken en hier van zijn / wanneer de Oogen loopen / en sy geen eet-lust en hebben / en de Ooren laten hangen ; als dan wast de Mondt met Thijm , gesoden in witte Wijn / of wrijft de Mondt met Vloock en Sout / en wast die daer na met Wijn.

Voor Ossen of Koeyen die seerigh zijn tusschen de Klauwen.

Hier tegen sal men Schapen - ongesmelten / en gieten dat daer soo warm op als sy het lijden kunnen / en naepen dan daer een lap om / en men sal t'ooch eens of tweemaels daeghs wassen met Mangpisse / en met Ceer besmeeren.

Voor verborgen Sieckte der Koeyen.

Neemt Laurier-bladen , Seven-boom , Wijnruyt , Wijngaerts-bladen van elck een handt vol / Knoflook , Parey , Wierroock van elck een loot / koocht dit in Wijn en geeft het te drincken.

Voor

Voor de gebreken van de Schapen.

Voor de Hoesft van de Schapen.

Geeft haer te eeten Veldt-cypres en Agrimonie een goet deel/ dese krupden zijn mede goet vooz dempige Paerden.

Voor de Schurftheyt der Schapen.

Neemt Moer van Olie / van Wijn / afziedfel van Lupinen, van elcks soo veel genoegh is / menght dit en bestrijcht het hier mede. Hier toe dient oock het Water in holle Boeke-boomen gebonden / 't welk mede de schurftheyt van andere Beesten / als Paerden en Ossen / seer wel geneest.

Voor de Pest der Schapen.

Neemt in de Lente Salie en Malrove, drucht het sap uyt en geeft hier van de Schapen 14 dagen achter een / een goede dronck / en sy sullen het volgende jaer van veel siekten en sterfte bebrijt zijn.

Voor de gebreken van Verckens.

Voor Klieren en Krop-sweeren der Verckens.

Geeft haer te eeten het krupdt van Veldt-violen ofte Penfeen.

Voor Peste onder de Verckens.

De Swijn-herders van Duyts-landt geven hier tegen het krupdt van Gentiana, kleyn gekapt en onder haer voedsel gemenght.

Voor ongaef heyt of gortigheyt der Verckens.

Hier tegen is seer dienstigh het krupdt Alfs-rancken haer te eeten gegeven. Men seyt oock dat de Verckens / die uyt een Trogh van Essen-hout gemacht / eeten / noyt ongaetsch of goetigh worden.

Voor uyt-teerende en seer magere Schapen.

Hier tegen geeft haer te eeten de vruchten of zaden van Colutea of Lombaertse Linsen, waer dooz sy bet en wel-groepent worden.

Een ander.

Neemt een handt vol Amandelen / stoot die met Wijn / en maecht hier van een Melckje / en geeft dit de Schapen in ; hier tegen is oock van nooden datmen haer in de Goren snijde.

Voor Schapen die vergiftigh Kruidt gegeten hebben.

De kien-teekenen hier van zijn / dat haer de Bupel schielijck seer komt te zwellen / datse niet willen eeten / en dicht wilg neervallen : hier tegen sal men haer de aderen in de bovenste Lip openen / en haer Theriacel met Menschen-pis vermenght / in geven.

Voor onbekende sieckte der Verckens.

Dat de Verckens ongesont zijn / werdt aldus onderbonden ; Men treckt uyt de Neck eenige hayren / indien de selve suver zijn / is een teeken van gesontheyt / maer indien sy bloedigh of niet etterachtige materie besmet zijn / is 't een teeken van ongesontheyt. Als dan sal men haer eeten en drincken een dagh en nacht othouden / en daer na Water / waer in gestooten wortelen van wilde Comcomers 24 uren getweecht hebben / te drincken geven / en hier dooz sullen sy veel buylighet quijt worden : Somminige gebuyken hier tegen de wortelen van Affodillen, onder haer spijs gemenght.

Voor de gebreken van de Geyten.

Om de Geyten en alle vier-voetige ghe-
dierte lichtelijk haer Jongen te doen
werpen.

Neemt ghestooten zaet van Sefeli
van Marfilien, en geest het haer
met warm Bier of Water te
driinken.

Om te maken dat de Geyten veel
Melck geven.

De bladeren van Klim - op ofte van
Vijf-vinger-kruyd van Geyten veel ge-
geeten / doet de selve seer veel Melck ge-
ven.

Voor de gebreken van de Hoenders.

Voor de Snotterigheyt en de Pip.

De Hoenders verkrijgen dit meest/
wanneer sy onsupper Water drin-
ken / daarom sal men letten dat
sy van schoon en klaer Water versien zijn;
hier tegen sal men de Hoenders Looch in
geven / 't welck haer een bequame reme-
die is.

Een ander.

Steeckt haer een Deer door de Neus-
gaten / en licht het harde en witte vel
van haer Tongh behendelijk af / en geest
haer in alle dagen een wepnigh Boter met
Peper vermengt.

Een ander.

Neemt Orego, of de binnenste schoofse
van de Esen-boom / weecht dit in water
en laet haer hier van geduurigh driinken.

Een ander.

Neemt Seven-boom, Orego en Hy-
soop, legt dit op een koole vuurs / en
houdt het hooft van de Henne over dese
roock / en wijst de beek en neus-gaten
met Knusloock.

Voor de Buyck-loop der Hoenders.

Neemt Garsten-meel, gesmolten Was

en Wijn, vermengt dit te samen als
Deegh / en geest een brock of twee voor
ander koozen / hier van te eeten; onder-
tusschen sal men haer afziedsel van Quee-
peeren driinken laten.

Om de Luysen van de Hoenders te
verdrijven.

Hier door werden de Hoenders seer ma-
ger / en gaen gheduurigh quinnen / hier
tegen sal men haer ingeben gestooten Co-
mijn en Staphisagrien - zaedt met Boter
vermengt / en haer dickwils wasschen
met Water en Wijn / waer in Lupinen
gesoden hebben.

Een seer expert recept voor alderhande in-
wendige gebreken der Beesten, soo wel
Paerden als Ossen en Koeyen.

Neemt Roomse Alfem, Quendel of
wilde Thijm, Betonie, Centauria, Verc-
kens-venckel, Gentiana, Bakelaer, Hol-
wortel van elck twee loot / Myrrhen,
Wierroock van elck een loot / witte Peper
een half loot / stoot dit tot een fijn poeper
en vermengt het met twee pont gesmol-
ten Honingh, en geest hier van twee loot
op een rep in.

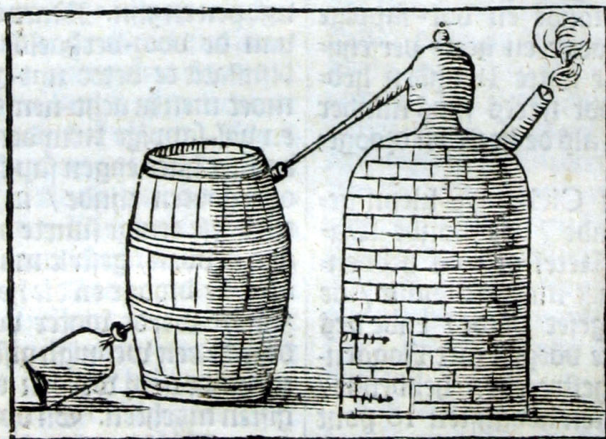
De DISTILLEER-KONST.

Onderwysende hoe men uyt Kruyden
Bloemen en Zaden, Wateren en Olie sal
distilleeren.

In het oprechte gebrypck van
de krupden/ Bloemen en Za-
den / die men in sijn Hof onder-
houdt en aengueecht / te genie-
ten / kan men der selver kracht door
konst merckelijck verbeteren / en uyt de
selve krachtige Wateren en Olie trecken
of distilleeren; het welke wel op verschey-
de en beelderhande manieren / en door
beelderlepe instrumenten geschiedt / doch
sullen hier maer twee van de voornaemste
en ghemackelijckste maniere beschrijven;

(als zijnde het andere / het werck der
Chymisten) welke onse manieren al-
leenlijck geschieden door twee instrumen-
ten / als een kopere ketel en een kloek/
en gelijck een goet gereedschap / na men
seght / de helft van den arbeit is. Soo
sal ick tot nader kennisse der onkundige
alhier neffens de afteekeninge van een
Distilleer-fornuys / oock beschrijven / hoe
en op wat manier het selve moet ghe-
boudt of gemetselt worden.

Afteekeninge van een Distilleer-fornuys met sijn
Koel-vat en andere toe-behooren.

Het Distilleer-fornuys in sijn geheel /
ghemetselt van slechte Goutische steen /
alsoo die best tegen 't byanden magh.
Waer in een kopere ketel op die selve
wijse ghemaect / als de Brandewijn-
byanders ghebruycken tot haren Bran-

derpe gemetselt staet / waer op een Helm
gepast wordt / beeltijds van koper doch
seer qualijck / alsoo de opwasemende dam-
pen daer in vergaderende / indien sy ee-
nige smurvighepd of scherpijghepd by haer
hebben / lichtelijck een quaden smaek /
ja selfs

ja selfs vernighejdt daer upt komen na haer te trecken / weshalven de selve Helm of gheheel dick vertint / of gheheel van tin moet gemaectt worden / welck laetste het alderbeplijghst is / van de twee Deurtjens is het bovenste / een Stooch-gat waer mede een ysere Hooster moet gelijck gelept werden / om vuur op te stoken. Het onderste is een lucht en Afsgaetje / den beek van den Helm komt ober een met de Slangh / de welke in een Koel-bat moet staen / het welck met kout water moet op gebult worden / om de dampen upt de Helm in de Slangh / (die om deselve reden als booren van de Helm is geseght van tin moet wesen) te verhoelen / op dat het niet heet soude mogen komen in den Ontfanger / ende als dan bederven: Dit Fornijns dan op dese wijze gebout zijnde / komen wy tot de Distillatie / waer in twee dingen voornemtelijck staen aen te mercken / als vooreerst hoe veel Waters om te distilleeren op de Krupden moet gegooten worden / en ten tweeden hoe veel Waters van jeder pont krupdt magh afgetrocken worden / waer in de koude en vol-sappige Krupden van de drooge en heete verschillen. Want de koude natte Krupden hebben om de veelhejdt haers saps minder Waters van noden als de heete en drooge; by Exempel.

Giet op 12 pont Cichoreye kleyn gehackt en gekapt zijnde / 16 pondt Waters / t'samen in de Ketel gedaen hebbende / distilleert het met matelijck vuur / de Helm op de Ketel geset zijnde / ende des selfs Juncture ofte voegen met Roggen-deegh nauw toe ghestreecten hebbende / trecht daer af 8 of ten hooghsten 10 pont Waters / op welke wijze alle koude en vochtige Krupden moeten ghedistilleert worden / als

Bornagie.
Boon-bloeyfel.
Bugloffe.

Carde Benedict.
Duyve-kervel.
Endivie.

Latouwe.
Lelien.
Nacht-schade.

Scabiose.
Suringh en meer andere.

Doch tot de gene die heeter en drooger van natuure zijn / als volgen /

Averuyt.	Lavendel-bloemen.
Byvoet.	Moeder-kruydt.
Confilie de Greyn.	Majoleyn.
Hyfoop.	Poleye.
Kruyse-munt.	Roosmarijn.
Lavas.	Salie, &c.

Magh men wat meer Water nemen en af-trecken / als by Exempel. Tot 12 pont Averuyt, 18 pont Water / daer af-trekkende 14 pont Waters. Sommige en zijn soo nauwkeurigh in 't af-wegen van de Krupden en van 't Water niet: Maer sy verdeelen alleen haer Distilleer-ketel in vier gelijcke deelen / waer van sy een deel met de Krupden / en twee deelen met Water op vullen / de distillatie continuerende / soo lange de krachten dooz de reuck of smaect vermerckt werden / en de Krupden geen perijckel van aenbranden onderworpen en zijn. Maer op dat de krachten van de vooz-verhaelde Krupden dooz de distillatie te beter upt-getrocken worden / moet men in acht nemen / dat de versche en vol-sappige Krupden / kleyn gestooten / en met haer eygen sap in plaets van water overgooten zijnde / in een koele plaetse / tot datse eenige suurte of gorighhejt vercregen hebben / gestelt moeten werden; maer ober de drooge en die heeter van natuuren zijn / werdt water vereytscht / daer by doende een weynigh gist van bier / op datse te eerder gooz werden en fermenteeeren of gisten mochten. En op dese wijze daer na in de Distilleer-ketel gedaen / werdt upt de selve de fijnste deelen of geesten / en de voornaemste krachten getrocken en vergadert. Dit vooz soo veel aengaet de distillatie in 't generael; doch zijn noch eenige bysondere manieren om sommige Krupden te distilleeren.

Maniere om Water uyt Aert-besien te maken.

Neemt 4 pont Aert-besien, de selve wat gekneust hebbende / giet daer op 4 pinten Wijn / t'samen een dagh of twee ge-weeckt hebbende doetse in de Ketel en distilleertse sachtjens / op dat de vrucht niet aen en brande / ende u Water daer door een brandige smaech krijg / wacht u oock van al te veel af te trecken / alsoo te veel vochtighepds verblagen zijnde / utwe vrucht in groot ghebaer soude staen van aen te branden.

Op dese wijze worden gemaect de wateren van

Lelien van Dal.

Caneel.

Hondts-draf &c.

Maniere om gemeen Roose-water te maken.

Neemt 1000 Probencp-roosen / de welke ghy de bladers van hare knoppen afgedaen hebbende / sult in de Ketel snijden / daer op gietende 12 mengelen waters / distilleert het selve soo langh ghy bevindt het water noch reuck te hebben. Doch hier moet insonderheyt op het vuur gepast worden / alsoo de Roosen te heet gestookt wordende / seer licht opblijgen en den Helin van den Ketel snijden.

Nota. Wanneer dit Roose-water eerst nieuw of versh gedistilleert is / heeft het niet als een sinsehe lucht ober sich : Doch een Maent of twee gelegen hebbende verliest den selven / en krijght als dan een seer lieflijcken en aengenamen reuck.

Maniere om Roose-water te maken, sonder toe doen van water, ja oock om Roose-koecken te maken.

Neemt een tinnen kloek / waer van ghy de figuur hier sien meught. Als zijnde

het bovenste een tinne kloek / het middelse een looden Back / het onderste een kopere Fornuys waer in het vuur gestookt wordt.

Neemt dan versh gepluckte Probencie-roosen / en vult den loden Back met desselfs afgepluckte bladers / die op 't zant in 't Fornuysje staet / daer op settende den tinnen kloek / en onder den Back des kloeks een ledigen flesch / op dat het water daer in druppe. Maect dan een kleyn vuur van Houte-kolen in het Fornuysje / wel lettende dat het vuur niet te sterck en zy / want het water anders brandigh soude smaecten / ende de koecken zwart verbranden / ende ghy vergeefsche arbeydt gedaen hebben / want meer nu alle de vochtigheden uyt de Roosen is / 't welck ghy sien kunt met de kloek eens op te lichten / soo neemt de Roosen daer uyt / die ghy in een koeck gebacken sult vinden.

Op dese maniere kunt gy uyt alle vochtige krupden / en Bloemen / Wateren distilleeren / sonder eenigh vocht daer by te doen. Wanneer maer de krupden kleyn gescherft of gestampt zijnde / in desen looden Back worden gedaen / en op de boozverhaelde wijs gedistilleert.

Ma-

Maniere om Roosen een heel Jaer te bewaren om te distilleeren.

Neemt versche en gabe Roosen / plückt de bladeren van haer knoppen / en stropt een wepinigh Sout op den bodem van een aerde verglaesde Pot / daer dan op stropende een laegh van die versch afgeplückte Roosen-blaeu / en soo voortz / laegh om laegh Zout en Roosen / boven op weder wel voortsiende met ghenoeghsaem Sout / en ghy sult het gantsche jaer Roosen kunnen hebben tot de distillatie.

Tweede maniere.

Wanneer den hoop der Roose-bladen te grooten beslagh maecten / soo kunt ghy de selve wat stampen in een Mortier / of met een Hack-mes heel kleyn hacken / en voortz daer mede leven / als nu de eerste maniere is geseght.

Dewijl wy in 't begin mede hebben geseght van het distilleeren upt Zaden / soo sullen wy kortelijcks gaen verhandelen / hoe en op wat maniere / de Olien upt Zaden en anderen vruchten kunnen ghetrocken of gemaccht worden.

Om Olie van Venckel te maken.

Neemt Venckel-zaet dat niet te versche noch te oudt is / 't welck ghy in een Dijfel heel fijn sult stoten / giet dan daer soo veel water op / dat het daer in ruym sop mach zwemmen / en doet het in de kopere Ketel / hier vooren beschreven. Eerst sacht ende daer na byz heet vuur gebende / ende ghy sult seer schoonen Olie bekomen / drijvende op het water / den welken ghy dooz een glazen trechter moet van het water scheyden ende tot het gebruyck bewaren.

NB. Dit water dat in de distillatie van

de Olie overkomt / kan bequamelijck vooz het water dat men upt krupten distilleert gebruyckt worden / ja is oock veel krachtiger.

Op dese wijze worden gemaccht dese navolgende Olien, als van

Anijs.	Dil.
Comijn	Genever &c.

Als mede van

Alst.	Kruyse-munt.
Confelie.	Majoraen.
Poleye.	Seven-boom.
Roosmarijn.	Wijnruyt, &c.
Salie.	

Oock moet gelet worden / dat van dese laetste / in plaets van zaedt / drooge krupten mochten ghenomen worden / ende voortz gehandelt / als van de Olien upt Zaden is geseght. Van dese navolgende moet men om Olie te distilleeren de versche schillen nemen / als zijn

Citroen.
Orangie-appels en Limoenen.

Oock kunnen van dese voozverhaelde Zaden en krupten met Brandewijn gedistilleert worden / als

Anijs.	Alst.
Comijn.	Genever.

Als oock

Citroen-schellen en meer andere.

Welcke Brandewijn-Wateren / om de delicate sinaeck mogen soet ghemaccht werden / daer by doende 2 oncen Candysproop tot pder pint / en sal goet bevonden werden.

E Y N D E.

R 334 G 04^s Den Paerstigen
BYEN-HOUDER,

Onderrechtende
Hoemen met nut en profijt de Byen re-
geeren en onderhouden sal.

Als mede
Hoe danigh men Honigh en Wasch, op een korte en bequame
manier sal vergaderen / bereyden en supberen.

Noot hoor desen gedrukt.

t'Amsterdam, hoor Marcus Doornick, Boeckverkooper op den Diggendam /
in 't Kantoor Inchtbat.

Met Privilegie hoor 15 Jaeren.

BYEN-HOUDER.

Onderwerping

Hooger met met en profijt de Byen re-
geeren en onderhouden sijn.

Wilt men

hooger met met Honigh en Wasch, op een hooge en bespinnende
manier (al verstaen) bereyden en gebruiken.
Stelt men op een hooge

Amsterdam, by de Afdeling Techniek, 2de afdeling, 2de afdeling
in de Afdeling Techniek, 2de afdeling, 2de afdeling
Amsterdam, by de Afdeling Techniek, 2de afdeling, 2de afdeling

Den Sacrstighen BYEN-HOUDER.

Van het regeeren der Byen, Honingh en Wasch.

HET I. CAPITTEL.

Van de Bye-korven, hoedanigh die moeten gemaectt zijn.

En Bye-korf is een woon nge der Byen / die men magh verboeren van d'eene plaets in d'anderen / gemaectt alhier in Hollandt van Roggen-strop / t'samen gebonden met gekloofde Water-willigen-rijs / van onderen tot boven spits toe-loopende / en op de toppen wat platachtigh. Sp is gemaectt van Roggen-strop / om dat het effender en langer is / dan Tarwe ofte Haberen-strop / en om dat de Byen minder werck daer aen hebben / om alle rupchten van binnen af te doen / eer sp 't werck beginnen / en om de beginselen van Wasch daer aen te hechten. Sp is boven wat platachtigh en van onderen spits toe loopende / om dat men die in 't regeeren en besichtigen ghemackelijcker met het open opwaerts kan stellen / en op dat sp den top van de korf te eerder vul-

len / en haer werck te gelyck nederwaerts voort gaen / en Honingh en Wasch te beter uptgenomen soude worden. De Spijlen die krups-wijs na de dichte van de korf door en weder door gesteken worden / moeten van plat Willigen-hout gemaectt zijn / en daer na sal den Byenhouder alle sijne korven volmaectt zijnde / van bukten bepleysteren of besmeeren met Osse-mis en klap te samen vermenght : andere nemen koeven- of Osse-mis met kalck / en sulchs geschiedt / om dat de selve langer duuren / en de Byen vooz koude / regen en wint seer wel bewaert soude zijn. Dese By-korven moeten omtrent vyf vierendeel hoogh of lang / en drie vierendeel van een eken wijt zijn / en op die mate en maniere bereydt zijnde / werden met recht vooz de beste en bequaemste geacht en gehouden.

HET II. CAPITTEL.

Van de plaetse en stallinge der Byen.

De plaetse / daer men de By-korven stellen sal / moet een goede en open lucht hebben / en alwaer veel wel-rupckende krupden en Boomen zijn / en een loopent of ten minsten schoon stil staende water is / als mede alwaer de Byen wel op de vlucht sitten / om yet upt het veldt / gebloemten en krupdente ha-

len : Daerom sal men wel in acht nemen / dat men die niet en stelt omtrent daer byple Moerassen / Privaten / stinckende Wateren en daer byple Gooten zijn / oock daer byple stanch is van Mis-puten / en diergelijcken / om dat het werck der Byen geen quade lucht daer van soude kringen. De plaetse aldus behooylijk uptgekoo-

sen / sal men een Logie maken / soo hoog dat men een Korf bequamenlyck magh omkeeren / om de selve te besichtigen / of op dat / wanneer haer Koninghryck groot en geweldigly wordt / men als dan een op-setter onder de korven stellen mochte. De breete sal zijn van twee voeten en een half. Boven moet'et met pannen of riet ghe-deckt zijn / ten eynde sy droogh mogen staen ; daer na sal men de Logie van achteren bedecken / met halve gesaeghde deelen / of met riet / ten eynde dat de Goste of Doozde Winden / de korven niet met haer straffe en guure Winden en beschadigen : Daerom sullen de korven niet haer upt-gangen teghen 't Zuden / Zud-oosten ofte Zud-westen geset worden. De plancken / daer de korven op

staen / behooren een of twee voeten hoogh van der aerden te staen / op dat de slagh-regen druppelende van de dacken / de korven niet en soude vuyt maken van de aerde. Indien men de rupinte heeft / kan men oock wel maken / dat men achter de korven mach gaen / om die altemet te besichtigen / en om dat sulcks geschiedende / haer vlucht dooz't besien niet en worde verhindert. De Logie aldus volmaecht zijnde / sal men de By-korven twee duymen ofte wijder van den anderen setten / om te beter de korven altemet te besichtigen en te supveren / sonder datse mal-kanderen raken / waer dooz andersins de naeste By-korven met haer werck verhindert souden worden.

HET III. CAPITTEL.

Van 't Gereedtschap dat men behoeft tot op-voedinge en regeeringe der Byen.

En naerstigen Byen-houder is vooz't eerste van nooden / een Byen-kappe met een visier van koper-draet / wiens ronte een dicken koper-draet moet zijn / waer ober ten minsten 4 of 5 dunder koper-draden gespannen worden / ober de welcke wederom heel dun koper-draet / een half stropken wijdt van mal-kanderen moet ober-getrocken worden / op dat'er geen Byen / om pemandt te steken / dooz en soude komen. Daer na als dit visier aldus gemaecht is / soo sal men daer aen napen een kappe van kanefas-doeck ofte grof Lijn-waet / die recht passe om den Hals en het Hoofst / daer aen achter en vooz oock twee stucken gehecht zijn / op dat dese kappe met banden onder de armen dooz geboeghlyk gebonden mochte werden / en alsoo de Byen daer niet dooz kruppen en mogen / om den Meester in 't aengesicht te steken of te quetsen. Dese

kappe dient hier toe / als men peters gact om Byen te besoecken en te besichtigen / om eenige Stocken en Swermen te kooppen / Swermen te scheppen / Byen te korten en te supveren / en om Byen in andere korven ober te drijven. Hier by heeft een Byen-houder van nooden een paer wolte ofte dicke lakense Wanten of Handt-schoenen / om dat in de selve / gelijck in Seem-leeren geschiedt / de angel der Byen niet en blijft steken. Hier by moet geboeght zijn / een Gansse-bleugel / of een Vuuren-houte dun planckken / in de gedaente van een Ponjaert gesatzoeneert / waer mede men de Byen / als sy gezwerm hebben / behendelijck van de tacken der Boomen sal af-strijcken. Daer en boven moet hy noch hebben eenige Bye-kleden / gemaecht van open kaez-doeck / die een elle in 't vierkant groot zijn / op den eenen hoeck van den doeck een langh snoer daer aen

aen gevesticht / om de Kozven daer mede toe te binden / aen 't eynde van 't snoer moet een houten pen gebonden zijn / om daer mede in de Kozven te steken / op dat het kleedt van de Kozven niet af en gae. Nocht moet hy hebben een kozt Mes / 't welck moet zijn omtrent drie vierendeel lanck / aen het een eynde een plat Beptelken van twee vingeren breet / en aen 't ander eynde een Mesken / omtrent een duym

breet / aen beyde zijden snijdende / krom geboogen by na Winckel-haechs gewijse / op dat men daer mede tusschen de Honig-raten soude komen / om die alsoo daer uyt te snijden en te korten. Eyndelijck is hem van nooden om Was en Honingh te persen / supberen &c. een Parsse / een Zebe of Mandel / eenige stercke ronde en van zeplagern gebreyde Sacken / een Ketel / en eenige Vaten en Tobbekens.

HET IV. CAPITTEL.

Welcke Korven met Byen men koopen en verkiezen moet daer men profijt begeert af te trecken.

Vanneer men eenige stocken wil kopen / soo sal men sulcks doen na de Winter / en besichtigen of sy veel Byen in hebben / of 't werk van 't Was wel in goede order staet en oock beset is van de Byen / ende dat de Kozf aen 't laeghste gat / vol / zwaer en wichtigh zy. Ende foodanige sal men ten minsten 6 uyt-kiesen / aengesien een Kozf ten zy men die om vermaeck aenhoudt / wepnigh profijt aenbreynght / en soo veel moeyten by na heeft om die waer te nemen / als 12 Kozven; en dese 6 Kozven souden sich na de schoone jaren en door goede en naerstige regeeringe ghenoeghsaem voert setten. Boven al sal men toesien dat de Byen in de selven goet/wacker en naerstigh zijn; 't welck men door volgende ken-tekenen ondersoecken sal: Ter plaetsen daer ghy eenige Kozven koopen wilt / sult ghy waernemen of de Byen dicht op 't gat sitten / ende gestadigh uyt en in komen geladen met geele ofte andere gekoleurde materie op haer achterste beenkens; en oft gebeurde dat het quaet weder waer / en datse niet uyt en vlogen / soo soude men die met der hant konnen wicken ofte wegen ende oock besichtigen / als mede stijf in den bovenste inganck blasen / en hooren aen het rumoer of rasen / waer

in dat de meeste Byen waren: welck blasen oock wel kan geschieden in den avontstont / als de Byen altemael t'huyjs zijn. Als men nu de Byen in 't laetste van Maert of April gekocht heeft / sal men die ter plaetsen / daer veel Boomen groeyen / gelijk Appelen, Peeren, Kerffen, Kriecken, Hagedoorn en andere Hoben / daer wel-riekende Bloemen wassen / brengen ofte omtrent de Boomgaerden en Hoben op 't Landt neder setten. Oste indien datmen die in May eerst kochte / soo sal men die brengen omtrent daer de Ackers vol kool-zaet en andere bloepende gewassen zijn: want als dan halen sy veel in van Honingh en Byen-broot / oock tot 't maken van jonge Byen. Als men nu siet dat de Kozven beginnen vol te worden ende de tijdt genaect dat sy willen zwermen / 't welck dickwils geschiet in May ontrent Pinghster en in Junio ontrent St. Jan en oock daer na / soo sal men naerstigh de tijdt in acht nemen om profijten van de Byen te trecken. En op dat men wete welke Swermen de beste zijn / soo moet men hier op letten / dat de vroege Swermen / als daer wepnigh Honingh valt / voor de beste ghehouden werden / maer als'er veel Honingh valt / de middelste.

HET V. CAPITTEL.

Hoe men de Swermen vergaderen en regeeren sal.

Indien men ziet dat'er eenige Koningen op 't zwermen staen / soo sal men voorsz eerst twee / drie of meer Kozben schoon maken ende de selve met Venckel en Confilie de Geyn wijven / op dat alle spinneweb en vuple stanck wech-genomen mochte werden: oock mach men een wepnigh Honinghs boben in de top van de Kozf strijcken; ende als men nu een Swerm ergens aen ziet zwermen / soo sal men den Bye-kap met de Handt-schoenen aen trecken / en soetelijck op een becken of pets anders klincken: want dooz dat middel sullen sy neder blijven / neemt als dan een schoone Kozf in de arin en een houte breede Ponjaert of Bleugel in de handt / houdt den Kozf omtrent de Boom / Pael / Muur / daer sy aen mochte ghezwermt wesen / en strijckt de Byen alsoo soetelijck in de Kozf / tot dat men ziet / datse niet meer op de plaetse vliegen daer men die geschept heeft / en dat is een teycken dat den Koningh in de Kozf is. Indien dooz het klincken op het becken de Swerm niet neder wilde blijven / als dan sal men een besem in 't water steken en het water om hoogh in de lucht werpen / andere nemen alleen drooge aerde of zant / en hier dooz doet men de Swerm nederkomen en sitten blijven. Om de geschepten Swerm die meer dan een Koningh heeft te scheppen / moet men na de Koningen soecken /

en als men die heeft / soo verdeelt men de Byen / en sulcks geschiedt des avonts na der Sonne onderganck / de Byen te gelijck op de aerde nederstortende. Of het geschiede / dat een Swerm in een hoeck of gat van een muur geblogen waer / daer men met een bleugel of pets anders mochte by komen / soo soude men die met een Kozf moeten besetten / ofte die Swerm met eenige roock daer van daen drijven / dat hy dan buyten bloot aen de muur quam / op dat men die bequamelijck in de Kozf strijcken of scheppen mochte. Ende indien 't gebiel / dat hy ergens aen een tack van een Boom zwernde / daer men niet wel by komen konde / als dan sal men met een lange haeck den tack nederwaerts trecken / en de selve schudden / daer de Byen recht in de Kozf / die men daer dichte by houden moet / vallen mogen / ofte men sal / indien het mogelijk is / de tack sonder schudden behendighlijck af-snijden / en alsoo met de Byen in de Kozf leggen. Als men nu den Koningh met sijn Heyz-kracht aldus ghevangen heeft / moet men die ten eersten niet recht over eynde setten / maer leght de Kozf op een zijde / met de top tegens de Sonne / en dan neemt men wat afgebroken rijss / bladeren en andere groente van gras / dat lepten op de Kozf / om het steken van de Son te beletten.

HET VI. CAPITTEL.

Hoemen met de Korven daer de Byen uytgeswermt zijn, en met de Broet-byen omgaen moet.

Wanneer men bebindt dat de eerste Swerm van de Kozf geblogen is / soo sal men de afgeblagen Kozf met het open opwaerts keeren en sien na de groote Honingh-ratten / om de Broet-byen / die aldaer noch niet

niet uyt gekipt en zijn / met een scherp Mes het hooft af te snijden / ende eer men sulckx begint / soo sal men de Bpen / die in de Korf zijn / met roock van brandende Lont of Lijntwaet / boven in de top van de Korf doen vertrecken: ende als men nu dese groote graden met Voet-

bpen de Hoofden afgesneden heeft / sal men die wederom op sijn plaetse setten / en wachten daer naer seven of acht dagen / ofte langer / tot dat hy wederom zwermt / en sulckx geschiedt om dat de Voet-bpen anders geen profijten als alleen broepen hy en brengen.

HET VII. CAPITTEL.

Van de Drijvelingen en swacke stocken sterck te maken, ende te beletten dat Swermen op 't selfde jaer niet meer en swermen.

Dese Bpen worden Drijvelingen genoemd / om dat die uyt volle Korbzen in ledige ghedreben worden / en sulckx gheschiedt alleen als 'er veel Honingh valt en noch broegh in 't jaer / en een brooge tijdt is / maer in natte jaren is best dat sy in haer oude Korbzen blijven ; om de Bpen uyt volle in ledige Korbzen te drijven / sal men aldus te werck gaen : neemt den Korf van sijn plaetse / op de middagh of na de middagh / die men uyt drijven wil / ende men set een ledige Korf in de plaetse van de volle / ten eynde dat de uyt-geblogen Bpen niet op andere Korbzen vliegen souden / want sy andersins van de anderen gedoodt worden ; daer na stelt men de volle Korf met het open opwaerts ende men stopt de ingangen met gras of pets anders vast toe / daer na neemt men een andere ledige Korf / die past men met het open op de volle / en men neemt als dan een kleet / waer mede men de Korbzen te samen bindt / en stopt de ingangen van de bovenste ledige Korf mede vast toe / dit gedaen zijnde / soo sal men de roock van brandende Lonten of oudt blaentw Lijntwaet in het onderste gat van de volle Korf blasen / en van onderen met de handt aen de Korf kloppen / ende alsoo sullen sy onder uyt den top allenskens na boven in de ledige Korf beginnen te lopen. Als men nu siet in 't onderste gat dat sy

opwaerts komen ('t welck men oock door 't geraes van de Bpen wel hooren kan ; en soo doet men den tweeden inganc open / en men doet aen 't selfde / gelijk wy van 't eerste gesept hebben / tot dat men hoort / datse boven in de ledige Korf vertrocken zijn. Dan doet men die t'samen geboeglyde Korbzen van malkanderen / en stelt die obergedreben Bpen op haer oude plaets. Om nu gewis en verskerct te zijn van de gerechtigheyt der Drijvelingen / is van noden / dat men daer een kleyn Swermken by doet / op dat 'er geen Koningh in gebreck en sy. De swacke Stocken om des Winters over te houden / mogen sterck gemaect worden op volgende maniere : Men sal de swaerste Korbzen van Honingh en Bpen-broodt korten / en van dese Honingh-raten sal men met stockkens in de swacke Korbzen eenige vast maken / even gelijk de Bpen haer werck begomien hebben / en als dan sal men de Korbzen des nachts met het open om hoog setten / en met een kleet toe decken / een boort of planck daer op leggende / om de warmte die de Bpen by haer hebben / te behouden : Des anderen daeghs sal men bevinden / dat sy dat ingelepde werck vast gemaect sullen hebben / en alsoo magh men daer na de Korbzen wederom keeren / als sy gestaen hebben. De broege Swermen willen dickwils het selfde jaer wederom

derom Swermen / en als dan sal men de Moeder-pijpen uitsnijden / en de Broet-bijen al te samen de Hoofden affnijden /

en sulcks geschiedt bequamelijck tuffchen St. Jan en St. Jacob.

HET VIII. CAPITTEL.

Hoe men Byen vervoeren sal van d'eene plaets in d'ander.

O Nut en profijts wille worden de Bpe-korven dickwils van de eene plaets in de anderen vervoert / ende wanneer men begeert sulcks uyt te rechten / soo sal men voer eerst eenige lange en oock korte spijlen tuffchen het werck in steken en soo vast besetten / dat het aen d'een of d'ander zijde niet wijcken en magh. Als het Bpen-werck nu dus beset is / sal men de korven wederom over-eyndt setten / en de selve een dagh / eer men die vervoert / laten staen / op dat de Bpen haer gequetste Honingh-raten wederom heelen souden / en de Honingh / die gestort mochte zijn / wederom op lieken. Daer na sal men se met kleeden toebinden en de ingangen dicht toe sluyten / op dat er geen Bpen wegh en vliegen.

Opndelijck moet men de korven na der Sonnen onderganc in de Schuyten of op Wagens leggen / wel toesiende dat de korven op een zijde gelept werden / en men false by nachte vervoeren / daer men die begeert. Als men nu de gantsche nacht gebaren heeft / en men tot de begeerde plaets noch niet gekomen is / soo sal men de korven ergens op 't landt tegens 't Zuyden op een rye neder setten / en de bovenste ingangen ontsluyten / op dat de Bpen dien dagh uytvliegende pets halen mochten : des nachts worden sy wederom wegh genomen en verder vervoert / dit soo lange onderhoudende tot dat men komt / daer men se laten wil : Dan treckt men de spijlen uyt die men daer in gesteken heeft / tot dat men die wederom vervoert.

HET IX. CAPITTEL.

Hoe men Byen-werck korten en suyveren sal, om den Honingh daer uyt te vergaderen, en hoemen de Byen sal dooden die men niet en begeert over te houden.

Als men de Bpe-korven vol Honinghs wederom t'huyse ontfangen heeft / soo moet den naerftigen Bpen-houder de Bpe-korven besichtigen ende wegen / ende wat men bevindt omtrent de 30 ponden zwaer te zijn / magh men doen overwinteren / wat nu minder weeght en geen 24 pont ophalen magh / sal men verstercken / en waer in boven de 36 ponden gebonden werdt / magh men het selfde korten / en op dat dit bequame-

lijck geschiede / soo sal men de stocken van onderen met Lonten of Lijnwaet beroecken / tot dat de Bpen half in zwijm zijn / daer na moet men die met het open opwaerts omkeeren / en eenige stucken effen uitsnijden / soo veel overlatende als u goet dunckt / dat de Bpen ghenoegh sullen hebben om af te leven : Daer na sult ghy dat uyt-genomen werck in een tobbeken wel toe decken / en alsoo alle de korven die te vet en te zwaer zijn / beroeken.

ben. Maer ondertusschen sal de naerstige Byen-houder hi acht nemen / dat dese Korven van vzeemde Byen / door den reuck en lucht van de Koningh verlockt zijnde / niet berooft worden / ende daerom sal hy het onderste gat van soodanige Korven toestoppen en het bovenste half open laten / so dat'er maer een Byeken teffens door passeren magh / ende als dan sullen sy haer Koninghrijck vooz de Robergs wel bewaren.

De Byen die men niet ober houden wil / en daer men profijten begeert af te trecken / kunnen op volgende wijze gedoodt werden : Men graeft in de aerde twee ronde gaten of kuplen / en in peder kuyl leght men van 5 of 6 turven een buur / en als de turven beginnen te rooc-

ken / soo stelt men de Korven met de Byen recht op de kuplen / de ingangen toestoppende / op datse van de roock verstickten souden / en dewijl dat men de spijlen uyt treckt / soo storten sommige Byen-houders den Koningh met Byen te gelijck in de Conne / en stampen die onder een / daer en tusschen zijn oock de anderen gesinsoort / die men mede met de Koningh by de voorgaende doet / het selfde met de andere vervolgende. Andere beroockense alleen met een stukje Bovist of Wolfscheet , door wiens roock sy tersont sterben en nedervallen. De bequaemste tijdt om de Byen te korten en te dooden / is in September of het laetsie van Augustus , als de Korven wel geladen en vol zijn.

HET X. CAPITTEL.

Hoe men de quade Koningen dooden, de Byen onder een ander Koningh brengen, en de straffe Byen tam maken sal.

De quade Koningen / die haer in haer ampt niet wel en dragen / gelijck oprechte Koningen behoorden te doen / sal men dooden / en de Byen onder een ander Koningh brengen. Hier toe moet men de Byen half in zwijn beroken / en daer naer haer gantse werck uytbreken / ende de selve na der Sommen ondergauck op een kleet nederstorten / en na de Koningh / die men wel lichtelijck vinden sal / soecken / en de selve gebonden hebbende / salmen die dooden en de Byen in

een ledige Korf vergaderen / en daer na op een zwacke zwerm stooten / gelijck wy in 't 7 Capittel geleert hebben. De quade en straffe Byen / die de menschen seer stecken / als sy haer Korven genaccken / moet men door dickwils die te besoeken en bywesen tam maecken / sood dat men daer na / sonder datse stecken / haer werck kan besien / voornamentlijck als men daer stil by komt / en naer geen vuple stanck en rupekt.

HET XI. CAPITTEL.

Hoe men de rovende Byen het roven beletten sal, teyckenen waer by men sulcks weten kan, en hoemen de Byen na de winter voeden sal.

Het gebeurt dickwils dat het geene / 't welck de Byen tot haer winter kost vergadert hebben / van andere haer ontrooft wordt / waer door sy van honger

komen te sterben ; en om hier in te voorszien is van nooden / dat men wete / hoemen de robers kennen sal / en wat teyckenen van rooben dat sy betwijfen. De roobers

bers werden bekend aen haer vliegen tegens de ingangen waer booz sy lange tijdt hengelen eer sy in gaen dooven/ want (haer wel bekend is dat die Honingh wil steelen/ slagen verwachten moet) tot dat sy met kraght dooz vreecken/ al waer dan dickwils hart gestreden wort/ de eene om het sijne te bewaren/ en d' ander om pets wegh te halen/ bechtende. Daerom salmen hier tegen remedie gebruycken/ op dat de robers haer rooven na laten/ en de andere niet overvallen mochte werden. Tot dien eynde sal men naerstelijck gade slaen waer van daen de roovende Byen komen en de vlucht meest vertreckt/ en om het sekerste te weten/ sult ghy de Byen in de Korf met sijn tarwen-meel bestuyben/ en de Byen die nu soo wit uytkomende/ wegh vliegen/ dat zijn de robers/ en als dan salmen gade slaen/ waer heen dat sy vliegen/ en sulcks bevindende salmen de robers een half uur gaens van de plaetse/ daer sy gestaen hebben/ brengen/ en aldaer acht of thien dagen laten staen/ tot dat sy 't rooven vergeten hebben: oock moet men de korven/ daer de goede Byen in zijn/ de onderste ingangen toe stoppen/ en de bovenste maer

soo veel open laten/ dat'er maer een Bye teffens in komen magh/ waer doozse van binnen haer beter tegens de robers bewaren kunnen. Als men begint te mercken aen de lichtighejdt van de korven/ datse gebruyck van Honingh en Beek na de winter beginnen te krijgen/ soo moet men die voeden op volgende maniere: Men sal neemen grove Honingh die met Beek gelijk geperst is/ en maken die in een pottken warm/ tot dat hy van sijn hardighejt gesmolten is/ dan salmen de Korf met het open opwaerts setten/ en storten alsoo om de twee dagen eens een paer lepelen vol Honighs over haer lijben/ ende alsoo sullen sy den Honingh van malkanders lijben af licken en verteeren: daer na sal men die met een kleet toe decken/ dat'er geen Byen uytloopen mogen/ stoppende de ingangen met wat hooys. Andere gebruycken een ander manier om de Byen te voeden; sy nemen en maken van de Olier-boom een pijp/ in de gedaente van een goothken/ die aen het eene eynde dicht gesloten is/ en vullen dese pijp met warmen Honingh/ en steken het selfde alsoo recht in de bovenste ingaanch.

HET XII. CAPITTEL.

Hoe men de Bye-korven moet versorgen tegens den winter, en hare Vyanden, die haer soude kunnen overkomen het geheele jaer door.

Gelijk een naerstigh Hupsman hem versozght van Hoox ende andere dingen booz sijn beesten en sijn hupsgefin tegen de koude en strenge Winter/ alsoo behoort oock een naerstigen Byenhouder de Byen te versorgen van alles wat haer in de winter en 't geheele jaer dooz soude kunnen overkomen/ het zy in de voedinge en onderhoudinge van dien/ het zy tegens hare vyanden en de siekten/

daer van men haer in tijts kan te hulpe komen. Ende booz eerst sal men/ tot onderhoudinge van haer/ tegens de winter/ de korven/ diemen begeert over te houden/ stellen ter plaetse daerse staen tegens 't Zuiden/ gelijk wy geseyt hebben van 't stellen der By-korven/ ende versorgen de bovenste ingangen met Leem en Sant onder een gemenght/ en maken daer in een gaetje/ daer maer een Bye teffens magh

magh ingaen / en de onderste ingangen magh men met wat Hop stoppen / ten eynde dat de Byen niet en smooren / daer na sal men de Kozven onder / daerse op de planck staen / mede met Leem en Sant vermenght / toe - strijcken / om vooz de Mupsen en Winden bezyjt te zyn. Als nu de Kozven aldus versoght zyn / en beneffens den anderen staen / soo sal men nemen Rietmatten / en de selve vooz de Kozven setten / sonder datse de selve raken / en dit alsoo de geheele Winter laten staen. Wanneer nu de Winter vooz by / en het een schoone warme dagh is / sal men de Rietmatten wegh nemen / op dat sy hun van haer vuygheyt mogen supberen / en als den dagh vooz by is / soo salmense des nachts wederom bedecken met de Rietmatten tegens de koude en straffe winden / oock Regen / Hagel

en Sneeuw / op datse vooz de koude en diergelijke toeballen bezyjt mogen zyn. De Byen hebben oock inwendige Danden / namentlijk den Wolf / zijnde een geslacht van Motten / die eerst gelijk klepue Guspen zyn / die de Honingh-raten bespinnen / endae na in Kappellekens veranderen / om dese te verdryven sal men een pser - draet nemen / anderhalf span langh zijnde / en maken dat een eynde plat en seherp / en buigen dat wat krom / als een schrabberken / ende aen 't ander eynde seherp als een eis / mede alsoo gekromt om de Wormen ober al upt te trecken en te dooden / en dese werckinge moet om de acht dagen eens geschieden. Indien de Wormen in eenige Honingh-raten saten / soo moet men het vuyple werck uytstijden / op dat het niet soude vermeerderen.

HET XIII. CAPTEL.

Van de sieckten en remedien der Byen.

DE sieckten en gebreken der Byen zyn veelderley / die haer meest by natte Jaren overkomen / waer van de voornaemste zyn de Peste / de Bupck-loop / de koude en vermoeptheit. De Peste komt by haer upt oorspronck van vuyple stanch die sy lijden / alsoo wanneer de Byen tegens de Winter t'hups werden gebzacht / soo nat upt het Veldt / en met Hop de ingangen toegestopt werden / ende alsoo geset binnens hups op een solder / en wanneer men se laet (sonder dat sy altemet by een teffens mogen upt bliegen) den geheelen Winter alsoo gestopt t'hups blijven / ende als nu de Byen anders geen lucht en hebben / soo ist dat de warinte van de Byen met de nattigheyt (die niet soo geslooten dzoogen kan) komt te wercken / waer dooz haer werck beschimmelt : ende dooz dien de Byen haer altemets niet en mogen supberen /

soo moeten sy alle de vuygheyt en stanch by haer houden / en komen alsoo te loopen gints en weder / om ergens een gaetje te vinden / ende geen bindende / soo ist dat sy dooz 't loopen en soecken verkouwen en lam worden / ende blijven aldus ten laetsten op den bodem sitten treuren / de macht niet hebbende om wederom by den meesten hoop te komen / en soo treurende komense te sterben / en als'er wat veel gestorven zyn / beginnense op malanderen leggende te stincken / dooz welke stanch de anderen besmet worden / soo dat'er in 't uptgaen van de Winter seer weynigh overblijven. Om dese sieckten eenighsints te verbeteren / kan men geen beter middel hebben / dan dat men soodanige Kozven op een schoone drooge dagh inde lucht moet brengen / en die in een Logie setten / de ingangen vooz een dagh of twee ontslypende / op dat de stinckende

lucht upt de Korf magh trecken : noch-
tans sal men des nachts vooz de koude
de ingangen met Hon toe-sluypen. De
Byen sterben oock veel van de Byenck-
loop / en sulcks werdt veroorzaecht dooz
manquement van Byen-broodt of Beck /
en om sulcks te weten sal men op haer in-
gangen en onderste werck letten / want
als dan sult ghy het selfde bescheeten en
vuyt ghemaect vinden / om dat sy dooz
den Loop heel zwack zijn en nauwelijcks

de macht hebben om upt te vliegen. Hier
tegens sal men in de Herfst, als men ee-
nige Kozben den Honingh uptkoyt / ee-
nige Honingh-raten bewaren / en als in
de Winter by na over is / en men begint
te mercken / dat eenige Byen de Byenck-
loop hebben / soo sal men een stuck Byen-
broodt omtrent de hooghste inganck inste-
ken / ende aldaer vast maken / soo sullen
sy 't selfde komen halen en picken / soo
veel als sy van noden sullen hebben.

HET XIV. CAPITTEL.

Hoemen de Byen 't geheele Jaer door regeeren sal.

En naerstigh Byen-houder moet
sijn Byen niet lichtelijck versupmen/
dat sy dooz koude / ongemack en an-
dere toe-vallen niet en vergaen / daerom
sal hy / als nu de Winter gepasseert is / in
Maert of in April als 't schoon weer is /
sijn Kozben besichtigen / en besien of zijn
Byen pets gebreck hebben / 't zy van Ho-
ningh of diergelijcken : ende als hy nu siet
dat het schoon weder begint aen te hou-
den / en dat de Byen haer dooden begin-
nen upt te dragen / en haer Kozben schoon
te maken / en dat sy beginnen op haer
achterste pootkens geladen t'huys te ko-
men / soo sal 't tijdt zijn om sijn Kozben
te koyten / en het vuyt ledige Was upt
te nemen / tot dat men aen het broeytsel
begint te genaken. Als ghy nu de Kozben
aldus gereynicht hebt van alle vuytliche-
den / gelijk als schimmel / spinnegeweb
en diergelijcken / soo sal mense op haer
plaetse setten / de onderste ingangen stop-
pen / ende als de Sonne onder is / soo sult
ghy u Riet-matten wederom vooz de Koz-
ben setten / om vooz de koude / die als
dan noch des nachts valt / bewaert te zijn.
Daer na sal men om de acht of tien dagen
de Kozben besichtigen / om de selve van
de Wolf / Motten / of Wozmen te supbe-
ren / gelijk wy in het twaelfde Capittel

geleert hebben. Wanneer dat de Water-
willigen en andere Boomen haer bloeyen
gedaen hebben / soo brenghet men die te
Velde omtrent de wilde Kool-bloemen.
Dan gaet men besien of sy wat vergade-
ren of niet / vindt men eenige Kozben die
geen Beck aen haer achterste beenkens en
dragen / en in haer werck traegh zijn /
sulcks is een teken van ongerechtighejdt /
en de selve sal men schicken een Koningh
te doen hebben. En als nu dese Bloem
by na gedaen heeft / soo sult ghy besien of
sy wat gewonnen hebben / en indien ghy
bemerckt ('t welck in May sal wesen) dat
sy in de Hoek van de Korf eenige groven
Honingh-raten beginnen toe te stellen /
dat is een teeken datse ghereedtschap be-
ginnen te maecten om te zwermen / en
sultse daer na op sijn plaetse brengen en
verwachten u Swermen / die ghemeen-
lijck beginnen / als 't schoon weer is 's mor-
gens ten acht uren tot des namiddaghs
ten twee uren toe / welke Swermen
in May, Junius, tot in Julius toe geduu-
ren : als ghy nu eenige Swermen krijght /
en dat 'et daer na quaet weer werdt / soo
sal men in die twee of drie dagen wat Ho-
ninghs in de Korf doen / op dat sy van
honger niet en soude vergaen. En als u
Kozben nu afgezwermt zijn / soo sal men
die

die oude stocken het Was upt korten / om te vernemen of sy gerechtigh zijn. Daer na in Julius soo bloept de Hennip of Klaver / als dan sal men de Korten ter plaetsen brengen / daer die veel wascht / om datse daer upt veel schoone Honingh halen: Indien men nu noch eenige Swermen na krijght / die moet men oock daer by brengen / op dat sy oberstal halen mogen: Wat nu by de Klaver mochte vet gheworden zijn / die sal men wederom t'huyse brengen / en asdoen / of een deel Honinghs upt nemen; als men siet dat de Broet-byen van de klepne ghedoodt worden / soo ist tijdt dat men de vette stocken asdoet. De Broet-byen sult ghy dooden en de Hoofden af-snijden / als de eerste Swermen gezwerm hebben: wat

nu niet oberstalligh is / moet men in Augustus verboeren op de Boeck-wyrt / rosse Water-munt / en op 't lesie op de Heyde. Als nu in September de Byen t'huyse gekomen zijn / soo sal men besien wat oberstalligh is of niet / de vette sal men asdoen ofte korten ende de zwacken sal men stercken met Honing en Beck of Open-broot. In October sal men die stellen ter plaetsen / daer men die de Winter sal meenen ober te houden / en wel voor koude en nattighydt versorgen. In November, December, Januarius en Februarius moet mense niet dickwils besichtigen / en wanneer men sulcks begeert te doen / moet men een warmen dagh waernemen / op datse niet soude verkoutwen / want de koude maectse krepel en lam.

HET XV. CAPITTEL.

Hoe men de Honingh sal maken en suyveren.

Als men de Honingh upt de Korten met alle sijn Byen / Honingh-raten en Broet-werck in de Conne heeft gestooten / soo ist dat men die (de-wijl sy noch lauw is van de Byen genomen) doet in een lange mande / en men stelt daer onder een vat / daer de Honing van selvs in magh druppen / sonder drucken of persen / en als men siet dat het meeste druppen begint op te houden / soo maectt men die mande leegh / en men vult'er ander wederom in / tot dat men genoegh heeft / dan stelt men die ghevulde Vaten met den geleecten Honingh in hoele plaetsen / en men laet hem daer staen hardt worden / en dit wort in 't gemeen ongepijnde Honingh ghenamit. Daer na neemt men de restierende materie / die in de Korten gebleven was / en men doetse te samen in een groote Kettel ober 't vuur / een weynigh water daer by doende / op dat het niet seude aenbranden of verdoogen / oock de selve

wel en gestadigh omroerende / tot dat de materie heel warm is; daer na doet men dit in dicke gebayde sacken / en men parst upt het selfde de Honingh; dit werdt groben of Koccke-backers Honingh ghenomt / die men oock op hoele plaetsen stellen moet / op dat hy dick werde / daer na neemt men het restierende en doet het in een Kettel besouder / en Wascht daer van te maken / gelijk als wy in 't volgende Capittel leeren sullen. Daer om de beste en supberste macghden of ongepijnde Honingh te maecten / sal men de witste en supberste Honingh-raten / daer geen Byen-broodt of Brodt-werck in is / upkiesen / ende op de boorgaende maniere verders de Honingh vergaderen en bewaren. De Honingh aldus ghemacckt zijnde / op dat men weten moge welke de beste is / soo moet het selve door de koleur / reuck / smaek / en dichte of zwaerte van de Honingh onderscheyden worden. Soo veel aengaet de koleur /

rijft men die supber / wit / sonder reuck / soet gelijk supcker en doozluchtigh is / in 't aensien gelijk witte Boter / die men niet een meste moet snijden ; de Honingh werdt by de reuck ghekent / soo hy soet rieckt / niet sterck of goor na eenige stank / alsoo ist oock te verstaen van de sinaeck.

De dicke en zware Honingh wordt niet recht boven de dunne en lichte gheacht : Waer na het spreek-woordt ontstaen is. De Olie boven / de Wijn in 't midden / en de Honingh onder in 't Dat / worden voer 't beste gehouden.

HET XVI. CAPITTEL.

Van Was en wit Was, hoe men dat maken en fuyveren sal.

O Was te maechen sal men de ober-gebleven vuyghheidt / daer de Honingh uyt-getrocken is / doen in een groote ketel ober 't vuur / na dat ghy veel of weynigh hebt / en giet hier by soo veel waters / dat de voorszeyden vuyghheidt dzyftigh werdt / laet dit te samen zieden : als 't nu wel gesmolten is / soo sal men nemen een gebreyde Sack / die van Want-garen gebreydt is / ofte een andere stercken Canessien-sack / steekt die eerst in warm of ziedent water / daer na soo giet de gesoden materie inde Sack / dewelke men ober een tobbe / met een weynigh kout water versien is / hangen moet ; als nu de Sack gebult is / soo sal men die met een stercken bandt toe binden / en tusschen een Parffe het Was uyt de vuyghheidt drucken / als nu geen Was meer uyt de vuyghheidt te voer-schijn komt / sal men het selfde uyt de Sack schudden en van nieuws wederom andere materie daer in doen / tot dat alles uyt-geperst is. Daer na sal men het Was by een vergaderen / en doen 't selfde in een kleynder ketel / daer by doende wat supber water / en laten dit t'samen met een sacht vuur smelten / als het nu wel ghesmolten is / soo sal men dat gieten in een tobbeken / daer van te vooren wat warm water in gedaen is / de schupm af-nemen en met een Sack of pet anders seer dicht toe decken / en laten het alsoo langhsaem verkoelen / en als 't koudt geworden is / soo

sal men de bodem Was daer uyt nemen / en van onderen van alle vuyghheidt wel supberen. Soet Was werdt bekent soo het schoon geel van koleur is / wel-riekende / vet / wit / vast en supber. Om wit Was te maken / sal men nemen soo veel gesupbert Was / als men begeert / smelt dit met een deel waters / en schept het gesmolten Was uyt de ketel met een groote Lepel / giet dat ober een Rat / dat men in een tobbe met koudt water gebult sal omdraeyen / of laten 't Was door een Becken met 8 ofte 10 klepne gaethkens loopen ober 't radt / in sulcker boegen dat het Was hem verdeelt in klepne dunne schelferkens / en daer na vergadert dat by een ander en werpt het op een nat zepldoeck / leggende op Tafels of Worden om het Was daer op te bleeken / keert en wendt het dickwils / altoos het doeck en Was met supber water nat begietende / tot dat het wit genoegh gebleekt is / daer na soo smelt het wederom tot dunne bodemkens : Maer indien het noch niet wit genoegh is / moet dese werckinge van vooren af aen wederhaelt worden. Andere onderhouden dese volgende maniere om het Was wit te maechen : Men neemt gesupbert Was / eben als in de voorgaende maniere gesept is / op 't water gesmolten / hier in doopt men een houte Celjoor of Tafel-boort / die te vooren in water is nat gemaect / daer na de selve haestelijck wederom upthalende / steekt men die in kout

kout water / op dat het aenhangende Was in dunne schijven of schelferen stolle ; dese werckinge soo lange onderhoudende tot dat alle het Was / alsoo doopende upt de ketel zy ghetrocken : vozders sal men dese dunne schijven of schelferen Was op Tafels of Horzen te bleecken leggen / de selve dickwils omkeeren en gestadigh met water nat begieten. Spndelijck her-smelt men het wederom tot dunne koecken of

bodemkens. Ondertusschen moet men in dese / als oock in de voorgaende maniere naerstelijck toesien / dat'er by windigh weder geen sioffe van asche ofte aerde op het Was en waere / en by soodanigh windigh weder salmen het Was met natte Zepdoecken ofte andere doecken wel bedecken / en het Was en de doecken gestadigh met water nat houden.

HET XVII. CAPITTEL.

Van de aert en krachten van de Honingh en Was.

NA dien nu de naerstige Byen-houder sijn oeffeninge en werckinge omtrent het regeeren van de Byen / en het suyveren van de Honingh en Was volbracht heeft / sal niet ongevoeghlijck zijn / dat wy in 't korte onderwijsen / waer toe de Honingh en Was goet en dienstigh is. De Honingh werdt geacht te zijn warm en droogh in den tweeden graet / openende / supberende en seer wel-boedende van krachten. Nochtans na de aerdt van de Provintie en Lande alwaer hy vergadert word / is hy in sijn krachten veel veranderinge onderwoopen ; sulcks blijkt by de Honingh die in heete Landen en van de Thijm, Lavendel, en meer andere krupden door de Byen versamelt is ; want dese diens volgende heeter van aert en krachten zijn moet / als Honingh die in koude Landen / en van soodanige heete krupden niet vergadert en word. Sy werdt nuttelijck tot veel dingen / soo wel inwendigh als uptwendigh / gebzupect / en is van oude tijden altoos tot onderhoudinge van des menschen gesontheit seer gepresen geweest. Democritus gebzaeght zijnde op wat booz een maniere pemant lange tijdt ghesont soude konnen leven / gaf tot antwoordt : Dat hy hem van bupten met Olie soude bestrijcken / en van binnen Honingh ghebzupcken. Athæneus verhaelt oock dat de Inwoonders van het Eplaat

Corfica daerom tot een hooge ouderdom komen / om dat sy geduurigh Honingh gebzupecten. Nochtans dient dit onderschept wel in acht genomen te werden / dat de Honingh bequamer van oude en koude / als jonge en heete menschen ghebzupect word ; want in oude lieden bzinghtse seer goet boedsel en bloet by / maer in jonge en heete naturen werdtse lichtelijck in Gal verandert. De Honingh / inwendigh gebesicht / is seer dienstigh in de gebreken van den Borst en Longe / gelijk als den Hoest / verstoppinge in de Longh-pijpen / Kiecken / korthet des Adems / want sy verdeylt de grove koude slijm ofte slijmen / ende doetse rijpen ende lossen : sy drijft den Urin en wederstaet de verrottinge / en geneest quade keelen en zweringe des Monts. Van den Honingh werden verscheide Sproopen / Conserben / Confituren / Meede / &c : tot onderhoudinge des menschen gesontheit dienstigh gemaect. Het Was werdt geoordeelt middelmatigh gesiet te zijn tusschen hitte en koude / en vochtigheyt en drooghte / nochtans meest tot de warmte geneeght / 't versacht / en geneest / oock een wepnigh met roode Wijn ingenomen / werdt als een besonder experiment tot den Bloedgancck ofte Hoode-loop gepresen. Men bindt oock nauwelijck een Placster of Salf bereydt / waer by het Was niet geboegt is.

Register

Register op den Naerstigen Byen-houder.

Het I. Capittel.

V An de Bye-korven, hoedanigh die moeten gemaectt zijn.	Pag. 3
II. Van de Plaetse en Stallinge der Byen.	ibid.
III. Van het Gereedschap datmen behoeft tot opvoedinge en regeeringe der Byen.	4.
IV. Welcke Korven met Byen men koopen en verkiesen moet daer men profijt begeert af te trekken.	5
V. Hoemen de Swermen vergaderen en regeeren sal.	6
VI. Hoemen met de Korven, daer de Byen uytgeswermt zijn, en met de Broet-Byen omgaen moet.	ibid.
VII. Van de Dryvelingen en swacke stocken sterck te maken, ende te beletten dat Swermen op 't selfde Jaer niet meer en swermen.	7
VIII. Hoemen Byen vervoeren sal van d'eene plaets in d'ander.	8
IX. Hoemen Byen-werck korten en suyveren sal, om den Honingh daer uyt te vergaderen, en hoemen de Byen sal dooden, die men niet en begeert over te houden.	ibid.
X. Hoemen de quade Koningen dooden, de Byen onder een ander Koningh brengen, en de straffe Byen tam maken sal.	9
XI. Hoemen de rovende Byen het roven beletten sal, teykenen waer by men sulcks weten kan, en hoemen de Byen na de Winter voeden sal.	ibid.
XII. Hoemen de Bye-korven moet versorgen tegens den Winter, en hare Vyan-den, die haer soude kunnen overkomen het geheele Jaer door.	10
XIII. Van de sieckten en remedien der Byen.	11
XIV. Hoemen de Byen 't geheele Jaer door regeeren sal.	12
XV. Hoemen de Honingh sal maken en suyveren.	13
XVI. Van Was en wit Was, hoemen dat maken en suyveren sal.	14

E Y N D E.

